

OLASZORSZÁG TÖRTÉNETE

ÍRTA

LUIGI SALVATORELLI

FORDÍTOTTA

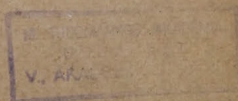
TONELLI SÁNDOR

ELSŐ KÖTET

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A RENESZÁNSZIG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

BUDAPEST, 1943

175287

BEVEZETÉS.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Bizottsága a magyar nyelvű történelmi irodalomnak egyik hiányosságát kívánta pótolni, mikor elhatározta egy Olaszország történetét ismertető kézikönyv lefordítását és kiadását.

A mult század hatvanas és hetvenes éveiben megjelent ugyan magyarul a kiváló olasz történetíró, Cesare Cantù egyetemes történelmének fordítása tizenhét kötetben, s e mű bőségesen foglalkozik Olaszország történelmével, de a magyar fordítás megjelenése óta hetven-nyolcvan esztendő telt el, s így ebben a kiváló, de régi munkában a legújabb történelmi kutatások eredményei nem szerepelnek.

Mikor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Bizottsága elhatározta egy olasz történelem kiadását, választása Luigi Salvatorelli könyvére esett, amelynek második olasz kiadása Torinóban, 1939-ben jelent meg. E mű a félsziget történelmét a legrégibb időktől egészen napjainkig összefüggően tárgyalja.

A fordítás munkája során főleg a földrajzi helynevek és a tulajdonnevek alkalmazásánál, a problémák egész sorozata merült fel. Az első kérdés már a könyv címénél: Itália története, vagy Olaszország története? Olasz eredetiben és a nyugati nyelvekre való fordításnál ez a kérdés eszik, mert ezekben a nyelvekben Itália mindig Itália marad; mi azonban különbséget teszünk Itália és Olaszország között. Ha pedig ez a megkülönböztetés fennáll, akkor nyilvánvaló, hogy Olaszor-

szágról, vagyis az olaszok országáról csak akkor lehet beszélni, mikor a gót, longobárd és egyéb germán elemeknek a latin elemmel való összeolvadása révén, tehát nagyjából a XI. vagy XII. századtól kezdve, az olasz nemzet már kialakult. De ha így törés van a könyv címében és az ország nevében, ez a törés jelentkezik a földrajzi helynevek egész sorozatánál is. Az olasz a római kor földrajzi helyneveit későbbi olaszos formájukban használja: Beneventó, Taranto, Frassineto, Piacenza, Campidoglio. Ha magyarul írunk a rómaiak koráról, ezeket a neveket természetesen latinos formájukban használjuk: Beneventum, Tarentum, Fraxinetum, Placentia és Capitolium, később azonban át kell térni az olaszos formák használatára. Kérdés volt az is, milyen helyesírást alkalmazzunk az olyan földrajzi neveknél és az idegen népek nevezésénél, amelyek római közvetítéssel maradtak ránk. A fordító általánosságban a magyaros formák használatára törekedett: oszkok, volszkok, hernikek, Szardínia, Szicília, Fönícia és Karthágó. Természetesen a latin elnevezéseket használta a nem annyira földrajzi, mint inkább politikai jellegű elnevezéseknél: Latium, Picenum, Gallia Cispadana, Illyricum. Azok az olasz hely- és városnevek, amelyeknek van teljesen meggyökeresedett magyar nevük, ezen a magyar néven szerepelnek, például: Velence, Nápoly és Vezuv; ezzel szemben Florenz, Génua, Pádua és Trient helyett Firenze, Genova, Padova és Tridentum, vagy Trento.

A nehézségek még fokozódnak a személynevek használatánál. Az olasz a latin és az idegen személyneveket is teljesen olaszos formában használja: Artemide, Annibale, Giulio Cesare, Tiberio Sempronio Gracco, Tolemeo, Federico, Corradino, Ugo, Ruggero, ussitismo, Asburgo. Hogy ezeket át kell írni magyarra, egészen természetes: Artemis, Hannibál, Julius Caesar, Tiberius Sempronius Gracchus, Ptolemaeus, Frigyes, Konradin, Hugo, Roger, husszitizmus, Habsburg. A kialakult szokás szerint magyarosan szoktuk írni a pápák neveit is: Gergely, Ince,

Gyula, Benedek. Magyarosan írjuk a szentek neveit is : Aquinói Szent Tamás, Assisi Szent Ferenc, Sienai Szent Katalin és így tovább. Nagyjából magyaros, illetve a nemzetközi használatnak megfelelő formát alkalmazunk az olyan fejedelmek nevénél, akik az európai történelemben is szerepelnek : Aragoniai Alfonz, Anjou Károly, Amadeus savoyai gróf és Ferdinánd toszkánai nagyherceg. A kisebb olasz fejedelmek, podesták és csapatvezérek neveinél ezt az elvet követni már lehetetlen, mert a nevek között van akárhány, amelyet idegen nyelvre átültetni nem is lehet : Cangrande Scaligero, Cola di Rienzo, Gian Galeazzo Visconti, Antoniotto Adorno, Ottobuono Terzo, Pandolfo Malatesta és Facino Cane. De ha ezeket a neveket ebben az egyedül elfogadható olaszos formában használjuk, akkor velük összekeverve, sőt esetleg ugyanabban a mondatban nem mondhatunk Visconti Barnabást, Carrara Ferencet és Fiorentino Jánost. Az olasz irodalom és művészet nagyjainál a kialakult gyakorlat az, hogy megtartjuk a nevek általánosan elfogadott olaszos formáját : Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Torquato Tasso, Michelangelo Buonarotti, Lionardo da Vinci és Giovanni Bellini. Ezzel szemben vannak középkori írók, akik latinul írtak és éppen ezért nevük latinos formában honosodott meg Olaszország határain kívül. Ilyenek például : Irnerius és Petrus Lombardus. — Általános elvet és teljes törvényszerűséget a földrajzi és személynevek használatában követni nem lehet.

A fordítás az olasz eredetinek teljes és változtatás nélküli szövegét adja. Szükségesnek látszott mégis egyes olyan fogalmak megmagyarázása, melyek az olasz olvasó előtt ismertek, magyar olvasó előtt azonban nem azok. Egy-egy mellékmondat tal meg kellett magyarázni azt is, mit értenek az olaszok egyes földrajzi jellegű elnevezések alatt, amint magyar vonatkozásban is a külföldieknek meg kell mondani, hogy mi a Sárköz vagy Mezőség. Ezen túlmenően a fordító csak egyes magyar

vonatkozásokra kívánta felhívni az olvasó figyelmét. Idevonatkozó megjegyzései lábjegyzet formájában a szöveg alatt olvashatók.

Salvatorelli könyvének eredeti olasz kiadását terjedelmes, negyven oldalra terjedő bibliográfia egészíti ki. Ennek közlését a fordítás mellőzi, de az olasz történelemmel foglalkozó szakemberek figyelmét felhívja, hogy a teljes forrásmunka-gyűjteményt az olasz kiadásban megtalálhatják. E bibliográfia közlése helyett a fordító egy történelmi időrendi táblázatot csatolt a könyvhöz és az Olaszország történelmében fontosabb szerepet játszott uralkodó családok genealógiai táblázatait. Ez megkönnyíti az áttekintést és az összefüggések felismerését. A névmutató az olasz és magyar kiadásban egyaránt szerepel; a nevek sorrendjét természetesen a magyar szövegnek, illetve betűrendnek megfelelően kellett átalakítani.

A fordító.

TARTALOM.

I. KÖTET.

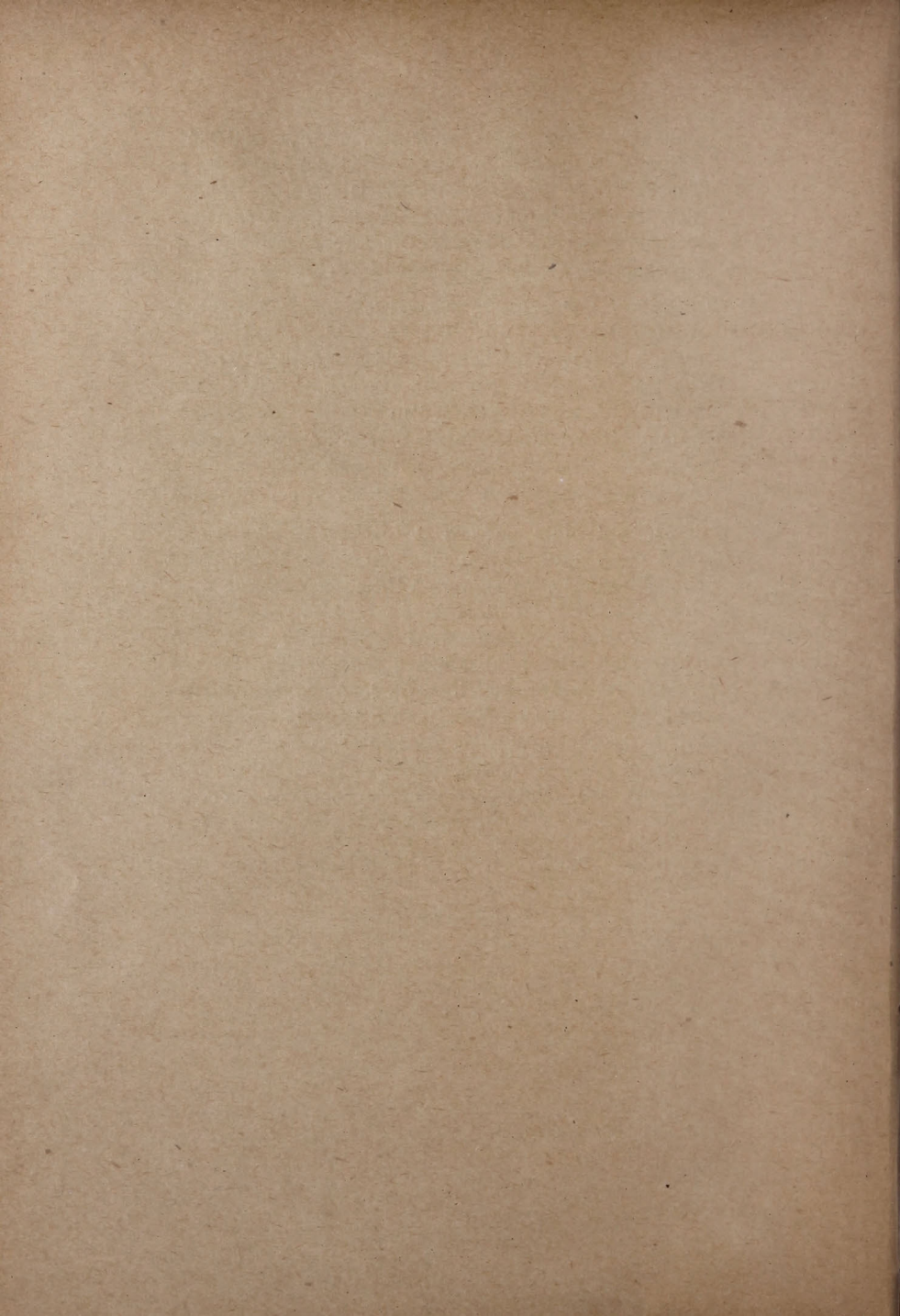
Bevezetés	Lap 3
I. Fejezet. <i>A történelem előtti időktől a római hódításig.</i> —	
1. §. Geológiai alakulás és földrajzi viszonyok. —	
2. §. Primitív civilizációk és különböző őslakók. —	
3. §. Itália néprajza. Görög és etruszk kultúra. —	
4. §. Az etruszk terjeszkedés és Róma kezdetei. Görögök, karthagóiak, italok. — 5. §. Róma belső politikai viszonyai a pún háborúk előtt. — 6. §. A római politika kiterjesztése Latiumra. — 7. §. Az itáliai félsziget meghódítása. — 8. §. Itália szervezete a rómaiak alatt	11
II. Fejezet. — <i>Itália a római birodalom bukásáig.</i> — 9. §. Itália a pún háborúk korában. Észak-Itália meghódítása. — 10. §. A római-itáliai társadalom átalakulása. A kultúra. — 11. §. Gazdasági és társadalmi válság. Az agrártörvények és az itáliai mozgalmak. — 12. §. Az első polgárháború. A római állam municipális átalakulása. — 13. §. Az új polgárháborúk és az impérium megalapítása. Augusztus százada. — 14. §. Itália a császárság első két századában. — 15. §. A birodalom hanyatlása. Itália a provinciák közé süllyed. A keresztény egyház és a pápaság	41
III. Fejezet. — <i>Keleti gótok és bizánciak.</i> — 16. §. Odoaker uralkodása és Teodorik hódítása. — 17. §. — Teodorik uralkodása. — 18. §. Összeköttetések a császársággal és a frankokkal. Teodorik uralmának válsága. — 19. §. A császárság hódító hadjáratai Itáliában. — 20. §. Itália a bizánci uralom alatt. — 21. §. A «Három Fejezet» egyházi szakadása. A Benedekrendi szerzetesség	77

- IV. Fejezet. — *Itália a bizánciak és a longobardok alatt.* — 22. §. A longobardok betörése és Itália feldarabolása. — 23. §. Itália viszonyai a longobardok és bizánciak idején. A római egyház. — 24. §. A pápák világi hatalma és a bizánci és longobard uralom vége 103
- V. Fejezet. — *A frankok Itáliában. A hűbéri anarchia és a római-német birodalom.* — 25. §. Nagy Károly és a pápák. — 26. §. A frank intézmények. A hűbériség. — 27. §. Gazdasági és kulturális viszonyok. — 28. §. II. Lajos. A muzulmánok Dél-Itáliában. — 29. §. Az utolsó Karolingok. A hűbériség teljes kifejlődése. — 30. §. A «független itáliai királyság.» — 31. §. A római-német császárság 123
- VI. Fejezet. — *Első küzdelem a pápaság és császárság között. A normannok Dél-Itáliában.* — 32. §. Új alakulások Lombardiában és Dél-Itáliában. — 33. §. Az egyházi reform és az investitúra harc. — 34. §. Egyházi viszonyok. Az első kereszties hadjárat. A lovagság 163
- VII. Fejezet. — *A községek és a királyság.* — 35. §. A városok hanyatlása és felemelkedése. — 36. §. A községi intézmény kialakulása. — 37. §. A községek Közép- és Dél-Itáliában. — 38. §. Az új kultúra. — 39. §. A szicíliai királyság. — 40. §. A római község. — 41. §. Barbarossa Frigyes császár fellépése. — 42. §. A császár-ellenes szövetség. Legnano. — 43. §. A szövetség felbomlása. A sváb uralkodóház Szicíliában 189
- VIII. Fejezet. — *Guelfek és ghibellinek. Nemesek és néppártiak.* — 44. §. III. Ince. — 45. §. A községek fejlődése. — 46. §. Az olasz élet széttagozottsága és egysége. — 47. §. Művészetek és irodalom a XIII. század első felében. — 48. §. Az egyetemek és Aristoteles tudománya. — 49. §. Vallási viszonyok. Eretnekségek, franciskánus mozgalom és kolduló rendek. — 50. §. Olaszország a Földközi-tengeren. — 51. §. II. Frigyes. — 52. §. Az utolsó sváb uralkodók és az Anjouk fellépése. 235
- IX. Fejezet. — *Pápaság, Anjouk és signoriák.* — 53. §. A signoriák kezdetei. — 54. §. Anjou Károly imperiális

- politikája. — 55. §. A szicíliai vecsernye háborúja Nápoly és Szicília különválása. — 56. §. Lombardia és Toszkána. — 57. §. Velence és Genova. — 58. §. VIII. Bonifác. A pápák Avignonban. — 59. §. A császárság utolsó beavatkozásai Olaszországban. — 60. §. Az olasz partikularizmus diadala 290
- X. Fejezet. — *A Viscontiak, Firenze és a pápaság.* — 61. §. A signoriák jellege. — 62. §. A zsoldos csapatok. — 63. §. A községi kultúra tetőpontja. — 64. §. A Viscontiak és a Visconti-ellenes szövetségek. — 65. §. Cola di Rienzo és a pápai uralom átmeneti helyreállítása. — 66. §. A pápák, a Viscontiak és Firenze. A pápák visszatérése Rómába és a nagy egyházszakadás. — 67. §. Az egyes olasz államok képződése..... 331
- XI. Fejezet. — *Az olasz fejedelemségek végleges kialakulása.* — 68. §. Gian Galeazzo hegemoniája. — 69. §. A Viscontiak államának válsága és Velence szárazföldi uralmának kezdete. — 70. §. A nápolyi királyság terjeszkedése. Szicília Aragoniával egyesül. — 71. §. A Viscontiak fejedelemségének újjászervezése. Harcok Velencével és Firenzével. — 72. §. Az egyház válsága és a pápai politika. Küzdelem a nápolyi trónért. — 73. §. Cosimo de' Medici, Aragoniai Alfonz és Francesco Sforza. — 74. §. Francesco Sforza Milano hercege. A lodi béke 382
-

ELSŐ FEJEZET.

A történelem előtti időktől a római hódításig.

1. §. **Geológiai alakulás és földrajzi viszonyok.** — Az itáliai félsziget harmadkori eredetű geológiai alakulás. Ezt a kort négy periódusra szokták felosztani, melynek elsőjében, az eocénban, az Alpéseknek a legrégebbi geológiai időkben a tengerfenéken képződött láncolata már mostani helyét foglalta el, a mai félszigetnek egyes részei pedig szigetek sorozatát alkották. Mikor az egymást követő többszöri kiemelkedések során ezek összekapcsolódtak egymással, a harmadkor utolsó periódusában, a pliocénban kialakult Itáliának alpesi-apennin gerince, de igen nagy területeket, közöttük a Po síkságát, még mindig a tenger borította. A negyedkorban vulkáni kitörések és glaciális jelenségek hozták létre a síkságokat. A jégkorszakra a mi idők klímája, növény- és állatvilága következett.

Az itáliai félsziget, amely a középső a három nagy földközi-tengeri félsziget között, nagyjából a Greenwich-től számított 7. és 18. fok keleti hosszúság és a 46. és 38. fok északi szélesség között terül el. Keskeny és megnyúlt alakban északnyugatról délkelet felé körülbelül 1200 km hosszúságban húzódik. Szárazföldi határa mintegy 2000 km, tengeri határa pedig 8500 km hosszúságú. Nagy kiterjedésű tengerpartja nincs azonban úgy megszagatva és kikötőkben nem oly gazdag, mint a görög félszigeté. Míg Itália szárazföldi része Közép-Európával függ össze, félszigeti részével és az ennek meghosszabbítását képező Szicíliával — amely valaha szintén a szárazföldhöz tartozott — majdnem Afrikát érinti. Keleti partja nagyon közel esik a Bal-

kán-félszigethez, vagyis az Orienshez, de a másik oldalon, ahol Szardínia és Korzika alkotja nyugati elővédjét, távol esik az ibériai félszigettől. A kontinentális rész nagy négyzet-alakú síkságot alkot, egyes fontosabb pontok körül jelentkező kedvező közlekedési, kereskedelmi és tömörülési lehetőségekkel. A hosszan elnyúló félszigeti rész jó közlekedési középpontokban nagyon szegény és a tenger és az Apenninek között alig van szabad területe. Különösen tapasztalható ez az adriai oldalon, ahol a hegyláncolat a tengert egészen megközelíti. A közlekedési nehézségeket és az egyes tájaknak elszigetelődését az Apenninek kiugrásai még fokozzák, a folyók pedig, különösen a keleti lejtőn, nagyon rövidek, kevésbé jelentősek és torrens jellegűek.

Az Alpesek Itáliát élesen választják el az európai szárazföld többi részétől. Mindazonáltal számos harántirányú törés teszi lehetővé a közlekedést a kettő között északi, északkeleti és északnyugati irányban. Az Alpesek belső lejtője azonban sokkal meredekebb a külsőnél, minek következtében a közlekedés északról dél felé könnyebb, mint ellenkező irányban. Ugyanezen oknál fogva könnyebb Itáliát kívülről megtámadni, mint Itáliából megtámadni a szomszédos országokat.

2. §. Primitív civilizációk és különböző őslakók. — Az emberi élet első kétségtelen nyomai Itáliában ezidőszereint Otranto vidékéről valók, a paleolitikum, vagyis csiszolatlan kőkorszak legrégibb idejéből. Ebben az időben Itália lakosai barlangokban éltek és azoknak a nagy vastagbőrűeknek, elefántoknak, vízilovaknak és rinoceroszoknak voltak a kortársai, amelyek azóta eltűntek Európából. A régebbi kőkorszak vagy alsó paleolitikum emlékeit csaknem egész Itáliából ismerjük. A szigeteken ennek a korszaknak biztos emlékei hiányzanak. Az alsó paleolitikum emlékei közé tartozik a Róma melletti Saccopastore közelében talált koponya, amely a jelenleg élő embertől

még meglehetősen távoleső és így az antropoid majmokhoz közelebb álló *homo primigenius* vagy neandervölgyi ember típusát mutatja. Az Arezzo melletti olmói koponyalelet azonban már ugyanebben az időben egy magasabb típus jelenlétét is bizonyítja.

A felső paleolitikum emlékei már nemcsak Észak-, Közép- és Dél-Itáliában, hanem a szigeteken is előfordulnak. Különösen kiemelkedők az Otranto-vidéki (Romanelli-barlang) és a kelet-liguriai (Grimaldi-barlang) leletek, ahol kő- és csontszerszámokra, barlangrajzokra és a halottak tiszteletének nyomaira is bukkantak. A kerámia e leletek mellett még hiányzik. A grimaldi ember negroid jellegű (*homo niger*) volt, mellette találjuk azonban ugyanabban az időben a magasabb *cro magnoni* típusú embert (*homo priscus*) és harmadik gyanánt a *maiellai* fajt, amely egyike az első mediterrán típusoknak.

A következő újabb vagy csiszolt kőkorszak a nagy haladás időszaka az egész félszigeten és a szigeteken. Ennek a korszaknak a kezdete összeesik az állattenyésztés és a fizekesség első nyomaival. Ezeket a foglalkozásokat valószínűleg a félszigetre benyomult új népek hozták magukkal. Ebből az időből vegyesen maradtak ránk rövid és hosszúfejű koponyák, ami a fajok keveredését mutatja. Itália régi népei közül, melyeket már az írott forrásokból ismerünk, a neolitikus civilizációval a ligurokat lehetne azonosítani, akik a történelmi időktől eltérően akkoriban Itália igen nagy részében el voltak terjedve. Egyesek szerint a szikulok, Szicília későbbi lakói, mások szerint viszont az elimek, a sziget legrégibb lakói voltak velük rokonságban. A ligurok népét az úgynevezett mediterrán fajhoz szokták sorozni, de miként arra fentebb utaltunk, inkább keverék fajról lehet szó.

A neolitikus leletek Itáliában meglehetősen ritkák. A csiszolt kőszerszámokhoz ugyanis csakhamar a rézszerszámok társulnak, melyeknek vegyes előfordulását, eneolitikum, vagyis rézkőkorszak néven ismerjük. Egyesek e helyett inkább a

neokuprolitikum elnevezést használják. Ebben az időben kifejllett kő-, réz- és csontipart, továbbá festett agyagedényeket találunk, amelyeknél határozott művészi törekvések nyilvánulnak meg. Jobban ki van fejlődve a vallásos kultusz is. Ennek a periódusnak az emlékei az egész félszigeten és mind a három nagy szigeten előfordulnak. Apuliában sűrűn találjuk a *dolmen* néven ismert különleges megalitikus emlékeket, vízszintesen és függőlegesen elhelyezett nagy kőlapokból alkotott kamrákat. Szardíniában ekkor kezdődnek a *nuraghe* néven ismert csonka kúp alakú és kupolás boltozatú toronyerődök, amelyek a bronzkoron át egészen a történelmi időkig folytatódnak. Ami a lakásokat illeti, a barlangokat falvakban csoportosan épített és védelmül kővel és árokkal övezett kunyhók váltják fel. A sírok is temetőhelyeken csoportosulnak. A kereskedelmi tevékenység megélénkül és kezdetét veszi a bányák művelése. Kifejlődik a díszítő tevékenység és megkezdődik a szobrászat. Az archeológusok körében uralkodó általános vélemény szerint ebben a korszakban is a megelőző típushoz tartozó faj uralkodik. Ezzel szemben De Sanctis az eneolitikus civilizációt az áriákhoz tartozó népek, illetőleg az italog bevándorlásának tulajdonítja, akik ebben a korszakban az egész félszigeten végig vonultak. Szerinte ezekhez a protoitalokhoz tartoztak a szikulok és szikanok Szicíliában, továbbá az umber-szabellek, akik a Po völgyét és Etruriát foglalták el. Ezek be voltak ékelődve északnyugaton az euganok és északkeleten a ligurok között. Végül ezekhez a népekhez számítja a latinokat és rokonaikat, akik szerinte egész nyugati Itáliát lakták a cimini hegyektől a messinai szorosig.

A rézkőkorszak folyamán jelennek meg Felső-Itáliában új lakástípus gyanánt a cölöpépítmények, a tavakon vagy ezek partján cölöpökre épült vályogkunyhók. A cölöpépítményeket a bronzkorszakban is használják; ekkor azonban a hasonló jellegű *terramare* néven ismert építmények tesznek szert döntő jelentőségre, amely elnevezés alatt a tavaktól távol eső,

mocsaras talajon létesített cölöpépítmények értendők. Ezeknek eredete az előbbi típusra vezetendő vissza, de amahhoz képest terjedelem és az elhelyezés szabályossága tekintetében nagyobb fejlődést mutatnak, és így a városok embrióinak lehet tekinteni őket. A cölöpépítmények és terramarek emberei mezőgazdaságot űznek, újszerű fazekasságot fejlesztenek ki és temetési ritusként a halottégetést gyakorolják a megelőző korszak embereinek földbe temetkezése helyett. Egy új népről van szó, amely északról jött a középső és keleti Alpeseiken keresztül. Általánosságban ezt a népet az *italokkal* azonosítják; de azok is, akik ezt az azonosítást elfogadják, megjegyzik, hogy a biztosan italoknak tekinthető törzsek a rézkőkorszak kultúráját és a földbe temetkezés gyakorlatát folytatják. Az italokkal való azonosítással szemben áll a De Sanctis által képviselt másik, eléggé merész és szintén nagy nehézségekbe ütköző felfogás, amely ebben az új népben az etruszkokat véli felfedezni. Szerinte az etruszkok a rætiaai Alpeseiken át nyomultak be Itáliába. Az etruszk városok előzményeit a terramarekban kellene keresni; állítólag mindkettőnek alapítási körülményeiben meglepő hasonlatosságokat lehet felfedezni. Az oszk-umberek vándorlását Dél-Itáliába szerinte az északról jött etruszkok nyomásának kell tulajdonítani.

A bronzkorszakra a vaskorszak következik. Itália területén ezt számos emlék képviseli Piemonttól Apuliáig. A vaskorszakban különösen fontosak az úgynevezett villanovai civilizáció emlékei, amelyek nevüket egy Bologna melletti helységtől vették, ahol egy reprezentatív jellegű temetkezési helyet tártak fel. Ennek a civilizációnak az emlékei előfordulnak Emiliában, Toszkánában és Umbriában. Az emlékeket négy alcsoportra szokták felosztani, amelyek a IX. század első felétől a VI. század végéig tartanak. Ekkor már teljesen a történelmi időkbe lépünk. A villanovai civilizáció emberei és a vaskorszak más északi csoportjai halottégetők; ezzel szemben más csoportok Picenumtól lefelé földbe temetkezők. Az Apenninektől nyugatra a

villanovai civilizáció Latiumban a Tiberis északi partjáig terjed, míg a déli oldalon a vaskorszaknak egy másik civilizációját találjuk, amelyet *latiumi* néven ismerünk. Itt kezdetben halottégetés volt szokásban, később az égetés a temetkezéssel vegyesen fordult elő. Ehhez a latiumi civilizációhoz tartozó temetkezési helyeket találunk Rómában a Palatinuson, az Esquilinuson, a Quirinalison és a Forum Romanumon.

Az általános vélemény szerint a villanovai civilizáció népe az umberek voltak, akik az italok vándorlásának egy késői hullámát alkották; így csak ettől az időtől kell számítani az umberek nagy szétterjedését középső és északi Itáliában, amelyről a régi források beszélnek. Ezzel szemben De Sanctis szerint a villanovaiak is, a terramarei emberekkel való rokonságuk folytán, csak etruszkok lehettek; bevándorlásuk ezek szerint ebben az időben történt Itáliának a Po melletti vidékéről Etruriába. A sokkal általánosabban elfogadott elmélet szerint ellenben az etruszkok kicsiny, harcias csapatokban a X. és VIII. század között keletről jöttek a toszkánai partokra és onnét hatoltak az ország belsejébe és észak felé. Partraszállásuk azért történt Itália középső részén és nem délen, mert a déli területeket már a görögök tartották megszállva. Ez esetben azonban bevándorlásuk csak a VIII. század vége után történhetett.

A görög gyarmatosítás Szicíliában Naxosnak a chalkisiek és Syrakusának a korinthosiaiak által történt alapításával a VIII. század derekán kezdődött. Naxos Cataniát alapította, kevésbé utóbb Syrakusa Cumaet, a mai Nápoly közelében és ismét rövid idővel utána Cumae Zanclet, a mai Messinát. A VIII. század második felében megkezdődött a gyarmatosítás a félsziget délkeleti partján; ebben az időben keletkeztek Metapontum, Sybaris, Kroton és Locri Epizephyrii. A hagyomány szerint Tarentumot 708-ban alapították, de vannak, akik alapítását a görög gyarmatosítás idejének legelejére teszik. Tarentumnak Spárta volt az alapítója. Szicíliában a VII. század második felé-

ben Selinust és a VI. század elején Agrigentumot alapították. A nápolyi öbölben létesült a VI. század második felében Dikearchia, a későbbi Pozzuoli, majd utóbb Neapolis, vagyis *újváros*, ellentétben a tőle nem messze épült Paleopolissal vagy *régi várossal*, amely valószínűleg a régi Parthenopeval volt azonos.

Nem sok idővel a görögök után jelentek meg a föníciaiak, akiket a VII. században Maltában találunk. A VI. században Szicília nyugati partját már a karthágóiaknak, egy Afrikában megtelepedett föníciai népnek birtokában találjuk. Ők alapították Panormust, a mai Palermót és Soluntumot. A föníciai gyarmatosítás Szardíniában még régebbi és a VIII. századra nyúlik vissza. Az ő alapításuk a déli parton Kalaris (Cagliari), a nyugati parton pedig Tharros. Itt is a VI. századtól kezdve az általános föníciai gyűjtőfogalom helyett inkább a karthágói, vagy pún elnevezést használhatjuk.

3. §. Itália néprajza. Görög és etruszk kultúra. — 650 körül Itália néprajzi térképét hozzávetőlegesen a következőképen rajzolhatjuk meg. A liguriai partokat és a nyugati Alpesek vidékét a ligurok lakják. Északkeleten a venetek illír eredetű törzsei laknak. A kettő között az umberek terjeszkednek a Pótól az Arnóig. Az Arno és a Tiberis között az etruszok vannak megtelepedve; a Tiberistől délre és keletre először a szabinokat, azután a latinokat találjuk. Az abruzzói Apenninek körül különböző szabell népek vannak megtelepedve, akik közül a szamniták válnak ki. Latium déli részétől a félsziget csúcsáig egyéb oszk-szabell népeket találunk, közöttük a volszkokat, aurunkokat, kampánokat, lukánokat és bruttiusokat. Apuliában egy másik illír eredetű nép, a japigok laknak. Itália déli partjait görög gyarmatok népesítik be, hasonlóan Szicília nagy részét is, amelynek nyugati része azonban a karthágóiaké, míg a sziget belsejében a szikulok és szikanok tartják magukat.

Az uralkodó civilizáció a görög és etruszk és a görög és etruszk városokban találjuk a legfejlettebb politikai formákat is. Ami az etruszk civilizációt illeti, ez nagy részében görög eredetűnek tűnik fel. A szicelióták és italióták civilizációja — ezen elnevezések alatt a Szicíliában és Dél-Itáliában vagy Magna Graeciában megtelepedett görögök leszármazottait kell érteni — teljesen azonos a sajátképpen Görögország civilizációjával. A közelet alapvető formája a *polis* vagy város; még mikor nagyobb államok is alakulnak, ezek is csak városok szövetezései. Királyok az italióta és szicelióta városokban valószínűleg sohasem voltak. A hatalmat rendszerint egy földbirtokos arisztokrácia tartotta a kezében, körülbelül a VI. század közepéig, mikortól kezdve a pénzarisztokrácia kelt vele versenyre. Ezeknek az osztályoknak politikai helyzete városról-városra változott. Krotonban a földbirtokos arisztokrácia uralkodott, Sybarisban viszont a kereskedő polgárság. Ennek tulajdonítandók a viszálykodások is a városok között, amelyek jellegzetesek Magna Graecia történetére. Különösen híres volt Sybaris és Kroton vetélkedése. Általánosan ismétlődő jelenség volt, hogy az arisztokrácia uralmát a nép és az arisztokrácia közötti küzdelem követte, melynek során a nép a törvény előtti egyenlőséget és a politikai jogokban való részesedést igyekezett magának kivívni. Ebből az időből valók a többé-kevésbé mondai személyeknek tulajdonított törvényhozások: Zaleukos Locrisban, Karondas Cataniában, Diokles Syrakusában. Mint Görögországban, itt is az arisztokrácia elleni küzdelem kedvez a *tirannusok* kiemelkedésének, akiket 500 körül Szicília majd minden városában megtalálhatunk. Különösen híres az agrigentumi Phalaris és az izzó bronzbika mondája. Dél-Itáliában ellenben a tirannis nem nagyon tudott meghonosodni. Távol tartását a pythagoreusok vallásos-politikai szervezetének kell tulajdonítani, amely a VI. század vége felé Metapontumban és Krotonban, abban a két városban keletkezett, amelyek a nagy

görög bölcseben, Pythagorasban tisztelték alapítójukat és mesterüket.

Magna Graecia magasfokú kultúrának volt a színhelye. Pythagoras, akit már említettünk, 530 körül telepedett meg Krotonban. Más görög filozófusok is megjelentek az italióta városokban, így Xenophanes és Parmenides Eleában. Később filozófusok emelkedtek ki magának a görög Itáliának talajából is. Az agrigentumi Empedokles felállította a négy elem elméletét és azonkívül mint orvos és természettudós is működött. Krotonban erősen virágzott az orvostudomány. Ugyanabban a században az eleai Zeno magas színvonalra emelte az eleata iskolát. Nem volt magna graeciai eredetű, de az itáliai talajon nagyon kivirágzott az orphizmus vallásos mozgalma. Bőségesen volt az irodalmi tevékenység terén is helyi termelés. Ismert nevű epikus-lírikus költő volt 600 körül a szicelióta Stesichoros, aki megénekelte Aeneas utazását Trójából Itáliába. Az V. század első felében a Megara Hybleából való Epicharmos megteremtette a dór vígjátékot, a második felében pedig a Syrakusából való Sophronios a szicíliai paraszti és népi életet megörökítő vígjátékot. Szintén Sziacíliaiban a retorika mestere volt a leontinumi Gorgias, aki a szofisták filozófiai iskolájához csatlakozott, melynek egyik legkiválóbb mestere Protagoras, egy ideig Thuriiban telepedett meg. Eleven és ragyogó volt a művészet virágzása is, különösen a szicíliai vallásos építészet terén. A VII. század végén és a VI. század elején emelkedtek az első primitív templomok Selinuntiaiban, Agrigentumban és Syrakusában; a VI. századból valók a hatalmas dór templomi építmények, amelyeket megtalálunk Magna Graeciában is, jelesül Tarentumban és Poseidoniában vagy Paestumban. Az építészeti alkotásokkal együtt kifejlődik a szobrászi díszítés is: híresek a selinuntiai metopek. Az építészet és a szobrászat virágzása tovább tart az V. században is és különösen a szobrászat egészen kifinomodott formáig jut el, amelyek már az archaizmusból a

klasszicizmusba való átmenetet képviselik, így például a Demetra Tarentumban. Az V. század végén Krotonnak nagy festője is van, Zeuxis személyében. Mindenfelé virágzik a kerámiával kapcsolatos díszítő festészet. Az iparművészetben különösen a kerámia emelkedik igen magas színvonalra. Nagy művészi értékű munkát végez az iparművészet az érmeek előállítására terén is, különösen a szicíliai városokban.

Etruriában is a falgyűrűvel övezett város a közösségi élet legfontosabb gócpontja. Hogy ebben mekkora része volt a terramarei tömörülések kifejlődésének és mekkora a görög városok hatásának, nem tudjuk megállapítani. Az etruszk városokban életfogytiglan választott királyok uralkodnak; az arisztokrácia tagjai *lucumonok* nevet viselnek. A politikai szervezet a törzsre és clanra vezethető vissza; Mantovában három nemzetséget találunk, melyeknek mindegyike négy törzsre oszlik. Erősebb mint Magna Graeciában és Szicíliában, a szövetségi irányzat. A történelmi Etruriában egészen a római hódításig tizenkét város szövetségét találjuk: ez a szám azonban inkább elméleti jellegű és programmszerű, semmint egy állandó és tényleges állapot kifejezője. A szövetségi kötelék inkább vallásos, mint politikai jellegű és szilárdságát túlbecsülni nem szabad. Az egyes városok nemcsak belső önkormányzatukat tartották meg, hanem külpolitikájukban is annyira függetlenek voltak egymástól, hogy ők döntöttek a háború és béke kérdésében. Az etruszk városokban mindenesetre élt azonban a közös nemzeti eredet tudata.

Az etruszk kultúra virágzása a hetedik századot követő időkre esik és nagy részében görög eredetű. Az etruszk nyelvet, amelynek számos írásos emléke maradt, mindezekig még nem sikerült megfejteni. Az etruszk életnek egy arisztokratikus-plutokratikus társadalomra utaló legfontosabb emlékeit a sírokban találjuk, szobrok, reliefek, nagyszámú iparművészeti berendezési tárgyak és falfestmények formájában. Ezeknek

technikája görög eredetre utal, de tárgyaik az etruszk társadalom felsőbb rétegének életéből és az etruszk hitéletnek a sírontúli életre vonatkozó jeleneiből és megnyilvánulásaiból vannak merítve. Az etruszk vallás jellege a görögtől meglehetősen eltér: bőségesen voltak benne démonok és szörnyetegek és nagyon ki volt benne fejlődve a jövőmondás, különösen a májból való jóslás formájában, amely rokonságot mutat a közeli Kelet jövőmondásával.

4. §. Az etruszk terjeszkedés és Róma kezdetei. Görögök, karthágóiak, italog. — A VII. században az etruszk kereskedelem messze kiterjedt és nagy gyarmatosításokhoz és hódításokhoz vezetett. Déli irányban az etruszkok először Latiumot hódították meg (Ardea, Lanuvium, Velletri, Circei), azután Campaniát, ahol ők alapították Capuát, valószínűleg 650 és 600 között. A Földközi-tenger nyugati medencéjében, szövetségben a karthágóiakkal, megvetették lábukat Korzikában. Észak felé elfoglalták Felsinát, a későbbi Bononiát (Bologna) és innét gyarmatosították a Po síkságát. Ez az északi irányú terjeszkedés a délinél körülbelül egy századdal később ment végbe. Észak-Itáliában Felsinán kívül egész biztosan etruszk eredetű városok Mantova és Melpum vagy Mediolanum, a mai Milano. Kétséges, hogy ide is kiterjedt-e a tizenkét város szövetsége; ugyanez a kétely áll fenn Campaniát illetően is.

Lehet, hogy a latiumi etruszk hódítással kell összefüggésbe hozni Róma alapítását is, amely tulajdonképpen már előzően létező falvak összeolvadásából keletkezett. Vannak, akik etruszk személyiségeket látnak a két Tarquiniusban, Róma királyai-ban, akiknek külön alakja hihetőleg csak ugyanazon személy megkettőződéséből keletkezett, valamint Servius Tulliusban is. Más oldalról azonban kétségbe vonják ennek a felfogásnak helyességét. Bizonyosnak azt lehet tekinteni, hogy Róma eredetileg albai pásztorok telepe volt a Palatinus hegyén; valószínű-

leg szemben a Palatinussal, a Quirinálison a szabinok alapítottak egy másik hasonló telepet, amely később összeolvadt az elsővel. Hihetőleg már a palatinusi latin alapítás is Germalus, Palatual és Velia falvak összeolvadásából keletkezett, amelyek az Esquilinus három falujával, Fagutallal, Cispiussal, Oppiussal és a közöttük fekvő Querquetual faluval a *Septimontium* szövetségében egyesültek. Az első királyok állítólagos alkotmánya a szenátussal, curiákkal és három tribussal, történelmi anakronizmus. Ugyanígy a fantáziák világába kell utalni ennek az első korszaknak állítólagos külső hódításait is. Alba elestét például a latinoknak és nem kizárólagosan Rómának kell tulajdonítani. A Septimontium megalakulását követte valószínűleg a szabin Quirinalissal és Viminalissal való összeolvadás és ezt követően lett a Capitolium az így megnagyobbodott szövetség felleghára és vallási középpontja. Nem hiányoznak azonban az olyan vélemények sem, hogy már a Septimontium fennállását sem lehet a Capitolium részesedése nélkül elképzelni. Az etruszk befolyás a római civilizáció kezdetén igen nagy volt: nyomait fel lehet ismerni a vallásban, a családi intézményekben, a hadseregszervezetben, a mértékekben és kereskedelmi szokásokban, a nyelvben és ábécében. A lictorok vesszőkötege is etruszk eredetű. De már a királyok korában a hellenizmus is nagy volt Latiumban és Rómában.

Az etruszk hódítások még megszilárdulni látszottak, mikor a VI. század második felében az etruszkok szövetségre léptek a karthágóiakkal és az itáliai történelem első nagy tengeri csatájában a foceai (Marseille) görögöket a korzikai Aleria mellett megverték (540?). De a valóságban ezek a hódítások kevésbé tartósaknak bizonyultak, mert vagy együttműködés nélkül csupán egyes városok vettek részt bennük, vagy több helyről összeverődött kalandoroknak voltak a művei. Az etruszkok már 525 körül Cumaenál nagy vereséget szenvedtek az Aristodemos vezérlete alatt álló görögöktől; 506 körül pedig

a cumaeiak segítették a latinokat az etruszkok ellen az Aricia melletti győzelmes csatában, amely véget vetett Latiumban az etruszk uralomnak. Nagy csapást jelentett az etruszk imperIALIZMUSRA és karthágói szövetségeseikre az V. század elején Syrakusa fellendülése Gelon tirannus alatt. Ez uralma alá hajtotta a sziget egész keleti részét és Hymera mellett (480 körül) teljesen megverte a karthágói hadsereget. Testvére, Geron, aki 478-ban követte őt az uralomban, az etruszkok elleni háborút átvitte a félszigetre és 474-ben Cumae mellett tengeri győzelmet aratott felettük, amely kezdetét jelezte az etruszk tengeri uralom hanyatlásának.

A görögök egyáltalán nem tudták az etruszkok hanyatlását abban az irányban kihasználni, hogy délitáliai uralmukat megszilárdítsák és kiterjesszék. Ehhez egymás között is tulságosan meg voltak oszolva, másfelől pedig küzdeniök kellett a karthágóiakkal, valamint a bennszülöttek ellenállásával is. A szomszédos görög városok viszálykodásainak tanúságát szolgáltatja Sybarisnak Kroton által történt lerombolása 510 körül. Syrakusában Geron halála után demokratikus jellegű forradalom tört ki, amely alkalmat szolgáltatott a Syrakusának alávetett szicíliai városoknak függetlenségük visszaszerzésére. Ez a forradalom Dél-Itáliára is kiterjedt, ahol Kroton és Metapontum 460 körül levertek a pythagoreusok arisztokratikus uralmát. Syrakusa egyébként a demokratikus forradalom után is folytatta tevékenységét az itáliai vizeken és 452 körül hadi vállalkozást hajtott végre Elba szigetén, az etruriai partokon és Korzikában. De magában Szicíliában meg kellett küzdeni a szikulokkal, akik kísérletet tettek a görög uralom lerázására és Duketios alatt önálló királyságot akartak alapítani; ez a kísérlet egyébként megbukott (460—440).

A szikuloknál több szerencsájuk volt a szárazföldön az italok egyik törzsének, a lukánoknak, akiknek sikerült egy szövetséget létrehozni, amely az V. század közepe táján körül-

belül nyolcezer négyzetkilométerre terjedt ki és így annak az időnek legnagyobb kiterjedésű itáliai állama volt. A görögségre az V. században még súlyosabb volt a hegyvidéki harcias szabell törzsek terjeszkedése, amelyek mindaddig megtartották kezdetleges politikai és társadalmi szervezetüket. Pagus nevű szétszórt falusi jellegű tömörülésekben éltek, amely forma a szabin vidékeken és Samniumban a római hódításig fenntartotta magát, sőt az Apenninek középső részének egyes vidékein Augustus koráig is megmaradt. A szabellek, hegyeikből Latium és Campania felé előretörve, leszálltak a Liris völgyébe, az adriai oldalon pedig elűzték a tengerpartról az umbereket és Apuliában nyomást gyakoroltak a japigokra, akik viszont a tarentumi görögöket támadták meg és verték meg (473 vagy 471). Az V. század második felében a szamniták és lukánok mindenütt nagy nyomást gyakoroltak a görögökre. A szamniták 438-ban, vagy más időszámítás szerint 424-ben elfoglalták Capuát, 421-ben Cumaet és megalapozták uralmukat Campaniában.

Az V. század második felében Athén a gyarmatosítás terén nagy erőt fejtett ki; 444-ben Sybaris helyett Thuriit alapította és gyarmatosokat küldött Neapolisba; de az itáliai görögség helyzetét ez nem tudta megváltoztatni. Athén terjeszkedése tulajdonképpen a peloponnesosi háború egyik fejezetét alkotta, amely a dór Syrakusa ellen irányult. Ez a Syrakusa elleni nagy expedíció 415—413 között katasztrófával végződött. A görögöknek ezt a meggyengülését Szicíliában Karthágó használta ki a maga javára és 409-ben elfoglalta Selinuntiaet, 405-ben pedig Agrigentumot. Syrakusa az idősebb Dionysios alatt, aki 405-ben tirannusa lett a városnak, szembeszállt Karthágóval. Több háborút viselt a karthágóiak ellen, de ezeket nem fejezte be, mert ettől eltérítette őt a szicíliai városok meghódoltatása és az itáliai szárazföldön megkísérelt terjeszkedés. Itt a görög városok szövetséget alkottak a lukánok ellen, de az utóbbiak

terjeszkedését nem tudták megakadályozni. 400-ban a lukánok hatalmukba kerítették Poseidoniát. Dionysios, a helyett, hogy a görögöket segítette volna, a lukánokkal kötött szövetséget és az előbbieket az Elleporos (Silarus?) mellett 389-ben megverte. Hegemóniára törekedett az Adria felső részén is, ahol gyarmatokat alapított Adriában és Issában (Lissa). Szövetséget kötött a gallokkal, akikről alább lesz szó és összeköttetésben állott a venetekkel. Egyidejűleg fenntartotta Syrakusa uralmi igényeit a Tyrrheni-tengeren és expedíciókat küldött a toszkánai partokra és Korzikába. Ez a megalomániás politika szétforgácsolta Syrakusa erőit és megakadályozta, hogy a karthágóiakat kiűzzék Szicíliából. Egy újabb háború 382-ben azzal végződött, hogy egész nyugati Szicília Plataniig a hatalmukban maradt. Magna Graeciában Krotonnak 379-ben történt elfoglalása sikert jelentett ugyan Dionysiosra, de ezt ismét eldöntetlen háború követte Karthagóval. Az idősebb Dionysiosnak 367-ben bekövetkezett halála után hasonló nevű fia nem tudta tartani magát és Syrakusában hosszú ideig tartó belvillongások korszaka következett, amely 343-ban a szabad alkotmánynak Timoleon által történt helyreállításával ért véget. Timoleon a Crimisosnál megverte a karthágóiakat, a szicíliai görög városokat felszabadította a tirannusok uralma alól és szövetségben egyesítette őket. E közben Dél-Itáliában tovább folytatódott az italikus népek megerősödése; 350 körül a bruttiusok Consentia (Cosenza) szövetségi székhellyel ligát alkottak és a görög terület folyton jobban összezugorodott. Ezen az sem tudott segíteni, hogy a negyedik század második felében Tarentum ismételen az anyaországból hívott hadvezéreket Dél-Itáliába, közöttük a spártai Archidamost, Kleonimost, továbbá Alexandros Molossost, Epirus királyát.

5. §. Róma belső politikai viszonyai a pún háborúk előtt. —

A monarchia bukása Rómában nagyjából összeesik az etruszk uralom végével. De még a köztársaság első idejében is Porsenna

mondája bizonyítja az etruszk hatalom túlsúlyát Rómában. Ennek a hatalmi túlsúlynak kell esetleg tulajdonítani azt a jelenséget, hogy Ariciánál a rómaiak távol tartották magukat a latinoknak az etruszkok elleni felkelésétől.

A királyság bukása Rómában, mint mindenütt Görögországban és Itáliában, együtt járt az arisztokrácia győzelmével. A köztársaság első idejének Rómájában a patríciusokat és plebejusokat látjuk egymás mellett. A patríciusok, akik a *gens* elnevezésű és magukat közös ősöktől leszármaztató családokban tömörülnek, a politikai jogok teljességének birtokosai, míg velük szemben a plebejusok, személy szerint szabad polgárok, de nem vesznek részt az állami ügyek intézésében. Külön osztály volt, amelynek azonban hiányzott az éles különhatárolása és határozott politikai szerepe, a klienseké. Ezek egyik vagy másik patrícius családtól függő személyek voltak, akiknek személyi viszonyát egyik oldalról a védőség, másik oldalról a szolgálat alkotta. A patríciusok és plebejusok curiákban egyesültek (innét a *comitia curiata* elnevezés), ezek pedig tribusokban tömörültek. A tribusok száma eredetileg három volt, mindegyik tíz curiára oszlott és háború esetén meghatározott számú gyalogost és lovast tartozott kiállítani. Az egész polgárságnak a közdolgok megtanácskozására szolgáló összejövedele volt a népgyűlés; szűkebb és eredetileg csak patríciusokból álló tanácskozó szerv volt a szenátus, amely kezében tartotta az ügyek irányítását. A népgyűlés választotta a patríciusok közül a végrehajtó hatalom fejeit egy-egy esztendei időtartamra. Ezek kezdetben *praetor* címet viseltek és hárman voltak. Később a feladatkörök elkülönültek és a praetorok egyike, aki megtartotta ezt a nevet, az igazságügyeknek lett az intézője, míg a másik kettő, akiket konzuloknak neveztek, vezette a hadsereget a háborúban és elnökölt a közügyek tárgyalásánál a szenátusban és népgyűléseken. Válságos időkben kivételes hatalmat gyakoroltak a diktátorok.

Róma belső történetét az ötödik és negyedik században és a harmadik század elején is, a plebejusoknak gazdasági helyzetük megjavításáért és a politikai és polgári jogok egyenlőségéért, a patríciusok ellen vívott küzdelmei töltik ki. A plebejusok gazdasági helyzetét különösen súlyosbította a kisbirtokosok eladósodása a gazdag patríciusokkal szemben. Ebben a küzdelemben a plebejusok élén az úgynevezett néptribunok állottak, akik eredetileg azoknak a tribusoknak lehettek a fejei, melyekre a régi pagusok szervezetének felbomlása után az ager romanus népe oszlott. A tribunusoknak sikerült, hogy a vidéki lakosság főnökeiből városi hatóságokká és a plebejusok hivatalos képviselőivé és védelmezőivé alakuljanak át. Ebben a minőségben eleinte, úgy látszik, négyen voltak, később azonban számuk tízre emelkedett. Hatalmuk alapját az *intercessio* joga szolgáltatta, mely feljogosította őket, hogy a hatóságok rendeleteinek, a comitiák szavazásainak és a szenátus határozatainak végrehajtását felfüggeszthessék. Személyük sérthetetlen volt.

Az egyik első harcot a tribunusok vezetése alatt a plebs a polgári egyenlőségért küzdött végig és eredmény gyanánt a szokásjog kodifikálását érte el, amelyet addig a patríciusok a saját önkényük szerint kezeltek. A kodifikáció külön e célból két évi időtartamra választott rendkívüli hatóságnak, a decemvireknek volt a munkája (451—450), melyből a *tizenkét táblás törvény* született meg. Nem sokkal később a plebs elnyerte a patríciusokkal való házasságkötés jogát (445), majd megnyílt előtte a *tribuni militum consulari imperio* nevű új hatóság, amelynek viselőit esetről-esetre a konzulok helyébe választották. A városnak a gallok által történt felégetését, amelyről alább lesz szó, a szükségessé vált katonai reformból kifolyóan, a polgárságnak a census alapján történt új szervezése követte. A polgárokat csökkenő vagyoni kulcsnak megfelelően öt osztályba és bizonyos számú centuriába sorozták; egy hatodik osztályt alkottak a teljesen vagyontalan proletárok, akik nem tartoztak

katonai szolgálatot teljesíteni. Valamennyi osztály fölött voltak azok a centuriák, amelyek a lovasokat állították ki a hadsereg számára, míg az összes többiek a gyalogságot szolgáltatták. Egy erre a célra rendelt hivatal, a cenzoroké, állította össze a polgárok listáját és vegezte az egyes osztályokba való besorozást. A centuriális rendszer alapja volt a comitiáknak és az államszervezet gyökeres átalakítását jelentette, mert a törzsnek patríciusi kritériumát az adószolgáltatással helyettesítette, amely a legkisebb vagyonok tulajdonosaira is kiterjedt. A túlsúly mindazonáltal megmaradt a vagyonosabb osztályok kezében, mert ezeknek nagyobb számú centuriájuk volt, a szavazati jog gyakorlása pedig centuriánként egy-egy szavazattal történt.

A teljes politikai egyenlőséget a plebs akkor érte el, mikor minden hivatal, a konzulátust is beleértve, megnyílt előtte (366), túlsúlyának alapjait pedig a lex Hortensia fektette le (287), amely szerint a comitia tributa keretében egyesült plebs határozatai egyenlő érvényűek a comitia centuriata határozataival. Mindazonáltal a római köztársaság továbbra is megőrizte arisztokratikus jellegét, mert az ügyek irányítása megmaradt a szenátus és a konzulok kezében, az utóbbiak pedig — tisztük nem lévén díjazva — a gyakorlatban mindig a felsőbb osztályokból választottak. Később a patríciusok és a felemelkedett plebejusok összeolvadásából egy új rend, a nemesség vagy nobilitás keletkezett.

6. §. A római hegemonia kiterjesztése Latiumra. — Ezek a belső küzdelmek, a helyett, hogy meggyengítették volna a római államot, ellenkezőleg, megnövelni látszottak külpolitikai tevékenységét. Ugyanerre az időre esik ugyanis Róma külső hatalmának megalapozása. Ennek a hatalomnak Latiumban a többi latin városok fölött megszerzett uralkodó helyzet volt az alapja, melyhez a lökést a város földrajzi fekvése és az ebből

folyó kereskedelmi fellendülés adta meg. Az V. század elejétől egészen a VI. század második feléig Róma a latin szövetségnek volt tagja, melynek a Cavus hegyén volt szent tiszteletben álló központja. E szövetségben valószínűleg Róma is a többi városokkal tökéletesen egyenlő helyet foglalt el. Határvillongások és kisebb háborúk töltik ki Róma történetét az V. században. Északkeleten a szabinokkal, délen az aecusokkal és volszkokkal folytak a harcok ; utóbbiak ellen szövetség jött létre a rómaiak, latinok és hernikek között. A győzelem után az ellenséges terület egy részét teljesen beolvasztották, míg más ellenséges városokat arra kényszerítettek, hogy belépjenek a latin szövetségbe. Közvetlenül a Tiberis északi oldalán Róma az etruszkokba ütközött és alig néhány kilométernyire, Vejiben találta a legnagyobb ellenfelét. Ennek a városnak elfoglalása a IV. század elején, igen nagy fontosságú volt a római államra nézve, amelynek területe ezután meghaladta a 2200 négyzetkilométert.

A többi etruszk város ebben a küzdelemben Vejit nem támogatta, mert belső mozgalmak bénították meg őket, melyek során a monarchiákat az arisztokráciák döntötték meg, ezeknek pedig az alsóbb osztályokkal kellett megküzdeniök. De a legfontosabb közvetlen ok valószínűleg a gallok betörése volt. Az indoeurópai fajhoz tartozó gallok, miután elfoglalták azt a területet, melyet róluk neveztek el, az V. század második felében és a IV. század elején a nyugati Alpeseiken át leszállottak Itáliába, megtelepedtek a Po völgyében és meghódították az ottani etruszk városokat. Az insubrok Mediolanumban, a cenomanok Bresciában, a boiok pedig Felsinában telepedtek meg, amelyet Bononiának neveztek el. A szenonok a Po vidékéről középső Itália felé nyomultak előre és az Apenninektől keletre majdnem Anconáig jutottak. Nyugaton áthatoltak Etrurián s miután a rómaiakat az Allia mellett megverték, megszállották és felgyújtották Rómát (387). A romaiakat a teljes pusztulástól vagy a fizetett váltságdíj, vagy más okok mentették meg, melyek a

szenonokat visszafordulásra készítették. A városnak a gallok által történt felégetése után épültek az úgynevezett serviusi falak; ugyanakkor fontos katonai reformok történtek mind a fegyverzet, mind a hadi taktika terén, melynek során az etruszk falanxot hármassorú sorokból egymást követő hullámokban haladó manipulusok alakításával helyettesítették.

Róma vereségét a másik oldalon a különböző latin városokkal kitört ellenségeskedések követték; ezek során történt Tusculum bekebelezése a római államba. 368 körül Róma már a saját hegemoniája alatt szervezhette át a latin szövetséget, amelybe több volszk várost is besorozott. A római tribusoknak a Latium déli részének elfoglalt területein való megtelepítése s a szamnítákkal és Capuával kötött szövetség Róma feltétlen túlsúlyát biztosította Latiumban. Az etruszkoknak egy háborús kísérlete, melyben Falerii, Tarquinii és Caere vettek részt, szintén a rómaiak győzelmével végződött s az utóbbit mint municipiumot olvasztották be a római államtestbe. A gallok több betörését is visszaverték.

A latiumi hegemonia megszerzése után Róma a pentrekből, kaudinokból és hirpinekből álló szamnita szövetséggel találta magát szemben, amelynek területe az adriai oldalon Ortonától a Gargano félszigetig, a tyrrheni oldalon pedig Amalfitól a Silarusig terjedt és így 18—20,000 négyzetkilométernyi kiterjedésével, közvetlenül az etruszk liga után, második legnagyobb állami alakulata volt Itáliának. Mindenesetre népessége meglehetősen ritka volt. A szamnita törzsek körében agrárius, állattenyésztő és katonai demokrácia uralkodott. A földbirtokosok mind egyenlő jogúak voltak és kevés volt a proletár és rabszolga. A szövetségi kötelék azonban, melynek a *meddix tuticus* volt az őre, gyenge volt. Terjeszkedése során a szamnita konföderáció leszállt a Liris völgyébe és behatolt Campaniába, ahol a vele egy törzsből való, de ott már korábban megtelepedett (4. §) és erősen elgörögösödött lakosságba ütközött. Itt a campaniai

szövetségnek Capua volt a vezető városa. A campaniaiak a római-latin ligához fordultak segítségért. Így tört ki az első szamnita háború, amelynek az lett az eredménye, hogy a szamníták kénytelenek voltak lemondani Capua meghódításának tervéről, ez pedig belépett és tagja lett a római latin szövetségnek. Ekkor azonban a latinok kerültek igen éles ellentétbe a rómaiakkal, akik nem annyira szövetségesek, mint inkább urak módjára viselkedtek. Szövetségben a campaniaiakkal, a latinok fegyveresen szálltak szembe Rómával. Róma győzött Trifanumnál, Sinuessa és Minturnae között (340), feloszlatta a latin szövetséget, illetve azt pusztán vallásos szövetségnek hagyta meg s az egyes latin városokhoz való viszonyát külön-külön rendezte. Egyesek, mint Tivoli és Praeneste, szövetségesei lettek Rómának, mások belső autonómiájuk megtartása mellett beolvadtak és részei lettek a római államnak. A campaniaiak kénytelenek voltak területük egy részét átengedni és politikai jogok nélküli polgárok sorába süllyedtek, kivéve a capuai arisztokrácia egy részét, amely megtarthatta politikai jogait. Róma területe ekkor hatezer, a szövetséges terület pedig ötezer négyzetkilométerre emelkedett, félmillió, illetve két-háromszáz-ezer lakossal. Itáliának ez volt a legnépesebb állama.

7. §. Az itáliai félsziget meghódítása. — A rómaiak Campaniában elfoglalt helyzetüket még jobban megerősítették, mikor Közép-Itália nagy görög kereskedelmi empóriumát, Neapolist győzelmes hadjáratral, egyébként a városra nézve kedvező feltételek mellett, szövetségükre kényszerítették (326). Neapolis legyőzése a második szamnita háborút vonta maga után, melyben a rómaiak közvetlen összeköttetést teremtettek apuliai szövetségeseikkel, az arpanokkal, akik a szamníták területén túl laktak. A caudiumi szorosokban szenvedett súlyos vereség (321) dacára Lucera elfoglalásával megerősítették apuliai helyzetüket. A szamnítáknak latiumi offenzívája, a Terracina és Fondi melletti

győzelmekkel (315) szintén nem tudta megingatni a római állam szilárdságát. A rómaiak kiköszörülték a csorbát, győzelmesen jelentek meg a Liris mellett és Samniumot megerősített helyek láncolatával zárták körül egészen az adriai tengerpartig.

Ekkor azonban más itáliai népek jöttek a szamniták segítségére és megkezdték azt a küzdelmet, amely az itáliai függetlenségi háború neve alatt ismeretes. 321 és 304 között egymásután szálltak harcba a rómaiak ellen a szamniták, hernikek, etruszok és umberek. 306-ban a rómaiaknak sikerült felosztatni a hernikek szövetségét: Aletrium, Ferentinum és Verulae Rómával kényszerült szövetségre lépni; Anagniót pedig teljes függőségben bekebelezték. 304-ben a szamniták békét kértek. Rómának és szövetségeseinek területe ekkor 27,500 négyzetkilométerre növekedett, melyből 8100 tartozott a sajátképeni római államhoz. A két szám közötti arány mutatja Róma hatalmi állásának megnövekedését. 300-ban a szamniták új háborút kezdtek és az addigiaknál még hatalmasabb szövetséget hoztak létre, melyben rajtuk kívül az umberek, gallok, szabinok és lukánok vettek részt. De ennek a szövetségnek hiányzott a területi és politikai összefüggése, és történtek elpártolások is, amivel szemben a municipiumok, kolóniák és a szövetségesek nagyobb része hí maradt Rómához. Ezenfelül a rómaiak szövetséget kötöttek a marsiakkal, a marrucinekkal, a peligneekkel, a frentanokkal, a vestineekkel és picenekkel és így Samniumot nyugat és kelet után, északról is teljesen bekerítették. 295-ben Sentinumnál (Sassoferato) a rómaiak nagy győzelmet arattak a szövetségesek fölött. 290-ben a szamniták békét kértek; a római szövetség elvállalása ellenében megtarthatták területüket, de ettől fogva ez beleilleszkedett a római-szövetséges államrendbe. Ugyanabban az évben a rómaiak legyőzték a szabinokat is és területük nagyobb részét bekebelezték. 284-ben az etruszok és szenonok győztek Arretiumnál (Arezzo), de már a következő esztendőben döntő vereséget szenvedtek a Vadimonus tavánál (Bassano-tó).

Erre az etruszkok és boiok békét kötöttek, a lukánok kénytelenek voltak megadni magukat, a szenonok országát pedig az Aesistől (Esino) a Rubiconig Róma a saját területéhez csatolta és itt Sena Gallica (Senigallia) kolóniát alapította.

Közép-Itáliában így egy méreteiben nagykiterjedésű és szilárdan Róma hegemoniája alatt álló állam alakult. Ennek az államnak a felépítése két évszázadot vett igénybe. Jóval gyorsabb volt ezzel szemben Dél-Itália meghódítása, mert a görög városok sokkal kevésbé voltak harciasak Közép-Itália népeinél és jobban meg is voltak oszolva. Róma érdeklődése a növekvő tengeri kereskedelmi érdekeknél fogva fordult Magna Graecia felé. Már 311-ben Róma külön tisztviselőket bízott meg a hajók építésével és felszerelésével; állomásokat és tengeri támaszpontokat létesített Latium déli partján és Ponsa szigetén. Ezért kellett kereskedelmi szerződéseket kötni és az érdekerületeket elhatárolni Karthágóval 348-ban és 306-ban. A jó viszony Karthágóval biztosítékul szolgált a görög Itáliával való ellenségeskedés esetére. Szicíliában Syrakusa Agathokles tirannusnak 317-ben vagy 316-ban történt hatalomra jutása után ismét felújította a hegemoniás politikát, megtámadta a sziget többi görög városát és a velük szövetséges Karthágót s a városokat sikerült is behódolásra kényszeríteni. 305-ben felvette a királyi címet. Az italiótákat támogatta a lukánok és bruttiusok ellen. Agathoklesnek 289-ben bekövetkezett halála után Syrakusa felszabadult a tirannis alól, de elvesztette uralmát a szicilióták fölött. A félsziget görög városai ekkor nehéz helyzetbe kerültek a bruttiusok és lukánok támadásával szemben. Thurii a lukánok ellen 282-ben Rómától kért és kapott segítséget. A polgárok hívására római helyőrségek szállották meg Regiumot és Lokrit is.

Rómának a szicíliai tengerszorosig történt előnyomulása összeütközésre vezetett Tarentummal, amely legnagyobb volt a félsziget görög városai között és szintén hegemoniára tartott igényt. A háború 281-ben tört ki és Tarentum a régi hagyo-

mánynak megfelelően egy görög uralkodóhoz, Pyrrhushoz, Epirus királyához fordult segítségért. Pyrrhus 208-ban átkelt a félszigetre és a Siris lapályán, Heraklea közelében megverte a rómaiakat. Ezután a szamnitákkal és lukánokkal megerősödve, Róma ellen fordult. Róma azonban, amely békét kötött az etruszkokkal és oldaltámadás ellen biztosítva érezte magát, szilárdan ellenállt és Pyrrhus visszafordulni kényszerült. Mikor a rómaiak mentek át támadásba, az apuliai Auscolumnál legyőzettek ugyan (279), de a győző is rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett. Syrakusa és Agrigentum hívására, amelyek védelmet kértek a karthágóiak ellen, Pyrrhus abbahagyta a nehéz itáliai háborút és Szicíliába ment át, ahol sikereket is aratott. De a közte és szövetségesei között kitört egyenletlenség arra készítette, hogy ismét visszatérjen Itáliába. Beneventumnál azonban a rómaiak megverték és ekkor elhagyta a félszigetet (275). A lukánok és szamniták kénytelenek voltak szövetségre lépni a rómaiakkal, de területük egy részét elvesztették. A görög városok szintén szövetséget kötöttek Rómával, de nekik kedvezőbb feltételeket szabtak. Poseidoniából Paestum név alatt római kolónia lett. 270 és 264 között könnyebb hadjáratok következtek a reginumi campaniaiak, a picenok, a japi-gok és az etruszk Volsini ellen. A római állam ekkor a szövetséges területtel együtt Pisától és Rimitól a messinai szorosig terjedt: 25,000 négyzetkilométer volt a saját területe és 150,000 a szövetségeseké. Ennek a területnek a lakossága három millióra volt becsülhető, melynek egy tizedénél valamivel nagyobb részét tették a férfikorban levő és katonai szolgálatra alkalmas római polgárok.

8. §. Itália szervezete a rómaiak alatt. Itáliának félszigeti része így egészen Róma hatalma alá került, vagy vele azonos politikai szövetségben egyesült. Az *Itália* név, amely kezdetben csak a félsziget legvégére vonatkozott, azután las-

san áttért Dél-Itáliára, majd az egész római uralom alatt álló félszigetre.

Abban a szervezetben, amelyet Róma adott az itáliai félszigetnek, meg kell különböztetni, miként már ismételtlen említettük, a sajátképpen római államot és a vele szövetséges államokat. Az első a következő alkotó elemekből tevődött össze : a) Róma régi területe és a fokozatosan bekebelezett területek ; az egész harmincöt tribusra, és pedig négy városra és harmincegy vidékre volt felosztva ; b) a municipiumok ; c) a *conciliabulumok* és *forumok* ; d) a kolóniák.

Az a) alatti terület magában foglalta Rómát és, úgy mondhatnánk, saját határterületét, bármekkora is volt ennek a kiterjedése. A törekvés egyébként a földrajzi összefüggés biztosítására irányult. A meghódított terület nagy része *ager publicus* volt, a római kincstár tulajdonában. Idővel a római területbe való tiszta és egyszerű bekebelezésnek ehhez a formájához az olyan városi közületek hozzácsatolása járult, melyek megtartották városi különállásukat és lakosaik római polgárok lettek, de politikai jogok nélkül (*cives sine suffragio*). Az ilyen városok voltak a *municipiumok*, amelyek nevüket onnét vették, hogy lakosaik részesei voltak a polgári kötelességeknek — *munia* — a nélkül, hogy az összes jogok megillették volna őket. Úgy látszik azonban, hogy Latiumban egyes nagyon régi municipiumok kezdettől fogva birtokában voltak az összes polgári jogoknak. A municipiumok megtartották a polgárság által választott hatóságait, amelyek az alsóbbrendű közigazgatási teendőket (építési és rendőri ügyek) intézték, míg az igazságszolgáltatást a római praetor gyakorolta, akár közvetlenül, akár pedig a praefectus nevű képviselője útján. Minden valószínűség szerint ebben a vonatkozásban is voltak municipiumok, — igaz, hogy nem lehettek sokan — amelyek saját igazságszolgáltatással rendelkeztek. A municipiumok polgárai és a rómaiak között a *connubium* és *commercium* joga állott fenn. Esetről-esetre történt

intézkedések révén a politikai jogok megadása gyorsan kiterjedt a különböző municipiumokra.

Más területeket úgy csatoltak a római államhoz, hogy ezek megtartották közigazgatási önállóságukat, de nem alkottak városi közületet. Ilyenek voltak a vidéki jellegű néptömörülések, amelyeknek gazdasági érintkezésük és közigazgatási ügyeik számára létesített központja *conciliabulum* nevet viselt. A conciliabulumok is valamelyes praefectura jellegű intézmény révén résztvettek az igazságszolgáltatásban. A conciliabulumokhoz nagyjából hasonlóak voltak a forumok is, mindenesetre azzal a különbséggel, hogy ezek a római konzulok által *ex novo* céltudatosan létesített központok voltak, leginkább az általuk épített katonai utak mentén.

A kolóniák római polgároknak olyan közületei voltak, amelyeket esetről-esetre törvényi intézkedéssel létesítettek valamely meghódított területen, amelynek földjét a letelepített polgárok között felosztották. Ezek a telepések megtartották teljes római polgári jogukat, melynek gyakorlására a vidéki tribusok egyikébe sorozták be őket. Igazságszolgáltatás szempontjából a praefecturák alá tartoztak. A kolóniák kormányzatát az anyavároshoz hasonló hivatalok intézték, csak a szervezetük volt egyszerűbb.

Míg az összes eddig ismertetett területeken kizárólag Róma államhatalma érvényesült, a Rómával szövetséges államok megtartották a saját állami személyiségüket, és mint ilyenek a *foedus* alapján szerződtek Romával. Az esetek egyik, de kisebb részében ezek a szövetségek a feltételek teljes azonossága alapján kötöttek. Ez volt a *foedus aequum* esete. Ezekben az esetekben a szerződő felek kölcsönösen kötelezettséget vállaltak egymás meg nem támadására, a támadók átvonulásának megakadályozására és védekező háborúk esetén teljes erővel egymásnak kölcsönös támogatására. A *foedera non aequa* eseteit szövetség helyett inkább római protektorátusnak lehet nevezni. Ezekben

az esetekben a szövetséges állam egyszerűen arra vállalt kötelezettséget, hogy hadat visel Róma oldalán, de viszont lemondott a saját számlájára való hadviselés jogáról. Köteles volt Rómát katonai, esetleg tengeri erővel támogatni. Kifejezett céljuk volt ezeknek a szövetségeknek «megőrizni a római nép méltóságát». A szövetséges haderőt a szövetséges állam maga sorozta, szerelte fel és fizette és saját parancsnoksága alatt harcolt. Kivételesen előfordult, hogy Róma a szövetséges államok területén helyőrségeket is tartott; rendszerint együtt járt vele a túsok adása is. A szövetség külügyi képviseletének joga természetesen Rómát illette meg. A szövetséges államok egymás között háborút nem viselhettek, adott esetben Róma lépett fel döntőbíró gyanánt. Belső önkormányzatuk formailag teljes volt, gyakorlatilag ezen a téren is gyakori volt — vagy felkérésre, vagy a nélkül — a római beavatkozás. Természetesen a szövetséges államok mindegyikében alakult egy rómaibarát párt, — rendszerint arisztokrata jelleggel — amely a maga javára igyekezett alkotmánymódosításokat keresztülvinni. Idővel a szövetséges államok nagy része — főként az itáliaiak — a római politikai berendezéseket vette át. Róma szabályozta a szövetség egyes államai közötti külkereskedelmet is. A szövetségesek pénzverési joga értéktelenné vált, mikor Róma saját kereskedelmi viszonylataiban nem engedte meg a szövetségesek pénzeinek használatát. Egyes esetekben tilalom állott fenn a szövetségesek és Róma közötti commerciumra és connubiumra is. Más oldalról a szövetségesek polgárainak megvolt a joguk, hogy a római kolóniák kötelékébe felvétessék magukat és ott birtokot szerezhessenek, s a commerciummal együtt a legtöbb esetben megillette őket a római polgárokkal a connubium joga is. Egyesek számára bizonyos feltételek mellett nyitva volt a római polgárjog megszerzésének lehetősége is. A latinokat általánosságban megajándékozták a római polgárság megszerzésének jogával, a nélkül, hogy az egyes esetekben külön törvényi intézkedést kí-

vántak volna meg. Így Róma és a szövetséges államok között szoros gazdasági és családi kapcsolatok képződtek és az egyes államokban a római polgárságnak megannyi magva alakult.

A szövetséges államok külön csoportjának, vagy bizonyos mértékig ezek és a Róma által meghódított közületek közötti átmenetnek lehet tekinteni a *latin kolóniákat*. Eredetileg ezeket a kolóniákat a latin szövetség alapította, és így polgáraik között ugyanúgy lehettek rómaiak, mint a szövetség más városainak polgárai. A latin szövetség feloszlása után Róma ezeket az alapításokat saját számlájára folytatta és nem római latinokat telepített le az egyes helyeken. Idővel ezek éppen úgy elterjedtek Itáliában, mint a sajátképpen római kolóniák. Ezeket a latin kolóniákat örökérvényű szerződés kötötte Rómához, megillette őket a *connubium* és *commercium* joga a római polgárokkal, egyebekben pedig teljes municipális önkormányzatot élveztek. Alkotmányuk az első időben a rómainak tökéletes másolata volt. Náluk is voltak konzulok, praetorok, cenzorok, mint Rómában.

Azt az alkotmányt, melyet Róma adott az itáliai félszigetnek, nem szabad — mint az gyakran történni szokott — konföderációnak minősíteni. Konföderáció alatt bizonyos számú szuverén államot kell érteni, melyeknek mindegyikét kölcsönös szövetségi szerződés kapcsolja össze egymással. Itt azonban az egyes államok csak Rómával voltak szövetségben, de egymás között nem, Ebből folyólag a Rómával kötött szövetségnek az volt a következménye, hogy a régi városi szövetségek politikailag megszűntek és csak mint vallási szövetségek maradtak fenn tovább. Így megszűnt a latin és utána az etruszk szövetség is.

A fő cél, amelyet Róma ezzel a szervezettel elérni törekedett, az volt, hogy saját érdekében és saját külpolitikájának eszköze gyanánt mind a védelemre, mind a támadásra egy kisegítő hadsereg álljon a rendelkezésére. Tudjuk, hogy a harmadik század

végén Róma háromszázezernél valamivel több saját katonával és négyszázezret meghaladó szövetségessel rendelkezett. A szövetség katonai erejének növeléséhez nagyban hozzájárultak azok az utak, melyeket Róma a szövetségi terület egyes fontosabb helyei között épített, kezdetben főként a meghódított területeken, később a szövetségesein is. A legelső és leghíresebb ilyen út volt a Via Appia, Rómából Capuába és onnét egészen Brundisiumba, melynek építése a IV. század végén történt.

A római-itáliai *simmachia* olyan következményekkel járt, melyek messze túlmentek a Róma által maga elé kitűzött eredeti és kifejezett célokon, amennyiben belőle fejlődött ki Itália nemzeti egysége. A római szövetség és protektorátus, különösen mikor a római uralom az Alpeseig kiterjedt, külső biztonságot és belső békét nyújtott Itáliának; az országot sűrű és biztos közlekedési utak hálózta be, a kereskedelem és ipar megélénkült, a különböző itáliai népek pedig erősen keveredtek és kultúráilag összeolvadtak. Így az egész itáliai félsziget civilizációja egységes színezetet öltött. A politikai és szociális része ennek a civilizációnak túlnyomóan római volt, de erősen megmaradtak benne az egyéb itáliai elemek; a művészeti és irodalmi részben túlnyomóan a görög elem uralkodott, de ez is nagyon sok belföldi anyagot szívott fel magába. A görög befolyás különösen Campania meghódításától kezdve vált nagyon érezhetővé, még pedig nemcsak a sajátképpeni kultúra területén, hanem az erkölcsökben is.

MÁSODIK FEJEZET.

Itália a római birodalom bukásáig.

9. §. Itália a pún háborúk korában. Észak-Itália meghódítása. — Itália egyesítését a római hegemonia alatt a terjeszkedés korszaka és a Földközi-tenger medencéjének meghódítása követte. Ennek a hódításnak egyes fázisai voltak az első (264—241) és második pún háború (218—201), a második macedóniai háború (191—189), a harmadik macedóniai háború (171—168) és Macedónia felosztása, majd bekebelezése (146), az achaiai háború, Korinthos lerombolása (146) és Görögország provinciaként való bekapcsolása a birodalomba, a harmadik pún háború (149—146) és az ibériai félsziget meghódíttatása, melynek legnagyobb eseménye volt Numantia lerombolása (133).

Mindezeknek a háborúknak tisztán Róma volt a kezdeményezője és politikai-katonai irányítója. Itália többi állama és népe ezekben a háborúkban csak mint hozzájárulásra kötelezett szövetséges vett részt. Így ennek az egész imperialisztikus tevékenységnek az összes politikai és területi eredményei mint Sicília, Sardinia, Macedónia, Achaia (Görögország), Africa stb. provinciák megszervezése, kizárólag csak Rómát illették. A provinciák a római népnek voltak tulajdonai vagy kincstári birtokai (*praedia*). Mindazonáltal a háborúknak ez a sorozata és a római hatalom szétterjedése a Földközi-tengeren egész Itáliára nézve sem maradhatott mélyreható politikai, szociális és gazdasági következmények nélkül. Ugyanazon időben magának a félszigetnek területén is a változások egész sora ment végbe, amelyek tovább fejlesztették az egységesítés munkáját.

Az első pún háború idején Róma nagy tengeri hatalommá fejlődött. Ebben nagy része volt a szövetségesek segítségének, akik a hajóhad tisztjeinek nagy részét és kezdetben majdnem az egész légénységét szolgáltatták. Ugyanezen háború folyamán a római polgárság kerete is jelentékenyen kitágult, amennyiben a picenek és szabinok egyetemlegesen megkapták a római polgárjogot és a számukra alakított két utolsó tribusba sorozták be őket. Szicília, Szardínia és Korzika meghódítása ezeket a szigeteket az itáliai katonai rendszerbe kapcsolta be, bár politikai és közigazgatási szempontból ez az egységesítés elmaradt. A két első sziget tengeri stratégia szempontjából döntő jellegű megerősödését jelentette a római államterületnek és nagy mértékben hozzájárult a félsziget gabonaellátásának biztosításához is. Szicília és Szardínia besorozása a provinciák közé magával hozta, hogy területük egy része *ager publicus* lett, a többit pedig természetben való adófizetésre kötelezték. Elméletileg ez az adó a hozadéknak egy tizede volt, a gyakorlatban önkényesen állapították meg. A szigeten maradtak azonban egyes városok, mint Syrakusa, melyek megőrizték szövetséges jellegüket és római municipiumokká alakultak.

Az első pún háborúval egyidejűleg az ellenkező oldalon Róma kiterjesztette a hatalmát Gallia Cisalpinára. A földet művelő férfilakosság távolléte folytán a háborúban sokat szenvedett római kisbirtokok helyzete magával hozta Picenum és a szenon gallok földjének felosztását. Erre a boiok és insubrok, akik szintén fenyegetve érezték magukat, betörték Etruriába s megkezdtek az új gall háborút, amelyet néhány esztendő alatt a rómaiak a Clastidiumnál (Casteggio) vívott csatában győzelmesen fejeztek be (222). Utána meghódították Mediolanumot (Milano), megépítették a Via Flamiániát Rómától Ariminumig (Rimini), amelyet később Emilián keresztül Placentiáig (Piacenza) meghosszabbítottak s ott Placentia és Cremona kolóniákat alapították.

Hannibál betörése Itáliába és dübörgő győzelmeinek sorozata az első két esztendőben erősen próbára tette a római-italiai szervezet ellenálló képességét. Nemcsak a szövetségen kívül álló gallok és ligurok siettek Hannibál zászlói alá, ha nem Cannae után, különösen Dél-Itáliában, a szövetségesek egy része is elpártolt, így majdnem az egész Samnium, Capua, a lukánok, bruttiusok, később Tarentum és más görög városok. Különösen súlyos volt Capua elpártolása, amely abban az időben második városa volt Itáliának. Az elpártolt területeken azonban a rómaiak kezében maradt egész sereg megerősített hely, Közép-Itáliában pedig a szövetségesek zöme megőrizte a hűségét Róma irányában. Nagy általánosságban az itáliai városok nagy részében a szenátus Róma, a lakosság pedig Karthágó mellett foglalt állást. Szicíliában Syrakusa ütött pártot Karthágó mellett; a várost a rómaiak hosszú ostrom után (213—212) elfoglalták; ugyanez történt Capuával is (211). Róma a legszigorúbb megtorló rendszabályokat alkalmazta, melyek nem egy esetben halálos csapást jelentettek az újra meghódított városokra. Capua, ahol a zendülés kitörése alkalmával az ott tartózkodó római polgárokat legyilkolták, elvesztette az önkormányzatát, sőt még városi létét is; nemességét lefejezték, polgárságának legnagyobb részét rabszolgának adták el, földjeit elkobozták. Syrakusát adófizetésre kötelezték; Agrigentum polgárságát rabszolgának adták el és helyébe a rómaiakhoz hű szicíliaiakat telepítettek; Tarentumban harmincezer embert adtak el rabszolgának. Talán éppen ezeknek a megtorló intézkedéseknek kell tulajdonítani, hogy a zendülés tovább lángolt. 209-ben tizenkét latin kolónia tagadta meg a segédcapatok kiállítását és az adó megfizetését, az etruszkok mozgolódtak s Etruriából és Umbriából önkéntesek gyülekeztek Hasdrubal táborába. A tizenkét kolóniát 204-ben büntetésből suffragium nélküli municipiummá szervezték át. A háború győzelmes befejezése után nagyarányú birtokelkobzások történtek Dél-

Itáliában. Ezek és más hasonló körülmények Szicíliában, itáliai tőkések javára előmozdították a nagy latifundiumok képződését. A latifundiumoknak ez a képződése Szicíliában magával hozta a sziget lakosságának csökkenését, a gazdasági viszonyok megromlását és a rabszolgák számának megszaporodását, ami később a rabszolgháborúkra vezetett.

A második pún háború után majdnem egész Észak-Itália meghódítása befejeződött. A legnagyobb ellenállást a ligurok fejtették ki, akik a galloktól felbátorítva délre törtek, fenyegettek az etruriai városokat és egészen Arretiumig (Arezzo) jutottak el. A velük való harc nehéz volt, mert a háborúba a gall törzsek közül a boiok és insubrok is beleavatkoztak. Először ezek voltak kénytelenek meghódolni: a boiok területén 189-ben Bononia néven Róma latin kolóniát alapított. Hogy a ligurokat leigázhassa, Róma egész törzsek áttelepítéséhez folyamodott, miként az asszírok cselekedtek Elő-Ázsiában. Így az apuanoknak Beneventum mellett jelöltek ki új lakóhelyet. Végezetül az egész tengerpart Massaliáig (Marseille) behódolt. Már a harmadik század folyamán, de nem tudjuk pontosan mikor, italióta kereskedők megalapították Genova kereskedelmi állomását. Északkeleten a rómaiak uralmuk alá kényszerítették a karniai gallokat, akik a hasonló nevű Alpeseken átkelve, 183 körül az Isonzo torkolata körül telepedtek meg. Ez alkalommal a szenátus követséget küldött az Alpeseken túl lakó gallokhöz, azzal az üzenettel, hogy az egész Alpeseken inneni terület *«ager populi romani»*. Ezt követte Isztria nyugati részének meghódítása és Aquileia kolónia alapítása (181). Isztria meghódítása 177-ben fejeződött be.

10. §. A római-itáliai társadalom átalakulása. A kultúra. —

A harmadik század közepétől a második század közepéig tartó hódító háborúk sorozata gyökeres változást idézett elő a római-itáliai társadalomban. Mindaddig ez a társadalom főleg kis-

birtokos polgárokból állt, kiknek mindegyike maga művelte kis földjét és a hagyományoknak megfelelő ősi szokások szerint élte életét. A földművelésnek a sorozatos háborúk következtében történt elhanyagolása és az olcsó tengerentúli mezőgazdasági termények beözönlése tönkretette a kisbirtokosokat, akiknek földjét olyan tőkések vásárolták össze, akik a háborúk és hódítások révén fellendült ipari és kereskedelmi vállalkozásokon nagy vagyonokat halmoztak fel. Hadiszállítások, szállítmányozások, közmunkák, ingó vagyonok zsákmányolása, földek elkobzása, bányák kiaknázása, adószedés bérbeadása («publikánusok»), az ingó tőkének és az üzérkedésnek hihetetlenül gyors megnövekedését vonták maguk után. A harmadik macedóniai háború után a görögökkel és ázsiaiakkal versenyezve már római kereskedelmi flották keresték fel az Oriens vizeit. Az itáliai mezőgazdaságban a kisbirtokról a nagybirtokra való áttérés karöltve járt a gabonatermelésről a szőlő-, olaj- és gyümölcsstermelésre, kertgazdaságra és legelőgazdaságra való átmenetellel.

Erre az időre esnek a latin szépirodalom kezdetei. Róma első öt századának emlékei különböző vallásos és profán tartalmú költemények — *carmina* — saturniusi versekben, melyeknél nem biztos, hogy időmértékes vagy ritmikus szerkezetűek voltak-e. Liturgikus tartalmúak voltak a saliusok papi testületének és az arvalseseknek (Fratres Arvales) énekei. Tréfás, durván dévajkodó és csípős tartalmúak voltak az úgynevezett *versus fescennini*, melyekből a saturák állottak. Prózaí szövegek voltak egyes rituális és jogi formulák — közöttük a tizenkét táblás törvény — naptárak, konzulok névsora, a legfontosabb események feljegyzésével. Hasonló emlékek maradtak más itáliai népektől is, így az umberek egyházi törvényhozásának emlékei, a híres eugubini táblák, a III—II. századból. Tulajdonképeni irodalmi művészetről ezeknél az emlékeknél nem lehet beszélni. Az irodalom, mint művészet a görög kultúra behatása alatt

kezdtet kifejlődni, amely különösen Dél-Itália meghódítása után erősödött meg igen nagy mértékben. Az első írók innét jöttek Rómába, amely immár központja volt az egész félszigetnek. Egy tarentumi származású görög, Livius Andronicus, az első pún háború idején saturniusi versekben lefordította az Odysseiát és latinra átültetve előadatta az első görög tragédiát és vígjátékot. A campaniai Naevius, a második pún háború idején, a görög tragédiák kivonatolása mellett római tárgyú darabokat is írt, többek között szatirikus politikai tartalmú vígjátékokat, és különösképpen ő volt a szerzője a pún háborút tárgyaló első epikus nemzeti költeménynek. Követte őt a megkezdett úton egy nagyobb és eredetibb írói tehetség, Ennius (239—169), aki Apuliában született és Scipio Africanus baráti köréhez tartozott. *Annales* címen tizenhét, hexameteres verselésű könyvben megörökítette Róma történetét a kezdetétől a saját koráig; a népies *satura* nála emelkedett irodalmi színvonalra. Az első latin szerző, akinek teljes munkái maradtak ránk, a vígjátékiró Plautus, Enniusnak kissé idősebb, umbriai születésű kortársa. Tőle egész sor vígjáték maradt ránk, melyeknek meséje görög mintákból van véve, de itáliai sóval fűszerezve. Az afrikai származású Terentiusszal, aki Scipio Aemilianusnak volt barátja, a római vígjáték az irodalmi tökély magaslatára emelkedik. Az alsó latiumi születésű Luciliusnál, Scipio Aemilianus másik barátjánál, a Horatius előtti idők római szatirája legnagyobb lendületét éri el.

A prózaírók ebben az időben főleg a történelmi tárgyakat művelték. Fabius Pictor és Cincius Alimentus először görög nyelven írták meg a pún háborúk történetét. Utánuk ugyanezt a tárgyat a második század közepe római politikai életének kiváló egyénisége, Marcus Porcius Cato már latin nyelven dolgozta fel. *Origines* című művében széles keretet adva tárgyának, írta meg az itáliai városok történetét. Ő nyitotta meg egyúttal a latin szónokok sorát.

A Scipiók körével szemben, amely nyitva állott a görög kultúra számára, Cato volt a római-itáliai társadalomba behatoló hellenizmus elleni, egyébként teljesen eredménytelen reakciónak a feje. Az irodalommal együtt a görög filozófia és vallás is elárasztotta Rómát. Az ősi római vallás jellege erősen eltért az antropomorf, megszemélyesített és esztetikus jellegű görög vallástól. A római istenségek kezdetben elvont és utilitárius jellegűek voltak, amennyiben minden helyzetnek, minden cselekvésnek és a cselekvés minden mozzanatának s a tárgyak minden csoportjának megvolt a maga különleges istene. *Educa* és *Potina* tanították a gyermekeket enni és inni, *Forculus* őrizte a ház kapuját, *Bubona* védte a jószágokat, *Epona* oltalmazta a lovakat, *Silvanus* a pásztorokat és *Mercurius* a kereskedőket. A laresék és penatesek voltak a családok védő szellemei. Minden embernek megvolt a saját védő génusza és ugyanúgy a családnak, a városnak és a római népnek is. Bőven szerepeltek az istenek között az erkölcsi tulajdonságok megszemélyesítői is: Pax, Fides, Libertas, Victoria, Fortuna. A természeti istenek nem annyira magában a természetben, mint inkább ennek az emberhez való vonatkozásában jelentek és főleg a mezőgazdasági életnek voltak az istenei (Saturnus, Liber, Caeres, Venus).

A görög szellem behatolása a római vallásba kettős változást hozott magával: a római hitéletbe bevonultak a görög istenségek, így Apollo és Artemis (Diana), Görögország istenei pedig azonosultak a nemzeti istenekkel és így ezek is antropomorf és irodalmi-esztetikus jelleget öltöttek magukra. Megmaradt azonban a vallásos kultusznak az állammal való szoros kapcsolata. A vallás áthatotta és vallásos jellegű cselekményekkel szőtte át az egész közéletet, az állam pedig egészen a családig ellenőrizte a vallásos kötelezettségek teljesítését. A vallásos szertartások azt célozták, hogy az istenek betöltsék a római állam védőinek és támogatóinak szerepét s a római vallásban

a túlsúly az istentisztelet hivatalos részére esett. Ennek a hivatalos vallásnak nagyszámú papság állott szolgálatában. A *pontefices* s ezeknek élén a *pontifex maximus*, az egész hitéletnek voltak az őrzői, az *augurok* a jövőndőt jósolták, a *saliiusok* Marsnak és Quirinusnak, a *lupercusok* Faunusnak voltak a papjai, az *arvalesek* pedig a mezőkre (arva) hasznos szertartásoknak voltak intézői.

11. §. A gazdasági és társadalmi válság. Az agrártörvények és az itáliai mozgalmak. — A római-itáliai állam gazdasági és szociális válsága legélesebben a rabszolgaháborúkban jutott kifejezésre, melyekben a sajátképpen rabszolgákon kívül más proletarizált elemek is résztvettek. Egy nagyobb méretű ilyen háború zajlott le Szicíliában 138 körül s ebben az elszakadási törekvések is újból feléledtek.

Rómában az elproletarizálódott középosztály mozgalmai során újból feléledt az agrártörvények programja, amely már az első századokban a patríciusok és plebejusok közötti harcokba is belejátszott. Arról volt szó, hogy a vagyontalanok földet kapjanak az állami birtokokból s hogy erre a célra visszavegyék a nagybirtokosoknak juttatott, vagy általuk erőszakosan megszerzett földeket. Tiberius Sempronius Gracchus, egy nagyon előkelő család sarja, aki 133-ban néptribunná választatott, törvényjavaslatot terjesztett elő, mely szerint az *ager publicus*-ból egy polgár sem birtokolhat ötszáz holdnál többet, egy felnőtt fiúnak sem lehet százötven holdnál többje és együttvéve az egész család birtoka az ezer holdat nem haladhatja meg. A területnek az a része, amely a törvény alkalmazása révén felszabadul, évi járadék fizetése ellenében a szegény polgárok között elidegeníthetetlen tulajdon gyanánt felosztandó. A törvény a nagybirtokosok leghevesebb ellenállása dacára életbelépett és egy erre a célra kiküldött bizottság alkalmazását is megkezdte, A konzervatív nemesség ekkor a *direkt akció* terére lépett.

Tiberius Gracchust egy fegyveres banda megölte. A törvény megmaradt, de alkalmazását abbahagyták. A törvény ügyét Tiberius öccse, Gaius Gracchus tette magáévá és azt egyúttal az itáliai demokrácia szélesebbkörű programjával bővítette ki.

A szövetséges itáliai népek körében, amelyek a Róma hatalma alá tartozó itáliai területnek legnagyobb részét magukénak tekinthették, a gazdasági válságot még jobban kiélezte az elégedetlenség, hogy ők ki voltak zárva a római állam kormányzatából. Politikai szervezetük teljesen hasonlatos volt a rómaihoz: az egyes itáliai államok élén két praetort találunk, akik megfelelnek a konzuloknak, mellettük questorokat, cenzorokat, aediliseket, némely helyen még í éptribunokat is. De alkotmányos gépezetük üresen űrölt, mert az itáliai népek minden fontosabb ügyében szuverén módon a római állam döntött, amelynek ők nem voltak részesei. A régi municipiumok ekkor már mind megkapták a teljes polgárjogot, de új municipiumokat 188-tól kezdve, új tribusokat pedig már 241-től kezdve nem szerveztek. Sőt mi több, a latinokat, akik privilégiumaik alapján Rómában, vagy a római kolóniákban a polgárok közé soroztattak, ismétlődő törlésekkel onnét újból kiszorították. Mikor a legrégibb latin kolónia, Fregellae 14-ben fegyvert ragadott, hogy kierőszakolja a római polgárjog visszaadását, leverték és falusi sorba süllyesztették.

Gaius Gracchus, akit 123-ban tribunná választottak, életbeléptette az agrártörvényt s azonkívül egy gabonatörvényt fogadtatott el, melynek értelmében Rómában a polgárok a termelési költségnél alacsonyabb áron juthatnak gabonához. Igazságszolgáltatási törvénye értelmében a bíróságok nagy részénél a szenátorok helyét lovagok foglalták el. Lovagok voltak általában az első centuriákba besorozott polgárok, akik a hadsereg lovasait tartoztak kiállítani. (5. §.) Nyilvánvaló kísérlet volt ez politikai koalíció létrehozására a szenátori oligarchia ellen. Gaius Gracchus elgondolása szerint ennek a koa-

líciónak ki kellett volna bővülni még az italok bevonásával is. 122-ben újra választatván, Gaius azt javasolta, hogy a római polgárjog terjesztessék ki a latinokra, a latinok joga pedig a többi itáliaiakra. De az új javaslat beleütközött a római plebs ellenállásába, amely szűkkeblű féltékenységgel őrködött kiváltságai fölött. 122-ben Gaiust már nem választották meg újból és egy összeütközésben a konzuli fegyveres erők és párthívei között, az utóbbiak leverettek, vezérük pedig öngyilkosságot követett el.

A győzelmes római oligarchia azonban a (111. és következő években) Numidiában Jugurtha ellen folytatott háború sikertelenségei folytán kezdte elveszíteni tekintélyét. Ennek visszahatása gyanánt 107-ben Gaius Marius személyében egy *homo novus* emelkedett a konzuli tisztségre. Az arpinumi lovagi családból származó Gaius Marius győzelmesen befejezte a háborút és utána a demokrata pártnak a vezére lett. Helyzetét még jobban megerősítette az a megbízás, hogy védje meg Itáliát a germán cimberék és kelta teutonok fenyegető inváziójával szemben, akik betörték az Alpeseiken inneni Galliába és súlyos vereségeket okoztak a rómaiaknak.* A rémület lett úrrá egész Itálián; Marius a törvény ellenkező rendelkezése dacára öt egymásután következő évre konzullá választatott (104—100). Legelőször a hadkiegészítés rendszerének megváltoztatásával újjászervezte a római hadsereget. A katonák ezentúl a vagyon-talanok közül is soroztattak és zsoldot kaptak, úgyhogy a hadjáratok több esztendőre való elhúzódása esetén a katonáskodás valóságos mesterséggé vált. A hadsereg, melynek zömét így a *veteránok* alkották, a hadi mesterségben nagyobb jártasságra és gyakorlatra tett szert; ugyanakkor azonban zárt osztály

* Salvatorelli és más olasz történétírók nézetével szemben az általános vélemény az, hogy mind a cimberék, mind a teutonok germánok voltak.

lett belőle és személyes eszköz nagyravágyó tábornokok kezében. Ez az átalakulás egyik döntő jelentőségű tényezője lett a köztársaság bukásának. A teutonokat Marius Aquae Sextiae (Aix les-Bains) mellett 102-ben, a cimbereket pedig a Campi Raudii nevű térségen Vercellae mellett 101-ben döntően megverte. Mariust erre a haza megmentőjeként ünnepelték.

12. §. Az első polgárháború. A római állam municipális átalakulása. — Marius hatodik konzulátusa idején, 100-ban Apuleius Saturninus néptribun egy új agrártörvényt terjesztett elő, hogy a Po folyón túl a cimberektől elvett földek felosztassanak és hogy Szicíliában, Görögországban, Afrikában és Macedóniában kolóniák alapíttassanak. További javaslata az volt, hogy a kolóniák egy részébe itáliai veteránokat telepítsenek s némelyek ruháztassanak fel a római polgárjoggal is. Ezek a javaslatok a római nemességgel heves küzdelemre vezettek, melynek során Marius végezetül a nemesi párt mellé állott és megtámadta Saturninust. Saturninust megölték, törvényeit pedig visszavonták. A demokrata párt programjának két lényeges pontját a nemesi származású Marcus Livius Drusus tette magáévá: követelte az ager publicus felosztását és a római polgárjog megadását az itáliaiak részére. Ezek természet-szerűleg támogatták Drusust, aki javaslatait részben erőszakos eszközök alkalmazása mellett elfogadtatta. A szenátus azonban a határozatokat semmisnek nyilvánította; Drusus megöletett, párthívei pedig menekülni kényszerültek (91).

Ekkor az oszk-szabell törzshöz tartozó italok fogtak fegyvert, elszakadtak a római szövetségtől és új szövetséges államot alapítottak Corfinium székhellyel az Aternus, a mai Pescara mellett, a pelignek földjén. Az új fővárost Italicának nevezték el. A szövetség élére ötszáz tagú szenátust állítottak, a végrehajtó hatalmat pedig két konzulra és tizenkét praetorra ruházták. Az első hadjárat 90-ben a felkelőkre kedvezően alakult,

és attól kellett tartani, hogy az umberek és etruszkok is csatlakoznak a mozgalomhoz. Róma ekkor a Lucius Julius Caesar konzul által előterjesztett *lex Juliával* megadta a polgárjogot a hűségén megmaradt szövetségeseeknek, a Plautius és Papirius tribunok által javasolt *lex Plautia-Papiria* pedig kiterjesztette ezt a kedvezést mindazokra az itáliaiakra, akik a polgárjog iránti kérelmüket hatvan napon belül előterjesztik. Az új polgárokat azonban a harmincöt tribus közül csak nyolcba írták be, ami, minthogy a szavazás tribusonként történt, súlyukat nagyban csökkentette. Gallia Cisalpina lakossága Pompeius Strabo konzul sürgetésére megkapta a latin jogot. Ezekkel az intézkedésekkel sikerült a felkeléshez még nem csatlakozott népek hűségét biztosítani, sok felkelőt pedig fegyverletételre késztetni. 89 végén még Nola, Samnium, Lucania és Bruttium állottak fegyverben, amelyek a Rómától való teljes elszakadást tűzték ki célul maguk elé. A gyűlölet különösen a samniták körében lángolt erősen Róma ellen, akik azt hangoztatták, hogy elpusztítják a farkas barlangját. Egyidejűleg a római uralmat keleten is veszélyeztette Mithridates, Pontus királya, aki betört Kis-Ázsiába, ahol a római kormányzók és adószedők által rendszeresen kiuzsorázott lakosság rokonszenvvel fogadta (88). Felhívására ugyanegy napon legyilkolták az összes Ázsiában tartózkodó itáliaiakat; ebben a vérengzésben nyolevanezren pusztultak el. Mithridates a háborút átvitte európai területre is, ahol megtámadta Macedóniát és Görögországot. Róma a mithridatesi háború vezetését Lucius Cornelius Sullára ruházta, akit a 78. évre konzullá választottak.

Magában Rómában a demokrata és arisztokrata párt fegyveresen állott szemben egymással. A demokraták azt követelték, hogy az új itáliai polgárok egyformán osztassanak be az összes tribusokba, a keleti hadjárat vezetése pedig vétessék el az arisztokratákkal rokonszenvező Sullától és bízassék Mariusra. Sulla, aki Nola ostromával volt elfoglalva, hadseregével Róma

ellen fordult és elfoglalta a várost. Ez volt az első eset Róma fegyveres megszállására. A demokraták menekülni kényszerültek, törvényeiket érvényteleneknek nyilvánították s a tribunok és comitiumok hatáskörét megszorították. Ezután Sulla keletre távozott (87). Távollétét a demokrata párt új előretörésre használta fel. Az új konzulok, Cornelius Cinna és Marius, az itáliaiak, főleg a szamniták segítségével megfélemlítették a szenátust; Sulla törvényeit érvénytelenítették, vagyonát elkobozták, párt-hívein pedig véres bosszút állottak. A 86. évre Mariust újból konzullá választották, ezúttal hetedik ízben, de konzulátusának első napjaiban elhalálozott.

Sulla, miután Mithridatest teljesen legyőzte és minden hódításának visszaadására kényszerítette, 83-ban visszatért Itáliába és haddal támadt a demokrata pártra, melynek élén a még mindig a szamniták és lukánok által támogatott Cinna és az ifjabb Marius állott. Sulla az egész vonalon győzedelmeskedett és miután határozatlan időre diktátorságot szavaztatott meg magának, ura lett Róma városának és az államnak (81). A demokraták és itáliaiak pártját a foglyok leölésével, a Rómában első ízben gyakorolt proskripciókkal, városok lerombolásával és földbirtokok elkobzásával teljesen összeűzta. Az elfoglalt területeket a vezér katonái között osztotta szét. Az államot oligarchikus irányú reformok sorozatával újjászervezték. A tribunok hatalmát és a comitiumok törvényhozó hatáskörét megnyirbálták s az egész igazságszolgáltatást ismét a szenátus jogkörébe utalták, amely ettől fogva ura lett a kormányszatnak. Sulla 79-ben lemondott a diktatúráról és a következő évben meghalt.

Ez a római arisztokratikus visszahatás azonban csak nagyon rövid ideig tartott. Néhány esztendő múlva Sulla egész alkotmányreformját hatályon kívül helyezték. Az újabb demokratikus restaurációnak az élén Gnaeus Pompeius és Marcus Licinius Crassus, a 70. év konzuljai állottak. Az itáliaiak meg-

kapták végleges beosztásukat a harmincöt tribusba. Nagyszámú új municipiumot és új kolóniát alapítottak, aminek a kezdeményezése még Sullától indult ki. Míg egészen eddig az időpontig a rómaiak idegenkedtek a városok rendszeres alapításától és municipális alkotmányok adományozásától, — egyes esetekben még meglevőket is megszüntettek — addig a következő néhány évtized alatt a félszigeti Itália municipális joggal bíró városok hálózatává alakult át, amelyekhez hozzákapcsolódtak a falvak, várak és mezei területek, beleértve az ager publicust is, amely addig a római nép tulajdonát képezte. A forumok és conciliabulumok is városokká alakultak át. Az új és a régi municipiumok és kolóniák szervezése egységesen történt. Élükön állott a szenátus vagy városi tanács és a választott magisztrátus, amelynek viselői a kolóniákban és egyes municipiumokban *duoviri* (két férfi), a municipiumok nagyobb részében *quatuorviri* (négy férfi) nevet viseltek. Ezek a közigazgatási jogkörön kívül bizonyos meghatározott hatáskörben az igazságszolgáltatás jogát is gyakorolták. Kívül esett hatáskörükön az állami ügyek bármely fajtája és a magánjogi cselekmények bizonyos része is. A praefectusok hivatala így megszűnt. A praefectura elnevezés azonban egyes városi alakulásokban, amelyekben azelőtt praefectusok székeltek, továbbra is fennmaradt. Ugyanígy fennmaradtak a forumok, conciliabulumok és kolóniák névleges megjelölései is, de pusztán az eredetre utaló jelzők gyanánt.

Ezen a módon játszódtott le Róma átalakulása városállamból városok sokaságából összetett állammá, melyben a központi és helyi hatalom el volt választva egymástól. Ezzel szemben Róma nem jutott el a modern képviseleti rendszer intézményéig. A politikai jogokat Rómában továbbra is kizárólag a polgárok comitiumai gyakorolták és így az itáliai polgárok nagy többsége ténylegesen ki volt zárva a hatalom gyakorlásából. Itáliának ez a municipális átszervezése Julius Caesar idejében és nagyrészt az ő közreműködésével fejező-

dött be. Ő adományozta ünnepélyes kiáltvánnyal a római polgárjogot Gallia Transpadana városainak is, ami azonban már csak halála után került végrehajtásra.

13. §. Az új polgárháborúk és az impérium megalapítása, Augustus százada. — A városi szervezet egész Itáliára való kiterjesztésének ez a nagyszerű munkája összeesik a köztársaság utolsó polgárháborúinak idejével. Ezekben a polgárháborúkban a politikai és szociális elemek elválaszthatatlanul olvadnak össze egymással. Az elsőnek keretébe tartoznak az egymással vetélkedő osztályok és csoportok küzdelmei a hatalomért, a másodikba a mélyreható gazdasági átalakulásokból eredő mozgalmak, melyek a küzdelem színterére dobták az elszegényedetteket, a munkanélkülieket és a meggazdagodottak és felemelkedettek mértéktelenül tobzódó csoportját. Hozzávetőleges számítás szerint a köztársaság utolsó ötven esztendejében Itáliában legalább félmillió ember jutott a polgárháború által okozott földosztások következtében ingatlanhoz. A földosztások mindig úgy történtek, hogy a győztes párt elkobozta a legyőzöttek földjeit és ezeket saját emberei, elsősorban a győzelem kivívásában részes katonák között osztotta szét. Ez a földkiosztás nem jelentette a tulajdonos által megmunkált paraszti kisbirtokok újjáéledését. A földadományban részesített veteránok legnagyobb része városban lakó birtokos lett, aki földjét mással műveltette. Sok esetben az új birtokosok rohamosan eladósodtak és birtokaikat eladták és így maguk részéről is a nagybirtokok képződését mozdították elő.

A pártküzdelmek politikai döntése csak Rómában történhetett, a comitiumokban megszervezett városi polgárok útján. Az a névlegesen egész Itáliára kiterjedő testület, amely a szuverénitásnak tényleges letéteményese volt, nagyon mesterként szervezetté alakult át. Nagyrészt közadományokból és magánosok ajándékaiból élő vagyontalan munkanélküliekből állt.

Ebben az időben Rómában már rendszeressé vált a nép körében élelmiszereknek olcsó áron való vagy ingyenes osztogatása. Politikai agitációk és a comitiumokban való szavazások alkalmával, mikor törvényes formát kellett adni annak, amit a hadseregek győzelmes ereje már kikényszerített, ez az ingyenélő tömeg természetes eszköz volt a nagyravágyó pártvezérek kezében. Ezekben a hadseregekben Itália minden részének polgárai találkoztak és rajtuk keresztül a nem Rómában lakó itáliaiak is érvényre tudták juttatni érdekeiket és törekvéseiket.

A népszuverénitásnak Pompeius és Crassus által történt visszaállítása nem jelentette egyúttal a mind makacsabbul konzervatív arisztokrácia és a mind demagógabbb demokrácia közötti küzdelem végét is. A két párt között állottak a lovagok, akik kapitalisztikus érdekeiknek megfelelően hol az egyik, hol a másik oldalra hajoltak. Mialatt Pompeius megfékezte a Földközi-tenger biztonságát veszélyeztető kalózkodást, véglegesen legyőzte Mithridatest és megszerezte Rómának a Seleucidák örökségét, és az Eufratestől nyugatra eső egész Oriensben megszilárdította Róma uralmát (67—62), Róma söpredékét társadalmi forradalom kavarta föl. A mozgalomnak a nemesi származású, kalandor természetű és bűnöző Lucius Sergius Catilina állott az élére. Catilina összeesküvését Rómában Marcus Tullius Cicero konzul könnyen elnyomta (63). A forradalom másik tűzhelye Etruriában volt, ahol az agrárius és ingó kapitalizmus nagyon elhatalmasodott és ahol a polgárháborúk folyamán történt igen nagy vagyonekbeázások is kedvező talajt szolgáltatottak a proletármozgalmaknak. De miután Catilina elesett, az általa összeszedett sereg is vereséget szenvedett (62).

A demokrácia ügyét ekkor mérsékeltebb célkitűzéssel és eszközökkel, de egyúttal nagyobb politikai ügyességgel is, Gaius Julius Caesar (szül. 100), Marius rokona és Cinna veje, tette magáévá. Miután 59-ben konzullá választották, a mithridatesi háborúból hazatért Pompeiussal és a dúsgazdag Crassussal

magánegyesség formájában az úgynevezett első triumvirátust kötötte meg. Konzulátusának befejeztével sikerült neki tíz esztendei időtartamra elnyerni a gall tartományok kormányzását. Így kormányzata alá tartozott Gallia Narbonensis, amely körülbelül a mai Provençenak felelt meg és néhány évtized óta már római uralom alatt állott. Ezek a tartományok szolgáltak neki kiindulópontul egész Gallia meghódítására, ami 58—51 között játszódott le. Gallia megszerzése döntő jelentőségű megnövekedése volt a római birodalomnak, mert maga után vonta a Nyugat romanizálását és véglegesen megszilárdította Róma központi helyzetét a Földközi-tenger medencéjében. Caesar mint prokonzul mérhetetlen gazdagságra tett szert, amit Rómában pártjának gyarapítására használt fel. Ott Pompeius volt az előtérben, aki a szenátori párthoz csatlakozott. Miután Crassus 53-ban a parthusok elleni szerencsétlen keleti hadjáratban elesett, a két diktátor között nyílt szakításra került a dolog. A római törvényes hatalmak Pompeius oldalán állottak és Caesart pártütőnek nyilvánították (49). Caesar fegyverei Itáliában, Hispániában, a görögországi Pharsalus mellett 48-ban vívott döntő csatában és Afrikában is győzedelmeskedtek; a menekülő Pompeiust Egyiptomban megölték. Legyőzője az örökös diktátorság mellett az imperátor címet adatta magának, amivel legfőbb katonai parancsnoki mivoltát juttatta kifejezésre. A jelek szerint arra törekedett, hogy a birodalom minden részének egységes megszervezésével az egész birodalmat — vagy legalább is az Itálián kívüli részeket — királyi címmel a saját uralma alatt egyesítse. A köztársasági párt megmaradt képviselői Caesart, mint zsarnokot 44. március 15-én megölték, de nem tudták megszerezni a hatalmat, amely az elhunyt diktátor jobbkeze, Marcus Antonius, valamint örököse és fogadott fia, Gaius Octavius között vált vitássá, aki a Gaius Julius Caesar Octavianus nevet vette fel. Antonius, Octavianus és Lepidus között létrejött a *második triumvirátus*, — az elsőtől eltérően hivatalos

formában — amely a legnagyobb mérvű proskripciókkal, melyeknek Cicero volt a legkiválóbb áldozata, elpusztította a szenátori pártot és Philippinél legyőzte Caesar gyilkosainak, Brutusnak és Cassiusnak a hadseregét (42). Lepidusnak a triumvirátusból történt kiválása után kitört a harc Antonius és Octavianus között. Az utóbbi győzött Actiumnál (31), meghódította és a birodalomhoz csatolta Egyiptomot, ahol Antonius Kleopatra királynő mellett uralkodói székét elfoglalta. Miután ezek ketten öngyilkosok lettek, Octavianus egyedüli ura maradt a birodalomnak. Ezután akadálytalan szenátusi és népgyűlési határozatokkal végrehajtotta az alkotmány reformját, amely a köztársasági formák megtartásával (prokonzuli, tribuni hatalom stb.) az ő személyében egyesítette a legfőbb hatalmat. A szenátus, amely megkapta a provinciák egy részének kormányzatát, közigazgatástechnikai testületté alakult át. Az augustus cím, amelyet Kr. e. 27-ben ruháztak rá és amely tulajdonnév formájában maradt fenn, megerősítette személyének úgyszólván megszentelt mivoltát.

Már a második triumvirátus idején történt Gallia Cisalpina bekebelezése Itáliába, amelynek határai így, eltekintve a nyugati és keleti Alpok némely sávjától, az Alpokig terjedtek. Északkeleti határként Augustus Isztriában az Arsa folyót jelölte meg. Egész Itáliát Augustus tizenegy régióra osztotta (Rómával tizenkettő): Latium és Campania, Apulia és Calabria, Lucania és Bruttium, Picenum, Umbria, Etruria, Gallia Cispadana, Liguria, — egészen a Po és Adda vizéig — Venetia és Histria, Gallia Transpadana, amely az Addáig terjedt. Úgy látszik azonban, hogy ezeknek a régióknak bizonyos közigazgatási természetű adatgyűjtésen kívül más szerepük nem volt.

A polgárháborúk és Augustus kora egybeesik a római irodalom teljes kivirágzásának idejével. A római, illetve latin nyelv az etruszk nyelv és a többi itáliai nyelvek fokozatos kihaltával uralkodó lett először Itáliának nem görög, utóbb a

görög részében is. De ami az irodalmat illeti, ez alapjában véve itáliai, mert egész Itáliából való írók munkája, akik között római születésű úgyszólván egy sincs. A hellenizmus befolyása ebben az időben már teljes és döntő jelentőségű, mindazonáltal a római irodalomnak megvan a nagy és egyéni írók által teremtett eredetisége. Különösen kiváló volt a történelmi irodalom. A sabinai születésű Sallustius Crispus (megh. Kr. e. 35) velős tömörséggel megírta Catilina összeesküvésének és a jugurthai háborúnak történetét. Julius Caesar egyszerű és elegáns stílusú Commentárjaiban örökítette meg a galliai háborút és a polgárháborút. A padovai Titus Livius (megh. Kr. u. 17), Róma részletes és ékes nyelvű történetének szerzője, örök emléket állított a köztársaság erényeinek és nagyságának. Ciceróval a római politikai és polgári ékesszólás a csúcspontját érte el; e mellett számos dolgozatával legnagyobb terjesztője volt a görög filozófiai műveltségnek. A költészet terén eredeti, nagy érzelmi erejű és kifejezésben gazdag lírikus volt a veronai Catullus (megh. Kr. e. 54?), akit a latiumi származású Tibullus és az Asisumból való Propertius (mindkettő megh. Kr. e. 18) elégikus költők követtek. Nagyon termékeny, de talán kevésbbé eredeti költő volt a sulmonai születésű Ovidius Naso (megh. Kr. u. 17), akitől egy híres mitologikus költemény, a hexameterekben írott *Metamorphoses* maradt ránk. Az oktató költészetnek legeredetibb terméke Lucretius Carus (megh. Kr. e. 55) *De rerum natura*-ja, amely tömör művészettel tárja az olvasó elé az epikureus filozófia elveit. A forma nagy tökéletességét és az érzés finomságát árulja el a mantovai Publius Vergilius Maro (megh. Kr. e. 19) *Georgicon*-ja. Tőle származik ezenkívül az *Aeneis*, Róma legnagyobb nemzeti költeménye. Kortársa volt Vergiliusnak és hozzá hasonlóan barátja Augustusnak és Maecenasnak a venusiai születésű Horatius Flaccus (megh. Kr. e. 8), az *Ódák*, *Szatirák* és *Epistolák* szerzője, aki nagy hatékonysággal, egyéni kifejező készséggel és különösen

az Ódákban a legnagyobb formai tökéletességgel tárgyalja a nehéz és könnyed, hazafias és egyéni tárgyakat egyaránt.

De a római irodalom eredetisége nemcsak a római géniusz azon különleges vonásainak kifejezésre juttatásában jelentkezik, amelyek — mint ahogy gyakran mondani szokták — a város politikai nagyságát megalapozták, vagy pedig a gyakorlati jelleget domborítják ki a görög irodalom szemlélődésével és fantáziájával szemben. A politikai és szociális érdekű tárgyak kétségtelenül nagy részét teszik a római irodalomnak, de nagy szerepe van benne az érzés és a belső én kifejezésének is. Catullusban és az elégikus költőkben, Vergiliusban és Horatiusban, a lelkiállapot kifejezésének olyan készségét, a belső elmélkedésnek olyan mélységét és a természetnek olyan átérzését találjuk, hogy szinte moderneknek mondhatnánk őket. Ami pedig a római irodalomnak úgynevezett gyakorlati mivoltát illeti, ez mindennekfelett erkölcsi természetű: kötelességtudás, igazságérzet, polgári és családi erények kultusza, egyetemes erkölcsi törvény tudata. Ezt az egyetemes emberi erényt képviselik ennek a korszaknak legnagyobb írói, Cicero, Livius, Vergilius és Horatius, úgyszintén követőik, Seneca és Tacitus is. Igazi nagyságuk is ebben jelentkezik.

A Krisztus előtti első századba esik a római építészet nagy fellendülése is. Az építészet, melyet sajátképeni római művészetnek lehet tekinteni, különösen nagy volt az általános rendeltetésű közmunkák, mint utak, hidak, vízvezetékek s ezeken kívül templomok és színházak létrehozásában. Az építészetben a rómaiak a görög befolyás mellett erős etruszk hatás alatt is állottak. A Kr. e. második században emelkedtek Rómában az első márványból épült templomok és az első században épültek az olyan nagy és pompázó építmények, mint Pompeius kúriája és színháza, — ez volt az első kőszínház — a Basilica Aemilia és Basilica Julia. Kevesebb jelentősége volt a szobrászatnak és festészetnek; az elsőnél különös előszeretettel mutatkozott

a realiztikus ábrázolások iránt. Mindkettő főleg mint dekorációs művészet tett szert jelentőségre.

14. §. Itália a császárság első két századában. — Az Augustus által megteremtett császári uralom állandósult és majdnem öt századon át tartotta magát, de intézményeinek köztársasági jellegét sohasem veszítette el teljesen és főleg formailag sohasem vált örökletessé. Az új császárokat a szenátus választotta, választása azonban az esetek nagy részében a rokonság, vagy örökbefogadás alapján történt kijelölés, vagy pedig a hadsereg által történt trónraemelés formális jóváhagyására szorítkozott. A III. század közepéig uralkodott császárokat, néhány közbeeső nagyon rövid csoport figyelmen kívül hagyásával, néhány fő csoportba lehet osztani. A jellemző a csoportok egymásra következősénél az, hogy először a római arisztokráciát az itáliai, azután pedig az itáliait a provinciális arisztokrácia váltotta fel. Kr. u. 68-ig a Julius-Claudiusok családjából való császárok uralkodnak (Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius, Nero); 69-től 96-ig a Flaviusok (Vespasianus, Titus, Domitianus); 96-tól 192-ig az Antoninusok (Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus); ezekre következnek 193-tól 235-ig a Severusok. Azután következik az úgynevezett katonai anarchia időszaka, majd a birodalom reformja Diocletianus és a Constantinusok alatt.

A császárság megalapításával Itáliában megszűnt annak a különálló és önkormányzati jellegű politikai életnek a lehetősége, amely a római-itáliai állam kialakulása révén a Kr. e. első évszázadot jellemezte. A nemzeti állam keretei, mielőtt még megszilárdulhattak volna, egyetemes állammá tágultak ki. Formailag az államhatalom megoszlott a szenátus és a császár között, de lényegileg mindinkább monarchikussá vált. A comitiumok, amelyek a fentebb kifejtett okoknál fogva országos helyett inkább városi jellegűek maradtak, a császárság első

időszakának végén törvény szerint is elvesztették minden hatalmukat. Az állami hivatalokban való részesedés — akár a szenátus vagy a császár kinevezése alapján — és a szenátusba és lovagi rendbe való felvétel mind szélesebb mértékben terjedt ki egész Itália polgárságára; a Flaviusok idejében már az itáliai nemesség teljes túlsúlyba került a rómaival szemben, melynek sorait a második triumvirátus és a Julius-Claudiusok családjából való császárok vérfürdői nagyon megritkították. Az itáliai mellett provinciális származású nemesség is keletkezett és mindjobban előtérbe nyomult. A római-itáliai polgárság természet-szerűen nagyon féltékeny volt kiváltságaira és a birodalomban elfoglalt uralkodó helyzetére. Ezért Augustus és Tiberius még nagyon óvatos volt a polgárjognak provinciálisok részére való osztogatásában. Claudiuszal szemben, aki az ellenkező irány felé hajolt el, nagyon heves és eredményes ellenzéki mozgalom jelentkezett. De ez az itáliai ellenállás hatásában nem volt tartós. Vespasianus a polgárjogot a provinciák városításá révén terjesztette ki, amennyiben az összes nagyobb helyeket városi rangra emelte és a polgárjogot a városi magisztrátusok minden tagjának megadta. Az Antoninusok korában az adományozások mind szélesebb körre terjedtek ki, míg végül Caracalla (15. §) a polgárjogot a birodalom minden szabad lakosának megadta.

Itáliának és a provinciáknak politikai és társadalmi egyenjogúsítása együtt járt az utóbbiaknak erősebb részesedésével a római kultúrában, amely a császárság első századaiban itáliaiból nyugateurópai jellegűvé alakult át. A költészetben az itáliai epikus Silius Italicus, az epikus és lírikus Papinius Statius, a szatirikus Persius, Juvenalis és Petronius mellett, kik közül az első kettő a császári kor társadalmának kemény moralista bírálója, a harmadik pedig *Satyricon* című regényében a valóságok elfogulatlan feltárója, találjuk még a hispániai születésű Lucanust, aki *Pharsalia* című epikus költeményében

a legközelebbi multat örökíti meg, és honfitársát, Martialist, az epigrammák zseniális szerzőjét. A bölcséleti és erkölcsi prózában egy másik hispániai, Seneca, Nero minisztere, emelkedik ki, aki ezenkívül tragédiákat is írt. A történetírásban Tacitus, a császári társadalom kiváló erkölcsrajzolója révén Itália még megtartja elsőségét. A könnyebb fajsúlyú Suetonius szűkebb hazáját nem ismerjük. A tudományos prózában az itáliai idősebb Plinius, az irodalmi levélben pedig az ifjabb Plinius vezet. Az oktató irodalomban ismét egy másik hispániai Quintilianus vezet, míg az afrikai Apuleius az első kalandorregény szerzője.

A római építőművészet legnagyobb fejlődését a császárság korában éri el; különálló jellegét egyes belföldi eredetű szerkezeti elemek adják meg, mint az ív, boltozat és kupola. A császári kor római építészetének jellegzetes példái Agrippa pantheonja, melynek kupolája Hadrianus idejében épült, Titus diadalíve, Traianus és Marcus Aurelius oszlopa, Caracalla thermái és későbbi időből Maxentius (vagy Constantinus) bazilikája. A császárság idejében, Julius Caesartól Traianusig, Rómában több forum is létesült, melyeket császári forumok neve alatt ismerünk. Hihetetlen tömegben készültek a császárság idején császárok és más kiváló állású egyének szobrai és mellszobrai. Dekoratív jellegű festményekkel szokásban volt a magánházak falainak díszítése is, aminek jellegzetes példáit Pompei szolgáltatja.

Itáliának és a provinciáknak egyenrangúsítása természetes következménye volt a dolgoknak és a birodalom megerősítését volt hivatva szolgálni, a nélkül, hogy Itália üres presztizsvesztésén kívül más károsodással járt volna. Ezentúl nemcsak Itália, hanem az egész birodalom átalakult önkormányzattal bíró városok hálózatává; a központi jellegű Róma politikai irányítása alatt. A kérdés csak az volt, hogy ez a folytonosan gazdagabb és ragyogóbb városi élet meg tud-e maradni. Augustus alatt Itália gazdasági jóléte a tetőpontját érte el. Ez volt az

italiai városok aranykora, melyben a városi polgárság munkájából folyó építkezési tevékenység a leghatalmasabb arányokat tüntette fel. A városok kormányzata a polgárság felső rétegének kezében volt, amely a közszolgálatot ellenszolgáltatás nélkül látta el, sőt a hagyománynak megfelelően önkéntes juttatás formájában nagy létesítményekkel ajándékozta meg a városokat. A városodás a császárság első idejében kiterjedt az alpesi területekre is; így Claudius idejében az anaunok területét hozzákapcsolták Tridentum municipiumához. Augustus idejében Szicília és Gallia Cisalpina a gyakorlatban része lett Itáliának; a polgárjog általános kiterjesztése nem történt ugyan meg, de a fontosabb városok megkapták a római municipiumok és latin kolóniák jogát. Meg kell jegyezni, hogy a császárok épen Szicíliában nem igyekeztek a városodást előmozdítani. Szardíniában a viszonyok elmaradottabbak voltak, mint Sziéíliában. Még jobban el volt maradva Korzika, ahol még mindig a bennszülött elem volt túlsúlyban.

A császárság által a provinciákban fenntartott béke és rend, párosulva a jobb közigazgatással, magával hozta az Oriens gazdasági újjáéledését és a közgazdasági élet fellendülését a nyugati tartományokban, amihez nem kis mértékben járultak hozzá a polgárháborúk itáliai menekültjei. Itália ipara és kereskedelme így kezdte elveszíteni monopolisztikus és uralkodó helyzetét. A nyugati szőlőművelés és olajtermelés erős versenyt támasztott az itáliai termelésnek, melynek helyzete, különösen a középbirtokok kárára, állandóan romlott, ami viszont újabb lökést adott a nagybirtokok elhatalmasodásának. Ezek, miután felszívták a kis- és középbirtokokat, a külterjes gabonatermelésre tértek át. Ez viszont magával hozta Itáliában a városi és mezőgazdasági proletariátus megszaporodását. Domitianus (84—96) idejében a nyugati tartományok rovására protekcionisztikus rendszabályokkal igyekeztek megvédeni az itáliai szőlőtermelést, de ez a kísérlet nem járt eredménnyel. A harmadik

század vége előtt az itáliai szőlőtermelés teljesen a tönk szélére jutott. Az ingatlan vagyon összetömrölése az agrárius nemesség kezében, a császárság második századában hátrányos következményekkel járt nem csupán a parasztokra, hanem a városi polgárságra is. Nerva és Traianus még kísérletet tettek a kisbirtokok támogatására és szaporítására, de a jelek szerint Hadrianus idejében már rájöttek ennek a kísérletnek hiábavalóságára. Mégis a nagybirtokoknak ezt a kisebbek rovására történt szaporodását nem szabad úgy megítélni, mintha az a rabszolga-rendszerre alapított latifundiumok teljes diadalát jelentette volna. Ellenkezőleg, a második században ismét a kisüzemek térfoglalását lehet észlelni, bár a művelők ez esetben nem önálló birtokosok, hanem bérlők voltak. Az Antoninusok idejében azonban Itália népességének hanyatlása már kétségtelen. Ennek fő okát a kivándorlásban kell keresni, amit az a körülmény idézett elő, hogy az itáliaiak sokkal kedvezőbb kereseti alkalmakat találtak a provinciákban, mint odahaza. A második században Itália ipara és kereskedelme hanyatlott, a provinciáké pedig emelkedett; keleten eltűntek az itáliai kereskedők és nyugaton egyre növekvő számban jelentek meg a kereskedést űző keletiek.

Ezek a körülmények először helyi jellegű, azután visszahatásukban általános pénzügyi válságra vezettek. Ezzel szemben a központosított közigazgatás és az egyre erősödő önkényuralom szükségletei állandóan növekedtek, ami maga után vonta a császári hatalom fokozódó beavatkozását a városok belső életébe. Traianus mind Itáliában, mind a provinciákban a városi pénzügyek ellenőrzését *curatorokra* ruházta, Hadrianus pedig életre hívta a *kincstári ügyészek* intézményét. Az itáliai városoknak az a privilégiuma a provinciákkal szemben, hogy náluk nem ékelődtek közvetítő szervek a municipális és központi közigazgatás közé, a bírászkodás terén is kezdett elhalványodni. Hadrianus a félszigetet négy igazságügyi kerületre osztotta és

mindegyik élére egy konzuli rangban álló *juridicus* állított. Ezt az intézkedést Antoninus Pius hatályon kívül helyezte, de Marcus Aurelius ismét életbeléptette és ekkor meg is maradt. Ezek a *juridicus*ok az igazságszolgáltatásban nem a municipális, hanem a római bíróságok helyébe léptek; nem sok idő múlva a municipális hatóságok alárendeltségi helyzetbe kerültek velük szemben. Traianus idejétől kezdve a városokban különleges és időleges megbízatással császári biztosokkal találkozunk; később ezeknek az intézménye is állandósult.

Némileg még ezen jelenségek előtt ment végbe a római és itáliai elemnek a hadseregből való kiválása. Ez részben a császári politikának, de részben az itáliai lakosság körében jelentkező irányzatnak volt tulajdonítható. Vespasianustól kezdve a légiókba besorozott itáliaiak száma állandóan csökkent. Egyelőre a pretoriánusok cohorsaiban még ők maradtak többségben, de már Traianus idejében a hadsereg összetételében a nagy többséget a provinciákból sorozott katonák alkották, akik ekkoriban még leginkább a polgári rétegből kerültek ki. A legionáriusok kis részét felsőitáliaiak szolgáltatták. Septimius Severus (193—211) az itáliaiakat a pretoriánus gárdából is eltávolította és kizárólag provinciálisokkal helyettesítette őket. Az itáliai fiatalság foglalkozás nélküli részéből ekkor sokan a gladiátori pályára és utonállásra adták magukat. Septimius Severus egyébként megszüntette Itáliának azt a privilégiumát is, hogy azelőtt mentesítve volt a légiók állandó beszállásolásától. Mindezen tények összejátszása folytán Itáliát nagyrészt idegen csapatok árasztották el, amelyek mindinkább magukhoz ragadták a császári szék feletti rendelkezést. Septimius Severusszal kezdődött meg egyébként az a császári politika, amely mindent a hadsereg kegyei megnyerésének rendelt alá s a katonaságot ajándékokkal és kiváltságokkal halmozta el. A katonai pályafutás lett a polgári állások elnyerésének is az alapja; a nép pedig viselte a túlhajtott adóztatás, kényszer-

kölcsönök és a pénz elértéktelenedésének terheit, melyek mind a hadsereg szükségleteinek előteremtését szolgálták.

15. §. A birodalom hanyatlása. Itália a provinciák közé süllyed. A keresztény egyház és a pápaság. — Rövidesen Septimius Severus halála után megkezdődött az úgynevezett katonai anarchia korszaka, amely a III. század közepét foglalja magában. Ezt a korszakot a birodalomban a militarizmus korlátlan elhatalmasodása jellemzi; a katonaság teljesen ura lesz az államnak és a magas hivatalnoki kar nagy része is a katonák közül kerül ki. Minthogy a hadseregből véglegesen eltűnnek az itáliai elemek és ennek helyét nem csupán Itálián kívüliek, hanem egyenesen barbárok foglalják el, akik főleg a dunai országok paraszti rétegéből kerülnek ki, az itáliaiak majdnem teljesen elveszítik az állam kormányzásában való részvételüket és már csak tárgyai a politikai tevékenységnek. A dolgok illetén állásával szemben nem hiányoztak az ellenállási kísérletek a szenátus és az itáliai felső osztályok részéről; ilyen volt például Itália felkelése Maximinus ellen, akinek hadseregét Aquileia ellenállása megállította útjában s amely városnak falai alatt ő maga is elesett (238). A dolgok menetét azonban ez nem változtatta meg, és az az osztály, amely az Antoninusok századában uralkodott, nemcsak kizáratott az uralomból, hanem a császárok és csapataik által rendszeresen űzött vérengzésekben nagyrészt el is pusztult. Ilyen viszonyok között Itália politikai helyzetére már semmi fontossággal sem bírt, mikor Caracalla 212-ben a római polgárjogot az egész birodalomra kiterjesztette, mert ez a jog már elvesztette értékét.

A mind despotikusabb katonai uralom, a császárok személyének gyors és erőszakos változásából eredő anarchia s a trónkövetelők közötti fegyveres küzdelmek a városok önkormányzatának elpusztulását hozták magukkal. A correctorok intézményének megszervezésével a császári tisztviselők beavatkozása

a városok közigazgatásába állandósult. A harmadik század második felében szerepel a *corrector Italiae*, aki ekkor még egyedüli ilyen tisztviselője volt a birodalomnak. Septimius Severus valószínűleg legelőször tette felelőssé a városok magisztrátusait az állammal szemben az adók behajtásáért és ő intézkedett úgy, hogy a tisztviselők közkötelességei, vagyis *liturgiái* állami ellenőrzés alá tartozzanak. Az iparosok és mesterek testületei kötelező állami szervezet formáját öltötték magukra, hogy így lássák el a közszállításokat és az állam által velük szemben felállított egyéb követelményeket. Szervezetük és működésük így állandó szabályozást nyert és kötelező jelleget öltött magára. A császárok gyakran nagy sarcokat vetettek ki a városokra.

Itália harmadik századbéli közgazdasági viszonyait pontosan nem ismerjük; valószínű, hogy az egész birodalom általános gazdasági hanyatlása és elnéptelenedése itt még élesebb és rohamosabb módon jelentkezett. Philippus (244—249) alatt Umbria rablóvilágnak volt a színhelye; Gallienus (260—268) alatt Szicíliában parasztlázadás pusztított. A polgárháborúk és következményeik Itália földjét sem kímélték, s a félszigetet ismételten veszélyeztették a barbárok betörései. Aurelianus császár (270—275) idejében a veszedelem olyan fenyegető volt, hogy a császár szükségesnek látta, hogy Rómát falgyűrűvel vétesse körül, amely máig is az ő nevét viseli.

A politikai és gazdasági hanyatlással karöltve járt a kulturális visszaesés is, melynek területén Itália a harmadik században a teljes terméketlenséget mutatja. E századra esik ellenben az új keresztény vallás nagy elterjedése. A régi római pogányság már halott dolog volt; pusztá hagyomány és állami szertartás lett belőle. Nagyságú volt a császárok kultusza, amelyben a római állam politikai dicsőítése összeolvadt a császárnak isteni lény és az emberiség üdvözítője gyanánt való keleties imádatával. Ez a császári kultusz a birodalomban már Augustus idejében kezdődött. A császárság korában egész sor

új vallás terjedt el, amelyek a görög-római politeizmustól eltérően kozmopolitikus jellegűek voltak és az egyéneknek a sírontúli élet boldogságát helyezték kilátásba. E vallások közül szellemi és erkölcsi magasabbrendűségénél és szervezetének erejénél fogva a kereszténység emelkedett ki győzedelmesen. A városi egyházakat a papok és diakonusok által támogatott püspökök igazgatták; ezek viszont regionálisan voltak megszervezve az egyes fontosabb helyek körül, amelyek összeköttetésben állottak egymással és így az egész birodalomra kiterjedő hálózatot alkottak. Itáliában a kereszténység délen és Rómában már nagyon hamar elterjedt. Rómában már az első század közepe táján virágzó keresztény gyülekezet állott fenn. Ez a gyülekezet nagy tekintélynek örvendett, mert a két főapostol tanításának és vértanúságának emléke — kiknek földi maradványai is ott voltak köztisztelet tárgyai — összekapcsolódott azzal a természetes gyarapodással, amely érthető volt a birodalom székvárosának egyházánál. Később a kereszténység áttért Észak-Itáliára is. Részleges és alkalmoszerű keresztényüldözések — igen véreseks voltak Rómában Nero alatt, majd általánosak a harmadik század közepén — nem tudták az új hit terjedését és diadalát megakadályozni.

A birodalmat, amely abban a veszedelemben forgott, hogy a barbárok támadásai alatt darabokra esik szét, a harmadik század végén II. Claudius és Aurelianus császárok (268—275), majd szilárdabban és szervesen Diocletianus (284—305) újjáalakították. Az utóbbi munkáját Nagy Konstantin (306—337) folytatta. Diocletianus és Konstantin reformja a birodalom végleges átalakulását jelentette egyeduralkodó és hivatalnoki monarchiává. Ez az átalakulás azonban azt is jelentette, hogy a birodalom keretén belül Itália különleges helyzete teljesen megszűnt és az adóztatáson kezdve minden vonatkozásban egy rangba került a provinciákkal. Ez a folyamat a birodalomnak prefektúrákra való felosztásával fejeződött be. Mindegyik pre-

fektúra élén egy praefectus praetorio állott. A prefektúrák diöcézisekre oszlottak vikáriusok alatt, a diöcézisek pedig provinciákra praesések alatt. Itália mint tartomány egyik diöcézise volt az itáliai prefektúrának, amelyhez még két diöcézis tartozott, Illyricum és Africa. Ennek a prefektúrának praefectus praetoriója Mediolanumban vagy Milanóban, a birodalom új nyugati székvárosában székelte. Az itáliai diöcézis kiterjedése nagyobb volt az augustusi Itáliánál, mert beletartoztak a noricum és raetiai Alpok és a rajtuk túl fekvő területek, valamint a három nagy sziget. Itália beosztása Augustus ideje óta több változáson esett át, így a régiók száma a negyedik században megnövekedett. Itália provinciái azonban nem tartoztak mind az itáliai vikárius alá, hanem csak az *annonariae* elnevezésű északi provinciák, melyek adóikkal a császári udvar ellátását szolgálták. Közép- és Dél-Itália *urbicariae* és *suburbicariae* elnevezésű provinciái a Rómában székelő *vicarius urbis* alá tartoztak és az adót is oda fizették. A negyedik század folyamán a suburbicarius Itália jövedelmeit részben egyesítették az annonarius Itália jövedelmeivel, mindenesetre azért, hogy így megnöveljék az udvar bevételeit. Róma külön közigazgatási egységet alkotott a *praefectus urbis* alatt, akinek joghatósága alá tartoztak a szenátorok is; maga a szenátus városi tanácsnál többnek már nem volt tekinthető. Konstantinápoly, a birodalomnak Konstantin által 330-ban alapított új székvárosa, jelentőség szempontjából első helyre emelkedett.

A birodalom — legalább is papíron — szigorúan központosított bürokratikus-hierarchikus szervezetté alakult át. A provinciák kormányzóinak közvetlenül alárendelt itáliai városok önkormányzatukat teljesen elvesztették. Megmaradt ugyan a *curia* nevet viselő városi tanács, de tagjainak, a decurióknak szerepe kizárólag az adóbeszedésre szorítkozott. A gazdasági termelés hanyatlása a kormányzatot az adóprés végletekig való megszorítására készítette, ami ismét csak a termelés további

megszűkülését eredményezte. A Diocletianus által életbeléptetett új adórendszer megállapította mindegyik kerület adójának összegét s a helyi hatóságok gondoskodtak ennek további felosztásáról. A nagybirtokosok nagy befolyása következtében a teher az egyik oldalon főleg a colonusokra, a másik oldalon pedig az önálló kisbirtokosokra nehezedett. A colonusok középhelyet foglaltak el a bérlő és jobbágy között ; a rendszer az volt, hogy a nagybirtokosok az adót tőlük előre levonták. Az önálló kisbirtokosok köréből vétettek a decuriók, akik a kincstárral szemben egész vagyonukkal feleltek a városi közületre kivetett adók beszedéséért. Ez a rendkívül súlyos felelősség természetessé tette, hogy e hivatal alól mindenki kibújni igyekezett. De a törvény a hivatalt kötelezővé és örökletessé tette ; úgyszintén kötelező és örökletes volt a mesteremberekre a hivatásszervezetekbe való tartozás, az adománybirtokokon letelepített katonák családtagjaira a katonai szolgálat, a colonusokra pedig a földhözköthettség, vagy a *rög szolgálata*.

Rendkívüli fontosságú intézmény volt már ekkoriban az új keresztény egyház. Ez, miután Konstantin alatt elnyerte a teljes jogi elismerést és kiváltságos helyzetre tett szert, a negyedik században kizárólagosan elismert és engedélyezett államegyházzá emelkedett. Kivételezettek voltak a zsidók, s a császári szolgálatban álló eretnek barbárokra különleges türelmi rendelkezések állottak fenn. A pogányság és eretnekség Theodosiustól kezdve államellenes vétségnek számított. Az egyházi szervezet szorosan a polgári közigazgatás mintájára épült ki ; mindegyik császári provincia püspökei egy egyházi körzetet alkottak egy metropolita alatt. Az egyházkerületek viszont néhány fő metropolitai szék körül még nagyobb egységekben tömörültek — bár ezek nem feleltek meg teljes pontossággal a polgári diócéziseknek — ezeknek legnagyobbjai pedig patriarchatusokká alakultak : Róma, Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem. Az utolsó volt a legkevésbébb jelentős.

Fontosabb kérdések megtárgyalására egy vagy több provincia püspökei zsinatokat tartottak; az egész birodalomra kiterjedő s a császár által elrendelt zsinatok voltak az egyetemes vagy ökumenikus zsinatok. A püspökök szerepe, főleg Itáliában és az egész Nyugaton, az egyházon kívül is rendkívüli fontosságú volt. Kiemelkedő példa erre Szent Ambrosius, Milano püspöke, aki a negyedik század utolsó huszonöt esztendejében több császárnak, közöttük Theodosiusnak, volt tanácsosa és cenzora.

Nyugaton egyedüli patriarcha a római püspök volt, akire később megkülönböztetésül a *pontifex* vagy *pápa* címet alkalmazták. A pápa nemcsak a tiszteletbeli elsőbbséget igényelte a maga számára, hanem mint Péter apostol utóda, akire Krisztus a kulcsok hatalmát, vagyis a hívők lelkiismeretének megkötését és feloldozását s a kereszténység nyájának gondozását is ruházta, igényt tartott az egész katolicizmus legfelső irányításának tényleges jogára is. Különös eréllyel képviselte ezt az elvet I. vagy Nagy Leó pápa (440—461), akinek a nyugati egyházban való primátusát Valentinianus császár egy edictumában 445-ben kifejezetten elismerte. Róma így vallási-egyházi téren megszerezte azt a jelentőséget, amely politikai téren veszendőbe ment. A római püspök Közép- és Dél-Itáliának is egyedüli metropolitája volt, tőle függő nagy püspöki testülettel, míg Észak-Itália, ahol a püspökségek száma jóval csekélyebb volt, az ötödik században megoszlott a milanói, aquileiai és ravennai metropolita között.

Nagy tekintélyt biztosított a római püspököknek állásfoglalásuk a teológiai vitákban az általuk helyesnek ismert tantételek mellett. A negyedik században a Szentháromság lényege körüli küzdelmekben igen nagy részben az ő érdemük volt a Fiú teljes istensége dogmájának elismertetése. Ez az álláspont 325-ben a niceai első egyetemes zsinaton jutott diadalra, az arianizmussal szemben, amely a Fiút nem ismerte el egyenrangúnak az Atyával. A negyedik században a Krisztus isteni

és emberi mivolta körül lefolyt vitákban egyaránt állást foglaltak a nestorianizmussal szemben, amely Krisztus isteni természetét vonta kétségbe az emberi javára és az eutichianizmussal és annak enyhébb formájával, a monofizitizmussal szemben, amely viszont az ellenkező irányban Krisztus emberi mivoltát törekedett az isteniben eltüntetni. A IV. calcedoni egyetemes zsinaton (451) az össze nem vegyülő, de el nem választható kettős lényeknek vagy diofizitizmusnak Nagy Leó pápa által képviselt tantétele győzedelmeskedett. Nem ért el ellenben ugyanolyan sikert a konstantinápolyi egyház törekvéseinek elhárításában, amely a birodalmi székhely jogán vitássá tette a római egyház tekintélyét. Ugyanez a zsinat nemcsak a konstantinápolyi egyház felsőségét ismerte ugyanis el a tráciai, ázsiai és pontusi diöcézisek fölött, hanem azt is, hogy sorra a második hely illeti meg az egyházak között.

A keresztény egyház jelentősége a kultúra terén domborodott ki igen erősen, amely már a császárság vége felé nagy mértékben egyházi jellegűvé alakult át. A IV. és V. században a profán írók száma nagyon csekély és közülük egy sem itáliai származású. A régi irodalmi kultúra ekkoriban sokkalta inkább virágzott Galliában, mint Itáliában. Az új egyházi irodalom ellenben, amely formáiban erősen hozzásímult a klasszikus retorika szabályaihoz, Itáliában is a legkülönbözőbb műfajokkal jelentkezett: homiliák vagy püspöki prédikációk (veronai Szent Zeno, bresciai Szent Gaudentius, ravennai Aranyszájú Szent Péter, torinói Szent Maximus), exegetikus, erkölcsi-aszketikus és dogmatikus értekezések (Szent Ambrosius milanói püspök, Szent Hieronymus), a megváltás misztériumát, egyházi ünnepeket és mártírokat magasztaló egyházi énekek (Szent Ambrosius, Szent Paulinus püspök). Damasus pápa kezdeményezésére Szent Hieronymus újból lefordította latinra a bibliát. Ez lett a bibliának klasszikus és *Vulgata* néven hivatalos fordítása.

Theodosius halála (395) után, miként Diocletianus óta már

szokásossá vált, a birodalom keleti és nyugati része közigazgatásilag ismét elvált egymástól. Ezúttal azonban, bár a birodalom formailag még megtartotta az egységet, a két rész különválása állandósult. Keleten mind a belső, mind a külső viszonyok kedvezőbbben alakultak, mint nyugaton, minek következtében a keleti rész túlsúlyra tett szert a nyugati fölött. A barbárok támadásai főleg a birodalom nyugati része ellen irányultak, melynek területén a tényleges hatalom mindjobban összehúzult. Majdnem egész Galliát, Hispániát és Afrikát a barbárok foglalták el és kormányozták, noha eleinte mint «szövetesegések» telepedtek meg a birodalomban és így ennek szuverénitását és a római polgárok felett gyakorolt bíraskodási jogát elismerték. Itália Odoaker koráig ment maradt ugyan az állandó hódítástól, de megérte a gótok betörését Alarik alatt és Róma elfoglalását (410). Ennek következtében a nyugati birodalom székhelye Milanóból Ravennába költözött át. 452-ben Attila alatt a húnok törtek be Itáliába, de a Pónál megálltak. 455-ben Genserik vandáljai foglalták el és fosztották ki Rómát. A vandálok ekkor már urai voltak Afrikának, elfoglalták Szicíliát és Szardíniát és sűrű kalózhadjáratokat intéztek az itáliai partok ellen. A birodalom utolsó húsz esztendeje alatt gyorsan váltogatták egymást a tehetetlen császárok, akik egyszerű eszközök voltak Rikimer barbár csapatvezér kezében. A konstantinápolyi császár mindazonáltal némi tekintélyt gyakorolt Itália fölött és ismételten ő jelölte ki nyugati uralkodótársát. Az így kijelölt császárok egyikét, Julius Nepost Orestes, a fővezéri állásban Rikimer utóda, letette a trónjáról. Julius Nepos Dalmáciába menekült, ahol néhány évig tartotta magát. Orestes erre 475 októberében fiát, a kiskorú Romulust, aki Augustus nevet vett fel, de a nép száján csak Augustulusnéven szerepelt, kikiáltatta csapataival császárnak. A barbár csapatok, — herulok, skirrek, turkilingok és más germánok — amelyek a fiút trónra emelték, Orestestől Itália földjének bizonyos hányadát követelték, hogy

miként más barbárokkal Itálián kívül történt, ott megtelepedhessenek. Mikor Orestes kívánságukat visszautasította, 476. augusztus 23-án egyik vezérüket, a valószínűleg skirr származású Odoakert vagy Odovakart királlyá kiáltották ki. Orestes Paviába zárkózott, amelyet elfoglaltak és felégettek. Orestesnek sikerült elmenekülni, de utolérték és Piacenzában megölték. Erre Ravenna is megadta magát. Romulus Augustulust a győztes Odoaker kegydíjjal Campaniába internálta. Vele bezárult a nyugatrómai birodalom császárainak sora. Ezért a 476. évet az ókor befejező és a középkor első esztendejének szokták tekinteni.

HARMADIK FEJEZET.

Keleti gótok és bizánciak.

16. §. **Odoaker uralkodása és Teodorik hódítása.** — A nyugati birodalom szétmorzsolódása — Britannia, Afrika, Hispánia elveszte és Illiriának, illetve a Balkán-félszigetnek a keleti birodalom érdekkörébe való átengedése — Itália magára maradását és külön egyediségének kifejezésre jutását eredményezte. Mikor Odoaker magához ragadta Itália kormányzatát, Itáliának és a nyugati birodalomnak határai már majdnem fedték egymást. Gallia és Hispánia római lakosai ekkor már elszakadtak ; összeköttetésük Itália római lakosságával megszűnt és rohamos összeolvadásuk a germán hódítókkal megindult. Ennek következtében a *római* és *itáliai* ismét olyan azonos fogalmakká kezdtek válni, mint a köztársaság utolsó idejében. Az azonosulás nem abban az értelemben történt, hogy az itáliai felszívta volna a rómaid, hanem megfordítva. Az itáliai egyértelmű lett a római-val, vagyis a birodalom, illetve miként újból mondták, a «köz-társaság» polgárával. De tovább élt nemcsak a birodalom gondolata, hanem annak jogi felfogása is. Itáliát nemcsak a rómaiak, hanem a barbárok is még mindig az impérium részének tekintették. Jogilag Odoaker és Teodorik a birodalom helytartói és annak is akarnak látszani. Itália nem vált le úgy a birodalom testéről, mint Gallia és Hispánia, ahol ezt a különválást a római lakosság és a már megtelepedett germánok összeolvadása és így új nemzetek alakulása követte.

Odoaker 476 augusztusában lett ura Itáliának, miután a császárság szolgálatában álló barbár csapatok királyukká

kiáltották ki s ezek élén legyőzhette és megölhette Orestest és letehetette a trónjáról Romulus Augustulust. Odoaker azonban csak a barbároknak volt királya ; hogy helyzetét a rómaiakkal szemben is rendezze, a római szenátussal küldöttséget menesztetett Konstantinápolyba Zeno császárhoz (474—491), azzal a javaslattal, hogy alatta, mint a birodalom egyedüli uralkodója alatt, az ő nevében patriciusi méltósággal kormányozhassa Itáliát. Az első válasz nem volt kedvező, később azonban Zeno rászánta magát, hogy alkalmazkodjék a tényleges helyzethez. Odoaker ilyenformán patriciusi címmel, mint Itália legfőbb tisztviselője kormányozta a rómaiakat, de nem gyakorolta a kifejezetten a császárnak fenntartott jogokat, a törvények kihirdetését és az aranypénz verését. A római polgári közigazgatás, mind a központi, mind a tartományi és Róma városi, egyaránt érintetlen maradt és azt római törvények szerint továbbra is a rómaiak látták el. Gazdasági tekintetben Odoaker természetesen kénytelen volt engedni barbár harcosai követelésének, hogy földet juttasson nekik. Ez olyan rendszabály volt, amely Itáliában csak akkor nyert alkalmazást, mikor a birodalom többi részeiben már egy évszázad óta gyakorolták a barbár «szövetségesek» javára. A barbár katonák, mint «vendégek» a helyőrségek székhelyein már Itáliában is rendelkeztek a házak egyharmadával ; ezúttal a rendszabály kiterjedt a földbirtokra is, és az ideiglenes jellegű használat állandó tulajdonná alakult át.

Odoaker ariánus volt és valószínűleg ariánus volt barbárjaiknak nagyobb része is. Mindazonáltal a római egyházi szervezethez nem nyúlt hozzá és nagyon keveset törődött az egyházi ügyekkel. Néhány esztendővel uralomra jutása után, 484-ben Acacius konstantinápolyi patriarcha kezdeményezésére szakítás történt a római és a konstantinápolyi egyház között. A patriarcha ugyanis Zeno császárt egy edictum (*henotikon*) kibocsátására vette rá, amely a monofizitákkal való kibékülés ked-

véért feláldozta a calcedoni zsinat határozatait. Odoaker a vitába egyáltalán nem avatkozott bele, de minden valószínűség szerint kihasználta a maga javára a Róma és Bizánc közötti feszültséget, amelyben mindenestre kifejezésre jutott a rómaiak lappangó ellenszenve a Konstantinápolyból való kormányzással szemben.

Területi szempontból Odoaker kormányzata kiterjedt egész Itáliára, amelyhez hozzácsatolta Szicíliát, miután Genserik ezt neki adófizetés ellenében visszaszolgáltatta, valamint 480-ban, Julius Nepos halála után, Dalmáciát is. Eltúrte, hogy Eurik nyugati gót király elfoglalja Provence-ot, úgyhogy Itália ezen az oldalon is földrajzi határait szorult vissza. Néhány esztendővel később, 487-ben az itáliai határok irányában ellenségesen mozgolódó rugiak ellen hadjáratot vezetett Noricumba, amely kiterjedésében majdnem pontosan megfelelt a világháború utáni Ausztria Tirol nélküli részének. Miután azonban megverte a rugiakat, lemondott az ország állandó meghódoltatásáról. Az a körülmény, hogy Itáliának ezen a mindenkor legjobban nyitott északkeleti határán nem volt területi előbástya, nagyban megkönnyítette Teodorik betörését.

A császárság sohasem mondott le arról, hogy Odoaker tényleg független helytartóságánál közvetlenebb hatalmat szerezzen Itália fölött. Ez a törekvése találkozott annak szükségességével, hogy földet juttasson a keleti gótoknak, akik mint a birodalom szövetségesei már huzamosabb ideje megtelepedtek a Balkán-félszigeten. Fejedelmük, az amalok törzséből származó Teodorik, fiatal korában több esztendőt túszként Konstantinápolyban töltött és ott nyerte politikai nevelését. Ettől fogva majd baráti, majd ellenséges viszonyban, mint barbár törzsfőnök és mint a birodalom szolgálatában álló *magister militum* kettős szerepet töltött be. Megegyezőtt Zeno császárral, hogy Itáliát elragadja Odoakertől és 488 őszén, megerősödve a rugiak töredékeivel, kiknek királya, Frederik, hozzá menekült, megindult

Itália ellen. Miután a Száva mellett megverte a gepidákat, 489 nyarán átlépte Itália keleti határát, Odoakert augusztus 28-án az Isonzónál, majd szeptember végén Verona mellett megverte és így ura lett Észak-Itáliának. A legyőzött Odoaker Ravennába zárkózott. Itália népe kettészakadt; az egyik rész hű maradt Odoakerhez, a másik ellenben a római szenátussal együtt, Teodorikot elismerte a császár megbízottjának. Némi átmeneti sikerek után Odoaker 490 augusztus 11-én az Adda mellett ismét csatát veszített, mire újból körülzárták Ravennában, ahol majdnem három évig tartotta magát. Az ostrom megegyezéssel végződött, melynek pontos részleteit nem ismerjük. A szerződés értelmében Teodorik bevonult Ravennába, ahol 493 márciusában árulás címén Odoakert megölette, harcosait és párthíveit pedig lemészároltatta. A keleti gótok ezután királyuknak kiáltották ki.

17. §. Teodorik uralkodása. — Odoakertől eltérően Teodorik Itáliát a császár hivatalos megbízásából foglalta el, de hatalmának körvonalai minden valószínűség szerint bizonytalanok maradtak. Jogkörének tisztázása végett a római szenátussal ő is követséget küldetett Konstantinápolyba, de az újonnan trónra lépett Anastasius császár (491—518) ellenséges hangulatot mutatott és több esztendő eltelt, míg — talán 497-ben — sikerült vele megegyezésre jutni. A császár elküldte Teodoriknak a bíbort és a többi királyi jelvényeket, melyeket annak idején Odoaker visszaküldött Konstantinápolyba. Ezzel az aktussal Teodorik, mint a császári hatalom legmagasabb képviselője Itáliában, elnyerte a hivatalos elismerést. Ezen a jogcímen ő nevezte ki az összes tisztviselőket, a konzulokat is beleértve, rendeleteket — de nem törvényeket — bocsátott ki, aranyérmék kivételével pénzt veretett és általában az egész közigazgatási és bírói hatalmat gyakorolta. Ezzel egyidejűleg népének választásából Teodorik uralkodója volt a keleti gótok-

nak és feje a barbárokból álló hadseregnek. Egész uralkodásán ez a kettősség szövődött át. A polgári közigazgatás intézményileg és személyileg teljesen római maradt, míg a hadsereg teljesen keleti gót volt és rajta keresztül a gót nemzet ügyeit továbbra is saját törzsfőnökei és bírái útján intézte. Kiváltságuk volt a gótoknak, hogy a közöttük és a rómaiak között felmerült ügyekben egy római ülnök egyszerű részvételével gót, vagyis katonai bíró ítélkezett. Ezzel szemben a személyi és családi vonatkozások kivételével a gótoknál is a római jogot alkalmazták. Később azonban a germán családi jog is erősen római hatás alá került. Ugyanígy a katonai szervezet is, különösen a magasabb rangokban, noha ezeket kizárólag gótok töltötték be, megőrizte a római beosztást és elnevezéseket. A magasabb polgári közigazgatásban a régi római tisztségek mellett, amelyeket továbbra is rómaiak töltöttek be, a király személyes szolgálatát gótok látták el, akik bizonyos koronatanács-félét alkottak. A római provinciális közigazgatást *saionoknak* nevezett gót tisztviselők ellenőrizték, akiknek szerepe a császári közigazgatásban az *agentes in rebus* tevékenységi körének felelt meg. Ezeken keresztül a király, akinek királyi címét a római polgárok, sőt a császár is megadták, a legfőbb védőséget (*tuitio*) gyakorolta, és ezen a címen fellebbezésével bármelyik alattvalója hozzá fordulhatott. A dualizmus azonban nem volt tökéletes s a római és gót elem sokszorosan összeolvadt egymással. Élesen fennállott ellenben a faj, nyelv és vallás különbözősége. Maga Teodorik nem törekedett a két nép összeolvasztására, hanem a kölcsönös szolgálatok révén csupán a békés együttélést akarta biztosítani; a gótok fegyverrel megvédték Itáliát, a rómaiak pedig gondoskodtak a földek megműveléséről. De valószínűleg az lebegett a király szeme előtt, hogy a gótok átvegyék a rómaiak civilizációját. Általánosságban Itália körülbelül a középső helyet foglalta el az új római-barbár királyságok és közvetlenül a birodalom alá tartozó tartományok között. Bizonytalan egyen-

súlyi helyzet volt ez, amely éppen úgy fordulhatott abba az irányba, hogy Itáliából ismét császári provincia lesz, mint hogy elnyeri a tökéletes függetlenséget és teljesen új állammá alakul a római-barbár elem összeolvadása alapján.

Teodorik szintén elrendelte, hogy a földek egyharmada a gótoknak adassék át. Ez azonban nem jelentette a már Odoaker idejében elvett földek megkészszerzését, mert az ő általa kiosztott földek nagy része az előző birtokosok halála vagy kifosztása révén már amúgy is az új hódítók birtokába ment át. Mindazonáltal, minthogy a keleti gótok létszáma nagyobb volt, mint Odoaker csapataié, az itáliai lakosságtól újabb területeket kellett elvenni. A rendelkezésünkre álló adatokból arra kell azonban következtetni, hogy az újabb földkiosztás nagyobb elégedetlenség nélkül ment végbe, hála Liberius római patricius ügyességének és igazságérzetének, aki meg volt bízva ennek a feladatnak a végrehajtásával. A gót csapatok nem oszlottak meg egyenletesen Itália különböző részei között, hanem főleg északon és északkeleten telepedtek meg, hogy közel legyenek a határhoz és a király székhelyéhez. Mentés maradt a gótok megtelepedésétől Szicília, majdnem egész Dél-Itália és Latium. Azok a területek, amelyek mentesültek harmadrészüik leadása alól, továbbra is viselték az ingatlankra már előzőleg életbeléptetett adó terhét, amely a barbár csapatok fenntartására szolgált (*fiscus barbaricus*).

Nagy általánosságban a gazdasági és társadalmi viszonyok jelentősnek mondható változáson nem mentek keresztül. A rendszer továbbra is a nagybirtokon és az osztályok éles elkülönülésén nyugodott. A különbség csak az volt, hogy a felső rétegben a római többség mellé egy gót kisebbség is járult. Az adóztatásnak, amely megmaradt a császári alapokon, egyformán alá voltak vetve rómaiak és gótok; előfordulhatott azonban, hogy az utóbbiak hatalmukat kihasználni igyekeztek az előbbiekről rovására. Különösen a római nagybirtokosok érezték meg a

hanyatló császárságnál keményebb és tőlük idegen hatalomnak a nyomását, amely inkább hajlott a kisbirtokosok és a bérlők érdekeinek megvédelmzésére. Az alsóbb osztályoknak kedvező gazdasági politikából folyt az is, hogy a gót uralom a gabonárak alacsony színvonalon tartására törekedett.

Teodorik uralmának kezdetén Itália gazdasági viszonyai az ország megszerzéséért folyó háború és az ezt követő barbár betörések következtében, melyeknek során a betörő burgundok egy ízben Felső-Itáliát egészen Emiliáig kifosztották, nagyon szomorúak voltak. Teodorik igyekezett a lakosság nyomorát enyhíteni s ebben nagy segítségére voltak a püspökök, különösen Szent Epiphanius paviai püspök, aki még a burgundok országát is felkereste, hogy a fogságba hurcolt itáliaiakat kiváltsa. De az első évek után, mikor a közbiztonság helyreállt, olyan mérvű gazdasági fellendülés kezdődött, hogy az csodálatosnak tűnt fel az egykorúak szemében. A nagy közmunkák következtében, melyeket Teodorik különösen Rómában és Ravennában elrendelt, a munkanélküliség teljesen megszűnt. Rómában a király sok gondot fordított az antik épületek karbantartására és abban is követte a császárok hagyományait, hogy ingyen, vagy leszállított áron osztatott ki élelmiszereket a lakosság körében. Felújíttatta a cirkuszi játékokat is. 500-ban maga is meglátogatta Rómát, ahol a szenátus, a papság és a nép nagy ünnepélyességgel fogadta és második Traianusnak kiáltotta ki. Ez a díszítő jelző is bizonyítéka annak, hogy Rómában milyen élénken éltek a császárság hagyományai. Ezt bizonyítják egyébként Teodorik egyes pénzei is, melyek sisakos fővel a legyőzhetetlen Rómát ábrázolják.

Tökéletes folytonosságot tüntet fel a császárok és Teodorik kora a kultúra területén. Korában újra felvirágoztak a klasszikus tudományok, amiben főként egyes főtisztviselői működtek közre. Kiemelkedett közülök Severinus Böthius és Cassiodorus szenátor neve. Az első, aki konzuli méltóságig emelkedett, legalaposabb

ismerője volt az ókori filozófiának, melynek elemeit kortársaival igyekezett megismertetni. A filozófia mellett művelte a keresztény teológiát is, de ezt is elsősorban bölcséleti módszerekkel. Egyes írásai az egész középkorban kézikönyvvül szolgáltak. Különösen kiemelendő leghíresebb munkája, *De consolatione philosophiae*, amelyről alább még megemlékezünk. Cassiodorus *quaestor sacri palatii* címmel titkára volt Teodoriknak s retorikailag pompázó és cikornyás stílusban szerkesztette a király leveleit és rendeleteit. Ő is konzul lett, *magister officiorum* és Teodorik halála után praefectus praetorii. Teodorik politikájának szolgálatában megírta a gótok történetét, amelyben felmagasztalta a gót népet és különösen az amalok törzsét. Krónikát is írt a világ kezdetétől a saját koráig. A közélettől való visszavonulása után megírta a zsoltárok kommentárját és a szent és világi tudományok enciklopédiáját.

Róma és Ravenna mellett a Teodorik korabeli Itáliának Milano volt a másik nagy kulturális központja, mely ebben az időben nagy virágzásának idejét élte. A milanói kultúrának Ennodius későbbi pavai püspök volt a legkiválóbb képviselője. Irodalmi működésének — szónoki gyakorlatok, epigrammák, levelek gyűjteménye — nagyobb része világi és erősen retorikai jellegű. Korának története szempontjából fontos Teodorikot dicsőítő költeménye és Szent Epiphanius életrajza.

Az egyházi ügyekben Teodorik Odoaker irányzatát követte. Teljes tiszteletben tartotta a római egyház szabadságát és kiváltságait és nem alkalmazott erőszakos térítést és rendszabályokat a gót egyház javára. Minthogy ő maga ariánus volt, egyházi ügyekben nem igényelte ugyanazt a császári helytartói tisztelet magának, mint a világiakban, ami nagyon erősen kifejezésre juttatta az egyház és állam különállását és az egyháznak az államtól való függetlenségét. De éppen ezért, mikor ugyanabban az időben kiélekedett az ellentét Anastasius császár és I. Gelasius pápa (492—496) között, aki fanatikus védelmezője

volt a klérus és a római egyház jogainak s hitbeli ügyekben ennek felsőbbségét nyilatkoztatta ki a császárság fölött, az egyháznak ez a függetlensége. Teodorikra nézve nem jelentett politikai veszedelmet. Mikor Gelasius utódának, II. Anastasiusnak halála után Rómában egyházszakadás állott be, mert az egyik párt a konstantinápolyi udvarhoz húzó Lőrincet, a másik pedig Symmachust (498—514) választotta meg pápának, maga a római egyház volt az, amely Ravennába fordult döntésért. Teodorik ítélete a többség által megválasztott Symmachus javára szólt. Mikor Symmachust ellenségei a királynál erkölestelen életmóddal és az egyházi javak elfecsérlésével vádolták meg, Teodorik újból beavatkozni kényszerült. A király azonban Symmachust csak ideiglenesen függesztette fel tisztétől és az ítélkezést egy általa Rómába összehívott itáliai zsinatra ruházta. Symmachus tiltakozott a zsinat ítélkezési joga ellen és a zsinat tényleg illetéktelennék jelentette ki magát, hogy ítéletet mondjon a mindnyájuk fölött álló római püspök ügyében és visszahelyezte Symmachust székébe. Így a zsinat maga lemondott a király által neki felkínált alkalomról, hogy megerősítse a nemzeti zsinat tekintélyét (501). Lőrinc hívei Rómában még néhány esztendőn át fegyverrel a kezükben ellenálltak, míg végre Teodorik rászánta magát a beavatkozásra és elrendelte a zsinat határozatának elfogadását.

18. §. Összeköttetések a császársággal és a frankokkal. Teodorik uralmának válsága. — Külpolitikájában Teodorikot két szempont vezette. Fenn akarta tartani a jó viszonyt a császársággal, de ugyanakkor a függőség látszatának megőrzése mellett elegendő erőt is akart mutatni vele szemben. Erre képesítette őt a többi nyugati barbár államokkal fennállott jó viszony, melyek között bizonyos mértékig a közvetítő szerepét igyekezett játszani. Ez a nyugati politika elsősorban házassági szövetségekben jutott kifejezésre. A király egyik nővérét Trasamund

vandál királyhoz adta feleségül és ettől kezdve beszüntette a Szicíliaért járó váltságadó fizetését. Ő maga Klodvig frank király egyik nővérét vette feleségül. Egyik leányát Gundobald burgundi király fiához, Sigismundhoz, másik leányát pedig II. Alarik nyugati gót királyhoz adta feleségül. Mindazonáltal a nyugati egyensúlyi helyzetet felborította az a sikeres háború, amelyet 507-ben Klodvig indított meg II. Alarik ellen s amely a nyugati gót uralom alatt álló déli Galliának legnagyobb részét a győztes frank király hatalma alá juttatta. Minthogy a harcban Alarik is elesett, visszamaradt fia, Amalarik érdekében Teodorik beavatkozott a viszályba és a kiskorú király helyett helytartójával ő kormányoztatta a nyugati gótok országát. Anastasius császárnak az a kísérlete, hogy Klodviggal kössön szövetséget Teodorik ellen, meghiúsult Teodoriknak mindkét irányban tett intézkedésein. Miután már birtokában tartotta Noricumot és Pannoniát, megszállta Provence-ot is. Így részben helyreállította a nyugati birodalmat, de a saját és nem a császárság részére. De ez a politika Itálián kívül nem vezetett tartós eredményekre és magában Itáliában sem szilárdította meg Teodorik helyzetét, mert elvonta őt attól a históriai feladattól, hogy egy új, önálló államot alapítson meg, mint ahogy azt ugyanabban az időben Klodvignak Galliában sikerült megvalósítani.

Egyelőre azonban Teodorik politikája teljesen sikeresnek látszott és a század második tizedében emelkedett a csúcspontjára. A normális viszony Anastasius császárral helyreállt, és ennek utóda, Justinus (518—527), jóváhagyta Teodoriknak azt az intézkedését, hogy utódául leányának, Amalasuntának férjét, a hispániai gót Eutarikot jelölje ki. Így Itália népének szemében igazolódott, hogy Teodorik kormányzata a császársággal egyetértésben történik. Ennek különösen akkor volt súlya és jelentősége, mikor az egyházi viszály Róma és Konstantinápoly között véget ért. Ez Justinusnak, méginkább unoka-

öccsének, Justinianusnak érdeme, aki ténylegesen irányította a császárság kormányzatát. Az egyházszakadás az 519. évben egységgel fejeződött be, amelyet egyik oldalról Hormisdas pápa, másik oldalról a keleti császárság és egyház kötött s az utóbbiak lemondtak Acacius ügyének támogatásáról. Az egység nyomán szoros baráti viszony kezdődött a császári udvar és a római kúria között. Itáliából ekkor nagyon sok tekintet Konstantinápoly felé fordult. A Teodorik által is támogatott egyházi békét követő első esztendők azonban politikai zavarok nélkül teltek el, és így a gót király kiterjeszthette uralmát Gallia déli részére, míg a burgundi királyságot Klodvig két fiának egyike foglalhatta el. De a burgundi királyság megszűnése elszigetelte Teodorik királyságát egyik oldalon a mind hatalmasabb frank királyság, másik oldalon a nyugati politikához ismét visszatért császárság között. Az elszigetelődés még növekedett, mikor Afrikában Hilderik király trónralépésével (523) katolikus és bizánci irányzatú politika kezdődött, ami rövidesen szakításra vezetett a ravennai udvarral.

Annak a lappangó ellenségeskedésnek és gyanakvásnak légkörében, amely az új politikai helyzet következtében Teodorik és az itáliaiak között bekövetkezett, a felségárulási pörök sorozata indult meg a római arisztokrácia előkelőségei ellen. Elsőnek Albinus patriciust helyezték vád alá és ítélték halálra. Utána bűnpártolás címén Boëthius került sorra, aki ebben az időben a magister officiorum tisztét töltötte be; őt is elítélték, Felső-Itálába száműzték és kivégezték (524 vagy 525). Az elítélés és kivégzés közötti időben Boëthius *De consolazione philosophiae* címmel részben versben, részben prózában egy könyvecskét írt, amelyben a filozófia jelenik meg előtte, hogy erőt adjon neki, meggyőzván őt az összes anyagi dolgok hiábavalóságáról, amellyel szemben a lélek emelkedettsége ad neki erőt és hatalmat. Boëthius apósa, Symmachus is verpadra került. A római szenátus többsége behódolt és kimondotta a halálos

ítéleteket, de ezzel bekövetkezett a belső szakadás a római arisztokrácia és a gót uralom között.

A politikai összeütközés maga után vonta az egyházi béke felborulását is. Justinus császár Konstantinápolyban rendszabályokat léptetett életbe az ariánusok ellen. Teodorik közbelépett érdekükben és I. János pápát Konstantinápolyba küldte, hogy ott előadja kívánalmait. A pápát Konstantinápolyban nagy tisztelettel és hódolattal fogadták, de útja nem járt a Teodorik által várt eredménnyel, mire a király őt Ravennában őrizet alá vétette. Néhány nappal később elhalálozott, (526 május) s a közvélemény az ariánizmus mártírjának tekintette. Utódának, IV. Félixnek választása alkalmával Teodorik — szakítván addigi egyházi politikájával — döntő módon beavatkozott a választásba. Az a hír járta, hogy egy decretum van készülöben, amely a katolikus templomoknak az ariánusok részére való átadását rendeli el. Mielőtt azonban ez az állítólagos, valószínűleg nem létező rendelet napvilágot látott volna, 526. augusztus 30-án Ravennában elhalálozott.

Teodorikot Atalarik, a már korábban elhunyt Eutarik és Amalasunta fia követte. A kormányzatot Amalasunta vette a kezébe és az előbbi irányba térítette vissza. Helyreállította a jó viszonyt a római néppel és egyházzal, megkapta Bizánc megerősítését az új kormányrendszerhez és Cassiodorust tette meg első miniszterének. A gót hadseregben azonban ennek a rómaibarát irányzatnak ellenzéke támadt, amely Amalasuntát arra kényszerítette, hogy fiának római nevelését abbahagyassa. Amalasuntának mindazonáltal sikerült továbbra is megtartani a kormányzást, de Atalariknak 534-ben bekövetkezett korai halála után szükségesnek látta, hogy támaszt keressen a gót főnemesség körében és férjül választotta unokatestvérét, Teodahad toszkánai nagybirtokost, aki tudománykedvelése révén a római irányzat hívének látszott. Amalasunta a házasság kötése után is egymaga akarta az egész hatalmat gyakorolni, de Teoda-

had kiragadta kezéből az uralmat, a Bolsena tó egyik szigetére száműzte és ott megölette.

19. §. A császárság hódító hadjáratai Itáliában. — I. Justinianus (527—565), aki a tényleges hatalom nagy részét már előbb is birtokolta, trónralépése után nekilátott programja megvalósításának, amely felölelte a római-keresztény birodalom egész polgári, katonai és egyházi átszervezését. Ennek a feladatnak elérésére két út kínálkozott: vagy helyreállítani a birodalom hatalmát nyugaton, vagy minden erőt Európa keleti tartományaiban és Ázsiában összpontosítani. A bizánci birodalom igazi hivatása a második út felé mutatott, de Justinianus az elsőt választotta, amihez pedig a birodalomban a megfelelő erő és a kedvező előfeltételek egyaránt hiányoztak. Így nekilátott Itáliában a gót hatalom és vele együtt azon fejlődési lehetőség elpusztításának, amely egy új itáliai nemzet kialakulására vezethetett volna, a nélkül, hogy ennek helyébe valami állandó és befejezett tudott volna állítani.

Polgári téren Justinianus uralkodásának legnagyobb emléke a római jog kodifikálásának munkája. Amit ezen a téren alkotott, maradandó értékű és nagyfontosságú az egész nyugati civilizációra. Egy jogtudósokból álló bizottság, amelynek Tribonianus állott az élén, a *Codex Justinianus* című gyűjteményben összeállította és rendszerbe foglalta az egész élő joganyagot, *Institutiones* címmel egy jogi kézikönyvet szerkesztett és *Digestum* vagy *Pandectae* címmel felfektette a császárság három első századában élt kiváló jogászok műveinek kivonatait. Ennek a három irányú munkának összesége a *Corpus Juris*, amely mindmáig alapja a jogi tudományoknak. A nagy munka kiadása 529 és 534 között ment végbe.

Függetlenül ettől az igazán nagyszabású római munkától, Justinianus uralkodása alatt kezdett határozott körvonalakat ölteni a birodalom elgörögösödése és elkeletiesedése. A *Codex*

folytatásában *Novellae* címmel megjelent törvények nyelve már görög. Általánosságban is a latin helyett fokozatosan görög lett a birodalom hivatalos nyelve. Így a hanyatló rómaiság átmeneti időszaka után megszületett a sajátképpen bizánci birodalom, amely azonban magát továbbra is rómainak nevezte és a régi Róma örökösének tartotta s Itáliában annak is tekintették. Ezen a címen Bizánc még öt évszázadon keresztül nem szűnt meg beavatkozni Itália ügyeibe, ami kulturális tekintetben járhatott ugyan bizonyos mértékig üdvös hatással, de egészében véve károsan befolyásolta az olasz élet normális kialakulását.

A nyugati birodalom helyreállításának programját Justinianus a vandálok királyságának elfoglalásával kezdte meg, amelyet Belizár hajtott végre 533—534-ben. Amalasuntának közben történt megöletése ürügyül szolgált Justinianusnak a Teodahad elleni fellépésre is. A győzelmes Belizár Afrikából átkelt Szicíliába, amelyet könnyen meghódított, mert a csekélyszámú gót helyőrséggel szemben a római nagybirtokosok mellette foglaltak állást. Ugyanez történt Dél-Itália nagy részében is. A császáriak egészen Nápolyig jutottak, melynek kapuit zárva találták. Az ostrom sokáig tartott és a városnak elfoglalása után kegyetlen elbánásban volt része. Teodahadot, aki nem ment Nápoly segítségére, a gót hadsereg letette és mikor Rómából Ravennába akart menekülni, megölték. Az új király, Vitiges, vitéz harcos lévén, fegyveres küzdelemre határozta el magát. Hogy megválasztását törvényesítse, feleségül vette Matasuntát, Atalarik nővérét. Egyelőre Ravennába vonult vissza, mire a rómaiak, élükön Silverius pápával, küldöttséggel fordultak Belizárhoz, aki 536 decemberében bevonult a városba.

A következő esztendő tavaszán Vitiges hatalmas hadsereggel Róma ellen vonult és ott ostrom alá fogta Belizárt. Belizár a város erődtímenyeire és a gótokénál magasabb rendű katonai taktikára támaszkodva, győzelmesen ellenállt és egy esztendő

mulva Vitiges Ravennába kényszerült visszavonulni. Ekkor Közép-Itália is, néhány helységtől eltekintve, elveszett a gótok számára. Északon a gótok a frankokat hívták segítségül és cserébe a támogatásért Provence-ot engedték át nekik. A frankok meg is jelentek, de kényők-kedvökre öldöstek és pusztítottak. Egyik hadseregük azonban segítséget nyújtott Urajának, Vitiges unokaöccsének, aki Milanót fogta ostrom alá. A milanói polgárok ugyanis Genovából bizánci helyőrséget hívtak városukba. A város a túlnyomó frank-gót erőknél kénytelen volt megadni magát, mire a földdel egyenlővé tették, lakosságát pedig kardélre hányták, vagy rabszolgának adták el (539). A virágzó Milanónak hosszú időn keresztül csak az emléke maradt meg. Ez a részleges siker nem tudta megváltoztatni a gót birodalom sorsát, amely Ravennára zsugorodott össze, ahol Belizár Vitigest és hadseregét körülzárt. Vitiges 540-ben megadta magát, mire Belizár a gótok fővárosában is életbe léptette a császári uralmat.

A főváros eleste után azonban még tekintélyes gót katonai erők maradtak, különösen Felső-Itália egyes helyein. Ezek Hildebald és Erarik nagyon rövid ideig tartó uralkodása után a vitézségéről híres Baduila körül csoportosultak, aki inkább Totila néven vált ismeretessé. Totila mindenesetre felfogni látszott a gót hadsereg és az itáliai nép közötti egyetértés alapvető szükségességét. Kihasználva azt a körülményt, hogy az alig életbe léptetett bizánci közigazgatás azonnal elnyomta az itáliaiak önkormányzatát és alaposan érezte a bizánci pénzügyi igazgatás szigorát, igen ügyes propagandával kedvezőbb színben tüntette fel a gót uralmat, mint a bizáncit. A főleg nagybirtokosokból álló főnemesség hagyományainál és érdekeinél fogva a bizánci párton maradt; nagyobb rokonszenvre talált a gót király a népesség alsóbb rétegeiben. Különös kegyekben részesítette a bérlőket, akiknek elengedte a nagybirtokosokkal szemben fennálló tartozásaikat. Számos nagybirtokost a császári

párthoz való csatlakozása miatt birtokaitól megfosztott. Katonai erejére azonban ez nem jelentett lényeges gyarapodást. Mindössze bizonyos számú rabszolga, aki kivonta magát gazdájának hatalma alól, soroztatta be magát a gót hadseregbe. Ennek a hadseregnek létszáma azonban állandóan csökkent, míg a császáriak folytonosan újabb erősítéseket kaptak Konstantinápolyból.

Néhány esztendeig azonban ez az utánpótlás a birodalom hagyományos lassúsága folytán nem volt kielégítő, és Belizár, akit elégtelen erővel küldtek Totila ellen, nem tudta megakadályozni, hogy a gótok sikereket érjenek el. Nápoly, sőt Róma is újból a gótok kezébe esett. Átmenetileg Belizárnak sikerült Rómába bevonulni, ott egy újabb ostromot állott ki, de végül is 548-ban Itália elhagyására kényszerült. Totila 550-ben visszacserezte Rómát és néhány esztendőn át, egy-két megerősített helytől eltekintve, ura volt egész Itáliának. Mikor azonban egy magas állású udvari tisztviselőt, az eunuch Narses-t küldték nagy erővel Itáliába, Totila nem tudta az előnyomulást megakadályozni. Narses a mocsaras velencei tengerparton át Ravennába és onnét Róma ellen vonult. Az umbria-marchei Apeninnek átjárójánál, Scheggia és Gualdo Tadino között, *Busta Gallorum* nevű helyen 552 nyarának elején Totila csatát veszített és holtan maradt a csatatéren. A gótok új királyuk, Teia alatt Dél-Itáliában még megkísérelték az ellenállást, de a Vezuv és Lattaro hegy között, a Sarno mellett, 552. október 1-én újra vereséget szenvedtek és Teia is elesett. Erre Leutarik és Butilinus alemann főnökök vezetése alatt a frankok és alemannok — utóbbiak a frankok adófizetői — törtek be Itáliába és 553-ban az egész félszigetet borzalmasan elpusztították. Végezetül a dögvész és Narses hadserege megsemmisítette a betört hordákat és egész Itália császári uralom alá került.

20. §. Itália a bizánci uralom alatt. — Justinianus a gót uralom és a bizánci restauráció közötti átmenetet 554-ben egy

külön törvénnyel szabályozta, mely *pragmatica sanctio* nevet viselt. Ez a törvény a gót királyok rendeleteit Vitigesig bezárólag elismerte, hatálytalanította ellenben a zsarnoknak és trónbitorlónak minősített Totila rendeleteit, mert ő hatalmát császári jóváhagyás nélkül gyakorolta. Itália ismét császári tartomány lett, melyet prefektúrai minőségben Konstantinápolyból kormányoztak. Nem tartozott Itáliához Szicília, amely császári magánbirtok jellegével közvetlenül Konstantinápolynak volt alárendelve; Szardínia és Korzika pedig az afrikai kormányzósághoz csatoltatott. A polgári kormányzat élén állott a *praefectus praetorio*, akit Konstantinápolyból rendeltek ki, míg a provinciák kormányzóit a polgári és egyházi előkelőségek a helyi nemesség köréből választották. Ezeknek a polgári tisztviselőknek hatalmi köre egyébként a longobard betörésből eredő állandó hadiállapot következtében nagyon összezsugorodott, mert a tényleges hatalom a császári csapatok *exarcha* nevű főparancsnokának és alvezéreinek kezében összpontosult, akik az egyes provinciák csapatait vezényelték. Az *exarcha* bizonyos mértékig a császári helytartó szerepét töltötte be, vagyis helyzete, legalább elméletben, hasonlatos volt az Odoakeréhez és Teodorikéhez, azzal a különbséggel azonban, hogy az *exarcha* megbízatása időleges volt és a császár tetszése szerint bármikor visszahívhatta. Az *exarcha* nem is rendelkezett saját hadsereggel, mint a barbár királyok.

A provinciák kormányzóinak legfontosabb kötelességük volt az adók kivetése és behajtása, melyek súlyosan nehezettek a lakosságra. Az adóelengedések csak kivételesek és csekély méretűek voltak. Az adóztatás rendszere és a gazdasági viszonyok ismét úgy alakultak, mint a nyugati birodalom bukása előtt, vagyis a nagybirtokosok javára és a lakosság többi rétegének hátrányára. A húszesztendő gót háború leírhatatlan pusztulással járt; az éhínség és a járványok megtizedelték a lakosságot, a megműveletlen területek megszaporodtak és a kisbirtok majd-

nem teljesen eltűnt. A nagyvárosok, mint Róma és Milano különösen sokat szenvedtek; az utóbbit, Totila által történt első elfoglalása után, az egykorúak előadása szerint, lakosai három hónapra teljesen elhagyták.

Ez volt az az időszak, mikor a községi élet utolsó nyomai is, egy-két várost kivéve, mint Ravenna és Nápoly, teljesen megsemmisültek. A városi kúriák feloszlottak, és végezetül semmi nyomuk sem maradt. Ugyanúgy eltűnt a római szenátus is, amelyet a háború utolsó időszakában a gótok rettenetesen megtizedeltek. Ebben az időben, inkább, mint bármikor, a városokban a püspök volt az első személy, akit a székesegyház és a plébániák papsága vett körül. A püspököknek a *pragmatica sanctio* a provinciák kormányzóinak választásában való részvételen kívül más hivatalos teendőket is biztosított, elsősorban a lakosság gyengébb elemeinek felügyeletét és oltalmazását. Tekintélyük és tényleges befolyásuk azonban a hivatalos kereket messze meghaladta.

A püspökök hatalmához rendkívül nagy mértékben hozzájárult az is, hogy ennek az időnek a legnagyobb földbirtokosai közé tartoztak és a mezőgazdasági nagybirtok éppen ebben az időben emelkedett hatalmának tetőpontjára. A városi élet hanyatlásával a gazdasági élet a villákban, vagy földesúri udvarokban összpontosult, melyek a nagybirtokok központjait alkották. Az udvart környező földeken a földesúr vagy maga közvetlenül, vagy alkalmazottai útján gazdálkodott, akik alatt a rabszolgák és munkaszolgálatra is kötelezett jobbágyok dolgoztak. A földek többi részét különböző feltételek mellett dolgozó jobbágyok, parasztok vagy *colonusok* művelték, kiknek helyzetét egyformán az jellemezte, hogy az általuk művelt birtok termésének bizonyos hányadát a földesúrnak beszolgáltatni tartoztak, földhöz voltak kötve és gazdasági életükben teljesen a földesúri udvartól függöttek. Onnét irányították a birtok valamennyi lakosa szükségleteinek ellátását, a gabona

őrlését és a kenyér sütését, a szerszámok, lakásberendezési tárgyak és ruházati anyagok készítését. Az udvartól függő területeken kovácsok, asztalosok, szabók és más mesteremberek telepedtek meg, vagy legalább is dolgoztak számára és így ez a rendszer nagyrészt pótolta a városokat. Ez volt az úgynevezett udvari gazdálkodás, a *regime curtense* rendszere, amit azonban nem szabad valamely kizárólagos és jogilag szabályozott intézménynek képzelni. A városi élet ugyanis sohasem szűnt meg teljesen és a városok mesteremberei sohasem kerültek a nagybirtokosoktól jogi függőségbe. Mindazonáltal valószínű, hogy a mesterembereknek a római időkből való érdekközösségi testületei többé-kevésbé mind megszűntek.

A helyreállított császári uralom számára igen nagyfontosságú kérdés volt a védelem megszervezése. Azt lehet mondani, hogy az adóztatással együtt ez volt a legfőbb gondja a bizánci uralomnak Itáliában és mégis aránylag rövid idő alatt meg tudott felelni ennek a feladatnak. Itália határát az Alpesek alkották, de maga a határ inkább a hegység belső hajlatán vonult végig. A határszéli kerületek védelmét a határőrök, vagy *limitaneusok* látták el, akik részben az állandó hadsereghez, részben pedig a helyi miliciához tartoztak. A védelem központjai voltak a *castrumok* vagy *castellumok* és *clausurák*, amelyek a *tribunusok* alatt állottak; a tribunusok fölöttesei voltak a *magistri militum*. A limitaneusok eltartására szolgáltak az államtól nyert zsoldon kívül a nekik átengedett földek és a birtokosok kötelező természetbeni szolgáltatásai. Ami az állandó vagy központi hadsereget illeti, ennek Itáliában való állandó tartásától a bizánci udvar a visszahódítás első ideje után eltekintett, és csak ha a sürgető szükség parancsolta, tologatta a csapatokat ide vagy oda, amint a barbár törzsek balkáni betörései, vagy a veszélyeztetett perzsa határ viszonyai megengedték.

A császári hódítás még szorosabbra fűzte az amúgy is erős kulturális kötelékeket Itália és Bizánc között. Ez a kapcsolat

különösen két vonatkozásban, az egyházi és művészi téren nyilvánult meg. Az összeköttetés a római és konstantinápolyi egyház között, amely azelőtt néha barátságos, néha feszült volt, sűrű és állandó jelleget öltött. A római pápa apokrizáriust vagy nunciust tartott a konstantinápolyi udvarban. Keleti szerzetesek nagy számmal telepedtek meg Rómában s ott saját kolostorokat és templomokat tartottak fenn. Keleti szentek tisztelete, keleti liturgikus formulák és szertartások szivárogtek be az itáliai vallásos életbe. A bizánci művészet Justinianus idejében a virágzás magas fokára emelkedett és ez a virágzás kiterjedt Itáliára is. A justinianusi korszakban a római hagyományok igen erősen a keleti művészeti áramlatok hatása alá kerültek. Az eredeti bazilika-építkezést, melynek alapja az oszlopsorokkal fő- és oldalhajókra osztott és kerek apszissal lezárt hosszúkás négyszög volt és amely később latin kereszt mintájú kereszt-hajóval egészült ki, ebben a korszakban a kupolás és összetett szerkezetű ívekből álló központi építmény váltotta fel. A mozaikokban és a velük párhuzamosan haladó festészetben a hieratikus merevség és a színek tobzódása foglalja el a római művészetre jellemző erőteljes naturalizmus és élethű ábrázolás helyét. Ez az átalakulás bizonyos összefüggésben áll a korszak vallásosságával is, amely a jelen nyomorúságai elől a túlvilági eksztázisban való elmerülésben keresett menekvést.

Itáliában a római művészetnek és az új művészetnek egymásra következését nem lehet pontosan elhatárolni. Nagy általánosságban azt lehet azonban mondani, hogy Rómában az ötödik századig mind az építészet, mind a díszítő művészet terén a régi római művészi irány uralkodik. Ide tartozik az ötödik században átépített Santa Maria Maggiore bazilikája és az ekkor épült Santa Sabina temploma. A Santa Pudenziana ragyogó mozaikja (kb. 400) kifejezésében még római jellegű, ezzel szemben a művészileg nem kisebb értékű Santi Cosma e Damiano (526—530) már némi bizánci hatást árul el. Még erősebb

és időrendben korábbi a keleti hatás elterjedése Ravennában, ahol már azon a halotti kápolnán mutatkozik, amelyet 440 körül Galla Placidia, III. Valentinianus császár anyja építtetett s amely a színek valóságos csodája. Teodorik korából való a Sant'Apollinare nuova bazilikája, de a szentek ragyogó kettős sora a hosszanti falakon már a bizánci korszak elejéről való. Ugyanebből a korból való a görög kereszt formájú San Vitale temploma is, melynek apszisát a Justinianust és Theodorát s a hozzájuk tartozó kíséretet teljes császári fénnel és ünnepélyességgel megörökítő híres mozaik díszíti. Kissé későbbi, de még szintén a hatodik századból való a Ravenna melletti Sant'Apollinare in Classe apszisának mozaikja, minden korok vallásos művészetének egyik legnagyobb szerűbb emléke.

21. §. A «Három Fejezet» egyházi szakadása. A benedekrendi szerzetesség. — A bizánci vallásos kultusznak és művészetnek Itáliában való illetén elterjedése dacára, éppen az egyházi téren tört ki leghamarább a viszály Itália és Konstantinápoly között. Az úgynevezett bizánci cezaropapizmus összeütközött a római pápaságnak a világi hatalomtól való függetlenségére és az egyházi elsőségre irányuló hagyományával. A vallási gondolat terén is mélyreható különbségek állottak fenn. Keleten a teológiai bölcsekedés és misztikus elmélyülés uralkodott, nyugaton az erkölcsi fegyelem s a vallás és társadalmi élet közötti szoros kapcsolat. E vallási és egyházi ellentétek mögött ott lappangott azonban és belőlük táplálkozott az a szellem, amely Itália függetlenségére törekedett a bizánci császársággal szemben.

A római püspök, akit a császárságnak az egyház fölötti uralom megszerzésére irányuló törekvéseivel szemben nem támogatótt egy kívülálló hatalom úgy, mint a gótok idején, hamarosan megérezte az idők változását. Theodora császárné, aki szenvedélyesen foglalkozott a birodalom egyházpolitikai ügyeivel és a monofiziták mellett foglalt állást (15. §.), nem talál

ván Silverius pápánál kellő engedelkenységet, felségárulás címén Belizárral letartóztatatta és száműzetésbe küldette. Helyébe Vigilius (537—555) diakonus került, aki mint konstantinápolyi apokrizárius megnyerte a császárné bizalmát. Mikor azonban a pápai trónt elfoglalta, Vigilius is szembeszállott a császári követelésekkel és magával Justinianus császárral került összeütközésbe. A császár, ámbár nem volt monofizita, mint a felesége, szükségesnek látta, hogy kísérletet tegyen a mérsékelt monofizitáknak a bizánci egyházba való visszavezetésére. E végből egy edictumot bocsátott ki, mellyel három, ötödik században élt egyházi személyt, Theodoros mopsuestiai, Theodoretus cyrrhusi és Ibas edessai püspököt, akiket a calcedoni zsinat felmentett, sőt egyenesen igazolt, a nestorianizmusban, vagyis a monifizitizmussal ellentétes eretnekségben való részesség címén bűnösnek bélyegzett meg. Az edictumot, melyet a *Három fejezetről* neveztek el, a calcedoni zsinat szenvedélyes hívei egyenesen a zsinat megsértésének fogták fel. Ezek közé tartoztak a nyugatiak, elsősorban az itáliaiak, akiknek a calcedoni zsinat formulái kielégítették azt az óhajtasukat, hogy Krisztusban az erkölesi ember megismerését találják meg. Vigilius pápa megtagadta a császári kívánság teljesítését, hogy ő is csatlakozzék a *Három fejezetben* foglalt elítéléshez, mire elfogták és Konstantinápolyba vitték. Ott bizonyos idő múlva engedett és 548-ban ő is kimondta a kárhoztató ítéletet, de a nyugati egyházak felzúdultak határozata ellen. Erre visszavonta, amit kinyilatkoztatott, mire újból a császárral került éles ellentétbe, aki az erőszak alkalmazásától sem riadt vissza. Az itáliai egyház a távolból támogatta a pápát és frank közbelépést sürgetett. A császár Konstantinápolyba zsinatot hívott össze. Ez volt az ötödik egyetemes zsinat 553-ban, amely majdnem kizárólag keleti püspökökből állott. A zsinat kimondta a *Három fejezet* kárhoztatását és a pápával, aki kitartott tiltakozó álláspontja mellett, megszakította az összeköttetést. Végezetül a pápa mégis csatlakozott

az elítéléshez, mire hazaengedték Itáliába, de útközben Sziáliában elhalálozott (555).

Utódát, I. Pelagiust (556—561), aki szintén konstantinápolyi nuncius volt, Justinianus jelölte ki. A következő pápák, ha kijelölésük nem történt is ilyen közvetlen formában, felszentelésük előtt kötelesek voltak bevárni a császár, vagy a ravennai exarcha jóváhagyását, s így a római egyház császári ellenőrzés alá került. Pelagiusnak azonban, a császári hatalom támogatása dacára is, nagy nehézségei voltak, hogy Rómában elismertesse magát, mert a *Három fejezet* elítéléséhez való hozzájárulása miatt azzal gyanúsították, hogy ellensége a calcedoni zsinatnak. Székhelyének körzetében sikerült ugyan neki legyőzni az ellenzéki hangulatot, de Milanóban és Aquileiában, vagyis egész Felső-Itáliában nem tudta magát elismertetni. A *Három fejezet* egyházi szakadása így vallási tekintetben Itáliát két ellenséges táborra osztotta. Az összeköttetés Róma és Milano között már I. Pelagius utóda, III. János idején (561—574) helyreállt ugyan, de az ellenállás a milanói metropolitai körzetben nem szűnt meg, Aquileia területén, vagyis a velencei tartományban és Isztriában pedig, amelynek püspöke ekkor vette fel a patriarchai címet, a szakadás még sokáig tartott. Némi közeledés Rómához Nagy Gergely századának végén történt, kinek halála után néhány esztendővel a ravennai exarchának sikerült Gradóban egy nem szizmatikus aquileiai patriarchát választatni. A szárazföldön azonban, ahol ekkor a longobardok voltak az urak, másik patriarchát választottak, és így Aquileiának egyidejűleg két patriarchája is volt.

Ebben a válságos helyzetben, melybe a politikai viszonyok sodorták az itáliai egyházat, a vallásos élet megerősítésének szolgálatában, a hivatalos szervezettől függetlenül egy új intézmény emelkedett fel, amely nagy társadalmi jelentőségre volt hivatva : a benedekrendi szerzetesség. Ez a szervezet volt az egyik leg-

erősebb kifejezője a római-barbár Nyugat különállásának a bizánci Kelettel szemben.

A keleti szerzetességnek már a IV. században voltak csodálói és utánczói nyugaton. Már az V. század folyamán számos kolostor keletkezett, — közöttük néhány nagyon híres Provenceban — amelyek megkísérlették, hogy a keleti kolostori életet a nyugati szükségletekhez idomítsák. De a lényegében önálló és jelentőségében a keletivel egy színvonalra állítható nyugati szerzetesség megteremtése egy itáliai szerzetesnek, a hatodik század első felében élt nursiai Benedeknek volt az érdeme, aki valószínűleg 480—490 között született és 546 után halt meg. Benedek umbriai kisnemesi családból származott, Rómában tanult, de a várost rövidesen elhagyta, hogy visszavonult életben keresse lelke üdvösségét. Egyideig Subiaco közelében remeteségben élt, majd már szent hírében állva, több általa alapított — a hagyomány szerint tizenkét — kolostornak a feje lett. Állítólag a világi papság több tagjával történt összeütközése székhelyének megváltoztatására készítette. Bizonyos, hogy Campaniába telepedett át és a Cassino fölötti hegyen egy nagy kolostort alapított. A hagyomány szerint ez az alapítás 529-ben történt, de ez az adat nincs bizonyítva. Az új alapítás egyike lett a középkor legnagyobb szerzetesi központjainak. Önmagában a montecassinói alapításnak nem volt hosszú élete, mert néhány esztendővel a szent alapító halála után a longobardok feldúlták és csak a VIII. században épült fel újból. Szent Benedek hatása azonban legfőként Regulájában jutott kifejezésre.

A Regula, amely nem irodalmi, de kifejező és tömör latin nyelven van írva, bár részben keleti és nyugati előzményekre támaszkodik, egészében teljesen eredeti és önálló szellem terméke. Nem arra törekszik, hogy kivételes önsanyargatókat neveljen, akik a világi élettől való elvonultságban jutnak el a tökéletességhez, hanem az a célja, hogy nagy közösségek gyakorlati életének olyan szabályzata legyen, melyet az átlagos embe-

rekre is alkalmazni lehet. Étkezés, ruházkodás és alvás tekintében nem állít fel a szerzetesek számára kivételesen szigorú követelményeket. Szemben azzal, hogy milyen lehetett abban az időben egy kisbérlőnek, vagy egy alacsony helyzetű embernek az élete, a montecassinói rendszert úgyszólván kényelmesnek lehet mondani. A szabályzat a szerzetesek szentéletűségét a bölcsen szabályozott állandó foglalkoztatáson, a kánoni órákban (reggel, harmadik óra stb.) való együttes imádkozáson s a szellemi és testi munkán keresztül kívánta elérni. A kolostorban minden szükséges munkát a szerzetesek maguk voltak kötelesek elvégezni, s ez a munkakötelezettség, ha nem volt más munkaerő, a földek megmunkálására is kiterjedt. A montecassinói alapítás az anyagi munka és a föld megművelése terén is példaadó hatással volt a kortársakra. A közösség feje az apát volt, akit maguk a közösség tagjai választottak. Az apát hatalma korlátlan volt, de ezt a hatalmat a Regula előírásai szerint mérséklettel és szeretettel tartozott gyakorolni és köteles volt minden fontosabb ügyben meghallgatni szerzetestársai véleményét.

Szent Benedek nem alapított sajátképpen szerzetesrendet. Regulája a montecassinói szerzetesek számára íródott és mindegyik hasonló közületnek teljes önkormányzatát tételte fel. A Regula azonban elterjedt és miként szerzője kétségtelenül előrelátta, a VII. századtól kezdve mintául szolgált, főleg egész Itáliában és Franciaországban. A benedekrenddel egyidejű másik szerzetesi alapítás volt a *Vivarium* Calabriában. Ez az egykori gót miniszternek, Cassiodorusnak volt az alapítása, aki 540 körül vonult vissza a közélettől. Megkülönböztető vonása volt a Vivariumnak, hogy a szerzeteseket rendszeres tudományos munkára és e mellett kéziratok gyűjtésére és másolására sarkalta, amire a benedekrendi Regula nem tartalmaz intézkedést. Szerzetesei számára írta Cassiodorus élete második időszakának munkáit. A Vivarium példája minden valószínűség szerint nem volt hatástalan az első benedekrendi kolostorokra ;

egyébként Cassiodorus alapítását a benedekrendi szerzetesség felszívta. A hetedik század elején, 612 és 614 között alapította az írországi származású Szent Colombanus, aki Franciaországból jött Itáliába, Piacenzától délnyugatra a bobbiói kolostort. Mialatt Montecassino romokban hevert, Bobbio nagyon felvirágzott, de Colombanus túl szigorú szabályzata, amely gazdag volt a benedekrendi Regula előtt ismeretlen testi sanyargatásokban is, mind magában Bobbióban, mind a Colombanus által alapított franciaországi kolostorokban, háttérbe szorult Szent Benedek rendje mögött. A benedekrendi szerzetességet azok a misszionáriusok, akik az angolok és szászok megtérítését tűzték ki célul maguk elé, 600 körül Britanniába is áttelepítették. Így egész Nyugat-Európában egységes típusú szerzetesség terjedt el, amely teljes mértékben alkalmazkodott a kor igényeihez. A benedekrendi kolostorokból a gazdasági életnek megannyi központja lett. Jobbágyaik révén, akik a többieknél jobb és biztosabb helyzetben is voltak, nagyban hozzájárultak a gazdasági élet új megélénküléséhez. Ki kell azonban emelni, hogy a benedekrendi szerzetesség önállóan és erősebben fejlődött ki Itálián kívül, mint tulajdon szülőhazájában; Itáliában még hosszú időn keresztül nagyrészt a püspököknek alárendelt kicsiny városi és külvárosi kolostorok voltak túlsúlyban, amelyek majdnem kizárólag az istentisztelet elvégzésében látták feladatukat.

NEGYEDIK FEJEZET.

Itália a bizánciak és a longobardok alatt.

22. §. A longobardok betörése és Itália feldarabolása. — A keleti birodalom fegyveres beavatkozása szétrombolta azt a védelmi szervezetet, amelyet a gótok alkottak Itáliában az idegen betörések ellen és megakadályozta, hogy a félszigeten frank és nyugati gót mintára egy új állam képződjék. Rövidesen kitűnt, hogy a keleti birodalom e negatív ténykedés után pozitív formában nem képes megoldani Itália védelmét és újjászervezését.

A keleti birodalomban a császári trón betöltése a hadsereg és a szenátus választása alapján történt, de a kialakult gyakorlat szerint a választásnál a császár családját előjog illette meg. I. Justinianust így a trónon feleségének unokaöccse, II. Justinus (565—758) követte, aki visszahívta Itália kormányzatától Narsest, állítólag az itáliaiak panaszára, akik nagyon súlyosan érezték az adórendszer nyomását. A visszahívást majdnem közvetlenül nyomon követte a longobardok betörése, amiben állítólag része volt a kegyvesztetté lett kormányzó ösztökélésének is. A longobardok előtt Itália már nem volt ismeretlen, mert egy csapattestük már résztvett éppen Narses alatt a Totila elleni háborúban. A longobardok, akiket hosszú szakállukról neveztek így, amely vállukra lelógó hajukkal együtt férfiúi díszüket alkotta, germán nép voltak, amely már a második század közepe után telepedett meg a középső Duna vidékén. Mintán Odoaker a rugiakat legyőzte, ezeknek országát a Dunától északra a longobardok szállották meg, de már nemsókára átvándoroltak a Duna és Tisza közötti síkságra, majd a herulok

országának 510 körül történt szétzúzása után a tiszántúli területekre is. Totila idejében a longobardok a császárságnak voltak szövetségesei és királyuk Alboin, a császárral egyetértésben győzte le a gepidákat. Ekkor azonban az uraltaji népesaládkhoz tartozó avar nép kezdte őket nyugat felé szorítani. Ekkor elhagyták Pannoniát és más barbár népekkel együtt, amelyek között szászok is voltak, Itália ellen vonultak.

Alboin Friaul felső részéből 568 tavaszán ellenállás nélkül benyomult Itáliába. A betörés elől a velencei tartomány menekülő lakosságának egy része a lagunákban keresett menedéket. Így cselekedett az aquileiai patriarcha is, aki Gradóba menekült. Ezzel szemben a trevisói püspök egyességre lépett a győzővel, aki sértetlenséget ígért az egyházi birtokoknak. Vicenza és Verona elesett, Padova egyelőre a császáriak kezében maradt. A környező mocsaraktól védett Mantova ellenállt, mire Alboin Milano ellen indult, amely 569 szeptemberében elesett. Pavia három esztendeig tartotta magát; nem sokkal elfoglalása után Alboin 572-ben palotaforradalom áldozata lett. A longobard népgyűlés a fővárosnak megtett Paviában sereglett össze és Klefet választotta meg királynak, aki folytatta a hódító terjeszkedést. Mikor két esztendő múlva Klefet egy szolgája megölte, helyébe nem választottak új királyt, hanem a hercegek egymás között felosztották az elfoglalt országot és függetlenül uralkodtak saját tartományaikban. A longobard hódítók, akik a Po melléki Itáliát csaknem teljesen elfoglalták, a bizánci területek között ékalakban előnyomulva, mindjárt kezdetben egészen Calabriáig jutottak. Így azonban kétoldalt sok terület császári uralom alatt maradt, és általában a longobard hódításnak hiányzott a területi összefüggése. A gót hódítástól eltérően a longobard hódítás nem császári megbízásból, hanem a császársággal hadiállapotban történt. A császárságtól való elszakadás folytán innét lehetne számítani a középkor történetét Itáliában.

Az elszakadás azonban nem volt olyan tökéletes, mint aminőnek első pillantásra látszik. A keleti gótok hatalmát Itáliában a császársággal szemben fennálló jogi kötelék korlátozta; a longobardok hódítása pedig területi szempontból nem nyert befejezést. A belső jellegű római-gót dualizmus helyébe lépett a külső jellegű bizánci-longobard dualizmus, amely természetesen főleg visszahatott az új hódítók által megszállott Itália belső viszonyaira is. Itália állami és területi egysége a római köztársaság ideje óta számítva első ízben töredezett szét és nem is állott helyre a Porta Pia megostromlásáig. A fél-sziget egy része császári tartomány maradt, míg a többi részén az Alpeseiken túli mintára egy római-barbár királyság kialakulását, ha nem is akadályozta meg teljesen, de mindenestre késleltette és megnehezítette közvetlen határain a birodalom jelenléte, amely állandóan igyekezett jogainak érvényt szerezni. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a meghódított területeken élő római-itáliai lakosság bizonyos időn át még jogilag a császársághoz tartozónak érezte magát. A valóságban azonban a római lakosság helyzete a longobardokkal szemben a legyőzötté volt, aki a győzőnek kegyelmére van kiszolgáltatva. Az első időben ennek a jogi védelem nélküli helyzetnek felelt meg a bánásmód keménysége. Nagyon sok nagybirtokost legyilkoltak és földjüket teljesen a longobardok vették birtokukba; a többieket, amennyire a reánkmaradt szórványos és homályos adatokból következtetni lehet, a hódítók egymás között adófizetésre kötelezett alattvalókként szétosztották. Ezek a föld termésének egyharmadát tartoztak beszolgáltatni és személyes szabadságukat elvesztették.

A konstantinápolyi kormány, amely a nehéz keleti viszonyok miatt nem volt abban a helyzetben, hogy a visszahódításhoz elégséges erőket küldjön Itáliába, de folytonosan hallotta az itáliaiak segélykérés iránti hívó szavát, arra gondolt, hogy a frankokat használja fel a longobardok elleni harcra. A mero-

ving államot Klodvig halála után a patrimoniális elvnek megfelelően három fia felosztotta egymás között. Az így alakult országok határai gyakori változásoknak voltak alávetve; néha részben vagy egészen egyesültek egymással. A hármas felosztásban nagyjából meg lehetett különböztetni Austrasiát, amely a keleti frank birodalmat és a hozzátartozó germán területeket, Neustriát, vagy a nyugati frank birodalmat, amely a mai Franciaország északi részét foglalta magában és Burgundot, vagy az arlesi királyságot, amelyhez Provence is hozzátartozott. A felosztás és az egyes országok közötti állandó küzdelmek dacára ezek a frank országok a longobardokkal szemben igen jelentős erőt képviseltek. Válaszul néhány Burgund ellen irányuló longobard betörésre, melyeknek csupán zsákmányolás volt a céljuk, a frankok elfoglalták a nyugati Alpesek Itália felé nyíló kapuit, Susát, Aostát stb. és így megszállgatták Itália természetes határainak folytonosságát. 584-ben II. Kildebert austrasiai király, szövetségben a bizánciakkal, nagy erővel tört be Felső-Olaszországba, míg ugyanakkor a bizánciak a középső Po vidékén léptek fel támadóan. De a longobardok pénze a frank királyt támadásának abbahagyására készítette.

A veszély nagysága a longobard törzsfőket az egységes irányítás szükségességének felismerésére kényszerítette. Ezért helyreállították a királyságot és Klef fiát, Autarit (584—590) megválasztották királynak. Királyi birtok gyanánt az egyes hercegek az új uralkodónak az általuk birtokolt föld felét engedték át. A monarchia helyreállítását az itáliaiakkal való viszony szabályozása is követte, akiknek biztosabb és jobb életlehetőségeket helyeztek kilátásba. Elsősorban az egyháziak kapták vissza elkobzott földjeiket. Az új irány kifejezésre jutott abban is, hogy Autari a *Flavius* előnevet vette fel és ezt utódai is megtartották, amivel azt jelezték, hogy a longobard királyok magukat Itáliában a császárság jogutódainak és követőinek tekintik.

Autarinak ez a mérsékeltabb politikája itáliai alattvalói irányában nem hozta magával a császársággal való viszony rögtönös megjavulását. Ellenkezőleg, a konstantinápolyi udvar Kildebertet újabb itáliai betörésekre ösztökelte. Autari azonban győzelmesen verte vissza a támadásokat és sikerrel harcolt a császáriak ellen is. A hagyomány szerint győztesen haladt végig Itálián egészen Reggio Calabriáig. Egy katolikus hercegnőt, a bajor hercegnek Teodolinda nevű leányát vette feleségül, és apósa mintegy egyensúlyozó szerepet töltött be a longobardok és Austrasia között. Teodolinda, mikor özvegyen maradt, Agilulf (590—616) torinói hercegnek, Autari utódának lett a felesége, aki követte elődének politikáját. Befelé több lázongó herceg leverésével megszilárdította a királyi hatalmat, kifelé pedig az austrasiai frankokkal békét kötött, amely mindaddig tartott, míg a frank királyságok meg voltak oszolva és egymás között viszálykodtak. A császári Itália ellen Agilulf az ellenségeskedést erőlesebben folytatta, mint előde és magát Rómát is körülzárt. I. vagy Nagy Gergely pápa (590—604) adófizetés mellett békét kötött vele; később a pápának sikerült békét közvetíteni a császársággal is. Ennek a békének 601-ben történt lejárta után Agilulf hódító hadjáratot kezdett és Cremona, Mantova és Padova elfoglalásával a bizánci uralomnak a Po vidékén még addig fennállott maradványait megszüntette. Ezt a háborút békék és fegyverszünetek sorozata követte. A császársággal így egyensúlyi helyzet állott elő, amely a harcok kisebb-nagyobb felújulása mellett háromnegyed századon keresztül fennmaradt. A császárság rájött, hogy nem képes az elvesztett területeket visszaszerezni, míg a longobard királyság nem fejezte be teljesen a hódítást, hanem megelégedett esetenkénti kiterjesztésével.

A longobard hódítás félbenmaradásában a hetedik század elejétől kezdve bizonyára közrejátszott a longobardoknak a katolicizmusra való fokozatos áttérése is. Tény az, hogy mikor

ez az áttérés befejeződött, a hódítás is több évtizedre megállt. Az áttérés Agilulf alatt kezdődött, akinek felesége, Teodolinda összeköttetésbe lépett Nagy Gergely pápával, ami igen nagy hatással volt a katolikus papság és a longobardok közötti viszony megjavítására. Adaloaldot, Agilulf és Teodolinda fiát 603-ban már katolikus szertartás szerint keresztelték meg. Agilulf maga nem tért át, de mások áttérését nem akadályozta meg és igyekezett jóvátenni az egyházon és a püspökökön esett sérelmeket.

Agilulf halálával, Adaloald (615—626) személyében a katolicizmus jutott uralomra. Uralkodásának ideje alatt békés viszony állott fenn a császársággal. De minthogy a longobardok áttérése a katolicizmusra csak részleges volt, belső ellentétek törtek ki a katolikus és ariánus irányzat között. Az ariánusok Adaloaldot letaszították trónjáról és Ariovald (626—636) torinói herceget, Teodolinda és Agilulf vejét emelték a királyi trónra. Ariovald özvegye, Gundeberda, Rotari (636—652) bresciai herceghez ment feleségül, aki szintén ariánus volt. Rotari a Panaro mellett teljesen legyőzte Izsák exarchát és a longobard uralmat kiterjesztette Genovára és az egész rivierai partvidékre. Ariberttel (653—661), Teodolinda egyik testvérének a fiával bajorkatolikus uralkodóház lépett a trónra, amelyet rövid időre megszakított Grimoald beneventói herceg uralkodása (661—671), akiről nem tudjuk biztosan, hogy katolikus volt-e, vagy ariánus. Grimoald idejére esik egy újabb és utolsó bizánci hódító kísérlet visszaverése, melynek maga II. Konstans császár állott az élén. A császár, eltérően az exarchái által követett taktikától, délről kezdte a támadást és Beneventumot vette ostrom alá, de 663-ban teljes vereséget szenvedett és kénytelen volt lemondani vállalkozásáról. A görögök ekkor a salentinói félszigetet, Itália legdélibb részét is elvesztették. Grimoald halálával ismét Aribert családja tért vissza a trónra, fiának, Pertaritnak és unokájának, Kuninpertnek személyében. E két uralkodónak az idejére

(671—700) esik a longobardok teljes áttérése a katolicizmusra. Ugyanebben az időben a Kuninpert által összehívott paviai zsinaton véget ért az aquileiai egyházszakadás és 680 körül helyreállt a béke a statusquo alapján a longobardok és a császárság között is.

23. §. Itália viszonyai a longobardok és bizánciak idején.

A római egyház. — A longobard állam feje a király volt; a szabadok gyűlése választotta, amely azonos volt a hadsereggel. A választásban nagy szerepe volt a dinasztikus folytonosság elvének. A király személyében egyesült a legfőbb közigazgatási, bírói és katonai hatalom; ő hirdette ki a törvényeket vagy edictumokat, a *heerbannal* ő hívta össze a hadsereget és ő döntött a béke és háború ügyében. A törvényhozásban és a nagyobb fontosságú döntésekben a szabadok gyűlése volt segítségére. A király védőséget (*mundium*) gyakorolt az özvegyek, árvák, idegenek és általában mindazok fölött, akiknek másfajta védelmük hiányzott. A kormányzásban a magas udvari méltóságok (marsall, majordomus, referendarius vagy kancellár) állottak rendelkezésére, akik rendszerint a *gasindik* osztályából választottak és a király személyes szolgálatára voltak kötelezve.

Az országnak provinciákra való felosztása a longobard uralom alatt teljesen megszűnt és helyét a hercegségek foglalták el. Ez a felosztás az esetek nagyobb részében a városokhoz csatolt közigazgatási területekkel egyezett. Egyes határvidéki hercegségek azonban egész provinciák területét foglalták magukban. Ilyen volt a friauli és trentói, de különösen a spoletói és beneventói hercegség. A herceg rendszerint életfogytiglan kinevezett királyi tisztviselő volt, akinek megbízását azonban súlyos visszaélések esetén vissza lehetett vonni. A helyi longobard lakossággal való kapcsolat és az ingatlan nagybirtokból eredő erő azonban nagymértű függetlenséget kölcsönzött a hercegek-

nek, annál is inkább, mert méltóságuk sok esetben örökletessé alakult át. A királyi hatalomnak ez a gyengesége a hercegekkel szemben, a hercegek gyakori lázongásai és szövetekezéseik egymás között, sőt a külső hatalmakkal is, voltak a fő okozói a longobard birodalom bukásának. Különösen a spoletói és beneventói hercegség, földrajzi különállásuknál fogva, valósággal önálló államok módjára szerepeltek, melyek majd szövetséges, majd hűbéres, sőt néha ellenséges viszonyban állottak a királlyal.

Volt azonban bizonyos alap, amely a vidéken is lehetőséget nyújtott a királynak a közvetlen hatalom gyakorlására. Ezt az alapot a korona saját földbirtokai nyújtották, amelyeket a királynak *gastald* nevű tisztviselői a hercegekhez hasonló hatáskörrel igazgattak, azzal a különbséggel azonban, hogy a hercegeknél sokkal szorosabb függőségben állottak a királyhoz, mert kinevezésük meghatározott időtartamra szólt és a király bármikor visszahívhatta őket. Idővel a *gastaldok* intézménye a király földbirtokairól áttért a király által közvetlenül meghódított, vagy más oknál fogva rendelkezése alá tartozó és általa közvetlenül kormányzott városokra is. Más oldalról szokásossá vált, hogy a koronának ezeket az ingatlan birtokait nagy mértékben átengedték királyi tisztviselők, egyházak és kolostorok használatára, ami viszont a királyi hatalom csökkenését hozta magával.

A longobardok társadalmi rendjében megkülönböztették a szabadokat, félszabadokat vagy aldokat és szolgákat. Az elsőek eredetileg mind földbirtokosok és egyúttal harcosok voltak. Innét ered a nevük: *arimanni* (Heernänner-hadsereg emberei) vagy *exercitales*. A vagyoni viszonyokban történt természet-szerű változások magukkal hozták, hogy a szabadok egy része földbirtok nélkül maradt. Főleg ezeknek köréből kerültek ki a gasindik, akik azonban királyi földadományozások révén ismét a földbirtokosok sorába emelkedhettek. Az aldoknak megvolt a személyes szabadságuk, de annak a földbirtokosnak

a mundiumja vagy védelme alatt állottak, akinek földjét művelték, melyet nem volt szabad nekik elhagyni. Helyzetük így sok tekintetben hasonlatos volt a római colonusokéhoz. A szolgák sok osztályra és fokozatra oszlottak. A miniszteriálisok a földesúri ház szolgálatát és a földesúr által közvetlenül használt föld művelését látták el; a *massari* néven ismert szolgák a nekik kiadott földeket művelték; voltak azonkívül *porcariusok* vagy kanászok, akik a longobardok által nagy mértékben tenyészített sertések kondáit őrizték és voltak közönséges mezei rabszolgák. Egészében véve a longobard földbirtokosi rendszer lényegesen nem tért el a rómaiktól. Azok a rómaiak, akik megtarthatták földjüket és adófizetésre voltak kötelezve, valószínűleg az aldokhoz hasonló helyzetbe kerültek. Ez természetesen nem zárja ki, hogy különösen a későbbi időkben voltak szabadoknak elismert rómaiak, akikre a királyi védelem alatt álló *vargangok* vagy külföldiek helyzetét lehetett alkalmazni. Az is valószínű, hogy a bennszülött lakosság belső ügyeiben a római joggal élhetett. Mindezek a különböző kategóriák fellelhetők a longobard jognak abban az első kodifikálásában, amelyet Rotari király 643-ban «bíráinak előkelőivel» vagyis a hercegekkel és gastaldokkal egyetértőleg hirdetett ki. Az edictum nyelve latin, de majdnem teljesen a longobard jogviszonyoknak felel meg. Benne különösképpen a *guidrigildo* (*Wehrgeld*, szószerint védelmi pénz) elve uralkodik, mely szerint, ha valakit megölnek vagy megsebesítenek, az illető társadalmi osztályának megfelelően különböző összegű kártalanítás fizetendő.

A bizánci Itália gyengén összefüggő, vagy egymással egyáltalán össze nem függő és csak tengeren megközelíthető területszerekből állott. Egyes bizánci birtokok valósággal szigeteket alkottak a longobard tengerben. Ezek a bizánci területrészek, északon kezdve, a következők voltak:

1. a velencei tartomány, amely a velencei lagunák partjaira, szigeteire és Isztriára szorítkozott;

2. az exarchátus, amely a mai Emilia tartománynak a tenger-től Modenáig eső részét foglalta magában ; ennek mint az exarcha székhelye, Ravenna volt a középontja ;

3. Pentapolis, összefüggésben az előbbivel, a Marecchia és Esino között. Ez két részre oszlott, a tengerparti Pentapolisra (Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia, Ancona) és az annonarius Pentapolisra (a tartomány belső része az Apenninekig, amely magában foglalta Urbinót, Fossombronet, Iesit, Caglit és Gubbiót). Megerősített helyek sorozata kötötte össze a Pentapolist ;

4. a római hercegséggel, amely a Tiberistől északra Tusciát, délre Campaniát, egészen Terracináig, foglalta magában ;

5. a nápolyi hercegség, amely három különálló területrésze tagozódott ; az első, melynek Gaeta volt a legnagyobb helye, a római hercegséggel állott területi összefüggésben ; a másodiknak a szárazföldi oldalon mindenütt longobard birtokokkal körülvett Nápoly volt a központja, Cumától Amalfiig ; a harmadik, szintén elszigetelt területfoszlány a Sele folyótól délre terült el, Paestum és Agropolis városokkal ;

6. Calabria vagy Otranto vidéke, amely a VII. század végén a salentinói félsziget legdélibb vidékére szorítkozott, Lecce, Otranto és Gallipoli városokkal. Ekkor Bruttium tartománnyal egyesítették ;

7. Bruttium, amelyet később szintén Calabriának kezdtek nevezni.

A szigetek, mint már említettük, nem tartoztak a bizánci Itáliához.

Közönségesen a bizánci Itália megjelölésére a *Romania* elnevezést használták, ellentétben Longobardiával. Innét származik a mai Romagna név, mely alatt különösképpen az exarchátust értették.

A bizánci Itáliának ez a felosztása és széttagoltsága nagyon elősegítette a helyi önkormányzati élet kifejlődését, ami mélyreható változásokat vont maga után a politikai és társadalmi szer-

vezetben is. Egy központi jellegű állandó hadsereg hiánya és a területiális jellegű miliciára alapított határvédelem rendszere, amely általános volt majdnem az egész bizánci Itáliában, hozzávéve ehhez a bizánci területnek longobard birtokok által történt megszaggatását is, a helyi jellegű katonai elem előtérbe nyomulását eredményezte. A katonai szervezet és a földbirtok egymást fedte: a földbirtokosok állították ki a honvédelem emberanyagát és a parancsnoki tisztelet ők látták el. Más oldalról gyakori eset volt az is, hogy az egyes helyek védelmére kirendelt katonák ugyanott földadományozásban is részesültek. Az erődök és helyi miliciák élén álló tribunok így nagyrészt bennszülöttek voltak, a közemberek pedig még inkább. A földbirtokos arisztokrácia így katonai szervezetté is alakult s e mellett még városi katonai egységek (ravennai hadsereg, római hadsereg stb.) is képződtek. A tényleges hatalom így nagyrészt ezeknek a helyi alakulásoknak a kezébe került, a császári hatalom pedig következképpen meggyengült. Néha ezek a helyi erők egyenesen szembe kerültek a császári hatalommal; a nyolcadik század elején Ravennában szervezett lázadás tört ki, amely néhány esztendeig eltartott.

Rómában a hatalom és politikai irányítás mindinkább a pápa kezében összpontosult, aki egyházi és világi funkcionáriusainak segítségével, mint az egyház feje és mint az apostolok fejedelmének utódát megillető tisztelet birtokosa gyakorolta az uralmat. Az apostolok sírjához való zarándoklások mind nagyobb mértékű szaporodása és a nyugati népeknek Szent Péter iránti tisztelete nagyban hozzájárult a római főpap tekintélyének növeléséhez és Róma egyetemes jelentőségének megtartásához. Az a jelenség egyébként, hogy az egyházi és világi hatalom a püspök kezében egyesült, nem volt Rómának kizárólagos sajátossága. Ravennában is nagyfontosságú politikai szerepet töltött be az érsek, amihez nagy mértékben hozzájárult az is, hogy tekintélyes földterületeknek volt a tulajdonosa.

A gazdag és művelt Nápoly városában viszont a város fejlődése abban az irányban haladt, hogy a bizánci dux helyi tisztességgé alakult át és a dux méltósága időlegesen a püspökivel olvadt össze.

Különleges, de egyúttal kivételesen szerencsés volt a helyi élet fejlődése a császári főhatalom alatt Velencében. A Venetia elnevezés a longobardok által el nem foglalt keskeny tengerparti sávra és a lagunákra szorítkozott. A barbárok betöréseinek idején a *terraferma* lakói a lagunák szigetein kezdtek menedéket keresni. Ez történt Attila idején, majd később a gót háború, a frank betörések és a longobard hódítás alkalmával. Aquileiából, Concordiából, Altinóból és Padovából a lakosok Gradóba, Caorlébe, Torcellóba és Malamoccoba költöztek át. Az érseki székek Aquileiából Gradóba történt átköltözése egyházi főt is adott a lagunák lakosságának. Mikor az ellenséges támadásoktól biztonságban érezték magukat, a lakosok kezdték kiaknázni új lakóhelyük gazdasági erőforrásait, a halakkal és sóval való kereskedést. Ezen a réven fenntartották kapcsolataikat a szárazfölddel, melynek egyes parti területei megmaradtak az ő birtokukban. Saját tribunjaik alatt itt is kialakult a helyi milícia, erődök épültek és földbirtokos katonai arisztokrácia keletkezett, amely azonban csakhamar versenytársat talált a kereskedő arisztokráciában.

Az olasz életnek Bizánctól való elválásában a pápai és püspöki tekintély nemcsak a politikai és gazdasági, hanem a kifejezetten egyházi téren is igen fontos szerepet játszott. Döntő jelentőségű volt ebben a tekintetben Nagy Gergely (590—604) pápasága. A legapróbb részletekre kiterjedő és parancsoló befolyást gyakorolt az itáliai, de különösen a saját metropolitai kerületéhez tartozó püspökségekre, ellenőrizte az egyházi igazgatást és fegyelmet s egyidejűleg igyekezett helyrehozni a longobard betörés és a reákövetkező hadiállapot okozta károkat és pusztításokat. Különös gondot fordított Gergely a római

egyház Itáliában fekvő, sőt azon kívüli birtokainak igazgatására és ezeknek fejeit, a rektorokat, mind egyházi, mind világi ügyekben saját képviselői gyanánt használta fel. A birtokok jövedelméből bőkezűen támogatta, különösen Rómában, a lakosság szűkölködő rétegeit. Ebben a vonatkozásban a sajátképpeni kormányzati hatáskört is ellátta, amint az különösen Rómának az Agilulf ostroma alól való felmentése idején történt. Ismételten szembekerült a ravennai exarchával és néha a császárral is, aki iránt azonban mindig hódolatot és engedelmességet tanúsított. Egyenes összeütközésbe akkor jutott Konstantinápolyval, mikor az ottani patriarcha felvette az *ökumenikus* vagy egyetemes címet, amit Gergely a többi püspökök jogai megrövidítésének tekintett és tiltakozott ellene. Összeköttetést tartott fenn Gergely Spanyolország, Franciaország és Angolország egyházaival és uralkodóival is. A két első országban azonban sem ő, sem közvetlen utódai nem fejtettek ki igazi kormányzati ténykedést. Ez történt ellenben Angolországban, ahova Gergely pápa nagyszámú szerzetest küldött az angolok és szászok megtérítésére és így közvetlen alapítója lett az angol egyháznak, amely szoros összeköttetésben maradt Rómával. Nagyban hozzájárult a pápaság tekintélyének emeléséhez Nagy Gergelynek egyházi téren kifejtett tevékenysége, különösen a római liturgia reformja és az egyházi zene ápolása. Ennek emlékét máig is megőrizték a gregoriánus egyházi énekek. De mindezekon kívül az utókor előtt írásai is fenntartották emlékezetét. Ezek az írások, különösen a *Dialogi*, amelyek az Itáliában az utóbbi időkben történt csodákat mesélik el, rendkívüli népszerűsége miatt szert és az egész középkorban táplálói voltak a hívők jámborságának. A *Dialogi* mellett megemlítendő a *Regula pastoralis*, a tökéletes püspök kézikönyve, melyben az aszketikus vallásosság egyesül az egyházfőknél szükséges gyakorlati tevékenység világos felismerésével. A *Moralia* Jób könyvének részletekbe menő allegorikus és erkölcs

kommentárja. Gergely pápa irodalmi munkássága, melynek során mind erősebben fordult a népies formák használatához, döntő fontosságú volt a latin nyelvnek népnyelvvé való továbbfejlődése tekintetében is.

A Nagy Gergely koránál erősebb ellentétbe került a római egyház a császársággal a hetedik század folyamán. Heraklius császár, aki állandóan a monofizitákkal való egyesség létrehozására törekedett, 638-ban egy edictumot adott ki (Ekthesis), amely szerint Jézus Krisztusban csak egy akarat nyilvánul meg, vagyis nála az emberi akarat beleolvad az isteni akaratba. Ez volt az úgynevezett *monoteletizmus* tantétele, amelyet I. Honorius pápa (625—638) nem fogadott kedvezőtlenül, utódai ellenben kereken visszautasítottak. Mikor II. Konstans császár a *Typos* nevű edictummal hallgatást parancsolt a monifizitizmus ügyében, Márton pápa nemcsak nem engedelmeskedett, hanem mindkét császári okmányt a Lateránban 649-ben tartott nagy zsinaton elítélte. Márton pápát erre politikai ürügyek alatt letartóztatták, Konstantinápolyba vitték és száműzetésre ítélték, ahol elhalálozott. II. Konstans, hogy a római főpap helyzetét meggyengítse, a ravennai érseknek Rómától való függetlenségét (*autokefalia*) hirdette ki. Az őt követő IV. Konstantin császár (668—685), akit *pogonatosnak*, vagyis szakállasnak neveztek, atyjától eltérő egyházi politikát kezdeményezett. A konstantinápolyi hatodik egyetemes zsinat (680—681) Agatho pápával egyetértésben Krisztusban két akarat jelenlétét nyilatkoztatta ki és ezt összekapcsolta Honorius pápa elítélésével. A Ravenna autokefaliájára vonatkozóan kiadott rendeletet a császár visszavonta. A IV. Konstantint követő II. Justinianus alatt azonban az ellentétek kiújultak. A császár 692-ben Konstantinápolyba újabb zsinatot hívott össze, amelyet a császári palota Trullos nevű kupolaterméről, ahol a zsinat üléseit tartotta, *trullai zsinatnak* neveztek. Ennek a zsinatnak fegyelmi határozatait Róma nem fogadta el, mire II. Justinianus elrendelte I. Sergius pápa letartóztatását. A ravennai és pentapolisi helyőrségek

azonban felkeltek a császár képviselője ellen és a pápa mellett foglaltak állást.

24. §. A pápák világi hatalma és a bizánci és longobard uralom vége. — Az elmondottak szerint a nyolcadik század elején négy tényező fonódik össze egymással Itália politikai életében: a longobard királyság, a császárság, a pápaság és a helyi önkormányzatok. A két első, noha kénytelenségből, bele-törődött, hogy békén éljen egymás mellett, alapjában véve kölcsönösen kizárta egymást. A helyi hatalmakkal mindkettő egyaránt ellentétben állott, a pápaság pedig valamennyi között igen ügyes egyensúlyi politikát folytatott abban az irányban, hogy önálló területi hatalommá fejlődjék. Legnagyobb ellen-ségnek természetesen a longobard királyságot tekintette, az önkormányzati törekvéseket ellenben támogatta, ha azokat a maga javára ki tudta használni, de szükségszerűen küzdött ellenük, mikor összeolvadásuknak és egységes itáliai hatalom alakulásának eshetősége merült fel. Bizánccal is harcban állott, mikor az utóbbi egyházi ügyekbe avatkozott bele és az egyházi főhatalom megalakulását igyekezett megakadályozni. Ezzel szemben szívesen látta a névleges császári felsőség fennmaradá-sát, amely útjában állott a reá veszélyesebb állami szuveréni-tások kialakulásának.

Mikor III. Leo császár, (717—741) az Isauri-család új dinasztíájának megalapítója, a birodalom újjászervezését tűzte ki célul maga elé és ebbe a munkába Itáliát is be akarta kap-csolni, szemben találta magát a másik három politikai tényezővel, amelyek átmenetileg összefogtak ellene. A III. Leo által be-vezetni szándékolt új adórendszer kísérlete Itáliában kiváltotta II. Gergely pápa ellenállását, aki az exarchával szemben nemcsak a római miliciánál, hanem a spoletói és beneventói longobard hercegeknél is támogatásra talált. Ez az «itáliai forradalom» akkor hágott tetőpontjára, mikor a császár egyházi reformját s, amely a szentképek tisztelete ellen irányult, rá akarta kény-

szeríteni Itáliára. Ez a reform, amely már a Keleten is nagy ellenszegülést váltott ki, noha ott voltak párthívei is, Itáliában általános ellenállásba ütközött. Itália lakosságának vallásos érzése így találkozott a bizánci uralom elleni gyűlölettel és a pápai megnyilatkozások iránti hódolattal. II. Gergely elítélte a 725-ben vagy 726-ban kiadott ikonoklasztikus ediktumot, felhívta az itáliaiakat, hogy azt ne ismerjék el és ő maga ellenállásra biztatta a római miliciát. A római császári helytartót letették; ugyanez történt a Pentapolisban és Velencében is, mindkét helyütt a helyi katonaság részvételével. Velencében ezúttal első ízben történt meg, hogy a község dux, duce vagy *doge* néven az isztriai bizánci helytartótól függetlenül választotta meg előljáróját. Paulus ravennai exarcha a felkelésben életét vesztette. Liutprand longobard király (712—744), kinek uralkodása a longobard állam megszilárdulásával és fénykorával esik egybe, szintén az egyházi forradalom mellé állott és az alkalmat Itáliának a longobard jogar alatti egyesítésére akarta felhasználni. Benyomult az exarchatusba és Pentapolisba és majdnem Rómáig hatolt előre. II. Gergely szembeszállt vele és a népet az ikonoklasztia elvetése mellett ugyan, de mégis a császár iránti hűségre hívta fel. Liutprand megállásra kényszerült és az általa elfoglalt Sutrit nem a császári tisztviselőknek, hanem a római egyháznak adta vissza. A királlyal szemben a pápa a spoletói és beneventói hercegre támaszkodott; ezek a megszokott módon felkeltek a királyi hatalom ellen. Liutprand ekkor politikát változtatott és az itáliaiak és a pápa helyett az új bizánci exarchával, Eutychiosszal lépett szövetségre. Rómát egyesült erővel fogták ostrom alá. Liutprandnak sikerült a fellázadt hercegeket engedelmességre kényszeríteni, az exarcha pedig helyreállította a bizánci hatalmat Rómában, Ravennában és Velencében. Az utóbbi helyen azonban a lakosság által választott dux vagy doge a bizánci uralom alatt is megmaradt. Egy Tusciában felkelt ellencsászárt a római milícia segítségével vertek le. Az újonnan megválasztott III. Gergely pápa (731—741)

mindkét arcvonalon folytatta a harcot, a császárság ellen az egyházi, a longobard királyság ellen pedig politikai függetlenségéért. Az elsőnek során rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett, amennyiben a császárság lefoglalta a római egyház délitáliei birtokait és azokat a területeket, amelyek ott császári uralom alatt állottak, valamint Illyricumot kivonta a pápa egyházi főhatalma alól és a konstantinápolyi patriarchátussal egyesítette. Liutprand ismét betört a római hercegségbe, de megállt; nem tudjuk, vallási természetű aggodalmak, vagy politikájának bizonytalansága készítette-e erre az eljárásra. Átmenetileg Ravennát is meghódította, de azt az exarcha velencei hajók segítségével visszavette tőle, melyeknek rendelkezésére bocsátását a pápa közvetítette. Ezeknek az ellentétes politikai tényezőknek egymással való küzdelme megghiúsította, hogy bármely kísérlet Itália egységes megszervezésére eredményt érhessen el. A helyzet hasonló maradt Zakariás pápa (741—752) alatt is, akinek sikerült a római hercegséget illetően húszesztendő s fegyverszünetet kötni a longobard királlyal, aminek ellenében lemondott a pártütő spoletói és beneventói hercegek támogatásáról. Sikerült neki békét közvetíteni a király és az exarcha között is. Liutprand így 744-ben meghalt, a nélkül, hogy Itáliát egy olyan kedvező pillanatban, amely soha többé nem tért vissza, egyesíteni tudta volna.

A pápaság ekkoriban már elsőrendű szükségét érezte a világi uralom megteremtésének és a pápa személyében a világi uralkodó jellege szorosan összeolvadóban volt az egyházfő méltóságával. Bizánc a pápai politikára már nem volt félelmetes ellenfél; a veszély vagy az itáliai önállósulási törekvésekből származhatott, ha ezeknek sikerül helyi jellegű uralom kialakulásáig eljutni, vagy a longobard királyság részéről, ha maga alá tudja hajtani egész Itáliát. E két tényező összeolvadásának lehetősége nem volt kizárva. A pápaság attól a helyes politikai felismeréstől vezérelve, hogy világi hatalmára nézve előnyösebbnek látszik, ha egy itáliai királyság helyét, melynek gyökere a

félszigeten van, egy olyan hatalom foglalja el, melynek székhelye a félszigeten kívül fekszik, a longobardok ellen a frankokhoz fordult. Ilyen irányban már III. Gergely kísérletezett Martell Károlynál, az utolsó meroving királyok majordomusánál, de eredménytelenül. Az új viszonyok ez alkalommal szövetségre vezettek a pápaság és Károly utódai, az új Karoling-dinasztia között.

Martell Károly két fia, Karlmann és Kis Pipin, Németország megtérítése és egyházi beszerzése, továbbá a frank egyház reformja során, amelyet a római egyházhoz hű Bonifác érsek hajtott végre, szoros összeköttetésbe került Rómával. Mikor később Kis Pipin egyedül maradt a frank állam élén, szükségét érezte, hogy formailag is felvegye a királyi címet. Az uralkodóház változását az egyházzal is meg akarta szenteltetni és 751-ben Zakariás pápához fordult jóváhagyásért, amelyet meg is kapott. Ennek megtörténte után Bonifác érsek királlyá kente fel őt.

A frank-pápai szövetség, amelyet a pápa a frankoknak Szent Péter iránti tiszteletére való hivatkozással hozott létre, éppen idejében lépett életbe az új longobard támadás ellen. Aistulf király, Liutprand harmadik utóda, 751-ben véglegesen elfoglalta az exarchátust és bevonult Ravennába. Ezen az alapon Itáliában a császári tekintély örökösének tekintette magát és hatalmát Rómára is ki akarta terjeszteni. A római hercegség azonban ténylegesen független volt és a herceg mellett és felett, aki nem császári kinevezés, hanem helyi választás alapján látta el hivatalát, a pápa volt a legnagyobb méltósága. II. István pápa (752—757) Franciaországba ment, ahol találkozott Pipinnel és ígéretet nyert tőle (*Promissio Carisiaca*, amely nevét onnan vette, hogy Carisiacumban vagy Quierzyben történt), hogy megvédelmezi a római egyházat és római népet és visszaadja Szent Péternek a longobard király által erőszakkal elvett területeit és jogait. Viszonzásul a pápa 754-ben Pipint és fiait frank királyokká és római patriciusokká kente fel. Az utóbbi méltó-

ság adományozásával a pápa a császár jogkörét sajátította ki és ugyanakkor a frank királynak közelebről még nem határozott jogot biztosított Rómában. Pipin a maga részéről a pápát a római hercegség és exarchátus és Pentapolis világi urának ismerte el, a nélkül, hogy törődött volna ezeknek a területeknek a császársághoz való viszonyával. Így vette kezdetét a pápák világi uralma.

Két, rövid időközben egymást követő hadjáratban Pipin megverte Aistulfot, Paviában ostrom alá fogta és kötelezte őt, hogy az exarchátus és Pentapolis városait a pápának adja át. (756). Aistulfnak rövidesen bekövetkezett halála után utóda, Desiderius tusciai herceg, a még végre nem hajtott átadás miatt összeütközésbe került I. Pál (757—767) pápával. A pápa világi hatalmának azonban más versenytársai is jelentkeztek. Az exarchátusra a ravennai érsek vetett szemet, aki maga is herceg-püspök szeretett volna lenni, a római hercegség egy részét pedig a világi főnemesség szerette volna hatalma alá hajtani.

Valószínűleg ilyen körülmények között, I. Pál pápa idejében készítették római papok Konstantin császár híres adománylevelét (*Constitutum Constantini*), amelynek hamis volta már évszázadok óta be van bizonyítva. Ennek az adománylevelnek az alapját az a sokkal régibb legenda szolgáltatta, hogy Konstantint a belpoklosságból Szilveszter pápa kigyógyította és ezután megkeresztelte. Hálából a keresztség szentségének feladásáért az adománylevel szerint Konstantin a Róma, Itália és a Nyugat összes provinciái feletti uralmat és joghatóságot Szilveszter pápára ruházta, saját székhelyét pedig Bizáncba helyezte át, nem lévén illő, hogy a földi császár ott gyakoroljon hatalmat, ahova Krisztus, a mennyei császár, a kereszténység fejét helyezte. Ez az apokrif okmány vallási és politikai manifesztum-féle volt, mellyel a szerzők igazolni akarták a pápa világi uralmát, a pápaság szoros kapcsolatát a frankok országával és a szakítást a császárság felsőbbbségével.

I. Pál pápa halála után Rómában súlyos zavargások törtek

ki, melyekbe a helyi egyházi és világi pártok mellett beavatkoztak a spoletói longobardok is, akik ekkor függetlenebbek voltak, mint bármikor azelőtt. Szabálytalanul két pápát is választottak, majd ismét letették őket, míg végre a rendet III. István (768—772) alatt sikerült helyreállítani. Ennek pápasága alatt Desiderius longobard király baráti viszonyt tartott fenn a frank királysággal, ahol Pipint 768-ban bekövetkezett halála után két fia, a később nagynak nevezett Károly és Karlmann követte. Károly és Karlmann Desiderius két leányát, Desideratát vagy Ermengardát és Gerberdát vette feleségül. Mikor 771 végén Karlmann meghalt, Károly maga alatt egyesítette az egész frank birodalmat, nem törődve öccse fiainak jogával, akik anyjukkal együtt nagyatyjukhoz, Desideriushoz menekültek. Károly elűzte magától Ermengardát és így a baráti kapcsolatokat a longobard királysággal teljesen megszakította. Desiderius ekkor kísérletet tett, hogy Karlmann fiait az új pápával, I. Hadriánnal (772—795) királlyá koronáztassa. Hadrián azonban teljesen a frank pártra állt, mire Desiderius betört a római hercegségbe. Magában a longobard nemességben azonban egy frankbarát párt alakult, a spoletói longobardok pedig a pápával léptek szövetségre.

Ilyen viszonyok között a végső küzdelem kimenetele a frank birodalom és a longobard dinasztia között nem lehetett kétséges. Károly megkerülte a völgyzárakat (*chiuse*) és a susai völgyön át leszállt Itáliába, ahol szétverte a longobard hadsereget. Desiderius bezárkózott Paviába, de a következő évben megadta magát, mire egy frank kolostorba száműzték. Fia, Adalgis, aki már uralkodótársa volt, egyideig Veronában ellenállt, azután 774-ben Konstantinápolyba menekült. Károlyt az összes longobardok királyuknak ismerték el. 774 húsvétján Rómába ment, ahol a pápa ünnepélyesen fogadta, ő pedig megerősítette Pipin adományozását,

ÖTÖDIK FEJEZET.

A frankok Itáliában.

A hűbéri anarchia és a római-német birodalom.

25. §. Nagy Károly és a pápák. Az új nyugati császárság. —

A longobard uralkodóház bukása nem jelentette egyúttal a longobard királyság végét és ennek a frank birodalomba való beolvadását, hanem csak frank dinasztia került az élére. Néhány esztendővel a hódítás után Károly a fiát, Pipint küldte helytartóul Paviába, akit a pápa 781-ben Rómában királlyá koronázott. A *longobard királyság* mellett csakhamar használni kezdték az *italiai királyság* elnevezést, amely idővel az elsőt a használatból teljesen kiszorította. A városokban, de még inkább a központi kormányzatban a longobard elem mellett a frank is teret foglalt. A területi egységek nagyjából változatlanok maradtak, de a hercegeket a frank szokásnak megfelelően *grófok* váltották fel. Ezek alatt voltak a *centenáriusok* és *vikáriusok*, akik a longobard *skuldaskok* és *gastaldok* helyébe léptek. Az utóbbi két elnevezés azonban még sokáig használatban maradt. A frank tisztviselők mellett voltak azonban magánosok is, akik a királytól földadományokat kaptak a longobard királyság területén. Így a longobard nemesség mellett Itáliában egy frank nemesség is keletkezett, az itáliai lakosság pedig alá volt vetve mindkettőnek. Manzoni szerint két nép taposott egynek a nyakán. Frankok és longobardok külön-külön a saját törvényeik szerint éltek, az itáliaiak vagy rómaiak pedig a római jogot használták.

Közép-Itáliában továbbra is fennmaradt a spoletói longobard hercegség, mint Nagy Károly longobard királyságának a

része. A pápa kísérletei, hogy szuverénitását erre a területre is kiterjessze, nem jártak eredménnyel. Maga a pápai állam, amelynek az exarchátus, Pentapolis és a római hercegség voltak a lényeges alkotó részei, Károlynak, mint római patriciusnak főhatalma alatt állott. A pápai birtokoktól délre a beneventói hercegség továbbra is megmaradt a longobard hercegek alatt, akik ekkor a longobardok fejedelmei (*principes Langobardorum*) címet vették fel. Meghódoltak Károly király előtt, de a következő időkben állandóan kísérleteztek, hogy a frank és a bizánci főuralom elismerése között ingadozva, ténylegesen függetlenek maradjanak. Sokkal állandóbban megmaradt a bizánci érdekkörben Nápoly, noha a közvetlen környező területekkel együtt hercegei alatt lényegileg önkormányzatot élvezett. Régebben megkötött ideiglenes jellegű szerződések alapján a római pápa jogot formált a beneventói hercegségre is. Hadrián pápa, aki mindent elkövetett a római egyház világi hatalmának növelésére, Károlytól meg is kapta Capua és néhány más város birtokának elismerését; a valóságban azonban ezek a városok a beneventói hercegség uralma alatt maradtak. A bizánci császárság a Nápoly fölötti szuverénitás jogán kívül megőrizte a szicíliai és calabriai *tema* fölötti uralmat is. Ez volt az elnevezése a III. Leó császár által létesített új kerületeknek, melyekben minden hatalom a katonai parancsnok kezében egyesült.

A karoling hódítás nagy befolyással volt Itália sorsának alakulására. Az itáliai királyság egy sokkal hatalmasabb birodalom vonzási körébe került, amelynek középpontja azonban kívül esett Itália területén. Az önálló nemzeti élet és a területi egység lehetősége súlyos csapást szenvedett. Ha a longobard hódítás két részre osztotta Itáliát, a frank hódítással ez a szétDarabolódás még fokozódott. Észak-Itália mellett, ahol fennmaradt a királyság, a félsziget középső része megoszlott a pápaság birtoka és a spoletói hercegség között, míg délen egymással szemben állott és egymás területét megszállgatta a több külön-

álló részre tagozott bizánci hatalmi terület és a longobard terület, amely hamarosan szintén részekre bomlott. Így Itália egy része nagyobb függésbe került a külföldtől, másik részében pedig megerősödött az önkormányzat irányában való fejlődés, ami azonban további széttöredezéssel járt és megakadályozta az erős és tartós államok képződését.

I. Hadrián utóda, III. Leó pápa, még elődénél is erősebb függésbe került a frank birodalomtól. A római arisztokrácia egy része házasságtöréssel és esküszegéssel vádolta meg, 799-ben felkelt ellene, letette és arra kényszerítette, hogy a frank királyi udvarban keressen menedéket. Károly elrendelte a visszahelyezését és 800 végén személyesen ment Rómába. A pápa, miután a jelenlevő püspökök leszögezték azt az elvet, hogy a római szék fölött senki sem bíraskodhatik, a Szent Péter-templomban esküvel tisztázta magát a vádak alól, mire ellenfeleit ítelték el. A pápa, jobban, mint bármikor, szükségét érezte, hogy megerősítse és szabatosan meghatározza a frank királyhoz való viszonyát, egyúttal pedig a kor felfogásának megfelelő jogi alapot adjon Róma fölötti uralmának és a bizánci császári főhatalomi megszűnésének. Ezért 800 karácsony napján, a Szent Péter-templomban tartott misén a nép felkiáltással üdvözölte Károlyt: «Élet és győzelem Károlynak, a nagy és békés római császárnak, akit Isten akarata koronázott meg!», a pápa pedig koronát tett Károly fejére és térdenállva mutatta be az *adoratio* hódolatát.

Így megtörtént a nyugati császárság helyreállítása, de félre-magyarázható körülmények között és olyan jogi cselekménnyel, amely nem nagyon felelt meg a dolgok való állásának. Az új császárság folytatása, vagy felújítása lett volna a régi római császárságnak, amely a nép, a szenátus és a hadsereg akaratnyilvánításán alapult. Ha a nép közfelkiáltását a Szent Péter-templomban lehetett is úgy magyarázni, hogy megfelel ennek az alapvető követelménynek, a pápa által történt koronázás új

elemet vitt a császárrá avatás szertartásába, melynek az előbbihez való viszonya egyáltalán nem volt tisztázva. Az új császárt természetszerűleg meg kellett illetnie a Róma fölötti valóságos főhatalomnak és ennek birtokában világi szuverénje volt magának a pápának is; ezt az *adoratio* tényével maga III. Leó is elismerte. Ugyanakkor azonban a pápa volt az, aki a koronázással a császár beiktatásának elhatározó cselekményét végrehajtotta és így jogalapot teremtett a császári korona adományozására és ellenőrzésére. Mindezek a körülmények okozhatták Nagy Károly elégtelenségét a 800. esztendő karácsonyi szertartása miatt. Az új nyugatrómai birodalom alapításának már az első ténye magában hordozta a jövő összeütközések csíráját a császárság és pápaság között, hogy kit illet meg a keresztény társadalom kormányzásának legfőbb joga.

Egy másik bizonytalanság állott fenn az új politikai alakulás területi kiterjedését illetően. Mi megszoktuk, hogy a nyugati császárság helyreállításáról beszéljünk és Nagy Károly és utódai is egyszerűen római császároknak nevezték magukat. Ennek megfelelően méltóságuk éppen úgy magában foglalta az egyetemlegesség igényét, mint a konstantinápolyi császároké. Miként látni fogjuk, innét származtak az összeütközések az új és a régi császárság között; innét eredt az a bizonytalan helyzet, melybe jutottak az új császárok és a többi nyugateurópai államok uralkodói, akik a császári címmel nem rendelkeztek. Pillanatnyilag ez a második nehézség még nem jelentkezett, mert ebben az időben a frank birodalom volt Nyugat-Európának egyetlen számottevő hatalmassága. De különösképpen abból a körülményből, hogy az új birodalom léte már adva volt, mielőtt Róma a császári címet adományozta volna, sőt lényegileg az alakulás teljesen független volt a címtől, adódott ennek az új alakulásnak egy másik mélyreható ellentmondása, mely szerint a jogi cím és a névleges központ egyáltalán nem estek össze a hatalom valódi eredetével és ennek területi alapjával. Nagy

Károly birodalma egyáltalán nem a 800. esztendő karácsonyának római beiktatásából, hanem elődeinek és saját magának hadi vállalkozásaiból származott, melyekkel hatalmát az Északi-tengertől Dél-Itáliáig s az Elbától és a Dunától az Atlanti-óceánig és az Ebro vizéig terjesztette ki. A birodalomnak a magva a frank királyság volt és nem a római Itália.

Itáliát illetően a császárság létrejötte megerősítette és betetőzte a frank hódítás következményeit. Az idegen állam, amelyhez Itália sorsa hozzákapcsolódott, a római birodalom jogi címével és történelmi tekintélyével ruházta fel magát. A régi római birodalom helyreállításának ábrándképe megtévesztette az itáliaiakat valóságos helyzetük felől és elterelte figyelmüket saját nemzeti kérdéseikről. Jogilag ők voltak a legmagasabb császári hatalom adományozói, melynek székhelye az ő körükben volt, de mert a császárság igazi ereje Itálián kívül esett, ez egyúttal a külföldtől való függést jelentette. A történetek visszahatásaként fellobogtak az Itáliára vonatkozó bizánci igények is, amelyek nemsokára valóságos beavatkozás formájában jelentkeztek. A nyugati császárság, minthogy vonzási középpontja és döntő fontosságú érdekeinek zöme az Alpeseiken kívül esett, nem volt alkalmas arra, hogy Itália egységesítését megvalósítsa, noha minduntalan megújította erre irányuló kísérleteit. Miként látni fogjuk, voltak időszakok, mikor a nyugati császárság a római császárság végső idejéhez hasonlóan egybeesett Itália területével; ekkor azonban a császári és állami erők alapja a helyi erökhöz viszonyítva nagyon szűkös volt. Ilyen erők voltak északon és középen a hűbériség, délen pedig a pápák világi hatalma, a fejedelemségek és a városok.

Nagy Károlynak, az új birodalom alapítójának ideje alatt Itália csak másodrangú helyet foglalt el a császári ténykedések keretében. A császár összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőséget tulajdonított a szászok meghódításának és az avarok le-

győzésének, mint a beneventói hercegséggel való viszony rendezésének. A frank politika így nélkülözte az átütő erőt mind Dél-Itáliában, mind Velencével szemben a félsziget északkeleti szegélyén. Mindkét területen a frank császárság bizánci elődével került összeütközésbe, amely őt illegitimnek tekintette. Nikephoros császár (802—811) és Nagy Károly között háború is tört ki, nagyrészt azon a kérdésen, hogy kit illet meg a Velence fölötti főhatalom. Mialatt Itáliában megdőlt a bizánci és longobard uralom, a velencei lagunák szigetei között létrejött szövetség helyi hercegei alatt tovább folytatta és fejlesztette önálló életét. A szövetség azonban a Konstantinápolytól való politikai függést nagyon szoros kereskedelmi és kulturális kapcsolatokkal egyetemben továbbra is megtartotta, és Velence hercege állandóan úgy szerepelt, mint akit a császár iktat be hatalmába. A frank uralomnak Felső-Itáliában történt megszilárdulása után, bizonyos belső ellentétek következtében, melyek főleg a velencei doge és a gradói patriarcha között merültek fel, Velencében is egy frankbarát párt alakult, amely az új század elején győzedelmeskedni látszott. De egy bizánci flotta Velencét ismét a keleti császárság iránti hódolatra kényszerítette, amire viszont 810-ben Pipin itáliai király háborút indított a lagunák ellen. Velence erélyesen ellenállt, és ez alkalommal a kormány székhelyét, amely már azelőtt a szárazföldön fekvő Heracleából Malamoccóba költözött, átvitték a Rivoaltóra vagy Rialtóra, amely körül megalakult Velence városa. Végezetül a velenceiek mégis kénytelenek voltak a frank király felsőségét elismerni, de mikor a két császárság között megkezdődtek a békétárgyalások és 812-ben a békét is megkötötték Aachenben, a frank császárság Velencét a bizánci birodalomhoz tartozónak ismerte el.

Ugyanebben a békében a nyugati császárság elismerte a keleti császárság délitáliai birtokait is. Így északon és délen egyaránt lemondott az egész félsziget megszerzéséről.

26. §. A frank intézmények. A hűbériség. — A császárság névleges megalakulása semmit sem változtatott a longobard királyság intézményein, amelyet Pipin király továbbra is mint atyjának helytartója kormányzott. A helyi jellegű politikai és közigazgatási egységeket továbbra is a grófok igazgatták. Egyes határvidékeken, amelyek germán kifejezéssel *Mark*, vagy olaszosan *marche** nevet viseltek, több gróf volt egy örögróf vagy *marchese* alá rendelve, aki saját személyében egy grófságnak külön grófja is lehetett. A gróf, miként a longobard időkben a herceg, egyesítette kezében a polgári és katonai hatalmat. Két fő kötelessége volt: az igazságszolgáltatás és a katonai szolgálat teljesítésére kötelezett férfiak besorozása, akiket háború esetén ő vezetett. Az első feladat teljesítése a gróf részéről különlegesen ünnepélyes formák között történt a *placito* nevű grófsági gyűléseken, melyeket évenként legalább kétszer hívtak össze. A gróf rendszerint az ülnökök csoportjának részvételével ítélkezett, akik Itáliában *iudices* vagy *giudici*, az Alpeseiken túl pedig *scabini* (Schöffen) nevet viseltek. A grófi igazságszolgáltatás alól ki voltak véve a püspökök, apátok és általában közvetlenül a királytól függő személyek. A grófok helyettesítését és a kisebb körzetek kormányzását az algrófok (*visconti*), vikáriusok és centenáriusok látták el. A hadsereg kiegészítése az ingatlan birtok alapján történt. Minden földbirtokos egyúttal katona volt, és amennyiben hűbéresei voltak, ezekkel együtt tartozott a háborúban szolgálatot teljesíteni. A szolgálat terhes és drága volt, mert el kellett hagyni a földeket és viselni kellett az ellátási költségek nagyobb részét. Éppen ezért a kisebb birtokosoknak meg volt engedve, hogy csoportokban egyesüljenek és mindegyik csoport csak egy katonát állítson ki.

* A *Marche* elnevezés máig is fennmaradt Olaszország hasonló nevű tartományában, melynek Ancona a székhelye. Magyarul erre a tartományra, jobb hiányában a *Markák* elnevezést szokták alkalmazni.

A grófok, illetve őrgrofok közvetlenül a királynak vagy képviselőjének, a palotagrófnak (*Pfalzgraf*) voltak alárendelve. A király vagy a palotagróf a királyság nagyjait időnként gyűlésekre hívta össze, — ezeket a gyűléseket is a grófi gyűlésekhez hasonlóan placito néven ismerték — amelyek legfelső politikai és bírói testület jellegével bírtak és határozataik érvényesek voltak a királyság egész területén. Még e királyi gyűléseknek is felette állottak az általános birodalmi gyűlések, amelyeket Nagy Károly tavasszal szokott tartani s amelyeknek törvényei vagy *kapitulárei* érvényesek voltak a birodalom egész területén. Nagy Károly kapitulárei az állam beavatkozási jogának erős bővülését jelentették. A magánbosszú területe összeszűkült. A lakosság gyengébb elemei, az özvegyek, árvák és szegények a közhatalom védelme alá kerültek. Intézkedések történtek a gazdasági élet szabályozására és az alattvalók jólétének előmozdítására, hasonlóképpen a vallásos élet és a közoktatás színvonalának emelésére is.

Ezekkel a rendszabályokkal szemben, amelyek közvetlenül szolgálták a központi hatalom erősödését, Nagy Károly ideje alatt tovább fejlődött a frank eredetű *beneficium* és *immunitas* intézménye, melyeknek eredménye, egyenesen ellenkező irányban, a hűbéri társadalom kialakulásához vezetett. E tekintetben a longobard királyság sem mutat fel eltérést. A meroving királyok, hogy családi harcaikban párthíveik hűségét biztosítsák és fegyveres erejüket növeljék, bőkezűen adományozták a korona javait. Ezek az adományozások eleinte ideiglenes jelleggel és haszonélvezet címén történtek, de a valóságban gyakran örökletesekké váltak. Ezek az adományozások olyan kiváltságokkal voltak összekötve, melyek a kormányhatalomnak az illető területekre vonatkozó jogát az adományozott javára korlátozták. A Karolingok folytatták ezt a gyakorlatot és szorosabb kötelezettséget állapítottak meg a *beneficium*ok adományozása és a lóháton teljesítendő katonai szolgálat kötelezettsége között.

Így az adományozó és az adományozott között — úr és hűbéres, olaszul *signore* és *vassallo* — a hűbérinek nevezett viszony keletkezett, amely személyes kötelelem jellegével bírt és nagy mértékben helyettesítette az uralkodó és alattvaló közötti közjogi jellegű kötelmet. A hűbéri viszony alapján a vazallus hűséggel és meghatározott szolgálatokkal tartozott urának, míg az úr védelmet, segítséget és igazságot tartozott nyújtani vazallusának. Nagy Károly és követői nem csupán földeket adományoztak *beneficium* gyanánt, hanem a földhöz kötött magán- és közjogi természetű jogosítványokat is, mint például halászat, vadászat, közúti vám, vámszedés, sőt valóságos és sajátképpeni kormányhivatalok, grófságok, örögrófságok is. Az adományozott földnek vagy jogosítványnak *feudum* volt a neve s aki ezeket kapta, volt a *feudatarius*. Általánosságban ebből keletkezett a feudalizmus vagy hűbériség fogalma. Ebből a rendszerből következett, hogy a tisztviselők mind nagyobb mértékben változtak át vazallusokká és az uralkodó hatalma mind erősebben függött ezeknek hűségétől. De még akkor is, mikor a tisztviselő nem alakult át hűbéressé, a tisztviselőnek és rajta keresztül az általa képviselt uralkodónak a hatalmát szükségképpen megszükitették és sok esetben egyenesen semmivé tették a közigazgatási területén belül lakó hűbéreseknek adott privilégiumok. A hűbéresek földjének biztosított immunitás kezdetben csak bizonyos közterhek, adók és a kormányzat részére végzendő közmunkák alóli mentességet jelentette, de később odáig fejlődött, hogy az állam a mentesült személy javára valósággal lemondott az illető területen felségjogának gyakorlásáról. Még a hűbéres birtokának határain belül élő szabad embereket sem volt szabad a király tisztviselőinek törvény elé idézni, vagy másként megidézni, csupán a hűbéres vagy meghatalmazottja, az úgynevezett *advocatus*, olaszul *avvocato*, közbejöttével.

Ezeknek a szabad embereknek a száma egyébként rohamosan csökkent. Hogy védelmet találjanak és hogy kivonják

magukat a közszolgáltatások alól, a kisbirtokosok tömegesen engedték át javaikat a nagy hűbéruraknak, akiktől azokat beneficium formájában kapták ismét vissza. Így új úri hierarchia képződött. Az immunitás jogát élvező hűbérúr közvetlen jogszolgáltatást gyakorolt hűbéresei, parasztjai és szolgálói felett. A hűbéri bíróságok így valóságos versenyt támasztottak a királyi tisztviselők bíróságainak, ha formálisan megmaradt is a fellebezés joga, mind az előbbiektől, mind az utóbbiaktól a királyi törvényszékhez.

Az igazságügy és a pénzügyi igazgatás terén történt változáshoz hasonló átalakulás ment végbe a hadsereg szervezetében is. A király vazallusa hűbéri kötelme alapján volt katonai szolgálatra kötelezve, és az ő irányában hasonló kötelezettséggel tartoztak a saját vazallusai. A királynak és tisztviselőinek a hadsereg kiegészítésére gyakorolt közvetlen hatalma így fokozatosan összezsugorodott és végül csaknem teljesen megszűnt.

A világi hűbériség mellett kialakult az egyházi hűbériség is. A nagy egyházi vagyonok a Karolingok által Martell Károlytól kezdve végrehajtott nagy szekularizációk dacára az új adományozások révén mindig újra képződtek. Nagy Károly és követői bőkezűek voltak az egyházak és kolostorok javára beneficiumok és immunitások adományozásában. A püspökök és apátok a főurak sorába emelkedtek és a grófokkal és örgrófokkal együtt résztvettek a királyi és császári gyűléseken. Viszont a Karolingok a merovingi idők hagyományainak megfelelően rendszeres befolyást gyakoroltak a püspökök és apátok kinevezésére. Különösen Nagy Károly a frank egyház legfőbb fejének tekintette magát, mégpedig nemcsak a szervezés és egyházi fegyelem terén, hanem az egyházi tantételek tekintetében is. Ezt az igényét a frank egyház ellentmondás nélkül elismerte, a pápa pedig legalább is eltűrte. Egyházi téren szilárdabb és egyöntetűbb szervezetet hozott létre, mint a polgári közigazgatásban. Az egész birodalmat húsz érsekségre osztotta ;

ezek körül csoportosultak az érsekségek területéhez tartozó püspökségek. Itáliában érseki, vagy más elnevezéssel metropolitai rangjuk volt Róma, Ravenna, Milano, Aquileia és Grado püspökeinek. A püspöknek legalább is főfelügyeleti joga volt egyházmegyéjének minden intézménye fölött. A vidéki egyházak nagyrészt nagybirtokosok és földesurak magánalapításai voltak és ezeket kegyuraságuk alapján megillette a pap kijelölésének joga, akit azonban a püspök szentelt fel és a püspök fegyelmi hatósága alá tartozott. A plébániák legnagyobb része a földesúri magánjognak és az egyházi hatalomnak illetén összevegyítése révén létesült. A kolostorok is belső életükben, kezdve az apát megválasztásán, függetlenek voltak, de alá voltak vetve a püspöki felügyeletnek. A Karolingok a kolostorokban Benedek regulájának követését mozdították elő, különösen ennek Aniani Benedek apát (megh. 821) által megreformált alakjában. A püspökök kötelessége mindenekfelett a lelkiek gondozása volt, míg a világi ügyek ellátása az általuk kinevezett *advocatus ecclesiae* feladatkörébe tartozott; maguk a püspökök kötelesek voltak egyházmegyéikben zsinatokat és vizitációkat tartani. Mindegyik paptól megkövetelték a hittudományban, a szertartásban és kánonjogban való bizonyos jártasságot, továbbá a prédikálás és általában a lelkeszi teendők rendszeres gyakorlását.

27. §. Gazdasági és kulturális viszonyok. — A társadalmi rend gazdasági alapja a Karoling-korszakban a földbirtok maradt. Az önellátásra berendezkedett nagybirtok rendszere és a kezdődő hűbériség között olyan kapcsolat keletkezett, amely visszahatás formájában kölcsönösen kedvező volt mindkét intézményre. A nagybirtoknál továbbra is fennállott a megosztás a közvetlen földesúri igazgatás alatt álló *mansus dominicus* és a meghatározott mennyiségű természetben nyújtott ellenszolgáltatás fejében bérbe adott földek között. A közvetlen

földesúri terület nagy része megmaradt erdőnek és legelőnek, míg a többi szolgáltatta a gabonát és egyéb terményeket a földesúr és családja házi szükségletére. A bérbeadott területeket rendszerint belterjesebben művelték. A bérbeadás különösen az egyházi nagybirtokokon dívott erősen, ahol a bérlők helyzete jobb és biztosabb is volt. Nagy Károly idejében bizonyos fejlődés tapasztalható a mezőgazdasági művelés egyes ágazataiban és rendszereiben. Itáliában kiemelendő a kisbirtokok rendszerének és ebből folyólag a szabad emberek számának bizonyos állandósága.

A kereskedelem a terménygazdálkodás túlnyomó volta mellett sem szűnt meg teljesen és a kilencedik század elejétől kezdve ezen a téren bizonyos fejlődés mutatkozik. Különösen a Po völgyében, nagy részben a vízi utak felhasználásával, élénk árucseré fejlődött ki a keletről behozott árukban, főként fényűzési cikkekben, Velence és a szárazföld között, egészen a birodalom legbelsejéig. Ehhez a kereskedelemhez Velence ismételtelen jelentős kiváltságokat kapott a frank királyoktól. Ez a kereskedelmi tevékenység a lakások berendezésének és a ruházkodásnak bizonyos finomodását hozta magával. A városokban és a földesúri lakokban értékes földolgozott fémtárgyakat találunk. A nagykereskedelmen kívül voltak még helyi jellegű vásárok a városokban és a kolostorok szomszédságában. A majdnem egy századig tartó béke az itáliai királyságban, nagyban hozzájárult ehhez a gazdasági fellendüléshez és a lakosság számának erős szaporodását is eredményezte.

Némi túlzással a kultúrának karolingi reneszanszáról is szoktak beszélni. Bizonyos emelkedés ezen a téren a nyolcadik század végén és a kilencedik század elején kétségtelenül történt. Nagy Károly udvarában kora legkiválóbb tudós férfiaknak részvételével bizonyos tudományos társaság-félét alapított, melynek az angolszász Alkuin szerzetes állott az élén, aki latinnyelvű írásaiban nemcsak a teológia, hanem a logika, grammatika és

erkölcstan kérdéseivel is foglalkozott. Alatta működött a királyi palotaiskola is. Nagy Károly kapitulárei szerint minden székes-egyház és minden kolostor mellett iskolát kellett felállítani, amely azonban nemcsak a világi és szerzetes papok, hanem a világiak oktatását is szolgálta. Ezekben az iskolákban a késői ókor hagyományainak megfelelően a *trivium* és *quadrivium* két csoportjába osztva a hét szabad művészetet tanították. Az elsőbe tartozott a grammatika, retorika és dialektika, a másodikba az aritmetika, geometria, zene és asztronómia. A kultúra segédeszközei voltak a könyvtárak, főleg a kolostorokban, ahol a szerzetesek idejük jó részét kéziratok másolásával töltötték.

Itália ebben a kulturális megmozdulásban és különösen Nagy Károly tudós társaságának munkáiban, több kiváló longobard íróval vett részt. A legnagyobb volt ezek között Paulus Diaconus, aki leveleiről és költeményeiről, de legkiváltképen a montecassinói kolostorban írott *Historia Langobardorum* című híres történelmi munkájáról ismeretes, amely máig a legfontosabb elbeszélő forrásműve a longobard királyság történetének. Munkája azonban nemcsak történelmi becsével, hanem művészi értékével és előadásának elevenességével is kiválik. Más longobard írók voltak Károly udvarában Pisai Péter és Aquileiai Paulinus, akik mint grammatikusok tettek szert nagy megbecsülésre. Paulinus később az aquileiai patriarchai székre emelkedett. Általában a szerzetesek az irodalmi termeléshez vagy a legfontosabb eseményeket felsorakoztató annalesek, vagy pedig hagiográfiák írásával járultak hozzá, mely utóbbiak alatt a szent hírében álló személyiségek, püspökök, apátok, hittérítők életrajzai értendők, mind erősen átszőve épületes és csodálatos elemekkel. Az annalesek egyébként Itáliában meglehetősen ritkák. Egészben véve a kultúra színvonala Itáliában meglehetősen alacsony, mindenestre alacsonyabb, mint Franciaországban. Lothár császárnak egy kapituláréja kifejezetten az itáliai tudományosság megszűnéséről beszél. Hogy ezen segítsen, az itáliai

királyság több városában a környező vidék lakosai számára nyilvános iskolák felállítását rendeli el. Ezek a városok Pavia, Torino, Cremona, Verona, Vicenza, Cividale, Firenze és Fermo. Nem tudjuk, hogy ezt a rendelkezést milyen mértékben hajtották végre; valószínűleg nagy részben holt betű maradt. Tudomásunk van azonban egy Dungal nevű skót szerzetesről, aki Paviában tanított.

Több joggal lehet beszélni a Karoling-korszakban a művészetek újjáéledéséről. Nagy Károly Aachenben és másutt is igen jelentős építészeti tevékenységet fejtett ki és az egész birodalomban elrendelte a templomok, kolostorok és paloták helyreállítását vagy építését. A longobardok idejében művészeti szempontból Itália majdnem provinciája volt Bizáncnak, bár a római hagyományok sohasem veszttek ki teljesen. Az uralkodó mozaik mellett Rómában fennmaradt a freskó művészete is. A Forum Romanumon levő Santa Maria antiqua templom falait a nyolcadik századból való freskók díszítik. A szobrászat terén Rómában, de még inkább Ravennában, folytatódik a historizáló szarkofágok készítése, melyeken a díszítő és szimbolizáló elemek jutnak túlsúlyra a figurális ábrázolások fölött. A szobrászati relief állandóan csökken, az önálló szobrászati ábrázolás pedig majdnem egészen megszűnik. Az iparművészetben, így különösen az aranyművességben, a barbár elemek térfoglalását lehet észlelni. Példát szolgáltatnak erre a monzai katedrális kincstárának egyes darabjai, amelyek állítólag Teodolindától származnak. Ezek között van a híres longobard vaskorona is. Ez a barbár művészet viszont keleti befolyás alatt állt. A kilencedik században Itáliában is jelentkezik némi építészeti fellendülés. Néhány kiváló egyházi építmény, vagy építménynek a része a Karoling-korszakra viszi vissza eredetét, így Milanóban Sant'Ambrogio apszisa és a déli Latiumban San Pietro in Tuscania. A comoi mesterek legendásan híres építő iskolája minden valószínűség szerint a longobardok korának utolsó szakában keletkezett.

Rómában a templomi díszítő művészet újjáéledését látjuk a kilencedik század elején a Santa Cecilia, Santa Prassede és Santa Maria in Dominica mozaikjaiban. A milánói Sant'Ambrogioóban máig is őrzik Szent Ambrusnak a kilencedik század első feléből való arany- és ezüstlemezes oltárterítőjét, amelyet egy Bolvinus nevű művésznek tulajdonítanak. Szent Márk holttestének 828-ban Velencébe szállításával és a hasonló nevű bazilikának építésével a lagunák városában a bizánci művészetnek döntő jelentőségű központja fejlődött ki, amelyet később helyi művészek is gyarapítottak.

28. §. II. Lajos. A muzulmánok Dél-Itáliában. — Nagy Károlyt 814. január 28-án bekövetkezett halála után a trónon fia, Jámbor Lajos követte. Ez a trónváltás semmi változást sem okozott az itáliai viszonyokban, ahol Pipinnek 810-ben bekövetkezett halála óta alkirályi minőségben ennek fia, Bernát uralkodott. Mikor azonban 817-ben Lajos elhatározta birodalma viszonyainak rendezését és a méltóságokat és javadalmakat megosztotta fiai között, úgy látszik, Bernát jogaiban megrövidítettnek érezte magát és felkelt nagybátyja ellen. A felkelést azonban rövidesen leverték és Bernátot 818-ban olyan kegyetlen módon vakították meg, hogy bele is halt. A felkelésben egyes világi és egyházi nagyok is résztvettek, akik a maguk részéről szintén nagyobb önállóságra törekedtek. Itália kormányzását Lajos ekkor elsőszülött fiára, Lothárra ruházta, aki már előzőleg is uralkodótársa volt a birodalom kormányzásában. Lothár atyjával együtt Rómában I. Paschalis pápával 823-ban újra megkoronáztatta magát, a következő évben pedig a *Constituto romano* kiadásával, amely *missus* néven állandó császári képviselőt rendelt ki, újból megerősítette a császári tekintélyt Rómában. Egyidejűleg elrendelte, hogy mind a római nép, mind a megválasztott pápa — a felszentelés előtt — hűségesküt tartozik tenni a császárnak.

Azok az egyenetlenségek és polgárháborúk, amelyek Jámbor Lajos és fiai, illetőleg Lothár és testvérei uralkodásának idejét kitöltötték, nem gyakoroltak jelentősebb befolyást Itália sorsára. Lothár, aki 840-ben követte atyját a trónon, a 843. évi verduni szerződésben kénytelen volt a birodalmat megosztani testvéreivel, akik közül Kopasz Károly kapta Franciaországot, Német Lajos Németországot, ő maga pedig a császári címmel együtt Itáliát és az Alpokon túl egy hosszú területsávot, amely a Földközi-tengert az Északi-tengerrel kötötte össze. Lothár fővárosát Aachenbe helyezte és többé nem fordult meg Itáliában, melynek kormányzását legidősebb fiára, II. Lajosra ruházta, akit 850-ben császárrá is koronáztatott. Lothárnak 855-ben bekövetkezett halála után II. Lajos maradt egyedüli császár.

Így először Lothár, azután még inkább Lajos idejében, a császárság és az olasz királyság fogalma mind szorosabban összekapcsolódott egymással. Az elsőnek halála után a két fogalom még területileg is majdnem teljesen fedte egymást, mert Lajos uralma az Alpeseiken túl csak nagyon kicsiny területekre terjedt ki. II. Lajos idejében a császárság méltósága és tekintélye lényegileg az itáliai királyság érdekeit szolgálta. Annak idején ezt a nevet főleg a volt longobard királyságra alkalmazták s az itáliai elnevezés használata az uralkodó germán fajhoz tartozó réteggel szemben mindenesetre a bennszülött elem megerősödését, valamint az uralkodó osztály és a legyőzött nép közötti etnikai és társadalmi összeolvadás kezdetét mutatja.

A sajátképpeni itáliai királyságban három évtizedes uralkodás alatt vitatlanul állott Lajos tekintélye. Ezenfelül Rómában gyakorolta mindazokat a jogokat, melyeket Lothár alkotmánya biztosított a császárságnak és ebben a vonatkozásban hatalma nagyobb volt, mint bármelyik elődée vagy utódáé. Mindazonáltal a pápai birtokokon nem sikerült neki kiirtani a belső egyenetlenség és anarchia tényezőit, amelyek sorában a hűbéri felbomláshoz még a főpapság és a világi nemesség vetélkedése

is hozzájárult. Mint helyi hatalom, a pápaság nagyon gyenge volt, de mint az egyház egyetemes feje, nemcsak tartotta magát hanem meg is erősödött. Különösen látszik ez I. Miklós pápánál (858—867), akit teljesen áthatott egyrészt a világival szemben az egyházi hatalom függetlenségének és felsőbbségének, másrészt az egyházon belül a pápai főhatalomnak a tudata. Sikerült neki leküzdeni a ravennai érseknek függetlenségre irányuló törekvéseit, noha ezeket II. Lajos is támogatta. A francia egyház ügyeiben érvényesítette a pseudoizidoriánus dekretálékat, Lajos öccsének, II. Lothár lotaringiai királynak válási ügyében pedig a Karoling uralkodókkal szemben a pápai tekintélyt juttatta érvényre.

II. Lajosnak az volt a törekvése, hogy az egész félszigetet uralma alatt egyesítse és ebből kifolyólag bármelyik megelőző, vagy utána következő karoling uralkodónál többet foglalkozott Dél-Itália ügyeivel. A helyzet, amelyet ott talált, miután elődei félszázadon át ezt az országrészt nagyon elhanyagolták, rendkívül bonyolult volt. A beneventói hercegség, a két első fejedelem, Arichis és Grimoald alatt a megerősödés időszakán ment át. De már a kilencedik század első felében a fejedelem hatalmát a helyi hatalmi tényezők, a grófok és gastaldok, valamint egyes nagyobb városok önkormányzati törekvései meggyengítették. A beneventói hercegségnek ezenfelül Dél-Itáliában más államok versenyével is meg kellett küzdeni. Míg Calabria megmaradt a görögök kezében, akik a kilencedik század első felében tétlen magatartást tanúsítottak, a tengeren erős Nápoly, Gaeta és Amalfi városok, a keleti birodalom névleges felsősége alatt önálló életet kezdtek élni. Velük a beneventói fejedelem sem békében élni nem tudott, sem leigázni nem tudta őket. Különösen a nápolyi herceggel voltak napirenden heves viszálykodások; közöttük legfőként a campaniai síkság volt az egyenetlenség örökös tárgya. Sichárd fejedelem 839-ben történt halála után a beneventói hercegség birtokáért két trónkövetelő,

Radelchis és Sikonolf vetélkedett. Az utóbbi Salerno városára támaszkodott, amely főként a tengeri kereskedelem révén erősen fellendült és vetélytársa lett Beneventumnak. Mindkét trónkövetelő a szaracénokhoz fordult segítségért, akik nem sokkal előbb megvetették a lábukat Szicíliában.

Az afrikai muzulmánok a hetedik század végétől kezdve többször intéztek támadó betöréseket Szicília ellen. A kilencedik század elején a Tuniszban uralkodó Aglabidák arab dinasztiaja fokozott erővel újíttatta meg ezeket a támadásokat. Az egyik támadó sereg, amelyhez egy lázadó bizánci csapatvezér, Messinai Euphemius is csatlakozott, 827-ben Mazara mellett állandóan megvetette a lábát. Már 831-ben a muzulmánok elfoglalták Palermót; ettől fogva a hódítás lassabban folytatódott. 843-ban elesett Messina, 859-ben pedig Enna (Castrogiovanni), a sziget belső részének legerősebb helye. Ekkor a görögöknek már nem maradt egyebük, csak a sziget keskeny keleti partszegélye Syrakusával, amely 878-ban esett el és Taormina, amely utolsóként 902-ig tartotta magát.

A szicíliai muzulmánok, akik afrikai arabok, berberék és spanyolországi arabok keveréke voltak, nem sokkal azután, hogy a szigeten megvetették a lábukat, átkeltek a szárazföldre is, ahol eleinte főleg a helyi hatalmak egymás közötti viszálykodásaiban, mint zsoldosok és segítő csapatok szerepeltek. Elsőnek a beneventói hercegség ellen Nápoly hívta őket segítségül. Azután belekeveredtek a Radelchis és Sikonolf közötti harcokba és Taranto és Bari elfoglalásával megvetették a lábukat Apuliában. A nyugati oldalon veszélyeztették a Tirrheni-tengert, fosztogatták a partokat, betörték a római Campagnába és egészen Róma falai alá nyomultak. Szent Péter és Szent Pál bazilikáját, amely kívül feküdt a falakon, kirabolták. Ekkor Nápoly szövetségre lépett Gaetával és Amalfival, hogy a Tirrheni-tengert, vagy legalább a nápolyi öblöt megvédelmezze.

IV. Leó pápa védelmül a szaracénok ellen Rómának a Tiberisen

túl fekvő részét is falakkal vette körül. Ez a városrész innen nyerte a *città leonina* nevet.

Még Lothár életében és az ő rendeletéből 847-ben II. Lajos hadjáratot indított a délitáliei szaracénok ellen és megverte őket. Ottani tartózkodása alatt II. Lajos a beneventói hercegség felosztásával véget vetett a Radelchis és Sikonolf közötti viszálykodásnak. Az első megkapta Beneventumot Samniummal és Apuliával, a második Salernót Campania longobard részével, továbbá Lucaniát és Calabria déli részét. Capua, amely a salernói hercegséghez tartozott, csakhamar függetlenítette magát és így egy helyett három longobard fejedelemség alakult.

Körülbelül húsz esztendővel később, 867-ben II. Lajosnak egy nagyobb hadi vállalkozást sikerült összehozni a szaracénok ellen; visszafoglalta Apulia több megerősített helyét és körülzárta Barit, amely azonban csak 871-ben adta meg magát. Azok a kísérletek, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a bizánci flotta és a frank hadsereg közötti együttműködés elérésére Bizánccal megegyezésre jussanak, megghiúsultak a két császárság kiolthatatlan vetélkedésén. Ez még jobban elmélyült és elmérgesedett a római és a bizánci egyház közötti konfliktus alkalmával, amely 867-ben, Miklós pápa alatt a Photius-féle szakadásra vezetett. Állandó viszálykodás tárgya volt Róma és Bizánc között a délitáliei egyházak fölötti joghatóság kérdése, melyeket III. Leó császár a konstantinápolyi patriarcha főhatósága alá helyezett (24. §.).

II. Lajosnak az a törekvése, hogy valóságos ura legyen Itáliának, a helyi fejedelemségek ellenállását is kiváltotta. Beneventumban felkelés tört ki, amely őt 871-ben Adelchis fejedelem kezére juttatta. Miután azzal az eskü alatti ígérettel, hogy nem áll bosszút, kiszabadult, Észak-Itáliában új hadsereget gyűjtött, a pápával feloldoztatta magát az eskü alól és benyomult Campaniába, amelyet a szaracénok is megtámadtak. Ezek Capuánál vereséget szenvedtek és kénytelenek voltak

abbahagyni Salerno ostromát. Mindkét város behódolt II. Lajosnak, de Beneventum I. Bazilius keleti császárt ismerte el urának, aki hajóhadat küldött támogatására. II. Lajos, akit az Alpeseken túli viszonyok is elszólytottak, visszafordult Észak-Itáliába, ahol 875-ben fiúörökös nélkül elhalálozott.

29. §. Azutolsó Karolingok. A hűbériség teljes kifejlődése. —

II. Lajos halálával az itáliai királyság elvesztette külön uralkodóját, a császári méltóság pedig viszálykodás tárgya lett az Alpeseken túli francia és német Karolingok között. Ez alkalmat nyújtott VIII. János pápának (872—882) arra a kísérletre, hogy magához ragadja a császári és az itáliai királyi korona odaítélésének jogát, döntő szerepet biztosítson magának a fél-sziget ügyeinek intézésében és egyidejűleg megerősítse a pápaság helyi hatalmát. A német Karolingok igényeivel szemben Kopasz Károly francia királlyal kötött egyességet, akit 875 karácsonyán Rómában császárrá is koronázott. Viszonzásul Kopasz Károly a Róma fölött gyakorolt császári jogok nagy részéről a pápa javára lemondott és a spoletói hercegség és Dél-Itália területén nagykiterjedésű birtokokat adományozott a pápaságnak. A VIII. János rendelkezésére álló erő nem volt azonban elégséges ahhoz, hogy tartani tudja magát a római hercegség uraival és az őket támogató szomszédos Spoleto hercegével szemben. Az általa megkoronázott császártól nem kapott segítséget a szaracénok ellen, akik szabadon portyáztak a római Campagnában és nem sikerült ellenük hatékony közös eljárásra bírni a déli fejedelmeket és városokat. Ellenkezőleg, a szaracénok megtelepedtek a Garigliano mentén, ahonnet csapásai lettek Dél-Itáliának is.

Mikor Kopasz Károly 877-ben elhalálozott, unokaöccsét, Karlmannt, Német Lajos fiát, aki Németországban éppen készülődött, hogy az itáliai királyságot nagybátyjától elragadja, Lombardiában elismerték Itália királyának. Hiába igyekezett

ezt VIII. János pápa megakadályozni, mert Karlmann erős támogatásra talált Anspert milanói érsek részéről, aki egyike volt a leghatalmasabb lombardiai főuraknak. Karlmann azonban közben agyvérzés következtében megbénult és kénytelen volt visszatérni Bajorországba, ahol két esztendő múlva meghalt. Örökebe öccse, Kövér Károly sváb király lépett, akit olasz királlyá is koronáztak. Ekkor végül VIII. János pápa is rászánta magát, hogy a császári koronára vonatkozó igényét elismerje és így Kövér Károly elérte, hogy 881-ben III. Károly néven császárrá koronázták. Uralkodásának erős ellensége támadt azonban a frank törzsből származó hatalmas Guido spoletói hercegben és más délitáliai főurakban. Miután testvérei Németországban, unokaöccsei pedig Franciaországban elhaláloztak, III. Károlyt az összes karoling országok egyedüli uralkodójuknak ismerték el. Így 884-ben helyreállott a birodalom formális egysége, de távolról sem volt meg a régi hatalma. III. Károly nem tudta Németországot és Franciaországot a normannokkal, Itáliát pedig a szaracénokkal szemben megvédelmezni; hasonlóan nem tudta a császári tekintélyt a hűbéres nagyurakkal szemben érvényre juttatni. 887 novemberében a triburi birodalmi gyűlésen a világi német főurak lázadása, melynek Karinthiai Arnold, Karlmann törvénytelen fia állott az élén, lemondásra kényszerítette. Röviddel utóbb III. Károly elhalálozott és Németország, Franciaország és Itália külön-külön uralkodók hatalma alá került.

VIII. János pápa már előzően, 882-ben lázadás áldozata lett, miután megérte politikájának teljes összeomlását, amelynek nagyobbak voltak a célkitűzései, mint a rendelkezésre álló erői. Rómában és a római hercegségben a helyi főurak jobban hatalmaskodtak, mint bármikor azelőtt és a hűbéri adományozásokon keresztül elbitorolták az egyház világi birtokait. Az exarchátus, ahol a ravennai érsek VIII. János idejében is szembe helyezkedett a pápai tekintéllyel, továbbra is kívül maradt a

pápaság hatalmi körén. A szaracénok ellen, akik állandóan majdnem Róma kapuit fenyegették, nem sokat használtak a pápa által létrehozott, állandóság nélküli, helyi jellegű szövetkezések. VIII. János azzal a tervvel is foglalkozott, hogy Bizáncnál keres támogatást, miért is engedékenyebb magatartást tanúsított az egyházi kérdésekben. II. Bazilius keleti császár (867—886) igazán eredményes visszahódító hadjáratokat folytatott Dél-Itáliában, ahol már nem ütközött bele a karoling császár hatalmi körébe, de politikájában kizárólag a birodalom és nem a pápaság érdekei által vezettette magát. Miután 875-ben a bizánciaknak sikerült Barit megszerezni, a szaracénoktól elfoglalták Calabriát, a szaracénoktól és longobardoktól pedig Apuliát. Így a calabriai *tema* mellett megalakult az apuliai vagy longobard *tema* is; ezeket később, 870 körül az itáliai *katapanatusban* vagy kormányzóságban egyesítették. A Bizáncnak alávetett területek püspökségei természetesen Konstantinápolytól kerültek függőségbe; Calabriában elszaporodtak a görög szerzetesek, akik közül a tizedik század végén Szent Nílus, a Rossano melletti Sant'Adriano kolostor alapítója, tett szert különösen nagy hírnévre. E befolyások következtében Calabria erősen elgörögösödött, míg Apulia nagyobb ellenállást mutatott a görög befolyással szemben. Itt már a tizedik század első felében a bennszülött lakosság több felkeléséről van tudomásunk, amelyekkel együtt jártak a longobard fejedelemségek részéről történt támadások is. Ezzel szemben a tengeri városok — Nápoly és Amalfi — jobb viszonyban voltak a bizánciakkal, akiket bizonyos mértékig ellensúlyozónak használtak fel a longobardok ellen.

A bizánci politika befolyását már a kilencedik század folyamán érezni lehetett Rómában is, ahol szemben a frank vagy német párttal, görög párt is keletkezett. Északon Velence továbbra is elismerte a keleti császárság főhatalmát és általában úgy szerepelt, mint a bizánci kultúra városa.

Az itáliai királyságban a II. Lajos halálát követő tényleges interregnum magával hozta a hűbériség teljes kifejlődését. Kopasz Károly mind a francia, mind az olasz hűbéreseknak nagy engedményeket tett, valóságos szerződésszerű egyezmények formájában. Részen ez adományok folytán, de részen önhatalmúlag, ezek a nagy hűbéresek ebben az időben már majdnem az összes uralkodói jogokat gyakorolták, bíraskodtak, haderőt szerveztek és e fölött parancsnokoskodtak, erősségeket építettek, adót vetettek ki és végezetül pénzt is verettek. Olykor szövetségeket kötöttek egymással és teljesen korlátok közé szorították az amúgy is szűkös királyi hatalmat. A király, a királyi tisztviselők és az alattvalók helyébe a hűbérúr, a hűbéresek és a hűbéresek hűbéresei léptek. Az utóbbiak fölött az uralkodó közvetlen hatalma megszűnt és felségjogát csak a hűbérúron keresztül gyakorolhatta. A föld megszámlálhatatlan sokaságú nagyobb és kisebb hűbérbirtokra forgácsolódott szét, melyek között alig maradtak úgynevezett *allodialis*, vagyis olyan birtokok, melyek teljes tulajdonjoggal, szóval hűbéri függőség köteléke nélkül voltak valakinek a kezén. Így egy nagyon bonyolult hierarchikus rend képződött, melynek feje a király volt, legalsó fokán pedig az egyszerű *mílesek* állottak, akik valamelyik úrnak nemesi hűbéresei voltak, rendszerint némi hűbérbirtokkal, de gyakran a nélkül is. A közbeeső fokozatokon állók hűbéresek és hűbérurak voltak egy személyben. Legfelül állottak a nagy hűbérurak vagy *principes*, akiknek osztályába tartoztak a hercegek, őrgrófok, grófok, püspökök, apátok. Utánuk következtek a nagy hűbéresek és kis hűbéresek, a *valvassores maiores* («vassi vassorum») és *valvassores minores*. Az első csoportjába tartoztak Franciaországban a bárók, Lombardiában a kapitányok vagy *cattani*. Egészben véve a századokon át kifejlődött szokásokból és nem írott törvényekből álló szabályok és bonyolult szertartások tömege szabályozta e hűbéri társadalom egyes tagjainak egymáshoz való viszonyát, jelesül a hűbér adományo-

zását vagy investitúrát, a kölcsönös kötelezettségeket és a hűbéri viszony megszűnését. A hűbér kezdetben időleges jellegű volt, azután életfogytiglanivá alakult át és tőle az adományozottat csak hűtlenség, vagyis *fellonia* esetén lehetett megfosztani. Még később a fejlődés az örökletesség irányában haladt tovább. A nagy hűbéreseknél az örökletességet általánosságban Kopasz Károly ismerte el. A hűbér birtokosa hűbérét eladhatta és elajándékozhatta; ez esetben az örökös, a vásárló vagy a megajándékozott a maga részéről szintén a megfelelő jogokkal és kötelezettségekkel lépett a hűbér birtokába.

Az egyházi és világi hűbéri társadalom szerkezete alatt éltek a földet művelő parasztok, *villani*, akik személyes állapotuk szerint szabadok vagy szolgák lehettek, de mindkét esetben a földhöz voltak kötve, nem tartoztak katonai szolgálatot teljesíteni, nem volt gyülekezési joguk és nem voltak részesei a többi jogoknak sem. Ezek az általuk művelt föld fejében a földesúrnak különböző meghatározott kötelezettségekkel tartoztak, melyeket nem teljesen helyes kifejezéssel hűbéri jogosítványoknak szoktak nevezni. A villanus kötelezettségeinek egy részét készpénzben, vagy termények beszolgáltatásának formájában tartozott teljesíteni, míg más szolgáltatások meghatározott munkateljesítményekből állottak. A rendes jogosítványok mellett voltak a különleges esetekkel járó rendkívüli jogosítványok, mint mikor a hűbérúr meglátogatta földjét, mikor a hűbér tulajdonosának személyében változás állott be, mikor a hűbérúr legidősebb leánya férjhez ment és így tovább. Ezeken kívül voltak még a monopóliumok vagy *banalitások*, mely szerint például a parasztok gabonáikat a földesúr malmában tartoztak megőröltetni, kenyereiket az ő kemencéjében tartoztak kisütetni, várni tartoztak gabonájuk eladásával, hogy ne okozzanak versenyt gazdájuknak stb. Jövedelmet jelentettek a hűbérúrra nézve az igazságszolgáltatási illetékek is, mert a kirótt bírságok a legtöbb esetben őt illették meg.

A hűbéri igazságszolgáltatásnak, amely nagyrészt szintén a szokásjogon alapult, alapvető elve az volt, hogy minden egyén a saját külön bíróságának illetékessége alá tartozik. A paraszt ügyében a földesúr házi bírósága ítélkezett, a hűbéres ügyében a vele egyenrangúakból alakult hűbéri bíróság, a papság ügyében a püspöki vagy apátsági bíróság, a szabad városi lakosok ügyében a grófi bíróság. A bíróság próbatétel, eskü, párbaj, *ordalia* (németül *Urteil*) vagy istenítélet alapján hozta meg döntését. A tanúk, vagy írásos eljárás szerinti próbatétel a római peres eljárásnak, az esküvés pedig a barbár bíraskodás rendszerének volt az öröksége. Nemesek között a per eldöntésének szokásos módja volt a párbajnak szintén germán eredetű intézménye. A vádlott bizonyítás helyett párviadalra hívhatta ki a vádlót vagy tanút. A párbajt a vádlott képviselője is megvívhatta, ha például nőről volt szó. Párbajjal nemcsak büntető ügyeket, hanem polgári pereket is el lehetett intézni. Nem nemesek és azok részére, akik nem találtak olyan képviselőt, aki hajlandó volt megvívni helyettük, különleges bizonyítási eljárást, rendszerint tűzpróbát rendeltek el; vagy a kezet kellett forró vízbe dugni, vagy az izzó vasat kellett megmarkolni.

A kilencedik század végén Itáliában a következő nagy hercegségek vagy őrgrófságok állottak fenn: a friauli őrgrófság, az ivreai őrgrófság, amelyhez a mai Piemont nagy része is tartozott, a toszkánai őrgrófság, melynek Lucca volt a székhelye és a spoletói hercegség, amely a spoletói és camerinói őrgrófságra oszlott. Az ivreai őrgrófságból idővel újabb őrgrófságok váltak ki, és pedig a tizedik század második felében az alerami őrgrófság, amely nevét alapítójától, Aleramótól vette és Monferrattól Liguriáig terjedt, majd később a susai vagy torinói őrgrófság, amely Piemont középső részét foglalta magában.

A világiakhoz hasonlóan látták hasznát a hűbériségnek az egyház nagyjai is. Az egyháznagyok mindezideig úgy szerepeltek, mint a grófok és őrgrófok hatalmának ellensúlyozói, és a

királyokban megvolt a törekvés, hogy az egyik félre támaszkodjanak a másik ellenében. A királyok a püspököknek is, a világi főurakhoz hasonlóan, különleges természetű közjogi jogosítványokat adományoztak, és így már a kilencedik század végén találunk grófi hatalommal felruházott püspököket vagy püspökgrófokat. A püspökök mellett kiemelkednek a nagy kolostorok apátjai, akik körül összetömörülnek a védelmet kereső földművesek. A püspök megerősíti városi székhelyét és vidéki kastélyait. Saját védelmükre a püspökök és apátok hűbéreseket állítanak, akiknek birtokukból adományoznak hűbéreket. Így az egyház nagyjai teljesen bekapcsolódnak a hűbéri társadalmi rendbe, fegyvert öltenek és elvilágiasodnak. Az itáliai királyság leghatalmasabb egyháznagyjai közé tartoznak a milanói és ravennai püspökök, akik érseki és metropolitai rangjuknál fogva egész sor más püspöknek előjárói. A legnagyobb apátságok: a farfai a szabin hegyekben, és a montecassinói Campaniában, mindkettő közvetlen császári oltalom alatt. Jelentősek még Nonantola Emiliában, San Vincenzo a Volturno mellett és Casauria az Abruzzókban; az utóbbi II. Lajos király alapítása.

Az egyház, amely így szintén nem kerülte el a hűbéri szétforgácsolódást, a világi társadalomnál mégis jobban megőrizte az egység tudatát, sőt bizonyos mértékig megvalósította a közös keresztény társadalom gondolatát is, amire képesítette őt a lelkekben élő vallásos hit és az az egyházi szervezet, amely a természetfeletti világgal való érintkezés eszközeivel rendelkezett. A hívők közösségéből való kizárás, a szentségekben rejlő földöntúli üdvösség forrásaitól való eltiltás a legszörnyűbb csapást jelentik e korszak emberei számára; a kiátkozás így az uralomnak hatalmas fegyvere az egyház kezében. A földi életnek az örök élet alá rendelése révén az ember egész élete az egyház ellenőrzése alá kerül, amely így mindenki magán- és közéleti tevékenységének legfőbb bírójává emelkedik. Ez alól az ural-

kodók sincsenek kivéve s így az egyház bírói hatalma a szorosan vett vallási térről áttérjed az erkölcs és a politika területére is. A kánonjog közös, mondhatni egyedüli közös jogforrássá vált mindenki számára. Nagy Károly a saját közvetlen és állandó irányítása alatt álló államegyházat teremtett, de ez a Karoling-birodalom összeomlásával szintén megszűnt és az államnak az egyház feletti túlsúlyát az egyháznak az államra gyakorolt széles és mély befolyása váltotta fel. A közvélemény az egyházi hierarchiát a legfőbb és a keresztény társadalom képviselőjére egyedül hivatott szervnek kezdte tekinteni, amely fölötté áll a társadalom egységének fenntartására képtelen világi hatalomnak.

Ez az irányzat együtt járt azonban az egyház kebelén belül jelentkező belső ellentéttel, amely egyik oldalról a metropolitai hatalom, másik oldalról a püspökök és az alsó papság közötti viszonyban jelentkezett. A frank birodalomban a metropolitai intézmény lényegében Nagy Károlynak volt az alapítása s a metropoliták, miként a ravennai érsek esete is mutatta, könnyen hajlandók voltak az államnál keresni támogatást, míg a püspökök féltékenyek voltak a saját függetlenségükre és általában az egyház függetlenségére. Ezek természetesen a római pápa felé fordították tekintetüket, mint aki a leginkább hivatott arra, hogy féken tartsa a metropolitákat és szembeszálljon a világi hatalmakkal. Ennek a pártnak a munkája volt a kánonjognak úgynevezett pseudoizidoriánus összeállítása, amely nevét ismeretlen szerzőjétől vette, aki magát *Isidorus Mercatornak* nevezte. Ez a gyűjtemény részben koholt pápai levelek és dekretálék sorozatát foglalja magában, melyeknek határozott céljuk az, hogy a pápa legfőbb bírói hatalmát fölébe helyezze a metropoliták, a tartományi zsinatok és a polgári hatalmak jogának. A munka a kilencedik század derekán Franciaországban keletkezett, de csakhamar elterjedt az egész Nyugaton.

Minthogy a püspöki székhelyek a városokban voltak s a

püspökök a városokban végezték egyházi funkcióikat, nagyban hozzájárultak a városi központok jelentőségének megszilárdításához. Közigazgatási tevékenységükben az egyháziak mellett a világi elemek közreműködését is igénybe vették.

30. §. A «független itáliai királyság». — Kövér Károlynak 887-ben történt letételétől I. Ottónak 962-ben a császári trónra emeléséig terjed az az idő, melyet a *független itáliai királyság* kora néven ismerünk, mert az első Karolingok korától eltérően az itáliai királyság idegen államhoz hozzákapcsolva, vagy annak alárendelve nem volt. Ehhez hasonló függetlenség állapota előfordult már II. Lajos esetében is, ezúttal azonban a helyzet annyiban más volt, hogy a királyi szék betöltése az itáliai nagy hűbéresek választása alapján történt és ezek a királyi széket több esetben maguk közül való egyénnel is töltötték be. Éppen e körülmények folytán azonban ezen időszak itáliai királyainak hatalma sokkal kisebb, mint a megelőző korszakban uralkodott királyoké. Ezt a korszakot Itáliában a hűbéri partikularizmus, sőt az egymás melletti hűbéri partikularizmusok vetélkedése jellemzi, nem pedig a nemzeti személyiség kialakulásának kezdete, mint az Franciaországban és Németországban történt a karolingi birodalom felbomlása után. Az itáliai királyság nagy hűbéresei a frank vagy longobard törzsből valók és ilyennek érzik is magukat. Az itáliai királyság és a császárság közötti kapcsolat azonban nem szűnt meg teljesen. Maga az a körülmény, hogy a császári korona adományozása Rómában, tehát az itáliai királyság határának közelében történt, mindegyik itáliai királyt arra készítette, hogy igyekezzék azt megszerezni, annál is inkább, mert ezen a réven nagyobb tekintélyt és tiszteletet remélhetett saját hűbéresei részéről, azonkívül pedig jogalapot nyert a Róma és az egyházi állam fölötti főhatalom gyakorlására, ami nem a királyi, hanem a császári hatalomnak volt a járuléka. De ez adhatott jogcímet a Dél-Itália fölötti főhatalomra is,

ahol csak a nyugati császár szállhatott szembe a keleti császár beavatkozásával.

Kövr Karoly utódai közül Arnulf német király szerezte meg az elsőséget és mint a császári gondolat képviselője, hódolatot követelt a többi új királytól. Ezek között volt Berengár friauli örgróf, aki anyai ágon a Karolingoktól származott és már előzőleg is a Karolingok német ágához húzó pártnak volt a feje Itáliában. Berengár 888-ban Paviában királlyá koronáztatta magát. Vele szemben nemcsak a királyságra, hanem a császárságra irányuló igényekkel lépett fel Guido spoletói herceg, aki ellenfele volt már III. Károly császárnak is. Miután a Trebbia melletti csatában győzött, 889-ben Guido is megkoronáztatta magát Paviában, amivel szemben Berengár továbbra is uralkodott Itália északkeleti részén. A trónöröklés biztosítása végett Guido társuralkodónak ismertette el a fiát, Lambertet. A karoling birodalom felbomlásából származó országokban a királyt pontosabb előírás nélkül a világi és egyházi főurak gyűlése választotta. A választást azonban bizonyos mértékig korlátozta a rokonság elvének tiszteletben tartása és az a gyakorlat, hogy az uralkodó király igyekezett fiát utódául elismertetni. Guido magát 891-ben Rómában V. István pápával császárrá is koronáztatta s a következő évben az újonnan megválasztott Formosus pápával a császári koronát fiának is a fejére tétette.

A spoletói uralkodóház, amely saját hercegi politikájának és II. Lajosnak hagyományait egyesítette, egész Itália és így Róma és a félsziget déli része fölötti uralmat is igyekezett megszerezni. Ezeken a déli részeken egyrészt a szaracénok ellen, másrészt a longobard fejedelemség feletti uralom megtartásáért ismételten fegyveresen kellett fellépni. A spoletóiak ellen Berengár és Formosus pápa Arnulfhhoz fordult segítségért; az első azért, hogy akár a német királyság felsőségének elismerése árán is, visszaszerezze az itáliai királyságot, az utóbbi pedig azért,

mert fojtónak kezdte érezni a Közép-Itáliából való császár uralmát és távolabbi vidékről való császárt szeretett volna a helyén látni. A pápaság világi érdekei így szembekerültek azzal a törekvéssel, hogy egy erős és egységes hatalom alakuljon Itáliában. Ennek megdöntésére külső segítséghez folyamodtak, amiként az már az utolsó longobard királyok idejében is történt. Arnulf átkelt Itáliába és fogadta a főurak nagy részének hódolatát, míg Guido Spoletóba húzódott előle. Rómába azonban ezúttal Arnulf nem tudott eljutni, mert a toszkánai örgróf elzárta előle az odavezető utat (894). Két esztendő múlva Lambert ellen, aki atyja halála után egyedül maradt a trónon, Arnulf új hadjáratot indított. Ezúttal eljutott Rómáig, amelyet a védelmező spoletói csapatoktól elfoglalt és ott magát Formosus pápával 896-ban császárrá koronáztatta. Egy hirtelen fellépett ragály Itália elhagyására kényszerítette, és ekkor Berengár, aki úgy érezte, hogy Arnulf őt egyszerűen félretolta, egyességre lépett Lamberttel, megelégedvén az Addáig terjedő északkeleti Itália feletti uralommal. A németellenes párt Rómában is felülkerekedett, kiemeltette sírjából Formosus pápa holttestét, zsinaton ítéletet mondott fölötte és a hullát a Tiberisbe vettette. Lambert ettől fogva a pápákkal egyetértésben uralkodott és egyességi alapon igyekezett rendezni a pápák világi fejedelemségének viszonyait.

Miután Lambert 898 augusztusában örökös nélkül elhalálozott, Berengár egyedüli királya lett ugyan Itáliának, de nem tudta tényleges uralkodói hatalmát Közép-Itália fölé kiterjeszteni és Rómába sem tudott eljutni, hogy ott császárrá koronáztassa magát. Rómában teljesen a helyi arisztokrácia kerekedett felül, melynek egy bizonyos Teofilactus, ennek Teodora nevű felesége és Teodora és Marozia vagy Mariuccia nevű leánya állt az élén. Marozia egy Alberik nevű egyénhez ment feleségül, akiből később Spoleto és Camerino örgrófja lett. Ugyanekkor Felső-Itáliában Berengárra szörnyű csapást

jelentettek a magyarok, akik a kilencedik század végén telepedtek meg a mai Magyarországon és betöréseikkel rémei lettek Német- és Olaszországnak. Egyik hadjáratukban (899—900) Berengár a Brenta mellett teljes vereséget szenvedett. Ezt a hadjáratot számos betörés követte, melyekkel szemben a nyílt mezőn nem volt ellenállás, hanem csak a várakban és városokban, amelyek falaik újjáépítésére, vagy új falak építésére kényszerültek. Igen sok esetben a püspökök voltak azok, akik a falakat építették. Felső-Itáliából a magyarok portyázásaikat kiterjesztették a félsziget középső részére is, amely ugyanekkor a szaracénok támadásaitól is szenvedett. Különösen azok a szaracénok, akik délen, a Garigliano mellett telepedtek meg, voltak gyakori háborgatói az ország középső részének.

Az így meggyengült és tekintélyét veszített Berengárral szemben a lázadozó itáliai urak, különösen Adalbert toszkánai és Adalbert ivreai őrgróf, ellenuralkodót állított Lajos provençei vagy Jurán inneni burgundi király személyében. Ez 900-ban Paviában fejére tette az itáliai, majd a következő évben Rómában a császári koronát, de az itáliai főurak állhatatlansága következtében kénytelen volt meghátrálni Berengár elől és azzal az ígérettel visszavonulni az Alpeseiken túlra, hogy többé nem tér vissza Itáliába. De ígéretét nem tartotta meg és újabb itáliai útja alkalmával Berengár fogságába esván, 905-ben megvakították és visszavitték Provence-ba, ahonnan többé nem mozdult ki. Berengár ezután majdnem húsz esztendeig vetélytárs nélkül uralkodott, de vajmi kevés valóságos hatalmat gyakorolt a helyi nagyságok fölött. A spoletói uralkodóháztól eltérően délen nem fejtett ki aktív politikát. Ott azonban éppen ebben az időben, 915 augusztusában sikerült a befészkelődött szaracénokat a Garigliano vidékéről kivenni. Ez a fegyvertény egy ligának volt a műve, melynek X. János pápa (914—928), Alberik spoletói őrgróf, Dél-Itália apró államai

és a bizánciak voltak a részesei. János pápa Teofilactus családjának támogatásával emelkedett a pápai trónra, de ott nagy erélyről és személyes kezdeményezésről tett tanúbizonyságot. A kezdeményezésére kötött szövetség azonban nem állott fenn sokáig és további számottevő eredményeket már nem tudott felmutatni. Néhány hónappal a gariglianói győzelem után elhunyt a Berengárral ellenséges viszonyban álló Adalbert toszkánai őrgróf, és ekkor Berengár eljuthatott Rómába és ott császárként koronáztathatta magát. Ez azonban sem nagyobb tekintélyt nem szerzett neki, sem nagyobb vállalkozásokra nem ösztönözte.

Az itáliai nagyurak, hogy senkinek se kelljen engedelmeskedniök, vetélytársat kerestek saját uralkodójukkal szemben és számot vetve a környező uralkodókkal, Rudolf felső-burgundi királyhoz fordultak, aki a birtokában levő Szent Bernát-hágón keresztül benyomult Itáliába és 923-ban Fiorenzuola sull'Arda mellett megverte Berengárt. Berengár ekkor a magyarokhoz fordult segítségért, akik meg is jelentek, felégették Paviát és nem sokat törődve az olaszok egymás elleni harcaival, Dél-Itáliáig hatoltak. Berengár saját őrgrófságába húzódott vissza és 924-ben Veronában egy hűbérese által elkövetett gyilkosság áldozata lett. Guido toszkánai őrgróf és Ermengard, az ivreai őrgróf özvegye, ekkor Rudolffal szemben mostoha testvérükhöz, Provencei Hugóhoz, Vienne grófjához fordultak segítségért és támogatást nyertek X. János pápától is. Rudolf bizonyos, Provence-ban nyert jogok fejében, amelyek megkönnyítették a két Burgund egyesítését, Itáliában a teret átengedte Hugónak, aki 926-ban Paviában királlyá koronáztatta magát. Néhány esztendővel később, 931-ben Lothár nevű fiát társuralkodónak vette maga mellé. Hugó erélyes és erkölcsi gátlások nélküli ember lévén, válogatás nélküli eszközökkel igyekezett letörni a hűbéres nagyurak hatalmát. A püspökségeket, apátságokat és világi hűbéreket nagyrészt hozzá hú burgundiakra ruházta

és húsz esztendőn keresztül szilárdan uralkodott Felső-Itáliában. Uralma alá hajtotta Toszkánát is, amelyet egyszerűen elvett mostohatestvérétől, Lamberttől. Feleségül vette Maroziát, aki túlélte két urát, Alberik spoletói és Guido toszkánai örgrófot, Lambert testvérét. Hugó azt tervezte, hogy így kiterjeszti hatalmát Rómára is. Marozia ekkor úgyszólván korlátlanul uralkodott Rómában; letette és megölette X. János pápát és XI. János néven a tulajdon fiát emeltette a pápai trónra. De nem sokkal a Hugó és Marozia házassága után a rómaiak felkelésben törtek ki Hugó ellen, amelynek Alberik, Marozia első házasságából származó fia állott az élén. 932-ben Hugót elűzték, Maroziát és XI. Jánost fogságra vetették és Alberik huszónkét esztendőn keresztül (932—954) mint *princeps et senator Romanorum*, a pápa névleges felsősége alatt ténylegesen uralkodott a római hercegségben. Amennyire meg tudjuk ítélni, fenntartotta a belső rendet, megóvta az egyházi állam külső függetlenségét, sőt még az egyházi fegyelem helyreállításával is foglalkozott. Hugó király több ízben eredménytelenül kísérletezett, hogy Rómát visszaszerezze; sikerült azonban neki megtartani Spoletót és az Apenninekon túl fekvő pápai területeket. Alberik bizonyos mértékig a Rómára irányuló frank igények ellensúlyozására Bizánccal keresett és talált kapcsolatot. Ez azonban Hugó királyt sem akadályozta meg abban, hogy jó viszonyban legyen Bizánccal. Egyik leánya egy bizánci herceghez ment feleségül, egy bizánci hajóhad támogatta a spanyolországi szaracénok elleni hadjáratában, akik megvetették lábukat a próvence-i Fraxinetumban és Dél-Franciaországot és Észak-Itáliát pusztították. A vállalkozás azonban félbemaradt, mert Hugó arra számítva egyezett meg az alpesi átjárók vidékén megtelepedett szaracénokkal, hogy az alpesi határok ellen irányuló esetleges mozgolódások alkalmával szövetségesek gyanánt használhatja őket. Az ivreai dinasztiában Hugó kevésbé bízott és ezért el akarta fogatni Berengár örgrófot,

Adalbert és Ermengard fiát. Berengár azonban Németországba menekült, ahol I. Ottó királynál védelemre talált. Mikor némi német segítséggel az Adige völgyén visszatért Itáliába, 945-ben az urak nagy része mellette foglalt állást s Hugó és Lothár, névleg megtartva a koronát, kénytelen volt az uralkodás gyakorlásáról lemondani. Hugó Provence-ba húzódott és ott meghalt. Nem sokkal utána meghalt Lothár is, és 950-ben II. Berengár Adalbert nevű fiával együtt Paviában megkoronáztatta magát.

31. §. **A római-német császárság.** — A szász családból származó I. Ottó, aki 936-ban foglalta el a német királyi trónt, igen nagy hatalomra emelkedett és döntő befolyású szerepre tett szert a nyugati kereszténység körében. Felújítva a karolingi hagyományokat, Itália birtokát és a császárságot igényelte magának. Az olasz viszonyokba való beavatkozásra II. Berengár szolgáltatott neki alkalmat, először mikor még Hugó király idejében hozzá fordult segítségért, majd mikor megfordítva, Lothár özvegye, Adelhaid menekült hozzá Berengár üldözése elől. Adelhaid jelentős pártot hagyott Itáliában, amely kész volt Németország királyához fordulni segítségért az ivreai uralkodóház ellenében. Ottó azon a címen, hogy Adelhaidot jön megbosszulni és országát felszabadítani, nagy erőkkal szállt alá a Brennerről, mire Berengár, akit az itáliai nagyok cserben hagytak, kénytelen volt az ivreai hegyekbe menekülni. Ottó 951-ben Paviában Itália királyává kiáltotta ki magát és feleségül vette Adelhaidot. Kísérletet tett arra is, hogy Rómába eljusson, de ez a szándéka Alberik ellenállásán meghiúsult.

Németországba visszatérve, Ottó beleegyezett, hogy Berengár és Adalbert mint hűbéreseket megtartsák az itáliai királyságot; elvette azonban tőlük a veronai és aquileiai őrgrófságot, melyeket a bajor hercegséggel egyesített és így állandóan nyitott kaput biztosított magának Itália felé. Berengár újra

hatalomra jutván arra törekedett, hogy uralmát megszilárdítsa és ellenségein bosszút álljon. Ezek Ottóhoz fordultak, aki fiát, Liudolfot küldte Berengár ellen Itáliába. A hadjárat a 957. évben megindult, de Liudolf hirtelen halála miatt abbamaradt, és Berengár a maga módján, keményebben uralkodott, mint valaha. Különösen üldözte a vele szemben ellenséges püspököket. Fia, Adalbert is összeütközésbe került az exarchátus feletti joghatóság ügyében XII. János pápával (955—964), Alberik fiával, aki az egyházi és világi hatalmat egyesítette kezében. János pápa, szakítva az apai hagyományokkal, I. Ottóhoz fordult és így megnyitotta számára a császári koronához vezető utat. Ottó ezúttal személyesen jött át Itáliába és miután Berengár nyílt csatában nem tudott neki ellenállni, Rómában 962. február 2-án császárrá koronáztatta magát. Ezzel az aktussal kezdetét vette a német és az itáliai királyi és a császári korona egyesítése és vele egyidejűleg a *«német nemzet római szent birodalma»*. Lényege ennek az volt, hogy akit német királlyá választottak, ezáltal jogigényt nyert az itáliai királyság koronájára és a császári koronára is. Az itáliai királyságban azonban egyideig még megmaradt a nagyok részéről való választás. Az olasz és német királyi korona egyesítése egyébként a két nép nemzeti egyéniségét s ezeknek külön törvényeit és szokásait nem érintette.

I. Ottó a pápát oklevéllel újból megerősítette a karoling adományok birtokában; a gyakorlatban azonban a pápa hatalma a római hercegségre szorítkozott, mert az exarchátusban a császárok hosszú időn keresztül közvetlenül gyakorolták az uralkodói jogokat. Rómában Ottó helyreállította a Lothár alkotmányában lefektetett császári jogokat (28. §.) s a pápa és a rómaiak hűséget esküdtek neki. Minthogy azonban a császár nem adta vissza az adománylevélben szereplő összes birtokokat, XII. János pápa csakhamar szembehelyezkedett a császárral és Berengárral keresett érintkezést, aki San Leo nel Montefeltro várában tartotta magát. Ottó ekkor újból Rómába

ment és úgyszólván egyedülálló módon érvényesítette a császári hatalmat: zsinatot hívott össze, letétette XII. János pápát, új pápát választatott VIII. Leó személyében s azonfelül megeskette a rómaiakat, hogy a jövőben nem választanak pápát az ő előzetes jóváhagyása nélkül. Rómában ekkor hosszú küzdelmek sorozata kezdődött a császári hatalom és az önkormányzati törekvések között. Az önkormányzati pártban az egyházi és világi érdekek keveredtek össze egymással, de a kettő közül a világi elem, vagyis a birtokos nemesség jutott túlsúlyra, amelynek az volt a törekvése, hogy a császár helyett rendelkezessék a pápai trón fölött. A németellenes párt megkísérelte azt is, hogy Bizáncre támaszkodjék. Ottó távozása után XII. Jánost visszahelyezték a pápai trónra, halála után pedig, nem törődve a császárnak tett esküvel, 964-ben V. Benedeket választották meg pápának. Ottó visszatért és visszahelyezte trónjára VIII. Leót, akit halála után XIII. János követett. Ennek választása 965-ben a császárral egyetértésben történt. A császár ellen újabb felkelés tört ki, amelyet azonban keményen levertek. II. Berengárt elfogták és Németországba száműzték. Fia, Adalbert is megkísérelte, hogy ellenálljon, de sikertelenül.

Hátramaradt még a déli ügyek rendezése. I. Ottó, felújítván a karoling hagyományokat, melyekhez még a Spoletóra vonatkozó igények is hozzájárultak, arra törekedett, hogy a bizánci helyett a saját főhatalmát ismertesse el a déli államokkal. Ebben támogatta őt Vasfejű Pandolf, Capua és Beneventum hercege, akit Spoleto és Camerino birtokával is megajándékozott. Ez az egyesítés egyébként nagyon mesterkéltnak volt és nem is bizonyult tartósnak. Miután a Nikeforos Phokas keleti császárral megindult tárgyalások meghiúsultak, Ottó ismételen benyomult Dél-Itáliának bizánci területeire, de a várakat nem tudta elfoglalni. Ottó a békét Phokas utódával Tzimiskes Jánossal kötötte meg, melynek értelmében Capua és Beneventum a nyugati császárság főhatalma alá került, míg a többi terület továbbra is bizánci maradt. A két császárság közötti békét házassági

szerződés pecsételte meg: II. Ottó, akit atyja szintén császárrá koronáztatott, 972-ben feleségül vette Teofano görög hercegnőt. Ugyanebben az évben sikerült a szaracénokat kiverni provence-i támaszpontjukból, Fraxinetumból.

Az itáliai királyságban I. Ottó ugyanazt a politikát követte, mint Németországban, vagyis a hűbéreseket ellenében a püspökök hatalmának növelését mozdította elő. Ezzel csak tovább fejlesztette azt az irányzatot, amely a Karolingok idejében kezdődött és az úgynevezett független itáliai királyság korában tovább folytatódott. A kormányzati jogkör nagy része a püspökök kezében egyesült, akik sok helyütt a városokban a grófi hatalom örökébe léptek. A különbség azonban a grófokkal szemben abban állott, hogy a püspökök állandóan a városokban székeltek. Egyes esetekben a grófi jogkört a császár formálisan is a püspökökre ruházta, — ez történt az úgynevezett püspök-grófok esetében — más esetekben a püspökök formális átruházás nélkül, ténylegesen gyakorolták ezeket a jogokat. A grófok kormányzati köre így hovatovább a vidékre szorítkozott, amely innét nyerte az olasz *contado* (conte=gróf) nevet. De még ebből a contadóból vagy vidékből is ki voltak véve az immunitás alatt álló egyházi területek. A viszonyoknak ilyen alakulása a városok belső életére igen fontos következményekkel járt. A püspökök, akik az egyházkormányzattal is el voltak foglaltak, *avvocato* vagy *visconte* nevű személyes képviselőjükön kívül az előkelőbb városi polgárokat is meghívták, hogy vegyenek részt a város igazgatásában és így újabb lökést adtak a municipális élet újjászületéséhez.

II. Ottót (973—983), aki már előzőleg társkirálya és társ-császára volt atyjának, trónralépése után több éven át a német ügyek az Alpeseiken túl visszatartották. Ez idő alatt Rómában a császárellenes és császári párt harcolt a város és a pápaság fölötti uralomért. Az elsőnek a Crescenzio-család, az utóbbinak a Tusculum grófok családja állott az élén. 980-ban II. Ottó ájtott Itáliába és helyreállította a császári tekintélyt Rómában.

Innét továbbment Dél-Itáliába, azzal a szándékkal, hogy leszámoljon a szicíliai muzulmánokkal, akik a félsziget déli részét állandó betöréseikkel nyugtalanították. Szicília ekkoriban, 947-től kezdve a Khelbiták örökletes emirátusa alatt állott, akik maguk fölött névlegesen elismerték a Fatimidák főhatóságát, tényleg azonban függetlenül uralkodtak. A Fatimidák, akik az Aglabidákat váltották fel Algir és Tunisz uralmában, egyébként Egyiptomot is meghódították és székhelyüket oda helyezték át. A Khelbiták a bizánciakra Calabriában súlyos vereséget mértek; velük szemben II. Ottó sem volt szerencsebb, amennyiben 982-ben a capuai gróf segítsége dacára Capo della Colonne mellett Calabriában súlyos vereséget szenvedett és maga is csak nehezen tudott megmenekülni. A következő esztendőben Rómában meghalt.

Halála alkalmával fia, III. Ottó (983—1002) még gyermek volt és helyette anyja Teofano és nagyanyja Adelhaid kormányzott. A fiatal Ottó tényleg 995-ben vette át az uralmat s ekkor Rómába jött, ahol Giovanni Crescenio kormányozta a várost. Crescenio az Angyalvárban székel, amelyet már Alberik idejében erősséggé alakítottak át. Crescenio mindazonáltal nem szállott szembe a császárral, aki így az üresen álló pápai széket akadálytalanul betölthette egyik rokonával. Az új pápa, aki V. Gergely néven foglalta el a pápai trónt, az első német volt a pápai széken. Ottó távozása után azonban Crescenio újból visszaszerezte a hatalmat, feltüzeltelte a népet és elűzte a német pápát. Terve az volt, hogy a régi köztársaságot állítsa helyre a keleti császárság védősége alatt. Bizánc jóváhagyásával egy Philagathos János nevű calabriai görögöt választottak meg pápának, aki mint pápa a XVI. János nevet vette fel. III. Ottó gyorsan visszafordult és leverte a felkelést. Cresenziót 998-ban felakasztották, János pápát fogságra vetették és megcsonkították.

Ezúttal Ottó nem hagyta el Rómát, hanem odahelyezte

állandó székhelyét, azzal a szándékkal, hogy felújítja a régi birodalmat és azt mint a római keresztény társadalom legfőbb világi és egyházi hatalmassága, a tőle függő pápával egyetértve, Rómából is kormányozza. Udvarát bizánci mintára szervezte át, tisztviselőinek görög-római elnevezéseket adott s a bírakat a római jog alkalmazására utasította. Abban a gondolatkörben élt, hogy így a különböző nemzeti elemeket az egyetemes rómaiságban olvaszthatja fel. Ezeknek a terveknek lényeges alkotórésze volt az is, hogy az egész katolikus egyház feltétlenül elismerje a pápa felsőségét. Ebben természetesen találkozott II. Szilveszter pápa (999—1003) törekvésével, akit unokaöccsének halála után ő helyezett a pápai trónra.* II. Szil-

* II. Szilveszter, aki mindössze négy esztendeig, 999-től 1003-ig ült a pápai trónon, egyike volt a középkor legnagyobb pápáinak. Egész lelkével csüngött az egyházi univerzalizmus és a felújított római világbirodalom gondolatán és ezeket a képzeteit tanítványának, III. Ottónak lelkébe is belecsepegtette. Pápasága a magyar történelem szempontjából is elsőrangú fontosságú. Ő volt az, aki az európai népek közösségébe beilleszkedett új magyar állam fejedelmének, Istvánnak, koronát küldött és a korona küldésén kívül kiváltságos egyházjogi hatáskörrel is felruházta. A korona küldésével, mint az anyaszentegyház feje, elismerte Istvánnak és törvényes utódainak isteni elhivatáson alapuló uralkodói méltóságát és a keresztény királyokat megillető szuverén felségjogait. Egyházjogi szempontból István felhatalmazást nyert, hogy országában az apostoli Szentsték követének jogait gyakorolja, a magyar egyházat megszervezze, érsekségeket, püspökségeket, kolostorokat alapítson, a főpapi széket betöltse és egyházi méltóságokat adományozzon. Miként a Hóman-Szekfü-féle magyar történet kifejti, Istvánnak abban a ténykedésében, hogy a római pápától kért és nyert koronát, nem szabad a német vagy bizánci befolyás ellen védekező politika tudatos megnyilvánulását keresni, hiszen a kor felfogása szerint királyi cím iránti kérelemmel bármelyik fejedelem csakis a pápához fordulhatott. Mindazonáltal ugyanez a történet megállapítja azt is, hogy szuverén uralkodó lévén István nem is gondolhatott arra, hogy a keleti, vagy nyugati császártól kérjen királyi címet és koronát, mert ez a politikai függet-

veszter, eredeti nevén Gerbert, aquitaniai születésű volt és az auvergne-i Aurillac kolostorban nevelkedett. A pápai trón elnyerése előtt tudományosságával nagy hírnevet szerzett magának és különböző magas egyházi méltóságokat töltött be, közöttük a reimsi és ravennai érseki széket. A pápa és császár egyformán foglalkozott az egyházi reform gondolatával és a tervekből kifolyóan Ottó érintkezésbe lépett különböző magas kolostori személyiségekkel, különösképpen olaszokkal, így Szent Nílussal és Szent Romualddal. Elgondolásai és a belőlük folyó kormányzati irány nem találkozott a németek tetszésével, akik úgy vélték, hogy a császár előtt a német érdekek háttérbe szorulnak. De a császári ábrándok a római népet sem hódították meg. 1001-ben Rómában felkelés tört ki és Ottó, miután a várost elhagyni kényszerült, nem tudta a visszatérést kierőszakolni. Mialatt csapatai Rómát ostromolták, ő 1002-ben a Civitacastellana melletti Puternóban meghalt és katonái csak nagy nehézségek között tudták holttestét Németországba hazaszállítani.

lenség feladását jelentette volna, míg a pápától nyert korona és királyi cím nem járhatott ilyen következményekkel. Amennyiben Istvánnál tényleg forogtak fenn ilyen megfontolások, úgy ezeket nehéz elválasztani a császári hatalom elleni védekezés gondolatától. De hogy a korona és királyi cím kérése nem bírt III. Ottó ellen irányuló aktus jellegével, azt a pápa és császár közötti viszonyról fogva valószínűnek kell feltételeznünk. Bizonyítani látszik ezt az egykorú Thietmár krónikája, aki azt mondja, hogy «az említett császár kegyelméből és sürgetésére Vuaic, a bajor herceg veje, aki birodalmában püspöki egyházakat állított fel, koronát és áldást nyert.» Ebből arra is lehet következtetni, hogy egyenesen a császár volt az, aki István kívánságát a pápánál közvetítette. Arra, hogy a korona kérésével és elfogadásával a magyarok uralkodója a pápának földi hatalmát, vagy főhűbérúri jogát elismerte volna, semmiféle adat nincsen. Maga a szentszék is csak VII. Gergely korától kezdve, mikor a pápai világuralom elmélete tényleg kialakult, kezdett ilyen alapon hűbéri igényeket támasztani.

HATODIK FEJEZET.

Első küzdelem a pápaság és császárság között. A normannok Dél-Itáliában.

32. §. Új alakulások Lombardiában és Dél-Itáliában. — A tizenegyedik század kezdetén Itáliában új élet előjelei mutatkoznak. A hűbéres világban nagy jelentőségre tesz szert az úgynevezett *secundi milites* osztálya, amely olyan alsóbbrendű hűbéresekből állott, akik birtokaikat a nagyobbaktól, főleg pedig egyházi személyektől bírták hűbérül. Ezek legnagyobb-részt bennszülött itáliaiak, vagy italizált idegenek, főként longobardok és sok esetben városi lakosok voltak, akik hűbéres földjük művelése mellett a városokban valamely más polgári foglalkozást is űztek. Fontosságuk így összeesik a városi élet újjáéledésével. Így Dél-Itália tengeri városai mellett Közép- és Észak-Itália városainak jelentősége is kezd kidomborodni.

Minthogy III. Ottónak nem maradt fiúgyermeke, halála után valóságos választás történt Németországban, amely erős vetélkedésre adott alkalmat a különböző trónigénylők között. A választási harcból II. Henrik (1002—1024) — mint császár ezen a néven tulajdonképpen első, de általánosan a királyi számozást szokták használni — került ki győztesen. II. Henrik szintén a szász királyi családból származott és déd-unokája volt Nagy Ottónak. De az itáliai uralkodó osztály felkelt ellene s a független itáliai királyság emléket felidézve, helyi ellenjelöltet állított és megmozgatta azokat az erőket, melyek az idegenek iránti ellenszenvből táplálkoztak. A világi főurak, akik természetsszerűleg elégedetlenek voltak az Ottók politikájával, amely a püspököknek kedvezett, 1002-ben Arduin

ivreai örgrófot választották meg királynak, aki már III. Ottó idejében harcban állott a szomszédos püspökökkel és ebben a harcban támogatásra talált a secundi milites osztályánál. Az új király így szemben találta magát az itáliai királyság püspökeivel és ezeken kívül a canossai örgrófokkal, a német párthoz tartozó hatalmas hűbérurakkal. Ezek II. Henrikhez fordultak, aki 1004-ben átjött Itáliába és Paviában megkoronáztatta magát. De mindjárt ez alkalommal vérbe kellett fojtani a paviai polgárok felkelését. A túl hatalmas német király elől Arduin saját birtokaira vonult vissza, de II. Henrik távozása után ismét gyakorolni kezdte a királyi jogokat, a nélkül azonban, hogy a német-püspöki pártot le tudta volna győzni. Henrik erre másodszor átjött Itáliába (1013—1014) és Arduin ismét nem tudott vele megmérkőzni. Alighogy Henrik eltávozott, Arduin ismét fegyverhez nyúlt. Kezdetben voltak is sikerei, de később vereséget szenvedett. Utóbb betegen az Ivrea melletti fruttuarii kolostorba vonult, ahol 1005 decemberében elhalálozott. Halála után pártja csak rövid ideig tudta tartani magát.

Második itáliai útja alkalmával II. Henrik Észak-Itáliából Rómába ment, ahol III. Ottó halála után a hatalmat Giovanni Crescenzo, az Ottó által kivégeztetett Crescenzo fia ragadta magához. Ennek halála után a hatalom a Tusculum grófok kezébe került, akik családjuk egyik tagját (VIII. Benedek, 1012—1024) segítették a pápai trónra. II. Henrik Rómába érkezése után elismerte Benedeket és 1014-ben vele császárrá koronáztatta magát. Neki is le kellett vernie Róma népének egy zendülését, melynek lezajlása után visszatért Németországba. VIII. Benedek eréllyel vitte nemcsak az egyházi, hanem a világi ügyeket is, különösképen pedig újból felvette a harcot a muzulmánokkal. Ebben a harcban támogatásra talált az itáliai királyság két városánál, Genovánál és Pisánál, melyek ekkor kezdtek tengeri hatalommá fejlődni és fegyvereiket meghordozták Korzikában és Szardíniában.

Ezzel egyidejűleg délen, főleg Apuliában, itáliai visszahatás jelentkezett a görög uralommal szemben. 1009-ben egy felkelés, melynek egy longobard törzsből származó Melo nevű nemes állott az élén, Bariból csaknem egész Apulia vidékére kiterjedt. A felkeléssel szemben a görög *katepan* vagy helytartó, a beneventói és salernói herceggel szövetséget kötött; ezek úgy érezték, hogy az apuliai városoknak ez a megmozdulása az ő hatalmuk ellen is irányul. A felkelést így sikerült elfojtani. Melo segítségért a pápához fordult, aki egyházi érdekeinél fogva természetes ellensége volt a görög uralomnak Dél-Itáliában. A pápának sikerült is a felkelők érdekében néhány zsoldos normann csapat támogatását megszerezni. Ezek segítségével Melo szembeszállt a görögökkel, de néhány kezdeti győzelem után 1018-ban, a történelmi Cannae mellett döntő vereséget szenvedett. Ekkor Capua és Salerno elismerték a görög főhatalmat.

II. Henrik, a Németországba menekült és ott később el is hunyt Melo, valamint a pápa ösztönzésére, 1021-ben harmadszor is átkelt Itáliába és Campania meghódítása után benyomult a beneventói hercegség területére. Támadó hadjárata azonban megtört az apuliai görög várak ellenállásán, a hadseregében kitört vérhas pedig visszavonulásra kényszerítette. A pápa és a császár ezután még közösen zsinatot tartott Paviában, amelyen előkészületeket tettek az egyház reformjára; ezután Henrik visszatért Németországba. Itáliai uralma sokkal ingatagabb volt és sokkalta nagyobb ellenállással találkozott, mint a három Ottóé.

Ugyanez a jelenség ismétlődött II. Konrád (1024—1039) idejében, akinek személyében a frank vagy száli dinasztia lépett a trónra, amely egy évszázadon át uralkodott Németországban. A Konráddal rokonszenvező itáliai egyházi párttal, amelynek a hatalmas milanói érsek, Aribert állott az élén, egy világi párt állott szemben, amely először Róbert francia királynál, majd V. Vilmos aquitániai hercegnél keresett támogatást.

Az utóbbi fia javára elfogadta a neki felajánlott itáliai koronát, de minthogy nem mert szembehelyezkedni a püspökökkel, feladta a küzdelmet. Minthogy a viszályban Milano is, érsekének példáját követve, a császár mellé állott, Pavia a Milano iránti féltékenységtől indítatva, Konrád ellen foglalt állást. Konrád, miután átjött Itáliába, Milanóban királlyá koronáztatta magát, majd kikényszerítette Pavia és az iránta ellenséges világi urak, közöttük a toszkánai örgróf hódolatát. Ezután Rómába vonult és XIX. János pápával, VIII. Benedek testvérével 1027-ben fejére tétette a császári koronát. Rómában ez alkalommal is összeütközésre került a dolog a bennszülöttek és a németek között.

II. Konrád, noha Itáliában az egyházi párt juttatta őt hatalomra, nem támaszkodott olyan mértékben a püspökökre, mint a szász császárok, hanem a világi és egyházi főurakkal szemben más elemek bevonásával is igyekezett a királyi hatalmat alátámasztani. Ezek között voltak a *secundi milites* vagy kis valvassorok, akik állandó harcban állottak tulajdon hűbéreik örökletességéért a nagy hűbérurakkal. Konrád ezeket igyekezett magához láncolni és azt az elvet igyekezett kifejezésre juttatni, hogy a király iránti hűségnek meg kell előzni a közvetlen hűbérúr iránti hűséget.

A nagy hűbérurak és a kis hűbéresek közötti ellentét különösen erős volt Lombardiában. Aribert milanói érsek tulajdon hűbéreseivel szemben éreztetni akarta a hatalmát és egyesekeket megfosztott hűbérüktől. Erre az egész osztály fegyvert fogott, de velük szemben Aribertet nemcsak a nagy valvassorok vagy kapitányok, hanem a városi polgárok is támogatták és így sikerült neki az ellenszegülőket kivenni a városból. A kiüldözöttek erre a környékbeli kis hűbéresekkal együtt ligát alkottak, amely *motta* néven vált ismeretessé. (Motta valószínűleg ugyanabból a töből származik, mint *ammutinamento*=felkelés). A felkelőkkel Campomalónál, Pavia és Abbiategrosso között került

ütközetre a dolog és Aribert kénytelen volt visszahúzódni Milano falai mögé.

Erre mindkét párt II. Konrádhoz fordult, aki 1036-ban átjött Itáliába és a paviai diétán Aribertet, aki már elég okot szolgáltatott az erélyes fellépésre, elítélte és fogságra vettette. Az érseknek azonban sikerült fogságából Milanóba menekülni, amely teljesen az ő pártjára állott. Konrád erre ostrom alá fogta Milanót. Aribert vele szemben megszervezte a polgárok hadseregét, amely a *carroccio*, egy ökröktől vont és a városi lobogót hordozó szekér körül csoportosult. A császár nem tudta a várost elfoglalni és így az érseknek méltóságától való megfosztása és utódának kinevezése hatástalan maradt. A harc azonban nem maradt eredmény nélkül, mert Konrád ez alkalommal, 1037-ben kihirdette az új hűbéri törvényeket, melyek szerint minden hűbér, beleértve a kis hűbéreseket birtokait is, férfiágon örökletes, és senki sem fosztható meg hűbéréből, csupán a vele egyenrangúakból álló bíróság szabályszerű ítéletével. De ki volt mondva a törvényekben, hogy még az ilyen ítélet ellen is a császárhoz lehet fellebbezni. Ezekkel a törvényes intézkedésekkel a nagy hűbéreseket hatalmuk jelentős részét elvesztették és szervezetük bomlásnak indult, míg velük szemben a kis hűbéreseket osztályához tartozók független kisbirtokosokká kezdtek átfajlódni.

III. Henrik (1039—1056), aki huszonkét éves korában követte atyját a trónon, sokkal több engedékenységet mutatott a papság irányában és nyomban ki is békült Aribert milánói érsekkel. Ekkor azonban az érsek talált ellenzékre, pontosan ugyanannak az ipart és kereskedelmet űző városi polgárságnak körében, amely azelőtt a legfőbb támasza volt Konráddal szemben. A milánói polgárság fegyvert ragadott az érsek és a többi főúr ellen és ezeket 1040-ben a város elhagyására kényszerítette. A néppártnak Lanzone nevű vezére maga is nemes volt és így kezdődött a kisnemesség és polgárság össze-

olvadása. Az érsek és a főurak Milanót ostrom alá fogták, amely három évig tartott. A milánóiak végül azt határozták, hogy Henriktől kérnek segítséget. Henrik német helyőrséget akart küldeni, hogy megszállja a várost és helyreállítsa a rendet. Ennél az ajánlatnál a szembenálló pártok előnyösebbnek látták, ha egyességre lépnek egymással. A megkötött egyességnek a részleteit nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a kiüldözöttek visszatértek a városba. A különböző társadalmi osztályoknak ez a megegyezése nagy lökést adott a milánói «község» további fejlődésének.

Míg így Lombardiában megkezdődött a középkori olasz élet sajátos alakulásának, a *comune* néven ismert községnek vagy városállamnak a kifejlődése, Itália déli részében egy egységes királyság volt alakulóban. Ennek az alakulásnak normann kalandorok voltak a kezdeményezői, akik megszervezték és a maguk szolgálatába állították az ott mozgásban levő különböző helyi erőket.

II. Konrád második itáliai útja alkalmával, miután abba-hagyta Milano ostromát, figyelmét Dél-Itália ügyeire fordította, ahol a legzavarosabb állapotok uralkodtak. Itt a görögök szüntelen harcban állottak a longobard hercegségekkel, ezek pedig a görögökön kívül harcot viseltek a nápolyi hercegséggel. Ezekbe a harcokba majd az egyik, majd a másik félnek a szolgálatában beavatkoztak a normann kalandorok és ezen a réven, szolgálataik fejében nagyobb birtokokhoz jutottak. Így a normann Rainulf, aki már Melót is segítette a görögök ellen, a nápolyi hercegtől megkapta Aversa vidékét, amelyből 1030-ban külön grófságot alapított. Aversa így központja lett a Normandiából érkezett csapatok hadi vállalkozásainak. Más normann csapatok Hauteville Vilmos, Drogo és Hunfred testvérek vezetése alatt IV. Waimar salernói herceg szolgálatába állottak.

II. Konrádot a császári védnökség alatt álló montecassinói apátság szerzetesei hívták segítségül IV. Pandulf capuai herceg

ellen, aki a római campagnát is fenyegette. A császár elfoglalta Capuát és 1038-ban Waimarnak adta hűbérül, az aversai grófságot pedig császári hűbér gyanánt Rainulfnak adományozta. Délitaliai tevékenysége ezzel ki is merült. Az ott gyakori ragályok arra kényszerítették, hogy visszavonuljon északra, ahol nemsokára elhalálozott. A normannok továbbra is beavatkoztak a helyi küzdelmekbe és folytatták saját uralmuk kiterjesztését. Mikor Apulia lakossága felkelt a görögök ellen és hozzájuk fordult segítségért, megverték ugyan a görögöket, de a meghódított területet egymás között osztották fel. Rainulf aversai gróf kapta Sipontót és a Gargano hegyet; Hauteville Vilmos, akit Vaskarú néven ismertek, Melfit választotta székhelyéül és Waimar hűbérurasága alatt Apulia grófja lett. III. Henrik 1047. évi déli hadjárata alkalmával elismerte a normannok szerzeményeit és az aversai és melfi grófságokat, kivonva Waimar salernói herceg hűbérurasága alól, császári hűbérre minősítette. III. Henrik Capuát is visszavette Waimartól és újból Pandulfnak adományozta. A Capua és Salerno közötti állandó ellenségeskedés természetesen elősegítette a normannok további terjeszkedését. Mialatt Aversai Richárd Capuát fenyegette, Hauteville Hunfred, aki Drogót követte a melfi grófságban, elfoglalta Salernót. Ugyanekkor Guiscard Róbert, szintén a Hauteville testvérek egyike, megvetette a lábát Calabriában. Beneventum, hogy oltalmat találjon a normannok ellen, 1051-ben behódolt IX. Leó pápának.

Az így nagy hatalomra szert tett normannok ellen szövetség jött létre. Egyes apuliai urak, akik azelőtt felkeltek a görögök ellen, most szövetkeztek velük és támogatást kerestek a pápánál is. De éppen ebben a pillanatban a Róma és Bizánc közötti egyházi ellentétek a Caerularius Mihály szakadásával 1054-ben a végleges különválás állapotába jutottak. Mindazonáltal IX. Leó pápának sikerült sereget toborozni, amellyel a normannok ellen vonult. De Civitanál a beneventói hercegség és Apulia

határán 1053. június 18-án Aversai Richárd és Guiscard Róbert teljesen megverte. Maga a pápa is fogságba esett, melyből csak néhány hónap múlva szabadult ki. Guiscard Róbert, aki 1057-ben Hunfredot követte a salernói fejedelemségben, testvére, Roger segítségével tovább terjeszkedett és Apulia és Calabria hercege címet vette fel. Ugyanekkor Aversai Richárd Capuát hódította meg. Róbert még tovább folytatta a hódításokat és a görögöket teljesen kiverte a félszigetről. A görögök utolsó erőssége, Bari, 1071-ben esett el. Miután Róbert és Roger egész Calabriát meghódították és felosztották egymás között, Roger, bátyjának támogatása mellett, átkelt Szicíliába is, ahol 1072-ben elfoglalta Palermót és Róbert hűbérurasága alatt majdnem az egész szigetet megszerezte magának.

33. §. Az egyházi reform és az investitúra-harc. — Mialatt Észak-Itáliában a városi önkormányzati élet első megnyilvánulásai jelentkeztek, délen pedig egy egységes hatalom készült az apró államocskák sokaságának s a két császárság befolyásának és hatalmi vetélkedésének helyébe lépni, Rómában megszilárdulni látszott a német császárság hatalma, ami főként III. Henriknek a pápaság reformjára irányuló tevékenységével volt összefüggésben. Ez a reformtevékenység azonban, amely egyházi érdekeket volt hivatva szolgálni, olyan erőket szabadított fel, amelyek hatásukban a császárság és az egyházi hűbérurak hatalmára károsnak, a pápaságra ellenben kedvezőnek bizonyultak. Bennük kell keresni a pápaság és a császárság között kitört nagy összeütközés indító okait. Az így kitört küzdelem kedvező helyzetet teremtett a községi autonómiák kifejlődése és a normann állam végleges megalakulása számára.

XIX. Jánost, aki pápasága alatt csak rokonságának, a Tusculum grófok családjának érdekeivel törődött, 1032-ben a pápai trónon egészen fiatal, állítólag tizenkét esztendőös unokaöccse, IX. Benedek követte, akit a Crescenziek vezetése alatt

álló ellenpárt elvetemült és botrányos élettel vádolt meg. Szoros egyetértésben állott viszont II. Konrád császárral, aki természetes támogatója volt a császárpárti Tusculum grófok családjának. Az 1044. évben kitört felkelés mégis előzte IX. Benedeket és helyébe III. Szilvesztert választották meg pápának, aki azonban vele szemben nem tudta tartani magát. Mindazonáltal Benedek, látván a személyével szemben megnyilvánult nagy ellenszenvet, 1045-ben pénzért lemondott VI. Gergely javára, akinek személyében egy erélyéről híres és az egyházi reform híveitől is támogatott egyéniség lépett a pápai trónra. Mikor azonban a pápai trónváltozással kapcsolatos üzlet nyilvánosságra jutott, az ő választásának érvényességét is megtámadták. Így állottak az ügyek, mikor az érdekeltek a császárhoz fordultak közbelépésért. III. Henrik 1046 decemberében Sutribazsinatot hívott össze, amely Szilvesztert és Gergelyt egyaránt letette; nem sokkal utóbb egy Rómában tartott zsinat Benedeket is detronizálta és Henrik kijelölése alapján egy német püspököt, II. Kelement (1046—1047), választott meg pápának. Az új pápa császárrá koronázta III. Henriket, akit a rómaiak a *patricius romanorum* címmel és azzal a joggal ajándékoztak meg, hogy a jövőben ő jelölje ki a nép és a klérus által megajtendő választás számára a leendő pápa személyét. Ilyen választási rend mellett egymásután három német pápa következett: II. Damasus (1048), IX. Leó (1049—1054) és II. Viktor (1055—1057).

Kijelöléseinél III. Henrik a pápaság vallásos megújhodása és az egyházi reform ügye iránti őszinte vágytól vezettette magát és az új pápák is ennek az irányzatnak szolgálatában állottak. Ez a reformmozgalom a tizedik század folyamán a burgundi clunyi kolostorból indult ki. Ez a 910-ben alapított kolostor a többi tőle függő kolostor-alapítással egyetemben a benedekrendi szerzetességnek egy külön irányzatát képviselte. A clunyi befolyás a tizenegyedik század elején a nagy Odilo

apát (994—1049) személyében érte el a tetőpontját és Itáliában és Rómában is erősen érezte a hatását. Mellette azonban Itáliában a szerzetesi reformnak belföldi eredetű intézményei is keletkeztek. Ilyen volt a Szent Nílus görög eredetű szerzetességén (29. §.) kívül a megreformált benedekrendiek két csoportja: a camaldoliak, kiknek rendjét Szent Romuald alapította 1012-ben, az Arezzo melletti camaldoli kolostorban, és a vallombrosaiak rendje, melyet Szent Gualbert János alapított 1038 körül a Firenze melletti vallombrosai kolostorban. Mindkét vallásos közület lelkes előmozdítója volt az egyházi reformnak.

Kezdetben a reformmozgalom a szerzetességre korlátozódott és főleg a benedekrendi regula eredeti tisztaságának helyreállítására és követésére irányult. De már ez a célkitűzés is érintette az egyházi és világi politikát egyaránt, mert vele járt a kolostorok kivétele a püspökök hatalma alól s ezeknek közvetlenül a pápa alá rendelése, valamint a kolostorok vagyonának megvédelmezése a világi urakkal szemben. Így a reform szükségképpen a hűbériség mindkét ágának hatalma ellen irányult. Idővel a reformmozgalom az egész egyházi fegyelem helyreállítását és az egyháznak a világi befolyás alól való felszabadítását tűzte ki célul. Ebből kifolyólag egyik oldalon harcot indított a simonia, vagyis azon visszaélés ellen, hogy a királyok és világi főurak az egyházi tisztségeket anyagi ellenszolgáltatások fejében juttatták viselőiknek, a másik oldalon pedig küzdött a papi házasság, — vagy miként a reformisták mondták — az ágyasság ellen. A papok házasságát nyugaton, ellentétben kelettel, ahol általánossá vált, már a negyedik századtól kezdve tilalmazták; a valóságban azonban a papi házasság itt is széles körökben divatozott.

Minthogy a magas egyházi méltóságok felett a királyok rendelkeztek, ami viszont nagy részben ezeknek a méltóságoknak hűbéri viszonyából folyt, a simonia elleni küzdelem könnyen a királyi hatalom elleni küzdelemmé alakult át. Mindazon-

által ez a lappangó ellentét bizonyos időn át nem jutott még kitörésre. Ez főleg annak a körülménynek volt tulajdonítandó, hogy a mély vallásosságú III. Henrik, aki állandó és szoros összeköttetésben állott Hugó clunyi apáttal, saját személyében tartózkodott a simoniától és élete egyik fő feladatának tekintette az egyházi reform megvalósítását. Az általa behelyezett pápák is megújult erővel vezették a simonia elleni harcot, melyben őket több zsinat elítélő határozata is támogatta. Különösen IX. Leó pápa vált ki közülük a reform iránti buzgalmával. IX. Leó a pápaságot állította a reformmozgalom élére, megszilárdította a pápai hatalmat és szorosabbra fűzte a kapcsolatokat az egyes nemzeti egyházakkal; megtartotta ugyan a jó viszonyt III. Henrikkel, de minden cselekedetében legfőként az egyházi és pápai érdekeket tartotta szem előtt. A reformmozgalom célkitűzése állandóan bővült; leghevesebb képviselői a világiak részéről történő egyszerű investitúrát is simoniának minősítették s azt a tényt, hogy a császár rendelkezik a pápai trón betöltéséről, az egyházi szabadság jogtalan korlátozásának tekintették. Ennek a széleskörű reformprogramnak a megvalósítását nagyban előmozdította az a körülmény, hogy III. Henrik halála után IV. Henrik (1056—1106) személyében egy kiskorú gyermek került a trónra.

Rómában a reformpártnak és a pápai függetlenség kivívását célzó mozgalomnak ekkor Hildebrand került az élére. A világtörténelemnek ez a nagy alakja a toszkánai Soanában született és a clunyi irányhoz tartozó római Santa Maria sull'Aventino kolostorban nevelkedett; hogy tényleg letette-e a szerzetesi fogadalmat, nincsen eldöntve. IX. Leó bíborossá nevezte ki és befolyása a kúriában a következő pápák alatt állandóan növekedett. II. Viktor halála után császári kijelölés nélkül, csupán utólagos jóváhagyás kikérése mellett, egy császárellenes családból származó főpapot, Frigyes montecassinói apátot, Lotharingiai Gottfried testvérét választották meg pápának, aki

mint pápa a IX. István nevet vette fel (1057—1058). Halála után az új irányzattal elégedetlen római nemesség X. Benedeket választotta meg és ültette be a pápai székbe. Hildebrand, egyetértésben a német régensséggel, Sienában Gerhard firenzei püspök megválasztását vitte keresztül, aki II. Miklós (1058—1061) néven lépett a pápai trónra. Lotharingiai Gottfried, aki canossai Bonifácus toszkánai őrgróf özvegyét, Beatrixet vette feleségül és ezen a jogcímen kormányozta az őrgrófságot, Róma ellen vonult és Miklóst a pápai székbe ültette. Az 1059 áprilisában tartott lateráni zsinat kimondotta, hogy a jövőben a pápát kizárólag a bíborosok testülete választhatja, a nép és a papság egyszerű jóváhagyása mellett. A pápa kijelölésének Henrik király által gyakorolt jogát csak merő általánosságban tartották fenn utódai számára, úgy azonban, hogy ezeket csak a személy szerinti jog illeti meg; lényegileg a pápaválasztás felszabadult a császári hatalom alól.

A bíborosok vagy kardinálisok testülete ebben az időben nőtte ki magát a pápai kormányzat legfontosabb intézményévé. Eredetileg kardinálisoknak azokat az egyházi személyeket nevezték, akik a püspöki egyházak szervezetét alkották (az elnevezés a «cardo», cardine szóból ered, aminek jelentése sarok, sarkalatos jelentőségű, fontos valami), egyszóval az a testület volt, amely a püspöknek segédkezett. Rómában ez a testület kardinális papokból, kardinális diakonusokból és kardinális püspökökből állott. A kardinális papok voltak a város egyes plébániai egyházainak (*tituli*) fejei. A kardinális diakonusok elnevezésüket az első keresztény idők diakonusaitól vették, akik a papok alatt álló egyházi fokozatot alkották, amelynek tagjai a jótékonyság munkáját gyakorolták és az istentiszteleteket végezték; a kardinális diakonusok ugyanezeket a feladatokat látták el abban a hét kerületben, melyre Róma egyházi igazgatás szempontjából fel volt osztva. A kardinális püspökök az úgynevezett suburbicarius, vagyis a város közvetlen

szomszédságában fekvő egyházmegyéknek voltak a püspökei, mint Albano, Frascati stb. A bíborosi testületnek ez a felosztása mindmáig megmaradt, noha az első két csoportnál ténylegesen semmi sem maradt meg az eredeti feladatokból és ezekre a helyekre Rómától távoleső egyházmegyék püspökei is kinevezhetők voltak,

Szintén az 1059. évi zsinat intézkedéseket rendelt el a papok ágyassága ellen és kimondotta azt is, hogy senki sem fogadhat el egyházi hivatalt világiak kezéből. Ezeknek a radikális intézkedéseknek nyílt ellenzékük támadt mind Németországban, mind Itáliában, de a pápai politika hatalmas szövetségeseket szerzett magának a toszkánai őgrófokban és a normannokban.

II. Miklós, mellőzvéen, sőt kisajátítván magának a császárság jogait, a melfi zsinaton (1059) Guiscard Róbertet elismerte Apulia és Calabria valóságos és Szicília leendő hercegének, Aversai Richárdot pedig Capua hercegének. Viszonzásul a normann hercegek hűséget esküdtek a pápának, kötelezték magukat, hogy évi díjat fizetnek a pápai patrimonium elfoglalt részeiért, megvédik az egyház jogait és birtokait és a jövőendő pápaválasztások alkalmával támogatják az új választási szabályok alkalmazását. A pápa így egyházi főhatalmának erejénél fogva, vagy esetleg Konstantin adománylevele alapján, országok osztogatója gyanánt lépett fel.

A délitáliai normannokon kívül a pápaság szövetségesekre talált Lombardiában is, ahol az alsó néposztály bizonyos mozgalmában a vallásos buzgalom az egyházi hűbéresség elleni polgári reakcióval és más szociális törekvésekkel párosult. Ezeknek a mozgalmaknak természetét kevésbé ismerjük. Több püspököt kiűldöztek székhelyéről s a simoniás és nős papokat üldözni kezdték. Ennek a forrongásnak, amely egész Felső-Itáliát megmozgatta, Milano volt a középpontja, ahol a simoniás és nős papok ellenségei, kiket ellenfeleik *patarenusoknak* neveztek el, párttá szerveződtek. Az elnevezés a *patarius*, ócskás,

szóból származik, amivel a mozgalom részeseinek alacsonyrendűségét akarták jelezni. A mozgalom vezetői között voltak Anzelm, későbbi luccai püspök, majd pápa, Ariald és két testvér, Landulf és Herlembald. Guido érseket, miután a pápa kiátkozta, száműzték a városból. A száműzött érsek méltóságáról egy bizonyos Castiglione Godofred javára lemondott, de megkísérelte, hogy az érseki széket tőle visszaszerezze, mire a patarenusok az utóbbi ellen is harcot indítottak. Milano így hozzászókkott, hogy érsek nélkül kormányozza önmagát, ami nagyban hozzájárult önkormányzatának kiépítéséhez. Általában a pápa által kinevezett reformista és a császár által kinevezett antireformista püspökök között Felső-Itália városaiban lejátszódott sorozatos küzdelmek, akár az egyik, akár a másik oldalon foglalt állást a polgárság, rendkívüli mértékben előmozdították a polgári szabadságok megszilárdulását.

II. Miklós halála után Hildebrand Anzelm, luccai érseket választatta meg pápának, aki mint II. Sándor (1061—1073) a capuai normannok támogatásával foglalta el trónját. A római nemesi párt ellenben a lombardiai főpapsággal és a német udvarral szövetekezett s a közöttük létrejött megegyezés alapján a másik oldalon Caldalaus parmai püspököt választották meg II. Honorius néven pápának. A német régensség azonban csakhamar elfordult Honorius ügyétől s a részéről összehívott mantovai zsinat 1064-ben elismerte II. Sándort. Sándor pápa folytatta a reformpolitikát, ismételten hangsúlyozta, hogy német püspökök is alája tartoznak és kiátkozta IV. Henrik tanácsosait, mikor a király egy simonia gyanúja alatt álló egyént szenteltetett fel milánói érseknek.

II. Sándor halála után a papság és a nép, az 1059. évi dekrétum határozmányainak mellőzésével Hildebrandot kiáltotta ki pápának, aki mint pápa VII. Gergely (1072—1085) nevet vette fel, miáltal burkoltan kifejezésre juttatta, hogy törvénytelennek és jogtalannak tekinti VI. Gergelynek császári kezde-

ményezésre történt letételét. Az új pápának az egyházi hatalomról alkotott felfogása a legteljesebb kifejtését jelenti azoknak a törekvéseknek, amelyek már a pseudoizidoránus dekretálékban és I. Miklós politikájában (28. §.) megnyilatkoztak. VII. Gergely felfogásában a pápa legfőbb és abszolút feje az egyetemes egyháznak, akinek hatalmában áll püspököket kinevezni és letenni s aki egyedül jogosult egyetemes zsinatok összehívására; a többi egyház tartozik minden fontosabb ügyét elébe terjeszteni, s határozataival szemben bíráltnak és fellegbeszésnek helye nincs. De az egyházi hierarchián kívül is ő a földkerekség legmagasabb tekintélye; bírója mindenkinek, de felette senki sem ítélkezhetik; leteheti a császárokat és királyokat. Ezek a gondolatok VII. Gergelynél nem voltak egyszerű elméleti megnyilatkozások. Tevélegesen beleavatkozott a püspökök választásába, ellenőrizte és megerősítette a nép és papság választásait, néha kijelölte a pályázókat, más esetben semmisnek nyilvánította magukat a választásokat. Nagy mértékben gyakorolta a méltóságok viselésére érdemtelennek bizonyult püspökök letételét és erős tisztogatást vitt végbe a püspöki karban. Mindezeknek a feladatoknak ellátására sűrűn alkalmazta a pápai legátusokat, akik az ő nevében teljes hatalmat gyakoroltak a helyi egyházak ügyeiben és így igen alkalmas eszköznek bizonyultak a központosított római hatalom szolgálatában. A királyokat illetően arra törekedett, hogy közülük minél többet hűbéri kötelékkel kössön a római Szentszékhez. Ez sikerült is neki Guiscard Róberten kívül, Dél-Itáliában, a spanyol királyoknál, Magyarországnál, Szerbiánál, Horvátországnál stb.*

* A pápai világralom gondolatának VII. Gergely az első tudatos és következetes képviselője. Ezen a jogcímen igényli magának a békéltető szerepét a Salamon király és a hercegek közötti viszályban. 1074. október 28-i levelében első ízben állítja fel Magyarországgal szemben a főhűbéri igényeket. «Magyarország a római anyaszent-

Az 1074. esztendei nagybőjti zsinaton VII. Gergely a simonias papok minden egyházi jogát megszüntnek jelentette ki s őket és a nős papokat a papi tevékenységtől eltiltotta, a híveket felhívta, hogy szakítsák meg velük az érintkezést és legátusokat küldött ki, hogy ezeknek a rendelkezéseknek érvényt szerezzenek. A következő esztendőben, szintén a nagybőjti zsinaton, Henriknek több tanácsosát simonia előmozdítása címén kiátkozta. Ugyanekkor megtette az elhatározó lépést és bármely egyházi tisztségnek világiak által való adományozását eltiltotta. Ennek az lett volna a következése, hogy Németországban és Itáliában a nagy hűbéreseket jelentős része kiesik a királyi hatalom alól. Mindazonáltal ezt a dekrétumot Gergely nem hirdette ki azonnal és hajlandóságot mutatott, hogy meg egyezésre jusson a királlyal. Henrik azonban nem törődött vele és több püspököt nevezett ki, többek között Milanóban is, ahol a *pataria* uralmát előzetesen leverték. A pápa ekkor, 1075 decemberében, ultimátumot küldött a császárnak, melyben

egyháznak Szent István által Szent Péternek minden joggal és hatalommal felajánlott tulajdona — írja a pápa Salamonnak, míg a Gézához intézett levélben leszögezi, hogy «a magyar királyságnak, mint más előkelő királyságoknak, a maga szabadsága állapotában kell maradnia és nem lehet semmi más ország királyainak alávetve, csak a szent és egyetemes római anyaszentegyháznak, melynek minden alattvalói nem szolgák, hanem fiak.» Ezeknek a leveleknek elbírálásánál mindenesetre figyelembe kell venni, hogy a pápa ebben az időben a legélesebb harcban állt IV. Henrikkel. Soraiból kicsendül a politikai féltékenység, mert Salamon a hercegekkel vívott harcában a császárhoz fordult segítségért és a kért támogatás ellenében adófizetést és hűbéri lekötöttséget ajánlott fel neki. Kétségtelen az is, hogy a VII. Gergely által támasztott hűbéri igények az egyes országokkal szemben nagyon különböző módon érvényesültek. Magyarországon Géza, majd halála után László, illő tisztelettel fogadták a kereszténység fejének békeszerző törekvéseit, de annak nincs nyoma, hogy jogigényeinek elismerésében a tiszteletadáson túlmentek volna.

kiátkozással és letétellel fenyegette meg. A fenyegetésre IV. Henrik, a német és lombard püspökök 1076 januárjában nyilatkozattal feleltek, melyben Hildebrandot törvénytelen pápának bélyegezték. Erre Gergely az 1076 februárjában megtartott római zsinaton Henrik kiátkozásával és letételével válaszolt. Alattvalóit feloldotta a neki tett hűségeskü alól és megtiltotta, hogy neki engedelmeskedjenek. Ez volt az első eset, hogy a pápa egy uralkodó letételének jogát igényelte magának.

A pápa szövetségesekre talált a Henrik ellen felkelt német főurakban; a német fejedelmek a triburi birodalmi gyűlésen kimondták, hogy nem ismerik el királyuknak, ha egy éven belül nem nyeri el a feloldást az egyházi átok alól. A feloldozást Henrik 1077 januárjában a híres canossai megalázkodás árán érte el. Németországi ellenségei azonban erre sem tették le a fegyvert, sőt márciusban Rudolf sváb herceget választották meg királynak. Az új királyválasztást polgárháború követte, melybe Gergely csak 1080-ban avatkozott be, mikor is Henriket ismételten kiátkozta és a koronát Rudolfnak ítélte oda. Henrik azzal válaszolt, hogy 1080 júniusában a brixeni zsinaton III. Kelemen néven Guiberto vagy Wibert ravennai érseket választatta meg ellenpápának. Miután pedig Rudolf ellenkirály harcban elesett, újból átkelt Itáliába, ahol párthívei a hatalmas Matild grófnő, Canossa úrnője fölött győzelmet arattak és így megnyitották neki az utat Rómába. Henrik ostrom alá fogta Rómát, de csak három esztendő multával, 1084 márciusában, miután a római nép elpártolt a pápától, sikerült neki bejutni a városba. Ekkor trónjára ültette III. Kelement, aki viszont őt császárrá koronázta. VII. Gergely az Angyalvárba zárkózott és Guiscard Róberthez fordult segítségért, akit egy átmeneti jellegű viszály után hűbértokában újból megerősített. Róbert, aki attól tartott, hogy a császár esetleges győzelme reá nézve is kellemetlen következményekkel járhat, Róma ellen

vonult. IV. Henrik és III. Kelemen elhagyta a várost, amelyet a normannok bevonulásuk után kíméletlenül kifosztottak. Ezután Guiscard Róbert kíséretében VII. Gergely is a lakosság átkozódása közben elhagyta Rómát és Salernóba menekült, ahol 1085. május 25-én elhalálozott. Halála előtt mondotta híres szavait — fel kell tételeznünk, hogy őszinte meggyőződéssel — «szerettem az igazságot és gyűlöltem az igazságtalanságot, ezért halok meg száműzetésben».

Rómában, ahol az ellenpápa foglalta el a trónt, a császáriak és a Gergely-pártiak elkeseredett harcot vívtak egymással. Németországban Henrik már ura volt a helyzetnek, de Felső-Itáliában még ellenállott Matild, Canossa úrnője, egyes lombardiai városok pedig — első helyen Milano és Piacenza — első ízben formális ligát kötöttek a császár ellen és elsőszülött fiát, Konrádot, aki ellene fellázadt, kiáltották ki 1093-ban királynak. Mindazonáltal nem az összes lombardiai városok fordultak Henrik ellen. Egyesek mellette nyilatkoztak és így kivonták magukat Matild hatalma alól. Fia lázadását Henriknek sikerült leverni, de Itáliában nem tudta uralmát megszilárdítani. II. Orbán pápa (1088—1099) az ellenpápa kiűzése után 1093-ban ismét Rómába tette székhelyét. Orbánnak sikerült a maga pártjára vonni a császárpárti püspökök nagyobb részét, elismerve közülük mindazokat, akik simonia nélkül jutottak méltóságukhoz, feltéve, hogy az ellenpápától elszakadnak. 1100-ban meghalt III. Kelemen és az egyházszakadás megszűnőben volt. A döntő csapást IV. Henrikre másodszülött fiának, Henriknek a felkelése mérte, aki élére állott a németországi császárellenes pártnak. A császárt árulással elfogták és 1105-ben lemondásra kényszerítették. Fogságából sikerült kiszabadulnia, mire meg nem félemlítve, újból felvette a küzdelmet. 1106 augusztusában azonban Lüttichben elhunyt.

V. Henrik (1106—1125), mikor egyedüli uralkodó maradt, kényszerűségből tovább folytatta a harcot a pápával. 1110-ben

nagy hadsereggel vonult Itáliába és majdnem Rómáig jutott. II. Paschalis pápa (1099—1118) Sutriban 1111 februárjában megegyezést kötött vele, mely szerint az egyház visszaadja a Nagy Károlytól és az őt követő királyoktól nyert összes hűbéreket és kiváltságokat, ennek ellenében pedig a király lemond az investitúra jogáról. Ez kétségtelenül gyökeres megoldás lett volna és bizonyos tekintetben az egyház és állam egymástól való elválasztását jelentette volna, de éppen ezért egyháziak és világiak egyaránt állást foglaltak ellene. A megegyezés így meghiúsult, mire Henrik elfogatta a pápát és egy újabb megállapodásban kiereszkolta tőle a főpapok szabad választását, az investitúra jogát és a császári koronázást. Paschalis, miután a császár szabadon bocsátotta, érvénytelennek jelentette ki a megegyezést, amelyet a Gergely-pártiak hevesen megtámadtak, újból megerősítette az investitúra elleni dekrétumokat és kiátkozta V. Henriket. Az addigi ellentétek mellett újabb viszályra szolgáltatott okot az 1115-ben elhalálozott Matild grófnő örökségének ügye. A grófnő ugyanis minden birtokát végrendeletileg az egyházra hagyta, amely rendelkezés azonban csak az allodiális birtokokra lehetett érvényes, de nem a hűbértokokra, melyeknek az akkor érvényben levő jogszokások szerint a rokonokra, vagy ilyenek hiányában az uralkodóra kellett volna átszállani. V. Henrik a végrendeletet érvénytelennek jelentette ki és birtokba vette Matild javait. Ez az újabb viszály még fokozta az itáliai anarchiát és elősegítette a városok önállósulási törekvéseit.

Az investitúra-harc végül is V. Henrik és II. Callixtus pápa között megegyezéssel ért véget, miután mindketten elfogadták azt a megkülönböztetést, amely az egyházi és világi investitúra fogalmát illetően ekkortájt főleg a francia teológusok körében kialakult. Az 1122. szeptember 23-án megkötött wormsi konkordátumban — az első az ilyen természetű megegyezések sorában — a király lemondott a püspökök és apátok gyűrűvel

és pásztorbottal való beiktatásáról, de megtartotta magának a jogarral való beiktatást, vagyis a világi javak hűbéri átruházását. Németországban ennek a királyi investitúrának meg kellett előznie a püspöki felszentelést, vagyis a gyakorlatban a püspöki szék betöltése a királytól volt függővé téve, míg Itáliára és Burgundra fordított sorrend volt megállapítva. Ezzel szemben a római patrimonium területén a császár lemondott az egyházi méltóságokra és birtokokra vonatkozó összes jogokról. A választásokra vonatkozóan kimondatott, hogy azokat a kánoni szabályoknak megfelelően kell lefolytatni, de Németországban a császár vagy megbízottja jelenlétében, akinek beavatkozási joga van kettős választás esetében. A császárnak a pápaválasztásban való szerepéről a konkordátumban említés nem történt. Az 1123-ban megtartott lateráni zsinat — az első egyetemes nyugati zsinat és kilencedik a római egyház egyetemes zsinatainak sorában — szentesítette az egyezményt és megerősítette a simonia és a papi házasság tilalmazását.

34. §. Egyházi viszonyok. Az első keresztes hadjárat. A lovagság. — Noha a wormsí egyezménynek kompromisszum jellege volt, a császárság meggyengülve került ki az investitúraharcból, az egyház, különösen pedig a pápaság nagyon megerősödött. A küzdelem során a pápának alkalma nyílt beavatkozni a különböző nyugati egyházak belső ügyeibe, aminek során kinyilatkoztatta és érvényre juttatta ezek fölött a saját főhatalmát. A magas egyházi tisztségek betöltésénél gyakorolt királyi hatalom csökkenésével eltávolodott a nemzeti egyházak kialakulásának veszedelme, ami nehezen leküzdhető akadályt jelentett volna a pápa számára. Más oldalról, bár a püspököknek a papság és a nép által történő kánonszerű választása helyreállítatott, a tizenkettedik század folyamán mind az egyik, mind a másik tényező fokozatosan elvesztette

a püspökök választásánál gyakorolt tényleges befolyását. Ez a jog lassanként magára a püspöki egyház papságára, vagyis a székesegyház kanonokainak testületére szállott át, amelyre viszont a pápának mind erősebb befolyása érvényesült.

A pápai hatalom megerősödésének egyik jele és egyben eszköze volt a kánonjog kifejlődése, amelyet különösen az investitúra-harc és a nyomán támadt bőséges vitázó irodalom mozdított elő. A XI. század végén és a XII. század elején több kánonjogi gyűjtemény forgott közkézen, melyek közül leghíresebbek voltak Anzelm luccai püspök, Deusdedit bíboros és Ivo chartres-i püspök gyűjteményei. Mindezek megegyeztek abban a tételben, hogy a pápa által kibocsátott jogszabályok minden más jogszabály fölött állanak. Ez az elv diadalmaszkodott Gratianus camaldoli szerzetesnek, aki a kánonjogot adta elő Bolognában, *Concordia discordantium canonum* című gyűjteményében. Ez a gyűjtemény, amelyet röviden csak *Decretum Gratiani* néven ismertek, egyetemes érvényű tekintélyre tett szert.

A szerzetesi élet terén ennek a kornak legfontosabb új alakulása a ciszterciek rendje volt, amely nevét az 1098-ban alapított Citeaux vagy Cistercium kolostorától vette Burgundban. A rendnek nagy fellendülése azonban Szent Bernáttól (1090—1153) számítandó, aki a Claravallis- vagy Clairvaux-kolostort alapította, amely ismét nagyszámú új alapításnak lett a kiinduló pontja. A ciszterci kolostoroknak közös szabályzatuk volt, fejüknek mind a citeaux-i apátot ismerték el, de különböző csoportokra oszlottak, amelyek bizonyos önkormányzattal rendelkeztek és az őket alapító anyakolostorral voltak összefüggésben. Az elvilágiasodott clunyeikkel szemben a ciszterciek és Szent Bernát a szegénységben, a világtól és a világi ügyektől való elvonultságban, a munkával és imádsággal kitöltött eredeti bencés élethez való visszatérést tűzték ki célul maguk elé. A ciszterci alapítások így a lakott helyektől távol, feltöretlen területe-

ken létesültek, melyeket egységes irányítás mellett, belterjesen kezelt nagygazdaságok módján maguk a szerzetesek műveltek meg. Így a ciszterciek fontos szerepet játszottak a szűz területek feltörésében és telepítésében. A ciszterciek e munkájának legnagyobb része az Alpeseiken túlra, különösen Németországra esett, de Itáliában is szolgáltatott erre néhány kiváló példát. Ilyen volt különösen Chiaravalle Milano mellett. A ciszterci szerzetesség, fennállásának első időszakában visszahatást jelentett a hűbériség irányában is. Kolostoraik ugyanis, melyek a földből való közvetlen élésre és a szerzetesek és ezek kíséretői által való megmunkálásra voltak berendezve és elvileg távoltartották magukat a világi ügyektől, tartózkodtak attól is, hogy hűbéresek legyenek és hűbéri jogokat gyakoroljanak. A rendnek ez a jellege azonban aránylag gyorsan eltűnődezett, és abban a mértékben, amint birtokai és jogai szaporodtak, a környező világhoz vált hasonlatossá.

*

A pápaság tekintélyének növeléséhez és az investitúraharcban a császárság felett aratott győzelméhez hozzájárult az első keresztes hadjárat. A szeldsuk törökök terjeszkedése Kis-Ázsiában a keleti császárt arra kényszerítette, hogy segítségért folyamodjék a nyugati uralkodókhoz és a pápához. II. Orbán pápa, felújítva VII. Gergelynek egyik dédelgetett gondolatát, felvetette egy olyan szent háborúnak nagyszabású tervét, amely az egész nyugati kereszténységet egyesíti a muzulmánok ellen. Ezt a tervét a piacenzai, majd különösen az 1095. évi clermonti zsinaton vitte a nyilvánosság elé. A pápa felhívására ezren és ezren feleltek a híres «Isten akarja!» kiáltással és fogadalmat tettek, hogy fegyveresen elzarándokolnak a Szentföldre és kiszabadítják Krisztus sírját a muzulmánok hatalmából. Akik a fogadalmat letették, vörös keresztet varrtak a ruhájukra. Alkalmi prédikátorok, közöttük különösen a híres amiensi

Remete Péter, széltében hirdették a pápa szavát, a Szentföldről visszatért zarándokok pedig a muzulmánok részéről elszenvedett sanyargatások elbeszélésével még fokozták a nagy nekibuzdulást. Így jött létre körülbelül háromszázezer ember részvételével az első keresztes hadjárat, amelynek elismert feje vagy vezére Adhemár puyi püspök, pápai legátuson kívül tulajdonképpen nem volt. A vállalkozás főbb csapatvezérei voltak Bouillon Gottfried alsólotaringiai herceg, továbbá a normann Boemund, Guiscard Róbert fia és ennek unokaöccse, Tankréd. A bizánciakkal való viszálykodások és cívódások után a keresztes hadsereg Konstantinápolynál átkelt Kis-Ázsiába, elfoglalta Niceát, a phrygiai Dorlyeumnál megverte az ikoniumi szultánt, elfoglalta Antiochiát, amelyet Boemund külön fejedelemség gyanánt megtartott magának és hosszú viszontagságok után, a különválások, szökések és betegségek révén nagyon megesappanva, elérte Jeruzsálemet. A szent várost, amely az egyiptomi Fatimidáktól nem sokkal azelőtt ment át a törökök birtokába, a keresztesek egy hónapi ostrom után, 1099. június 15-én foglalták el és borzasztó vérfürdőt rendeztek a lakosság körében. A város kormányzását Bouillon Gottfriedre ruházták, aki a *szent sír védelmezője* címet vette fel. Utódai már királyi címet viseltek. A jeruzsálemi királyság megszervezése hűbéri alapon történt és több tőle függő kisebb fejedelemség, Antiochia, Edessa, Tripolis, Tyrus tartozott alája.

Az első keresztes hadjáratot még több hasonló vállalkozás követte. Rendesen nyolc keresztes hadjáratot szoktak említeni, de ez a nyolcas szám inkább csak a szokás jellegével bír és csupán a legnevezetesebbeket jelzi. A keresztes hadjáratokban való részvétel vallásos cselekmény volt, a letett fogadalomból folyó fegyveres zarándoklat. Mindegyik keresztes hadjáratnak feje és legfőbb szervezője tulajdonképpen a pápa volt, aki a kereszteseknek ugyanúgy, mint az egyszerű zarándokoknak, elengedte a kánoni bűnök büntetését. Az okai ennek a nagy-

szabású megmozdulásnak nagyon különbözők voltak. A vallásos lelkesedéshez és a reménységhez, hogy a harcnak és dicső halálnak az örök élet lesz a jutalma, járult a középkor háborús szelleme, a kalandvágý, a szerencselovagok nagy száma, akik a nagy vállalkozásban alkalmat láttak, hogy érvényesüljenek, meggazdagodjanak és hatalomra tegyenek szert. Nagy általánossággban a keresztes hadjáratokat úgy is lehet tekinteni, mint egyik jelét az európai élet megelevenedésének, amely a tizenegyedik századtól kezdve egyebek mellett a Nyugat és Kelet közötti kapcsolat megerősödését hozta magával. A békés kereskedelmi és kulturális összeköttetésekhez járultak a keresztes hadjáratokkal a fegyveres összeütközések, amelyek azonban végeredményben ismét csak a Kelet és Nyugat közötti kölcsönös viszony további kimélyülését eredményezték.

Itália a keresztes hadjáratok fegyveres részében csak mérsékelten volt érdekelve; annál elevenebb része volt azonban a keresztesek átvonulásában és szállításában és a hadjáratokat követő kereskedelmi tevékenységben. Ebből kifolyólag a keresztes hadjáratok rendkívül nagy hatással voltak az olasz tengeri köztársaságok fellendülésére.

Mint jelenség, a keresztes hadjáratok szoros összefüggésben voltak a középkor dereka és hanyatlása közötti átmeneti idő egy másik jellegzetes tünetével, a lovagsággal. A lovagság vallási, kulturális és társadalmi tényezők hatása alatt sarjadt ki a hűbéri társadalomból és mélyreható befolyást gyakorolt a fegyverek használatáról és a nemes ember hivatásáról alkotott felfogásra.

A törvények és a becsületről alkotott közös felfogás, az összes nemeseket kifejezetten harcos társadalmi renddé forrasztotta össze, amelynek szokásai azonosak voltak mindazokban az országokban, ahova a hűbériség kiterjedt. Már a germánoknál ősi szokás volt, hogy a harcos fegyvereit ünnepélyes formák között kapta a többi harcos jelenlétében. Miután e

fegyverek használata a nemesek kiváltsága lett, ezek pedig rendszerint lóháton harcoltak, a *miles*, *equus*, *caballarius* kifejezés egyértelmű lett a nemessel, a lovagság pedig a harcos nemesek összességével. A fegyverek viselése lévén a nemesi rend első kelléke, mindenkinek, mielőtt a fegyvereket magára öltötte volna, be kellett bizonyítania, hogy méltó azok viselésére. A fiatal nemesnek el kellett sajátítania a fegyverek használatát. Ez vagy az ősi kastélyban, vagy még gyakrabban egy másik nemes oldala mellett történt, akinek a jelölt egyidejűleg pajzshordozója és apródja volt. Mikor az oktatás ideje befejeződött, rendszerint 18 és 20 év között, az ifjú nemest lovaggá avatták. A szertartás eleinte egyszerű volt, de később ünnepélyessé és bonyolulttá vált; részese lett a szertartásnak az egyház is, hogy az ifjú loagnak lelkébe vesse vallási és erkölcsi kötelezettségeit. A szertartáshoz tartozott a virrasztás a fegyverek mellett a templomban, a gyónás és áldozás, a kötelességekre és ezek megtartására intő prédikáció, az eskü, hogy mindig a becsületet, hűséget, az egyház és a gyengék védelmét fogja gyakorolni, végezetül a fegyverek megáldása és azok átadása. Az avatásnak katonai keresztelő jellege volt, megfelelő keresztszülőkkel. A lovagság úgyszólván testvéri kötelékben egyesítette mindazokat, akik a lovagi rendbe tartoztak, bármely országból valók voltak is. Valamennyien ugyanazon szabályok alá tartoztak, ugyanazok voltak a jogaik és kötelességeik. Ezen a módon a fegyverviselés mestersége és a lovagi osztály erkölcsi és eszmei tartalmat nyert s az erővel való visszaélés, az erőszak, rablás és bosszúállás hajlamai megzabolázódtak.

Hasonló fegyvelmező hatást gyakorolt a társadalomra az egyház a *treuga Dei* intézményével is, amely lényegében vallási tilalom volt mindennemű harci cselekményre bizonyos meghatározott napokon, így vasárnap, nagybőjtben, a hét második felében stb. Általános érvényű a *treuga Dei* intézménye sohasem volt és inkább a püspökök részéről történt helyi jellegű kezde-

ményezések formájában jelentkezett. A treuga Dei intézménye legfőként Franciaországban virágzott.

Lényegében maga a hűbériség is francia intézmény volt. Itáliában, ahol a hűbériség csak később és részlegesen fejlődött ki és gyorsabban is kezdett hanyatlani, a lovagság intézménye sem lendült fel annyira, mint az Alpeseiken túl és mindig kisebb maradt a jelentősége is. Utóbb a hanyatló középkor gazdasági és társadalmi fejlődése az intézménynek a létalapját is elvette s az egészből nem maradt meg más, mint a valóságtól való elfordulás beteges tünete, munkakerülő és zsákmányoló kalandozás, amelynek eredménye szöges ellentétben áll mindazzal, amiért az egyház és a kor erkölcsi köztudata az intézményt a megszentelés tiszteletével övezte körül.

HETEDIK FEJEZET.

A községek és a királyság.

35. §. **A városok hanyatlása és felemelkedése.** — A fentiekben láttuk, hogy az investitura-harc különböző módon miként járt együtt, különösen Felső-Itáliában, a városi önkormányzati élet megerősödésével. A császárság meggyengült, az egyházi hűbériség pedig súlyos csapásokat szenvedett. A két párt küzdelmében a nép tört előre, fokozatosan növelte a saját súlyát és új meg új jogokat erőszakolt ki a püspököktől, hűbéres nagyuraktól és császároktól. A nagy hercegi és örgrófi hatalmak feloszlóban voltak ; ez a processzus a canossai örgrófságban kezdődött, amely örökös nélkül maradt. Pontosan az investitura-harc idején, 1100 körül, majd itt, majd ott, egymásután alakulnak meg Felső-Itália nagyobb községi közületei.

A viszontagságok, melyeken az itáliai városok, mint jogi személyek, közigazgatási szervezetek és politikai-társadalmi erők, a római municipiumok felbomlásától az olasz községek megalakulásáig eltelt fél évezreden keresztül átmentek, még máig sincsenek teljesen felderítve, és kielégítő okmányyszerű adatok hiányában valószínűleg felderíthetetlenek is maradnak. Nem kétséges, hogy a VI. század végén és a VII. század elején Itáliában a római municipiumokban lefektetett elv, vagyis a polgároknak közigazgatási önkormányzat formájában való megszervezése, amely néhány évszázad óta állandóan szűkebb területre szorítkozott, teljesen veszendőbe ment, illetve nem maradt meg belőle más, mint egy-egy alsóbbrendű tisztviselő, akinek munkája az ügyiratok feljegyzésére szorítkozott. Így volt ez

a bizánci Itáliában, de még inkább a longobard uralom alá jutott területeken, ahol a római lakosság ki volt zárva a kormányzásból. Nem szabad azonban azt képzelní, hogy a municipiumok eltűnése egyúttal a városok fontosságának teljes megszűnését és külön létüknek a végét is jelentette volna, amely őket a környező vidéktől megkülönböztette. Kizárta ezt a városokban székelő püspökök pusztá jelenléte is, akik a városi papságot a közigazgatási teendők intézésébe is bevonták. A vidéki plébániák megalakulása s a földbirtokosok, majd pedig a hűbéres urak által saját birtokaikon létesített kegyúri egyházak, valamint a jórészt szintén a városokon kívül épült kisebb-nagyobb kolostorok, bár erősen fejlődtek, nem tudták a püspökségek jelentőségét csorbítani. Egyes nagy kolostorok, amelyek jelentőség tekintetében vetélkedtek a püspökségekkel, sőt azokat felül is múlták, uradalmaik területén maguk látták el a püspökségek teendőit és sok esetben maguk is városi központokká alakultak. Ez a jelenség egyébként sokkal gyakoribb volt a többi országban, mint Itáliában.

A középkor derekán az egyházi élet tartalma a mainál sokkal nagyobb volt és tevékenységi köre sokkal szélesebb területekre terjedt ki és így a püspöki székhelyek állandósága és fontossága elégséges volt ahhoz, hogy a városok a szorosan vett egyházi élet mezején kívül is önálló életet élő szervezetekké alakuljanak. Magának a püspöknek választása is, amelyben résztvett a papság, a város előkelősége és a nép, a városi igazgatásnak volt egyik eseménye. A longobard hercegek és gastaldok is, akik mindig a valóságos, vagyis püspöki városokban székeltek, hozzájárultak a város jelentőségének biztosításához ; ez folytatódott, legalább is bizonyos időn át, a frank grófnaknál is.

A földbirtoknak évszázadokon át fennállott túlsúlya és a hűbériség kifejlődése a városok elszegényedését eredményezte. Az ipar és kereskedelem szűk keretek közé szorítkozott és túlnyomóan helyi jellegűvé fejlődött vissza. A gazdasági élet

nagy része, miként már láttuk (20. §.) az *udvarok*, illetve a nagy földbirtokosok vidéki székhelyei körül csoportosult s ugyanott megjelentek a városi mesteremberek is, akik először szolgálataikat ajánlották fel és később ott meg is telepedtek. Mindazonáltal ez az udvargazdaság, amely megannyi önmaga kielégítésére alkalmas zárt központ alakítását célozta, sohasem vált kizárólagossá; a városokban sohasem szűnt meg teljesen a gazdasági élet, sem pedig az idegen országokkal való kereskedelem s az olyan áruk termelése és kicserélése, amelyek nem voltak a helyszínen való fogyasztásra rendelve.

Az udvargazdasági rendszer által a városoknak okozott gazdasági kárnál sokkal nagyobb volt a hűbériség által előidézett politikai és közigazgatási természetű károsodás. Az immunitásos rendszer, amely a hatalmat a vidéken élő urak kezében összpontosította, megszüntette azt a sajátképeni kormányzati vagy közigazgatási tevékenységet, melynek a városok lettek volna a székhelyei. A városi polgárság, amely azelőtt részesezett bizonyos tisztségek betöltésében, bírói és esküdti teendőket látott el (26. §.), ki volt zárva a hűbéri hatalom gyakorlásából és némileg maga is nagy hűbéri hatalmak függeléke lett.

A hűbérrendszer idején a városi élet folytonosságát és jelentőségét, ha csökkent mértékben is, leginkább a püspökségek tartották fenn. A püspökök a nagy hűbérurak sorába emelkedtek, akiket a királyok és császárok, főleg az Ottók idejében, éppenúgy részesítettek a szuverén jogok adományozásában, mint a világi urakat. De a világi hűbéruraktól eltérően a püspökök továbbra is a városokban székeltek s az uralkodók által nekik adományozott jogok kisebb vagy nagyobb mértékben rájuk ruházták maguknak a városoknak kormányzását is. Egyes esetekben az adományozás a grófi hivatalra és címre is kiterjedt (31. §.). E feladatok gyakorlásánál a püspökök, akiknek egyidejűleg természetesen egyházi kötelességeiket is el kellett látni, gyakran vették igénybe a világi városi

polgárság közreműködését. Egyes esetekben, mint például Milanóban a XI. században, a püspök a város tekintélyesebb polgáraiból a saját elnöklése alatt tanácsot alakított a világi ügyek intézésére, vagyis lényegében a városi közigazgatás ellátására. Az ilyen tanácsok sok tekintetben előfutárai voltak a későbbi községtanácsoknak.

A IX. század közepétől kezdve azonban egyes felsőitáliai városok lakosságánál a régebbiről megmaradt, vagy újonnan kezdődött tudatos városi élet megnyilvánulásait lehet észlelni, amely független a püspöki és grófi hatalomtól, sőt néha jogi természetű ellentétek merülnek fel a püspök és a polgárság között. Kifejezésre jut ez a városi önállóság a városi közvagyonok kezelésében, valamint a polgárságnak bizonyos közigazgatási célokra negyedek szerint való megszervezésében.

Még a Karolingok korában láttuk a közigazgatási életnek, de különösen a kereskedelemnek fellendülését. Ez a fellendülés a trónviszályok okozta háborúk részleges pusztításai és a barbárok betörései dacára tartósan bizonyult és a következő századok folyamán még erősödött is. A gazdasági élet megszilárdult, a városok lakossága pedig lélekszámban meggyarapodott. A magyarok és a szaracénok beütései a városokat régi falaik újraépítésére, vagy új falak emelésére kényszerítették, melyek mögött a környék lakossága is menedéket találhatott. A régi városok mellett jelentőségre tettek szert és sok esetben városokká alakultak át a bizánci-longobard időkben a katonaság által épített erősségek és mellettük egyes nagyok udvarai és hűbérurak kastélyai is. A gazdasági fellendülés általánossá lett a XI. században és különösen nagy arányokat öltött a XII. században, amihez a keresztes hadjáratok is hozzájárultak. A keleti országokkal való kereskedelmi összeköttetések sohasem szűntek meg teljesen és különösen nagy jelentőségre tett szert a *spezie* elnevezés alatt összefoglalt különböző cikkekkel (illatos olajok, gyógyszerek, fűszerek) való kereskedés, melyeknek

italiai behozatalát Velence és a többi tengeri kereskedő város bonyolította le, ahonnan az áruk a Po völgyén át Közép-Európa többi országába vették útjukat. A Keletről egyre növekvő mennyiségben özönlöttek Európába a különböző készáruk, mint selymek, szőnyegek, bársonyok, arany- és ezüstszövésű textiláruk és különböző nyersanyagok, mint a kender és len, amelyek a nyugati országok iparainak kibővülését eredményezték. Ezeket az árukat leggyakrabban arannyal fizették, de főleg a kereszteshadjáratok kezdetén, sokszor egyszerűen zsákmányolták őket. Megnövekedett Észak-Európa kereskedelmi jelentősége is. Anglia, Skandinávia és Oroszország egyes iparok nyersanyagait — bőr, szőrme — továbbá tengerieredetű élelmiszereket — besózott hal — szállítottak és ezekért fűszereket és készgyártmányokat kaptak cserébe. Ezeknek az áruknak kereskedelmi forgalma is nagy részben a Po völgyén és Velencén keresztül bonyolódott le. Lombardiából a nagy kereskedelmi út a Brenneren keresztül vezetett Németországba s a Mont Cenis-en és a két Szent Bernát-hágón keresztül Burgundba és Franciaországba. A helyi piacok mellett, amelyek jelentőségüket az egész korai középkorban megtartották, kiemelkedtek az országos és nemzetközi jelentőségű nagy vásárok. Híresek voltak például a XII. és XIII. században a champagne-i vásárok, melyek jelentőségüket nagy részben az olasz kereskedők részvételének köszönhatték.

A kereskedelemnek ez a megerősödése a pénzforgalom kifejlődését eredményezte, amely az ingatlan vagyon viszonylagos jelentőségét csökkentette és ugyanakkor a földek és egyéb vagyonok gyorsabb kicserélődését s a társadalmi osztályok eltolódását és keveredését hozta magával. A gazdaságilag tönkrement tulajdonosok és urak eladták földjeiket és hűbéri jogait s ezeket a meggazdagodott iparosok és kereskedők vásárolták meg. A pénzgazdaságnak ezt a kifejlődését különböző intézmények is előmozdították, melyben az olasz városok döntő

jelentőségű szerepet játszottak. Az iparosok és kereskedők testületekben szervezkedtek, — Itáliában *arti* név alatt — amelyek magukban foglalták mindazokat, akik valamely városban ugyanazt a foglalkozást űzték, mestereket és tanulókat, munkaadókat és munkásokat egyaránt. Ezek a testületek vagy céhek erősen megrendszabályozták és monopólium-szerűvé tették az egyes gazdasági foglalkozások gyakorlását. Tagjaiknak támogatást, védelmet és segínyt biztosítottak. Arra a kérdésre, hogy a hanyatló római birodalom testületei és a községi korszak céhei között ki lehet-e mutatni a folytonosságot, tagadólag kell válaszolni, ámbár nincsen kizárva, hogy egyik vagy másik itáliai városban az antik testületek egyes nyomai fennmaradtak és hozzájárultak az újak megszervezéséhez. Ezek a testületek vagy céhek a gazdasági fejlődés és a társadalmi harcok következtében állandóan szaporodtak és széttagozódtak. A nagyobb testületek, az úgynevezett *arti maggiori* mellett, részint a végzett ipari munka gazdasági különbözőségénél fogva, részint mert az előállítási művelet egyik vagy másik ágának űzői a megrendelőktől független, saját szervezeteikben akartak tömörülni, idővel úgynevezett kisebb testületek is keletkeztek. A fejlődés bizonyos fokán felléptek a munkabérharcok a munkaadók és munkások között.

Az iparhoz hasonlóan a kereskedelemnek is megvoltak a saját szervezetei és intézményei. Ezeknek a kereskedelmi egyesüléseknek az volt a céljuk, hogy tagjaikat védelmezzék és a versenyt megakadályozzák. Ezekből a kereskedelmi egyesülésekből idővel — Itáliában előbb, mint bárhol másutt — tőkés alakulások jöttek létre, közös vállalkozások végrehajtására aránylagos haszonrészesedés alapján. Velük kapcsolatosan különböző járulékos természetű szervezetek és intézmények is keletkeztek, amelyek a mai napig is fennmaradtak: áru- és közraktárak, melyekben a különböző árukat el lehetett helyezni; a központi társaságot képviselő fiókok; bankok, melyek kü-

lönböző pénzek váltásával foglalkoztak, pénzeket fogadtak el megőrzésre és kölcsönöket nyújtottak; váltók, melyek a pénznek tényleges átutalása nélkül fizetések teljesítésére szolgáltak.

36. §. A községi intézmény kialakulása. — Az így lélekszámban meggyarapodott és anyagilag megerősödött községeknek azonban az iparosok és kereskedők nem képezték az egyetlen alkotó elemét. Nagy jelentőségük volt a kisebb birtokosoknak és a secundi milites-nek (32. §.) is, akik a városokban laktak, de a környező vidéken valamely kisebb hűbérnek, vagy örökjogú földnek voltak a birtokosai és a mezei gazdálkodás mellett gyakran valamely ipari vagy kereskedelmi foglalkozást is űztek. Ehhez az osztályhoz lehetett hozzászámítani a püspökök városi közigazgatásának alkalmazottait és a püspökök saját tisztviselőit, vagy képviselőit, az algrófokat, az advocatusokat stb. A különböző eredetű elemeknek ez a keveredése különösen az olasz községek képződésére jellemző, amennyiben az Alpeseiken túli városokban, Dél-Franciaországban, Flandriában és a rajnai városokban az iparos és kereskedő elem erősebben megtartotta a túlsúlyát. Ezek a különböző eredetű elemek a közös városi életben idővel kiegyenlítődnek és összeolvadnak és annak az új olasz népnek kialakulására vezetnek, amely századok multával tárgya helyett ismét alanya lesz a történelemnek. Mindazonáltal nem szabad azt képzelni, mintha a bennszülött itáliai lakosság akár a longobard uralom idején, különösen annak második felében, vagy még inkább a frank időkben és a hűbéri korszakban, teljesen távol állott volna a politikai élettől. Az mindenestre tény, hogy az uralkodó longobardok és frankok idegenek voltak, akik még hosszú idővel Itáliában való megtelepedésük után is az itáliaiaktól külön nemzetnek érezték magukat. E tekintetben elég arra rámutatni, hogy még a tizedik század derekán is, a történetíró Liutprand, aki pedig püspök volt és nem világi ember, miként állítja egymással

szembe az Itáliában megtelepedett germán elemeket a római törzsből származókkal, akiket egyszerűen alacsonyabb rendűeknek tekint. Az uralkodó és hűbéri világi arisztokrácia longobard, frank, szász és sváb volt; hasonlóan idegen volt az egyházi arisztokrácia jórésze is. A főnemesség legnagyobb része frank eredetű volt, míg a longobardok a középső és alsó nemesség zömét alkották. Körülbelül az ezredik év körül a longobard és római eredetűek «itáliai» elnevezés alatt egységgé kezdtek összeolvadni a németekkel vagy teutonokkal szemben, akik továbbra is kifejezetten idegen uralkodó elem gyanánt szerepelnek.* A városok növekedésével és a községi szervezet kialakulásával párhuzamosan ez az idegen arisztokrácia, ha nem tűnik is el teljesen, fokozatosan elveszíti uralkodó helyzetét a városokban és éppen a városi élet révén, majd a vidéki kerületekben is, az olasz nemzet kerekedik felül, véglegesen beolvasztja az idegen elemeket és rendelkezni kezd a saját házában. A községi partikularizmus így nem széttagozódást jelent, hanem a nemzeti önállóság helyreállítását.

A sajátképpeni «község» akkor jött létre, mikor a városi lakosságnak azok a különböző elemei, amelyek döntő jelentőségre emelkedtek és befolyást gyakoroltak a városi ügyek intézésére, szövetkeztek, hogy a város urától vagy uraitól függetlenül lássák el közös érdekeiket. A község így magántársulás formájában született meg, de pusztá megalakulásának tényével átveszi a város igazgatásának egy részét és közjogi személlyé alakul. Kezdetben nem szüntette meg a püspöki, grófi és hűbérúri hatalmakat, de versenyre kelt velük, lenyesegetett belőlük és harcolt ellenük. Törekvése az volt, hogy mind több személyt vonjon el e hatalmak alól, a városnak és a hozzátartozó terület-

* A magyar nyelvhasználatban ettől az időponttól kezdve lehet az *olasz* elnevezést népi értelemben az itáliáival egyenértékűnek tekinteni és ettől az időtől kezdve lehet olasz népről vagy nemzetről beszélni.

nek minden lakosát saját hatalmának rendelve alá. Ebben a döntő jelentőségű korszakban, melyet Felső-Itália városainál, miként már említettük, a XI. század végére lehet tenni, a városi polgárság egyenes ellentétbe került a püspökkel, aki egy megelőző korszakban a városi élet legfőbb megtartó erejét képviselte.

Miközben a község hatalmát a város valamennyi lakosára kiterjeszteni törekedett, bizonyos mértékig az államnak azt az egységes hatalmát állította helyre, amely a barbár és még inkább a hűbéri időkben veszendőbe ment. Ez a község még nem azonos a szigorúan egységes és teljesen központosított modern állammal, de viszont már nem is a jogok és kiváltságok, a hatalmak és kivételek összeszövődése, az osztályok és csoportok sokasága, a köz- és magánjogok, a magántulajdon és állami szuverenitás összekeverése, ami jellemző a hűbéri korszakra. Aki a községi szétforgácsolódásról beszél, túlzott jelentőséget tulajdonít a területi egységnek, és ha szabad ezt a kifejezést használnunk, nem látja a társadalom függőleges metszetét. Pontos kifejezéssel élve, a község azt az egységes köteléket jelenti, amely mindenki által elismert tekintély és szabályok hatalma alatt egyesíti azokat a különböző társadalmi elemeket, amelyek azelőtt különböző kormányzati szabályoknak voltak alávetve, különböző jogszabályokra hivatkoztak és különböző bíraskodási szervek alá tartoztak.

A község így egy nagyszabású célkitűzést jelent, amely az idők folyamán lassan alakult ki, de teljes megvalósulását sohasem érte el, mert a kivételezett osztályok sohasem tűntek el teljesen. Azt lehet mondani, hogy a község élete állandó harc főként a hűbériséggel, de mellette a jogszolgáltatásban érvényes egyházi előjogokkal és adómentességekkel is. A városon kívül lakó hűbéreseket kényszerülnek, hogy hűséget esküdjenek, földeket engedjenek át és a falakon belül telepedjenek meg. A püspökkel való küzdelemben a községek az egyházi átokra

polgári kizárással felelnek, vagyis a községi hatóságok megtiltják a polgároknak, hogy érintkezést tartsanak fenn a püspökséggel.

Ha azonban a község az egyházi és világi hatalmasságokkal szemben önkormányzatának érvényre juttatására törekszik is, mégsem igényli a teljes függetlenséget, vagyis miként a középkorban ismeretlen mai fogalommal mondanánk, az állam abszolút szuverénitását, illetve a minden más felsőbb tekintélytől való teljes függetlenséget a maga számára. Felső-Itália községei elismerték a császár és Itália királya főhatóságát maguk felett. Azt mondhatnánk, hogy az uralkodóhoz való viszonyban a községek foglalták el a nagy hűbéreseket helyét. Ezekhez hasonlóan a községek is idő és hely szerint eltérő mértékben kivonták magukat a közkötelezettségek, katonai szolgálat, adózás és másféle szolgáltatások teljesítése és a királyi bíraskodás elismerése alól. Ez a felszabadulási folyamat Itáliában összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint az Alpeseiken túl. Itáliában egyes nagy községi közületek uralmukat a környékre és a szomszédos városokra is kiterjesztették és így valósággal modern értelemben vett államok alapjait rakták le.

E terjeszkedési politikájukban a községek a világi és egyházi urakon kívül ellenségeskedésbe kerültek a többi községekkel is; legelőször a sajátképpen városi községek és a vidéki közületek ütköztek össze egymással. A vidéken sok tekintetben hasonló folyamat játszódott le, mint a falakkal körülvett városokban: a mezőgazdasági lakosság központjai is a hűbéri hatalmaktól független önkormányzati szervezeteket kezdtek alkotni. Itt is az első alapok nagyon régi eredetűek. A római város mellett láttuk a *pagust* (5. §.); ennek megfelelő középkori alakulás volt a vidéki plébánia. A plébánia körzetének lakói ügyeik megtárgyalására gyűléseken szoktak összejönni a templom előtt; az összejöveteleken több egyházközséghez tartozók is megjelenhettek, aminthogy a római időkben is több pagus együtt con-

ciliabulumot és forumot alkotott (8. §.). A vásárok is növelték ezeknek az összejövedeleeknek a jelentőségét. Egyes esetekben a longobard arimannok katonai telepei (23. §.) alkották új vidéki tömörülések magvát. Még arra is volt eset, hogy a főúri kastély lett az új szervezkedés és a vidéki lakosság függetlenülésének eszköze, amennyiben a főúr saját védelmére összetömörítette a környék lakosságát s ennek ellenében földet juttatott és kiváltságokat biztosított neki. Az így keletkezett telepek emlékezetét nagyon sok olaszországi város máig is megőrizte, melyeknek nevében a castrum vagy castro kifejezés előfordul. A mezei község lényegében olyan, földműveléssel foglalkozó egyének közössége volt, akik önmaguk védelmére és a hűbéri szolgaság leküzdésére egyesültek. Ezekben a közösségekben találkoztak az önjogúságukat megőrzött allodiális kis földbirtokosok, a legalsó csoporthoz tartozó, egészen kis hűbéresek és különösen azok a colonusok, akik a szolgaságot és hűbéri kötelezettségeket vagy lerázták magukról, vagy ha ez nem sikerült is nekik teljesen, ezeket részben természetben nyújtott szolgáltatásokká, munkakötelezettséggé, vagy pénzben fizetendő járandósággá alakították át. Ennek a felszabadulási folyamatnak — affrancazione — az emléke is számos olasz város nevében máig is fennmaradt: Francavilla, Castelfranco, Borgofranco, Villanova stb. Nem egy esetben a községek, sőt kivételesen az uralkodók és főúrak is jelöltek ki olyan menedékhelyeket, ahol a környékből való nem szabad egyének megtelepedhettek és lakhattak s ezen a réven szabadokká is válhattak.

A községet általában demokratikus intézménynek szokták tekinteni és ilyen is volt már kezdettől fogva, ha ésszerűen a megelőző politikai és társadalmi renddel hasonlítjuk össze. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindjárt kezdetben a közügyek intézésében a város összes polgárai részesedtek volna. Kezdetben a születés, társadalmi állás és vagyon révén kiemelkedett polgárok kisebbsége volt az, amely magához ragadta a

közügyek intézését. Keretei között főleg a városi nemesség, vagyis leginkább kismemesek és vagyonos polgárok, a *popolo grasso* — szószerint a «kövér nép» — találkoztak. Nem hiányoztak azonkívül a régebbi, háttérbe szorított osztályok képviselői, az algrófok, püspöki tanácsosok, császári tisztviselők. A vezető szerepet csakhamar a vagyonos polgárság ragadta magához, amely új arisztokráciává alakult át. Ez az új vezető réteg ingó vagyona mellé gyakran még földbirtokokat is szerzett és így minden tekintetben a régi nemesség helyébe lépett. Csak később jelent meg a színen új réteg gyanánt a *popolo minuto*, amely alatt azonban nem valami modern értelemben vett proletariátust, mint inkább a kispolgárok és mesteremberek csoportját kell érteni. A város kormányzatában való részvételért folyó küzdelem, amelyet ma a politikai jogok kiterjesztéséért folyó harcnak mondanánk, vezető fonálként vonul végig a községi élet történetén. Ezeket a jogokat azonban sohasem az egyedek, hanem a különböző közösségek vagy rendek követelik és vívják ki maguknak: mindig testületekről van szó, amelyek közös jogaikat akarják érvényesíteni. A gazdasági jellegű testületek mellett, amelyek *compagnie di arti* nevet viselnek és többé-kevésbé a céheknek felelnek meg, vannak a *compagnie di armi* nevű katonai szervezetek is, melyeknek alapját a városoknak kerületekbe való beosztása szolgáltatja. Ezek a polgároknak választott vezetők alatt létrejött fegyveres egyesülései, melyeknek célja részint a közrend fenntartása, részint a hadbavonulás háború esetén. Az északitáliai városok hadi vállalkozásaiban a polgárság köréből alakult miliciának gyűlekezési központja a *carroccio*, amelyről már fentebb (32. §.) megemlékeztünk. A nemesi családoknak is külön egyesüléseik voltak. Ezeknek az egyesüléseknek *consorteria* volt a nevük.

A község közéletének legfelső szerve az összes politikai joggal bíró polgárok gyűlése volt, amely *parlamento*, *concione* vagy *arengo* nevet viselt. Ez ejtette meg a tisztviselők válasz-

tását, jóváhagyta a városi szabályrendeleteket, döntött a háború és béke ügyében. A folyó ügyek megtárgyalása szűkebb és meghatározott feladatkörű tanácsokban történt; ilyen volt a *consiglio di credenza*, a bizalmi tanács, amelynek az volt a feladata, hogy véleményével a városi hatóságokat támogassa. A mindennapi végrehajtó, közigazgatási és bírói hatalmat a városi tisztviselők gyakorolták és háborúban ők vezették a városi miliciát. A városi hatóságok fejeit, nyilvánvalóan római visszaemlékezések hatása alatt, rendszerint konzuloknak nevezték. Általában az antik Rómára való visszaemlékezés, valamint a Rómától való leszármazás tudata egyik alkotó eleme volt az olasz nemzet és a községi polgári öntudat kialakulásának. Konzulokat találunk már 1084-ben Paviában, 1097-ben Milanóban, 1109-ben Comóban, 1123-ban Bolognában és 1126-ban Piacenzában. Ezeket a konzulokat gyakran nem a községi gyűlések választják, hanem kijelölésük sorshúzás útján történik; vannak azonkívül egyes testületek, amelyeket megillet az a jog, hogy a legfelső hatóságokban képviseltesék magukat.

37. §. A községek Közép- és Dél-Itáliában. Velence. — A községek fejlődésében Felső-Itália nagy általánosságban megelőzte a félsziget középső részét. Toszkánában a községi élet csírázása már Matild őrgrófnő idejében kezdődött, de határozott mekilendülése a Matild halála utáni időre esik. Firenze már 1125-ben teljesen önállónak érzi magát és háborút visel Fiesole ellen, amely valaha hatalmasabb volt nála és leigazza. Firenzében először 1138-ban állanak konzulok a város élén. Ebben Lucca Firenzét erősen megelőzte, mert ott már 1084-ben találunk konzulokat. Lucca egyébként évszázadokon át székhelye volt a toszkánai őrgrófságnak és ezért tett szert igen nagy jelentőségre.

Ugyanabban az esztendőben, mint Luccában, konzulok vannak már Pisában is. Itt azonban a községi intézmények még korábbiak voltak és akárcsak Genovában, némileg más irányú

fejlődést tüntettek fel. Ennek okát mindkét város tengeri tevékenységében kell keresni. A korán kifejlődött kereskedelem, a szaracénokkal vívott harcok és általában az egész tengeri tevékenység, mindkét várost kiemelték a hűbéri intézmények keretéből és a városi intézmények korai kifejlődését mozdították elő, amit a hűbéres urak és a császárok kiváltságai is megerősítettek. Fentebb említettük, hogy a két város már II. Henrik idejében, vagyis a XI. század elején, szövetséget kötött a szaracénok ellen. Genova és Pisa legrégebb történetének nagy részét ezek a harcok töltik ki és különösen Pisánál legendás elemek szövevényével vannak tarkázva. Egyik ilyen történelmi monda arról a Cinzica dei Sismondi nevű nemes úrhölgyről szól, aki Pisa diadalmas védelmét vezette a szaracénok egyik támadása ellen. Ezekből a mondákból annyi bizonyos, hogy a szaracénok a várost a XI. század elején ismételten megtámadták. A genovaisai szövetség megverte Musa vagy Musetto spanyolországi muzulmán főnököt, aki 1016-ban meghódította a Baleárok és Szardínia szigetét és így megszerezte a hegemoniát a Tirrheni-tengeren. A két város azután hosszú harcot folytatott egymással Korzika és Szardínia birtokáért. Az 1087. évi béke az elsőt Genova, a másodikat pedig Pisa uralma alá juttatta. Szardíniában Pisa főhatósága alatt *giudicatura* elnevezéssel négy kerület alakult, melyeket örökletesen pisai nemes családok kormányoztak.

Ez a két tengeri köztársaság is, bár némileg a többiek-től eltérő módon, az itáliai királyság hűbéri világából emelkedett ki. Más volt a többi tengeri köztársaság esete, amelyek nem mentek át a fejlődésnek hűbéri fokozatán. Ennek legkiválóbb példáját Velence szolgáltatja. Hosszú időn át Velence formális függőségben állott Bizánccal. Dogéi méltóságukat a konstantinápolyi császároktól kapták és névlegesen mint a császárság főtisztviselői látták el hivatalukat. A függőség azonban merőben formális lévén, Velencét egyáltalán nem gátolta

abban, hogy teljesen önállóan kössön megállapodásokat a császárokkal és az itáliai királyokkal és hogy a Bizánctól nyert kedvezmények mellé ezektől is kereskedelmi kiváltságokat biztosítson magának. Velence helyzetének legfőbb sajátossága az volt, hogy hidat alkotott a Kelet és Nyugat között s a legfőbb összekötő kapocs volt Itália s a Földközi-tenger keleti medencéje és a Balkán között. Velence kereskedelmi térfoglalása a legszorosabb összefüggésben állt tengeri hatalmának kifejlődésével és területi hódításaival. Velence mindenekelőtt az Adria feletti uralomra és ennek előfeltétele gyanánt az isztriai és dalmát partok uralmára törekedett. Isztria meghódítása már a kilencedik század első felében megkezdődött. A dalmát városok fölötti hegemoniát II. Orseolo Péter doge (991—1009) szerezte meg, akit ezek a városok hívtak segítségül a horvátok támadásai ellen, miután a névleges főhatalmat gyakorló bizánci császárság nem volt képes őket megvédelmezni.

Velence belső életét az 1000. év körüli időkben az jellemzi, hogy a körzetek élén álló tribunok régi arisztokráciájának helyét hovatovább az új kereskedő arisztokrácia foglalta el. A hűbériség Velencében mindvégig ismeretlen maradt. Ez a fejlődés át van szőve az arisztokrácia és a dogék közötti vetélkedéssel, akik örökletessé igyekeztek tenni hatalmukat. A Particiaco-, Candiano- és Orseolo-családok valóságos helyi dinasztiákká alakultak, amit elősegített még az a szokás is, hogy a dogék egyik fiúkat kormányzótársul szokták venni maguk mellé. A nemesek ellenzékiisége néha nyílt felkelésben és az uralmon levő doge letételében jutott kitörésre. Az Orseolo-családnak 1026-ban történt bukásával az arisztokratikus irányzat a monarchikusnak teljesen fölébe kerekedik; a doge mellett *sapienti* vagy «bölcsek» néven állandó szerv alakul, melynek feladata, hogy őt tanácsokkal lássa el és egyúttal ellenőrizze. Ugyanakkor a doge tisztének nem jogi, hanem tényleges örökletessége az egyes családokban megszűnik.

Velence terjeszkedése az Adriai-tenger északi részéről dél felé a köztársaságot természetszerűleg összeütközésbe hozta a szaracénokkal és a bizánciakkal. Velence először a bizánciakkal kötött szövetséget a muzulmánok ellen. Mikor a szaracén uralmat sikerült Dél-Itáliában megdönteni és ennek helyébe a normannok léptek, Velence ezekkel szemben is érdekközösségben maradt a bizánci birodalommal.

Velence legrégibb fejlődésével nagyon sok hasonlóságot mutat Campania tengeri városainak, Nápolynak, Gaetának és Amalfinak története is. Kereskedelmi összeköttetéseiket és tengeri hatalmukat ezek is a névleges bizánci szuverenitás árnyékában fejlesztették ki. Az ő kormányzati rendszerükben is megtaláljuk a monarchikus és arisztokratikus elemeket és ők is teljesen kívül állanak a hűbéri rendszer körén. De a nagy különbség közöttük és Velence között az, hogy míg Velence mindig szabadon fejlődött, az ő önkormányzati fejlődésüket a normann királyság megszakította és nekik csak bizonyos helyi jellegű szabadságokat engedélyezett.

Dél-Itália belső részeinek, különösen Apuliának városaiban is a kereskedelem révén megvagyonosodott, gazdag polgárságot találunk, amely majdnem eljutott a községi szervezkedés állapotáig. Itt azonban a normann hódítás még a tengeri városoknál is hamarabb útját állotta a további községi fejlődésnek.

38. §. Az új kultúra. — A községi élet kisarjadása Itáliában nemcsak a gazdasági élet, hanem a kultúra és a művészet felvirágzásával is együtt járt. Az új községi életnek egyik legjellemzőbb megnyilvánulása az építkezési tevékenység fellendülése s a velejáró művészeteknek, különösen pedig az építészetnek felvirágzása. Az új községi életnek legelső középpontja mindenütt a székesegyház, amely azonban nem kizárólag egyházi, hanem nagy részben polgári célokat is szolgál. Körülötte és benne zajlanak le a községi élet legfontosabb megnyilvánulásai; ott

gyűlik össze a polgárság, hogy sorsdöntő jelentőségű ügyeit megvitassa, ott ünneplik meg a városi élet nagy eseményeit, ott teszik le a konzulok esküjüket és ott történik a carroccio és a lobogók megáldása.

Az új művészet, amely egybeesik az új nyugati nemzetek immár érett kialakulásával, román stílus nevet visel, részint, hogy kifejezésre juttassa párhuzamosságát a román vagy neolatin nyelvek kifejlődésével, részint, hogy jelezze a visszatérést bizonyos római hagyományokhoz és a szakítást Bizánccal. Az új művészetet egyáltalán nem szabad az antik formák utánzásának tekinteni; minden tekintetben önálló és nagyszabású alkotás. Ez a román művészet, amely a X. században kezdődött, a XII. században éri el legnagyobb kivirágzását.

A román templom a római bazilikára viszi vissza eredetét, de megvan a saját külön szerkezete. A római bazilikák vízszintes és gyakran fából készült tetőszerkezetének helyét a kőből épült boltozat foglalja el, először félhenger-, vagy dongaboltozat, utóbb keresztboltozat, vagyis egymást keresztező ívek formájában. A főhajó és az ezt kettévágó kereszthajó, az úgynevezett *transetto*, együtt latin keresztet alkot. A hajókat mindig kerek ívek választják el egymástól, amelyek a legtöbb esetben nem oszlopokra, hanem pillérekre támaszkodnak, a pillérek pedig gyakran egész kötegeket alkotnak és keresztboltozatoknál a bordák folytatása gyanánt jelentkeznek. A kapuk és ablakok fölötti párkányokat is kerek ívek váltják fel; ezek az ívek is a portálék fölött gyakran többsével fordulnak elő és oszlopocskákkal díszített lábazatokra támaszkodnak. Kívül eltűnik az oszlopos előcsarnok; e helyett a homlokzat részint a portálék, részint pedig a több emelet sorban elhelyezett kis körívek és oszlopok révén nyer gazdag tagoltságot. Ezek a körívek és oszlopok az oldalakon és az apszison is folytatódnak. Az apszis néha többes formában jelentkezik és rendkívüli módon kifejlődik. A kapuk, a külső erkélyek és az oszlopféjek gazdagon

vannak díszítve, rendszerint állati alakokkal, fantasztikus lényekkel és szörnyetegekkel. Így az építészet mellett a szobrászat is fejlődésnek indul, bár ennek a fejlődésnek nagy eredményei csak némileg később jelentkeznek.

Itáliában a román stílusra az antik emlékeknek és a bazilikák architektúrájának állandó befolyása némileg mérséklően hatott. Ennek következtében maradtak reánk ebből az időből ívek nélküli és oszlopos templomok, valamint központi alaprajzos szerkezetek is, különösen a baptisteriumoknál. Román stílusú székesegyházakat találunk Felső-Itáliában már a XI. században. Ilyenek a milánói Sant'Ambrogio, melynek első részét a XI. század második felében restaurálták; a paviai San Michele, amelyet a 1004 és 1135 között hasonló nevű nagyon régi bazilika helyére építettek, ezt követte a haladottabb San Pietro in Ciel d'Oro és a San Teodoro; a comói Sant'Abbondio, amelyet 1095-ben szenteltek fel. A román stílus legremekebb példája Olaszországban a modenai dóm, amelyet Lanfranco mester 1099-ben kezdett építeni. Nagy általánosságban ennek mintájára, de önálló építészeti felfogással épült a veronai San Zenó, amelyet az 1117. évi földrengés után restauráltak. Ez alkalommal kellett újra átépíteni a parmai székesegyházat is.

Toszkánában a bazilikaszerű befolyás még tartósabb volt, mint Felső-Olaszországban. Ezt mutatja Firenzében az 1018-ban megkezdett San Miniato al Monte bazilikaszerű alaprajza, melynél a szerkezet derűs könnyedsége és a homlokzat gazdag díszítése a fiatalos lendületnek és életörömnek kifejezője. Szintén Firenzében II. Miklós pápa 1059-ben szentelte fel a nyolcszögletes és kupolás baptisteriumot, amely valószínűleg egy másik hasonló rendeltetésű, jóval régebbi építmény helyén emelkedett. Pompás alkotás a Buschetto mester által 1063-ban megkezdett és Rainaldo által folytatott pisai székesegyház, melyben az őskeresztény örökség, a keleti befolyások és az új román szellem bazilikás alapra épített, de kereszthajós és kupolás,

és egymás fölött sorakozó erkélyekkel ékesített pompás homlokzatú alkotásban olvadnak össze. Dekorációs ragyogásban és festői hatásban a pisai dóm vetekszik a velencei Szent Márk-székesegyházzal.

Magában Rómában ebben az időben jelentősebb építészeti fellendülésről nem beszélhetünk. Kivételt képeznek e tekintetben a négyszögletes és karesú harangtornyok, vagy kámpánilek, amelyeket köríves és színes márványberakásokkal díszített ablakocsák élénkítenek. Tovább él azonban a római festői hagyomány, amelyben a bizánci stílus mellett kifejezésre jut a helyi talajból fakadó szabadabb felfogás, mint azt különösen a San Clemente földalatti templomának a XI. századból való falfestményei mutatják. Apuliában egy helyi iskola, amelyben lombardiai befolyások is érvényesültek, 1087-ben megkezdte Bari-ban San Nicola templomának felépítését. Szicíliában a művészi nekilendülés összeesik a normann királyság végleges megalakulásával. Erről a megfelelő helyen emlékezünk meg.

Külön kell azonban megemlíteni a velencei Szent Márk-templomot. Újjáépítését keletről jött művészeknek tulajdonítják, 1043 után, Domenico Contarini doge idejében. Az építők a bazilikát egy már régebben fennállott templom helyére emelték, amely a szent holttestének átszállítását követő időben keletkezett. Contarini bazilikája a Justinianus idejéből származó konstantinápolyi Szent Apostolok bazilikájának alaprajza szerint épült. Formája görög kereszt, melynél a kereszt mindegyik ágát külön kupola fűdi; míg a középső részt, ahol a két kar találkozik, a legnagyobb kupola koronázza. A szerkezet statikai elemét az egyes kupolák között kerek ívekkel összekötött pillérfejek nyugalmas hatalmas ívezetek szolgáltatják. A különböző építészeti részletek gazdagsága a képeknek meglepő változatosságát nyújtja, míg a falakon mindenfelé alkalmazott mozaikok az egész építményt szinte elborítják a színek ragyogó szőnyegével. Kívül a templom homlokzata és díszítése román hatást árul el.

Az irodalomban az új községi élet visszatükröződése nem oly ragyogó, mint a képzőművészetben, de közelebbi kapcsolatban áll a kor eseményeivel. Franciaországtól eltérően, Olaszországban a XI. és XII. század folyamán irodalmi téren teljesen a latin nyelv uralkodik és az új népnyelv használatának csak nagyon gyér nyomait lehet felfedezni. Ez az irodalom azonban már nem szorítkozik kizárólag a szentek legendáira és teológiai vitatkozásokra, hanem kiterjeszkedik a kor eseményeinek, elsősorban pedig az újonnan alakult községek történetének elmondására. Donizone szerzetes hexameterekben megírta Matild örgrófnő életét. Bizonytalan vagy ismeretlen szerzők költeményekben dicsőítették a pisaiak 1088. évi győzelmes afrikai hadjáratát és a Baleároknek szintén a pisaiak által 1116-ben történt meghódítását. Milano és Como háborúját a XII. század elején, egy ismeretlen comói költő szintén megénekelte.

A kánonjog kifejlődéséről, amely az egyház, különösképpen pedig a pápa hatalmának emelkedéséről tesz tanúbizonyságot, már fentebb megemlékeztünk. A kánonjoggal egyidejűleg azonban a római jog is feltámadt, bizonyos tekintetben versenyt támasztott a kánonjognak és egyik legerősebb bizonyítékát szolgáltatotta a világi szellem újjáéledésének. Eredetét tekintve a római jog teljesen független a teológiától, a kánonjogtól és az egyházi hagyományoktól és természetének megfelelően az egyházi és hűbéri önkormányzatokkal szemben az egységes állam tekintélyét juttatta kifejezésre. A római jogot a germán jog sohasem nyomta el teljesen; a Karoling-korban és az ezt követő időkben állandóan élt a személyes jogok rendszerében is, amely lehetővé tette, hogy egyesek magukra nézve nem a longobard és frank jogot, hanem a római jogot tekintették érvényesnek és kötelezőnek. Különösen, de nem kizárólagosan áll ez Közép-Itáliára és Rómára. A XI. század folyamán olyan körülmények között, amelyeket még nem ismerünk eléggé, a római jog tanulmányozása ismét megélénkült. Ezt támogatták

a fejedelmek és a községek, és ezt mozdította elő a gazdasági élet új fellendülése is, melynek változatosabb formái az ókori jogtudományban kerestek megfelelő fogalmakat és jogszabályokat maguk számára. Az újjászületett tudománynak Bologna lett a középpontja, amely nagy hírnévre tett szert és tűzhelye lett az új kultúrának. Bolognában tanított Irnerius (megh. 1125), a római jognak első nagy középkori glosszátora vagy magyarázója, akit még sokan követtek. A pápasággal vívott harcban V. Henrik hozzá fordult jogi szakvéleményért.

Antik tudományos hagyományoknak, melyek azonban az arab tudományosság hatása alatt tökéletesedtek, volt őrzője Itáliában a salernói orvostudományi iskola, amely szintén európai hírnévre tett szert.

A skolasztika elnevezés alatt ismeretes új bölcslettudománynak és teológiának kezdetei a XI. század végére és a XII. század elejére nyúlnak vissza. Az olaszok között ennek az új tudománynak legkiválóbb képviselői Aostai Szent Anzelm (1033—1109), aki azonban Franciaországban és Angliában működött, továbbá Petrus Lombardus (47. §.).

39. §. A szicíliai királyság. — Az északolaszországi városok önkormányzatának kifejlesztését és a délolaszországi normann királyság végleges megalakulását elősegítette a császárságnak V. Henrik halálával bekövetkezett válsága. Henriknek nem maradtak fiúgyermekai és a száli ház császári politikáját képviselő párt vezetése Hohenstaufen Frigyes sváb hercegre, V. Henrik egyik nővérének fiára és ennek öccsére, Konrád frank hercegre szállott. De a királyválasztásnál az ellenpárt diadalmaskodott, amely Supplinburg Lothár szász herceget emelte trónra (II. Lothár 1125—1138). A két pártra ekkor alkalmazták Németországban először a Waiblingen és Welf elnevezést. Az első név a sváb ház tulajdonában levő Waiblingen várától származott, míg a másik név eredetét a Lothárt támogató bajor Welf

családtól vette. Ennek a két névnek az elolaszosodott formája a *ghibellin* és *guelf*, amely neveket később a császárpártiak és a pápaság híveinek megjelölésére használták.

II. Honorius pápa Lothár mellett foglalt állást. Ezzel szemben a milanói érsek, aki ismét harcban állott a pápával, a Felső-Olaszországba lejött Konrádot 1128-ban Monzában királlyá koronázta. A lombard városok többsége azonban nem ismerte el Konrádot, aki ezért kénytelen volt Németországba visszatérni. Lothár, miután Németországban felülkerekedett, szintén átjött Olaszországba, hogy ott rendezze a római és déli viszonyokat.

Rómában II. Honorius pápa halálával egyházszakadás állott be, amelynek helyi jellegű pártvillongások állottak a háttérében. Egyik oldalon volt a főnemességhez tartozó Frangipaniak pártja, a másik oldalon a megkeresztelkedett zsidó és úgazdag Pierleoniak pártja, amelyhez főleg a kisnemesség és polgárság tartozott. A bíborosok egy része az Pierleoniak családjából való II. Anacletust, másik része pedig II. Incét választotta meg pápának. Rómában II. Anacletus jutott hatalomra, mire Ince Franciaországba távozott, ahol főként Szent Bernát (34. §.) közreműködésével megszerezte a keresztény világ nagyobb részének támogatását. II. Roger, Dél-Olaszország új uralkodója, II. Anacletus mellett foglalt állást.

II. Roger hasonnevű atyjának, Szicíliá meghódítójának 1101-ben történt halála alkalmával örökösként lépett a szigetország trónjára. Mikor a családnak Guiscard Róberttől származó apuliai ága, majd nem sokkal utóbb az antiochiai hercegek ága is kihalt, II. Roger a félszigeten levő normann birtokokat is egyesítette Szicíliával. Ezt az egyesítést, amely 1127-ben ment végbe, II. Honorius pápa, aki Nagy Károly idejének pápai politikáját követte és a római kúria felsőségét, sőt közvetlen uralmát is a félsziget egész déli részére ki akarta terjeszteni, nem ismerte el. Honorius Rogerral szemben mind a helyi önkormányzatok ellenállásának politikai, mind az egyházi átoknak

vallási fegyverét igyekezett kihasználni. Célját azonban nem érte el és kénytelen volt Rogert Calabria és Apulia birtokába beiktatni. Más oldalról azonban a beiktatás délen a pápa szuverenitásának új megerősítését jelentette. Mikor Honorius meghalt és az egyházszakadás kitört, Roger II. Anacletus mellett foglalt állást, akitől viszonzásként 1130 szeptemberében Szicília királyságát kapta ajándékul. Az új királyság megalapítása ellentétben állott a császárságnak Dél-Olaszországra irányuló jogigényeivel és a római kúria politikájával. II. Lothár így a pápai érdekek és a császári hagyományok nevében egyaránt kénytelen volt Roger ellen harcba szállani.

Első olaszországi útja 1132-ben, amelyre csak csekély erőket vitt magával, nem sok eredménnyel járt, olyannyira, hogy Rómában a Pierleoniaktól nem tudta elfoglalni a vatikáni városrészt és az Angyalvárat. II. Ince így a Lateránba vonult be és minthogy a Szent Péter temploma nem volt birtokában, ott koronázta Lothárt 1133. júniusában császárrá. Hűbérként azonkívül átengedte a császárnak Matild Örgörfnő allodiális birtokainak egy részét, míg a hűbéres birtokokra vonatkozóan ellentmondás nélkül elismerte, hogy ezek visszaszálltak a császárságra. E beiktatás révén a pápai kúria azzal büszkélkedett, hogy a császár hűbérese lett a pápaságnak. Ezután Lothár visszatért Németországba, a nélkül, hogy Rogert megtámadta volna. Roger ellenben leverte Dél-Olaszország zendülő urait és városait s az egységesítés munkájának befejezése gyanánt Capuát és Nápolyt is főhatalmának elismerésére kényszerítette. Ince pápának újból el kellett hagyni Rómát. A pápa Pisába távozott, amely Genovához hasonlóan hozzája húzott. Ennek az az ellentét volt a háttérében, amely szembeállította őket a Rogernek behódolt Amalfival.

II. Lothár 1136-ban sokkal nagyobb erővel újból átjött Olaszországba. A Lombardiában tapasztalt szórványos ellenállás leverése után délnek fordult, ahol egyes főurak felkeltek

Roger ellen. Egyidejűleg a pisaiak a tenger felől 1137-ben megtámadták, kifosztották és úgy lerombolták Amalfit, hogy a város ezt többé nem tudta kiheverni. A császár apuliai hadjárata azonban nem járt állandó eredményekkel. A német csapatok nem bírták a nekik szokatlan déli éghajlatot és elégedetlenkedtek a háború miatt, amelyről úgy vélték, hogy kizárólag a pápa érdekében folyik. Ezenkívül a pápa és Lothár között politikai ellentétek merültek fel. Lothár visszafordult, hazatérőben átkelt az Alpeseiken és közvetlenül utána 1137 decemberében elhalálozott.

Ő maga Büszke Henrik bajor herceget, a Wolf ház fejét jelölte ki utódául, aki már be volt iktatva Szászország, Toszkána, Spoleto és a Matild-féle területek uralmába. De a választáson nem ő, hanem Sváb Konrád győzött, és így újból kitört a háború a guelfek és ghibellinek között. III. Konrád (1138—1152), aki először a belviszályokkal volt elfoglalva, azután pedig a második keresztes hadjáratban vett részt, állandóan távol maradt Olaszországtól, ahol így északon szabadon fejlődhetek a városi önkormányzatok, délen pedig teljesen megszilárdulhatott a szicíliai királyság.

II. Ince, aki immár teljesen diadalmaskodott a pápai székért folyó küzdelemben, nemcsak vereséget szenvedett a Rogerral vívott harcban, hanem még fogságba is esett. Az 1139-ben megkötött mignanói szerződésben a pápa Rogert, mint a Szentszék hűbéresét beiktatta Szicília királyi székébe. Beneventum a pápáé maradt. Miután így a délolaszországi királyság véglegesen megalakult, fokozatosan megtörtént az ott lakó etnikailag különböző népelemek, itáliaiak, görögök, longobardok szaracénok és normannok összeolvadása. II. Roger nem törekedett a nemzeti és helyi szokások lerombolására, csupán ezek felett és mindenkivel szemben igyekezett érvényt szerezni a királyi hatalomnak. Országában állandó jellegű tisztviselői kart szervezett, melynek tagjai alkalmazotti és nem hűbéresi minő-

ségben függtek a királytól. Az állami köztisztviselői karnak ezzel a megszervezésével Szicília megelőzte az összes nyugati államokat. A tisztviselői karnak ehhez a megszervezéséhez és működéséhez nagyban hozzájárultak a muzulmánok, akiket a normann királyok egyáltalában nem üldöztek.

Szicília már a muzulmán uralom idején jelentős gazdasági virágzásnak örvendett. Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem erősen fellendült, és az ország lakossága nagyon megszapordott. Ez a fellendülés a normann királyok alatt is folytatódott. II. Roger király fényes udvart tartott és ő maga számottevő művészi tevékenységnek volt a kezdeményezője, amelyben arab és bizánci elemek román elemekkel olvadtak össze. Palermo kiváló műemlékekkel szépült, mint a királyi kápolna és a mon-realei dóm.

A délolaszországi királyság megerősödését természetesen leg követték a terjeszkedési törekvések a Balkán-félsziget és Afrika irányában. A Balkán-félszigeten a szicíliai királyság a bizánci császársággal jutott összeütközésbe. Már Guiscard Róbert kifejezésre juttatta Epirusra és Albániára irányuló szándékait, mikor 1081-ben Durazzót, a Balkán-félsziget Olaszországra nyíló kapuját ostrom alá fogta. Ebben a harcban Komnenos Alexios bizánci császárnak Velence volt a szövetségese, amely nem tűrhette, hogy az otrantói csatorna mindkét partja ugyanannak a hatalomnak legyen a birtokában. A tengeren Guiscard Róbert az egyesült görög-velencei hajóhadtól vereséget szenvedett, de 1081-ben a szárazföldön Pharsalusnál ő verte meg a bizánci hadsereget és 1082-ben elfoglalta Durazzót. A hadjárat folytatása azonban félbemaradt, mert IV. Henrik olaszországi útja miatt (33. §.) Róbert kénytelen volt visszatérni országába. Ezúttal azonban II. Roger felújította Guiscard Róbert terjeszkedési politikáját. Christodulos nevű tengernagya végigpusztította Görögország partjait, elfoglalta Korinthost, lerombolta a thebai selyemgyárakat, nagyszámú munkást át-

telepített Szicíliába és egy új selyemparnak vetette meg az alapját.

Állandóbb sikerei voltak II. Rogernek az afrikai muzulmánokkal szemben. Ezekről 1146-ban elfoglalta Maltát és az afrikai partokat Tripolisztól a Bon-fokig Tuniszban.

40. §. **A római község.** — Ebben az időben a község Rómában is megszerveződött. Már az investitura-harc idején előfordult, hogy Róma népe szembehelyezkedett a pápával és a császárral és érvényre juttatta a saját akaratát. Ezekben a mozgalmakban már nemcsak a főnemesek vettek részt, hanem mellettük megjelent a kisnemesség és a polgárság is, amely nagyobb részében mesteremberekből, kisebb részében pedig kereskedőkből állott. Ugyanúgy, ahogy ezek az osztályok másutt fokozatosan kisajátították a püspök politikai hatalmát, Rómában a pápával szemben igyekeztek érvényesülni.

II. Ince pápaságának utolsó idején a rómaiak fellázadtak, mert a pápa meg akarta tiltani nekik, hogy Tivolit elpusztítsák. Mint Felső-Olaszország számos helyén történt, a községi élet Rómában is legelőször is abban a törekvésben nyilatkozott meg, hogy leigázza a környező vidéket és a szomszédos kisebb helyeket. A fellázadt rómaiak parlament néven a Capitoliumon népkormányt állítottak fel (1143), ennek élére pedig tanácsot állítottak, amelyet félig klasszikus, félig középkori névvel szent szenátusnak (sacer senatus) neveztek el. II. Lucius pápa kísérlete, hogy a Capitoliumot elfoglalja, vereséggel végződött és a pápa 1145 februárjában az ütközetben kapott sebeibe belehalt. Utóda, III. Jenő, miután a Szent Bernát által kezdeményezett békekísérlet meghiúsult, Viterbóból Franciaországba távozott.

Különleges nehézsége volt a római községnek, hogy közvetlenül állott szemben az akkori politikai társadalom két fejével, a császárral és a pápával, akik mindketten birtokosai voltak a Róma fölötti főhatalomnak. Minthogy pedig az egyetemes

egyház feje egyazon személy volt Róma püspökével, érthető, ha a községi mozgalom nagyon könnyen érintette az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonyának kényes kérdését. Ebből kifolyólag jelentkezett az az egyidejűleg vallásos és politikai irányzat, amely a klérust meg akarta fosztani anyagi javaitól és világi hatalmától. Ennek az irányzatnak az ágostonrendi Bresciai Arnold volt a legfőbb hirdetője, aki Franciaországban az egyház által elítélt merész gondolkozónak, Abelard Péternek volt a tanítványa. Arnold prédikációiban azt követelte, hogy a klérus térjen vissza az ősi egyszerűséghez és szegénységhez és mondjon le minden földi érdekeltségről, hogy így teljesen szellemi hivatásának szentelhesse magát. Kiüldözve szülővárosából, elítélve az egyháztól és kárhoztatva Szent Bernáttól, akinek szavára Franciaországból száműzték, Arnold Rómába ment, ahol 1147-ben ő lett az új népkormány erkölcsi vezére. Ebben a minőségében támogatta az ősi római köztársaság újjáélesztésére irányuló törekvéseket. Noha III. Jenő pápa 1148-ban egyházi átokkal sujtotta, befolyásos helyzetét Rómában továbbra is megtartotta.

41. §. **Barbarossa Frigyes császár fellépése.** — Minthogy II. Lothár császárnak Olaszországban nem sikerült uralmát igazán megszilárdítani és minthogy követője, III. Konrád a félszigeten meg sem jelent, Olaszország különálló fejlődése tovább folytatódhatott a fentebb említett két irányban, és pedig északon a községek kialakulásának, délen pedig az egységes királyság megszilárdulásának vonalán. Az első csoportban a fejlődés nem volt egyenletes: egyes hatalmasabb városok uralmukat nemcsak közvetlen környékükre, hanem a szomszédos kisebb városokra is kiterjesztették. Ebben a politikájukban a biztonság szempontja, a földszerzés vágya és a nagy kereskedelmi utak fölérti uralomra irányuló törekvés vezette őket. Így Milano uralma alá kényszerítette Lodit és Comót, melyek közül az első a Póhoz

vezető út, a második pedig az alpesi átjáró utak szempontjából birt fontossággal; ezenkívül szövetségébe vonta Cremát és Tortonát, amelyek ellenséges viszonyban voltak Cremonával és Paviával. Különösen Pavia, amely véglegesen elveszítette székvárosi rangját, volt állandó ellenségeskedésben Milanóval. Így a községeknek egymással ellenséges csoportosulásai keletkeztek; nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy mindegyik város ellenséges viszonyban volt a saját szomszédaival és szövetségese volt ezek szomszédainak.

Amíg a sajátképpen Lombardiában a hűbériség intézménye nagyon összezsugorodott és a hűbéresek kénytelenek voltak a nagyobb városoknak behódolni, Piemontban és Venetóban más volt a helyzet. Piemontban voltak ugyan virágzó városok, mint például Asti, de a nagy hűbérurak, közöttük elsősorban a monferrati örgróf és utána a savoyai grófok, a saluzzói örgrófok stb. megtartották túlsúlyukat. Venetóban az olyan fontos városok mellett, mint Verona és Padova, csak egy nagy hűbéri hatalom állott fenn, a Cividaleban székelő aquileiai patriarchaé. A patriarcha rendszerint német származású volt és mint ilyen, szilárd támasza a császárságnak Olaszország északkeleti határán, melynek kapuit ő tartotta nyitva a császári csapatok számára. Velence ebben az időben, eltekintve kereskedelmi kiváltságainak védelmétől, még vajmi kevésbé avatkozott be a szárazföld viszonyaiba. Toszkánában és a spoletói hercegségben szintén élénken éltek a hűbériség és a császári uralom hagyományai. Ezeken a vidékeken a Matild-féle birtokok voltak a császári uralom támaszai.

Egy olyan császárnak tehát, aki fel akarta újítani az Ottóknak és a száli császároknak Itália uralmára irányuló hagyományait, nem hiányoztak a segéderői és támaszpontjai. Ilyen császár akadt Sváb vagy Hohenstaufen Frigyes (1152—1190) személyében, akit *Barbarossa* melléknéven ismertek. Unokaöccse volt III. Konrádnak, aki őt jelölte ki utódául és

azonkívül fia Bűszke Henrik egyik nővérének. E családi összeköttetések segítségével voltak abban, hogy létrehozza a békét a két vetélkedő dinasztia között. Oroszlán Henrik, Bűszke Henrik fia, kibékült a császársággal és elsőrendű szerepet biztosított magának, főleg a birodalom északi részében. Egyik nagybátyja, VI. Welf, hűbérül kapta Toszkánát, Spoleót és a Matild-féle birtokokat. Míg így az egyik oldalon Barbarossa Frigyes nagy engedményeket tett a rivális háznak, a másik oldalon megszilárdította a saját uralmát a sváb és frank földön és még külön is megerősítette a helyzetét Beatrix felsőburgundi grófnővel kötött házasságával. Így Dél-Németországban egy meglehetősen összefüggő területet hozott létre, amelyre miniszterialisok, azaz királvi tisztviselők kinevezése révén nyugodtan támaszkodhatott. Érvényre tudta juttatni a királyi jogokat a nagy és kicsiny, világi és egyházi hűbérurakkal szemben. Teljesen kihasználva a wormszi konkordátum által Németországban neki biztosított jogokat, tényleges befolyást gyakorolt a püspökök kinevezésére és így kifejezetten nemzeti jellegűvé tette a német egyházat, amely inkább hallgatott királyára, mint a római pápára.

Ezt a hatalmi megerősödést Németországban I. Frigyes császári elgondolásának szolgálatába állította, amely egyrészt a Nagy Károlylyal kezdődő császári hagyományoknak volt az öröksége, — akit egyébként III. Paschalis ellenpápával szentté avatottatott — másrészt pedig az újjászületett római jognak a sugalmazásából származott. A római jog ugyanis, abból a feltevésből kiindulva, hogy a római nép hatalmát egyszersmindenkorra a császárra ruházta, az egyetemes és abszolút császári uralom tételét állította fel. Így Barbarossa Frigyes az egész világ urának tekintette magát, akitől Európa különböző országainak fejedelmei hatalmuk megerősítését nyerik. Főhatalmát tényleg kiterjesztette Magyarországra, Csehországra, Lengyelországra és Dániára és ugyanezt az elvet igyekezett érvé-

nyesíteni Franciaország és Anglia királyaival szemben is, akiket *reges provinciarum* — tartományok királyai — elnevezéssel illetett.*

Ezt az imperiális politikát mindenekelőtt Olaszországban, három eltérő irányban kellett érvényre juttatni. Engedelmességre kellett kényszeríteni a felsőolaszországi városokat, amelyek megszokták, hogy önhatalmúlag gyakorolják az úgynevezett *regáliákat* vagy királyi jogokat, mint a tisztviselők választása, monopóliumok megállapítása, adók kivetése, hadüzenet és békekötés jogának gyakorlása, stb. Délen véget kellett vetni a normannok bitorlásának, akik ott a császárságtól független királyságot alapítottak. Végezetül érvényesíteni kellett a császári jogokat a pápasággal szemben, mind az egyház kormányzatában, mind a pápaságtól függő középolaszországi területeken, elsősorban magában Róma városában, a császárság székhelyén.

Kezdetben azonban Barbarossa szövetségre lépett a pápasággal, egy olyan megegyezés alapján, amely biztosította neki a császári koronát és a kiátkozás fegyverét ellenségeivel szemben,

* Magyarországon Barbarossa Frigyes tényleg főhatalmat sohasem gyakorolt. Az 1157 szeptemberében Würzburgban tartott birodalmi gyűlésen megjelentek ugyan II. Géza magyar király követei, de ugyanakkor jelen voltak a bizánci, angliai, dán, itáliai és burgundi követek is. Az 1158. évi itáliai hadjáratban a magyar király még segédcsapatokkal támogatta a császárt, de miután 1159-ben nyílt viszály tört ki a császár és III. Sándor pápa között, II. Géza az angol, francia és szicíliai királlyal és Velencével együtt a pápa oldalára állt. A harmadik keresztes hadjárat alkalmával, mikor Frigyes császár 1189-ben Magyarországon keresztülvonult, III. Béla előkelő idegen gyanánt, teljesen szuverén uralkodó módján fogadta őt. Ezzel szemben Frigyes 1157-ben hadjáratot vezetett IV. Boleszláv lengyel herceg ellen, aki behódolt neki, a következő esztendőben pedig Ulászló cseh herceg, mint a birodalom hűbérese, kapta Frigyestől a királyi koronát.

míg ő kötelezte magát, hogy támogatást nyújt a pápának a római község, különösen annak szellemi vezére, Bresciai Arnold és a szicíliai királyság ellenében. Az utóbbi vonatkozásban negatív érdekközösség fűzte össze a császárt és a pápát, amennyiben az utóbbi terhesnek érzett magára nézve egy olyan uralkodót, aki hatalmát Róma közvetlen szomszédságára kiterjesztette és a pápaság déli területi igényeit meghiúsította.

Frigyes először 1154 októberében csak kis hadsereggel jött át Olaszországba és ez alkalommal Paviában királlyá koronáztatta magát. A roncagliai mezőre, Piacenza közelében országgyűlést hívott össze, ahol törvényszéke előtt a községekkel szemben igazságot keresve jelentek meg a hűbéres urak. Hasonlóan igazságot kerestek a kisebb községek a nagyobbakkal, legfőként Milanóval szemben. A császár semmisnek jelentette ki mindazokat a hűbér-átruházásokat, amelyek a császárnak, mint legfőbb hűbérúrnak engedélye nélkül hajtottak végre és érvénytelenítette a császári jogoknak IV. és V. Henrik idejétől kezdve történt kisajátításait. Mindkét császári döntés életbevágóan érintette a lombard városokat. Kezdetben azonban a császári hatalomnak ezek a megnyilvánulásai inkább csak elméleti jellegűek voltak. Frigyes megelégedett azzal, hogy elpusztította Milano határterületét, elfoglalta és a monferrati őgrófnak adományozta Astit és Chierit és lerombolta Tortonát. Ezután Rómába indult, hogy fejére tétesse a császári koronát. Viterbóban találkozott IV. Hadrián pápával (1154—1159) — az egyetlen angol, aki ezideig a pápai méltóságra emelkedett — és véglegesen szövetségre lépett vele Bresciai Arnold és a római község ellenében. Arnoldot, aki Róma közelében fogságba került, kivégezték. A római község által felajánlott császári koronát Frigyes visszautasította és nyers szavakkal tiltakozott az ellen, hogy a község kiküldöttei a régi Róma nevében beszéljenek. 1155 júniusában a Szent Péter-templomban császárrá koronáztatta magát, de csak a vatikáni városrészt foglalta el

és nemsokára a pápával együtt elhagyta Rómát. Innét délre akart vonulni, de a kíséretében levő német urak, akik mindig idegenkedtek az ilyen távoli hadjáratoktól, amelyekhez tulajdonképpen semmi érdekük sem fűződött, vonakodtak, hogy kövessék és így kénytelen volt tervéről lemondani. Visszatérőben Spoleto-t, amely megtagadta az élelmiszereket és az adót, megostromolta, kifosztotta és felgyújtatta. Felső-Olaszországba érve, ítéletet hozott Milano ellen, amelyet megfosztott az összes regáliáktól és birodalmi átok alá helyezett. A *zecca*, vagyis a pénzverés jogát Cremonára ruházta. Elméletileg a birodalmi átok a város minden jogának elvesztését jelentette és a kívülállók tartoztak volna vele minden összeköttetést megszakítani, a város pedig ki lett volna szolgáltatva bárkinek kényére-kegyére. A hatalmas Milanóval szemben mindez természetesen csak papíron maradt. 1155 szeptemberében Frigyes visszatért Németországba.

Ugyanabban az évben, mikor Frigyes átjött Olaszországba, Szicília trónján II. Rogert fia, I. Vilmos (1154—1166) követte, akit Gonosznak neveztek. Ezt a megbélyegző melléknevet a király annak a kegyetlen szigornak köszönhetette, amellyel ő, vagy még inkább mindenható minisztere, a bari származású Maione admirális a főurak zendüléseit, különösen Apuliában leverte. Egy zendülés éppen Frigyes olaszországi útja alkalmával tört ki és a zendülők, közöttük Róbert capuai herceg is, nemcsak a német császárhoz és a pápához, hanem Komnenos Mánuel bizánci császárhoz is fordultak segítségért. Mánuel az alkalmat a Dél-Olaszország meghódítására irányuló bizánci tervek felújítására használta fel. Csapatai 1155-ben partraszálltak Apuliában, megsegítették a felkelőket, elfoglalták Barit és Tranit és ostromolni kezdték Brindisit. A két császárság hadserege azonban Barbarossa olaszországi útjának meghíúsulása következtében nem tudott egyesülni és azok a házassági összeköttetésre vonatkozó tervek, amelyeket Frigyes egy bizánci követtel

Németországba való visszatérése előtt megindított, szintén nem vezettek eredményre. A görögök így a háborút a maguk számlájára folytatták és Ancona 1157-ben történt elfoglalásával megvetették a lábukat az Adria középső partvidékén. De Vilmos erős hadsereggel jött át Szicíliából a félszigetre, leverte az apuliai felkelést és felszabadította Brindisít az ostrom alól. A normann flotta a bizánciakat a tengeren is megverte és Mánuel kénytelen volt 1158-ban békét kötni. A pápa már előzőleg, 1156-ban kibékült a szicíliai királlyal és beiktatta őt az egész királyság birtokába, beleértve Capuát és Nápolyt is. Közben azonban elvesztek II. Roger afrikai hódításai.

A különbke, melyet IV. Hadrián pápa Szicília királyával kötött, a császárral létrejött megállapodás megtörését jelentette. A két hatalom között azonban más ellentétek is merültek fel, különösen Frigyesnek Németországban követett egyházi politikája következtében.

1158 júniusában Frigyes nagy hadsereggel kelt át másodízben Olaszországba. Hadseregét erősen megszorították a nagy olasz hűbéresek és azok a lombard városok, — Pavia, Como, Lodi, Cremona — amelyek Milanóval vagy szövetségeseivel való ellenségeskedésük miatt a császár pártjára állottak. A császár meghódoltatta Bresciát, újjáépíttette Lodit és szeptemberben fogadta Milano hódolatát, amely kötelezte magát, hogy a konzulok választásánál kikéri a császári megerősítést, egyben pedig lemondott a Lodi és Como feletti uralomról.

Frigyes ekkor elhatározta, hogy gyökeresen rendezi a városok és a hűbéres urak viszonyát a császársághoz és e végből 1158 novemberére Roncagliára második diétát hívott össze. Felhívta a bolognai római jogi tanárokat, Irnerius utódait és követőit, Bulgarót, Martino Gosiát, Jacopót és Ugót, hogy állapítsák meg pontosan a regáliákat, vagyis azokat a jogokat, amelyek a városok és területek kormányzásában a királyt és császárt megilletik. Ennek a római jogból vett alapelv szerint

kellett történni, melynek értelmében a császárság jogai elévülhetetlen természetűek. Ebből kifolyólag sem a városok, sem bárki más, bármily régtől fogva történik is, ezeket a jogokat nem gyakorolhatja, hacsak hiteles császári engedély jogcímére nem tudnak hivatkozni. Ezen az alapon Frigyes a császárság számára visszakövetelte a tisztviselők kinevezését, az igazságszolgáltatás gyakorlását, a pénzverést, a vámszedést, a hercegségek, őrgrófságok és grófságok fölötti rendelkezést. Elrendelte az összes hűbéri jogosítványok felülvizsgálását, vajjon ezek hiteles jogcímeiken alapulnak-e. Eltiltotta mind a városok magánháborúit és szövetségeit, mind a nemesi érdekszövetkezeteket. A diétának e határozataiban a milánói érsek volt Frigyes legfőbb támogatója.

A határozatok meghozatala után Frigyes hozzáfogott, hogy azokat a gyakorlatban is életbe léptesse és saját tisztviselőket — *missi, potestates* — rendelt ki a lombard városok kormányzására. Milano a megelőzően kötött megállapodásra való hivatkozással a maga számára követelte a konzulok választásának jogát és kiűldözte a császári tisztviselőket. Az ellenállásban más városok is csatlakoztak hozzája. Frigyes erre fegyverhez folyamodott és 1159 júliusában ostrom alá fogta Cremát, Milano leghívebb szövetségesét. Hat hónapig tartó makacs ellenállás után a város kénytelen volt megadni magát, mire megtorlásul Barbarossa rendeletére a földdel egyenlővé tették.

42. §. A császárellenes szövetség. Legnano. — Ugyanabban a pillanatban, mikor a lombard városokkal a nyílt konfliktus kitört, szakítás történt a császárság és pápaság között is. Már maga az a körülmény, hogy Frigyes hatalmát Észak-Olaszországban megszilárdítani törekedett, gondolkozóba ejthette a pápát. A császár azonban ezen túlmenően az egyházi területeken is közvetlenül akarta érvényesíteni az úgynevezett regáliákat, azt állítván, hogy a wormsai egyezményben biztosított jogok

az olasz püspökök választására is kiterjednek. Ezenfelül azt az elvet is hangoztatta, hogy a császári hatalom a pápai államra és magára Róma városára is kiterjed. Ez felelt meg ugyanis a Karolingok és Ottó-cászárok általa felélesztteni kívánt hagyományainak. IV. Hadrián pápa tiltakozott a császári igények ellen és egyidejűleg a szicíliai királyhoz és a lombard városokhoz kérésset közeledést. Az összeütközés már küszöbön állott, mikor a pápa 1159 szeptemberében elhalálozott. Halála után kettős pápaválasztás következett. A bíborosok nagyobb része Bandinelli Roland bíborost, a kuriális irányzat fejét választotta meg, aki III. Sándor néven (1159—1181) lépett a pápai trónra. Vele szemben a kisebbség választása a Tusculum grófok családjából való Octavianus bíborosra, a Hohenstaufok rokonára esett, aki mint IV. Viktor foglalta el a pápai trónt. Frigyes a császári jogokra való hivatkozással a kettős pápaválasztás ügyében magának igényelte a döntést és zsinatot hívott össze Paviába, amelynek illetékességét azonban III. Sándor nem ismerte el. A zsinat Viktort jelentette ki törvényes pápának, akinek főleg a német és részben felsőolaszországi főpapok voltak a hívei. A császárellenes lombard városok, Szicília, Franciaország és Anglia királyai III. Sándor mellett foglaltak állást. Sándor pápa kiátkozta a császárt és feloldotta alattvalóit a hűségeskü alól, aminek egyébként nem lett foganatja. A császár erre 1162-ben hadseregével megszállotta az egyházi területeket és Sándor pápát arra kényszerítette, hogy először Genovába, majd onnét Franciaországba meneküljön.

Lombardiában ezalatt tovább folyt a háború a császáriak és a milanóiak között. A császáriak oldalán harcoltak Novara, Como, Lodi és Cremona, míg Milanót Brescia támogatta. 1160 augusztusában két ütközet a császáriak vereségével végződött, mire a milanóiak megkezdték Crema újjáépítését. A következő évben Frigyes a pártján levő olasz urak és városok csapataiból és a Németországból érkezett erősítésekből hatalmas hadsereget

állított össze, úgyhogy először nyílt mezőn verte meg a milánóiakat, majd szigorú ostromzár alá fogta a várost. Milano, melynek falai között az éhínség pusztított, kívülről pedig schonét sem kapott segítséget, 1162. március 1-én kegyelemre megadta magát. Frigyes a város elpusztítását rendelte el és rendeletét a novaraiak, pavaiak, cremonaiak és comóiak hajtották végre. Az elpusztított Milanó lakosait négy új mezővárosban osztották szét. Lombardiában minden ellenállás megszűnt és a roncagliai törvényeket teljesen végrehajtották. A városok kormányzását mindenütt császári podesták vagy polgármesterek vették át. Mindössze néhány császárhű várossal, közöttük Cremonával tettek kivételt, melyek megtarthatták saját konzuljaikat. A császári podesták mindenütt zsarolásaikkal tűntek ki és kormányzásuk csakhamar elviselhetetlenné vált.

Hátra volt még a császár számára a pápa legyőzése és Dél-Itália meghódítása. Az első feladat különösen nehéz volt, mert Frigyes arra nem gondolhatott, hogy fegyverrel kényszerítse az egész katolikus világra IV. Viktor ellenpápa, majd követői, III. Paschalis (1164) és III. Calixtus (1168) elismerését. A hangukat Németország egy részében is kezdett III. Sándor javára fordulni, akinek sikerült békét kötni a római községgel is, mire 1165 novemberében visszatért Rómába.

Ami a szicíliai királyságot illeti, ezzel Frigyes harmadik olaszországi útján szándékozott leszámolni. 1163 októberében kelt át harmadízben Olaszországba és déli hadjáratában Genová-nak és Pisának kellett volna őt megsegíteni. A két város azonban éppen ekkor harcba keveredett Szardínia birtokáért és így a városok, melyeknek harca a toszkánai szárazföldre is kiterjedt, nem annyira segítséget, mint inkább tehertételt jelentettek Frigyesre nézve. Toszkánában Lucca volt Genova szövetségese Pisa ellen, míg az utóbbit Firenze támogatta. Minthogy közben a császár megbetegedett és elegendő katonai erő nem is állott rendelkezésére, kénytelen volt a déli hadjáratot elhalasztani.

Így a szicíliai királyság újból megszabadult egy veszedelmes támadástól. Mikor Maionet, I. Vilmos miniszterét 1160-ban egy Bonello nevű nemes megölte, a gyilkosságot általános örömujjongás fogadta. A Bonello vezetése alatt álló összeesküvők a királyt is foglyul ejtették és kiskorú fiát, Rogert kiáltották ki királynak. A nép azonban nem állt az összeesküvők pártjára, a papság is a király mellett foglalt állást és híveinek sikerült Vilmost a fogságból kiszabadítani. A zavargásokban Rogert megölték, de a királynak sikerült e zendülést mind Szicíliában, mind a királyság szárazföldi részén elfojtani, mire a leverт bárók Frigyes császárhoz menekültek. Néhány esztendő multával I. Vilmost másodszülött fia, II. vagy Jó Vilmos (1166—1189) követte a trónon, akinek kiskorúsága alatt anyja vitte a kormányzást. Ennek uralkodása alatt a nyugtalanság lecsillapodott és a királyság belső békéje helyreállt.

A császár uralma Észak-Olaszországban sem bizonyult teljesen szilárdnak. 1163—1164 telén a veronai, vagy miként később nevezték, a trevisói örgrófság városai, Verona, Vicenza, Padova és Treviso szövetségre léptek egymással, amelyet Velence is támogatott. Ez volt az úgynevezett *lega veronese* vagy veronai szövetség. Velence ekkoriban harcban állott a császári hatalom nagy hűbéresével, az aquileiai patriarchával. Távolabb délen, Komnenos Mánuel bizánci császár továbbra is elfoglalva tartotta Anconát.

1166 végén Frigyes negyedszer jött át Olaszországba. Először Lodiban országos gyűlést tartott, amelyen a lombard városok előterjesztették panaszait, a nélkül, hogy meghallgatásra találtak volna. Innét Emiliába vonult, hogy ott megzilárdítsa uralmát és ostrom alá fogta Anconát. Háta mögött azonban kitört a lombard városok felkelése, amelynek ezúttal maga a császárpárti Cremona volt a kezdeményezője, amely szövetséget kötött Mantovával, Bergamóval, Bresciával és a milanóiakkal. Ez a szövetség, a *Lega Lombarda* első magva, 1167

áprilisában, a pontidai kolostorban Bergamo és Lecco között, öltött végleges formát. Frigyes, miután elfoglalta Anconát, sürgősebbnek ítélte a délolaszországi és római ügyek rendezését. Rómában elfoglalta a vatikáni városrészt, ahol a Szent Péter-templomban III. Paschalis pápával másodízben megkoronázta magát és a római községgel történt megegyezés alapján beiktatta a szenátust és kinevezte a város prefektusát, aki a császár nevében kezdte meg közigazgatási és bírói tisztének gyakorlását. III. Sándor pápa Beneventóba menekült. A déli hadjáratot azonban a császár seregében kitört rettenetes járvány miatt ezúttal is félbe kellett szakítani. Egyidejűleg a császárt Lombardiában összes szövetségesei elhagyták. Itt a pontidai szövetség összeolvadt a veronai ligával és ezeknek összeolvadásából 1167. december 1-én véglegesen megalakult a lombardiai liga. A városok közül csak Como és Pavia maradt a császár pártján. Frigyes Monferraton és a savoyai grófok területén át Susába vonult, de a városban kitört zendülés elől kénytelen volt álruhában a Mont Cenis-hágón át 1168 legelején Németországba menekülni. Ezután két esztendőn keresztül a német ügyek távol tartották Olaszországtól.

Ezalatt a lombardiai liga szövetséget kötött a pápával, a szicíliai királlyal és a bizánci császárral és így állandóan növelte erejét. Barátsággal vagy erőszakkal a császári városok, mint Novara és Como is, a szövetséghez csatlakoztak és így cselekedtek egyes hűbérurak is, mint Biandrate örgróf Lombardiában és Malaspina örgróf Lunigianában* Milano újra felépült romjaiból és falainak övezetét kibővítette a megszapordott lakosság számára. Egész Felső-Olaszországból csupán a monferrati örgróf és Pavia nem lépett be a ligába. Ezeknek ellensúlyozására a szövetségesek a Tanaro és Bormida össze-

* Lunigiana a toszkánai Apenninek völgye, Speziától északra, Toszkána és Liguria határán.

folyásánál egy új várost alapítottak, melyet a pápa tiszteletére Alessandriának neveztek el. A paviaiak az új várost gúnyosan *della paglia* («szalmából való») jelzővel illették, mert az építés sietségében a házak nagy részét csak szalmával fedték be. Ekkor Pavia és a monferrati örgróf is kénytelen volt a ligához csatlakozni. A másik oldalon azonban Velence kilépett a szövetségből, mert nem tűrhette, hogy a liga egyik szövetségese, Mánuel császár, állandóan rátegye a kezét Anconára. Mikor tehát Barbarossa kancellárját, Krisztián mainzi érseket 1173-ban Olaszországba küldte, hogy Anconát megostromolja, a velencei hajóhad is résztvett az ostromban. Ancona azonban vitézül védekezett és a Romagnából érkezett segélycsapatok felmentették. Ekkor Mánuel ellen Szicília királya is Velence mellé állt és a görög császár kénytelen volt békét kötni velük.

Frigyes szövetségesének, Savoya grófjának területén át 1174 őszén ötödször jött Olaszországba. Jöttére Como, Pavia, Biandrate gróf és a monferrati örgróf is melléje állott. Közép-Olaszországot Krisztián érsek hadserege tartotta hatalmában, az öreg Welf herceg pedig (45. §.) ottani hűbéres birtokait átengedte neki. Róma szintén ellenségesnek mutatkozott a pápával szemben és nem engedte be falai közé. Frigyes felégette Susát, hódolatra kényszerítette Astit és ostrom alá fogta Alessandriát. Az ostrom 1175 nagyhétig tartott, mikor az ostromlottaknak egy győzelmes kitörése és a liga seregének megérkezése Tortonába, Frigvest az ostrom abbahagyására kényszerítette. A liga vezetői azonban a helyett, hogy döntő támadásra határozták volna magukat, 1175 áprilisában Montebellóban fegyverszünetet kötöttek a császárral s a vitás kérdéseket egy választott bíróból álló bizottságra bízták. Hadseregét mindkét fél elbocsátotta.

A tárgyalások, melyeken a pápa is résztvett, meghiúsultak. A lombard városok erőiket gyorsan össze tudták gyűjteni, de Frigyes nagyrészt Németországból várta a csapatokat és

Oroszlán Henrik, aki a szomszédos Bajorországból legkönnyebben jöhetett volna segítségére, megtagadta a támogatást. Helyette azonban más német főurak érkeztek és Frigyes, aki a Como tó mellett várta be ezeket a segélycsapatokat, a comóiakkal is megerősödve a Ticino irányában indult el, hogy ott találkozzék a paviaiakkal és a monferrati örgróffal. A milanóiak azonban a liga más csapataival együtt a Ticino és Olona között elállták a császár útját és Legnanónál 1176. május 29-én csatára került a dolog. A német lovasság rohamára a szövetségesek visszavonultak a carroccióig, de ennek válogatott védő serege, az úgynevezett «halál százada», ellentámadásba ment át, melyhez más szövetséges csapatok is csatlakoztak és a császári hadsereg, amely valószínűleg számbelileg gyengébb is volt, teljes vereséget szenvedett.

43. §. A szövetség felbomlása. A sváb uralkodóház Sziáliában. — A szövetségesek győzelmüket nem aknázták ki teljesen. Lehet, hogy nem voltak egészen biztosak a saját erejükben, lehet, hogy nem is volt meg közöttük a teljes egyetértés, de minden valószínűség szerint közrejátszott az is, hogy lelkiességük, miként az előző év is megmutatta, lényegében inkább a védekezésre volt beállítva. Nem volt szándékukban, hogy megtagadják a császárság tekintélyét, ellenkezőleg, keresték vele a megegyezést és várták jóváhagyását. Így Frigyes tartani tudta magát Olaszországban és a szövetség megbontása érdekében tárgyalásba bocsátkozott a pápával. Az 1176 novemberében megkötött anagni előzetes egyezményben elismerte III. Sándort, hozzájárult, hogy a római egyház megtartsa mindazokat a regáliákat, — tehát területeket és jogokat — amelyeknek már II. Ince idejében birtokában volt, továbbá Matild birtokait, szintén az akkori állapot szerint, ezenkívül lemondott Rómában a császári prefektus kinevezéséről, vagyis a város fölötti tényleges uralom gyakorlásáról.

Az anagni egyezmény a liga szétmorzsolódásának kezdetét jelezte. Cremona és Tortona különbékét kötött a császárral. A liga és a szicíliai király 1177 július—augusztus havában Velencében a pápával együtt kezdte meg a békétárgyalásokat, de míg a két első csak fegyverszünetet kötött, a pápa, a szövetségi szolidaritással nem törődve, végleges békét kötött a császárral, akinek a Szent Márk-templom kapujában megadta a feloldozást és átengedte a Matild-féle javakat tizenöt esztendőre. Rómába visszatérve III. Sándor megegyezett a római községgel is azon az alapon, hogy elismerte a szenátust, ez viszont hűséget esküdött neki, visszaadta a Szent Péter-templomot és a többi pápai jogokat. Ezután az 1179 márciusában megtartott lateráni zsinat, amely a tizenegyedik volt az egyetemes zsinatok sorában, szabályozta a pápaválasztást oly módon, hogy a jövőben csak az legyen megválasztottnak tekinthető, aki a szent kollégium szavazatainak legalább kétharmad részét elnyerte. Ez a szabály máig is érvényben van. A pápaválasztás császári megerősítésének joga ekkor tűnt el végérvényesen.

A ligával a tárgyalások nem haladtak gyorsan előre. Ezen idő alatt Frigyes hatalma Németországban Oroszlán Henrik leverésével, akit birodalmi átok alá is helyeztek, megszilárdult. Az elszigetelten maradt lombardiai ligának összetartása is megmaradt. Alessandria, amelyet maga a liga alapított, feltétel nélkül megadta magát a császárnak, aki azzal a kikötéssel kegyelmezett meg, hogy a város nevét Caesareára változtassa, mintha alapítása császári engedéllyel történt volna.

A békét a császár és a lombard városok 1183. június 25-én Konstanzban kötötték meg. A császár kegyelmébe fogadta a szövetségeseket és elismerte a ligát; hozzájárult, hogy a ligához tartozó városok a regáliákat saját falaik között és részben határterületeiken is gyakorolhassák és maguk választhassák tisztviselőiket. Ezek azonban hivatalukat a császári beiktatás után

foglalják el. A császár fenntartotta magának azt a jogot, hogy a hozzá fellebbezett ügyekben olaszországi helytartói útján ő ítélkezzék és kikötötte, hogy mikor Olaszországba jön, utazásának költségeit a városok viseljék és ellátásáról gondoskodjanak. A városok tartoznak tíz esztendőnként hűségesküjüket megújítani. A konstanzi béke lényegében kompromisszum volt, Frigyes főhatalmának elismerése és a teljes városi önkormányzat között. A jövő kétségtelenül a második elem túlsúlyát igazolta, a nélkül azonban, hogy a községek valaha is eljutottak volna, vagy el akartak volna jutni a császárságtól való teljes függetlenség kinyilatkoztatásáig.

Barbarossa helyzete Olaszországban Konstanz után is meglehetősen erős maradt. Lombardiában tiszteletben tartotta ugyan a városok elismert önkormányzatát, de módjában volt, hogy beleavatkozzék csakhamar kiújult viszálykodásaikba és érvényesíteni tudta barátságának értékét és a császári tekintélyt. Különösen barátságos viszonyt tartott fenn Milanóval, amellyel 1184. évi utolsó olaszországi útja alkalmával szövetségi szerződést is kötött. Milanóval együtt Cremona ellen foglalt állást, mikor az utóbbival szemben megengedte Crema felépítését és hozzájárult, hogy Milano megmaradjon több erősség birtokában. Piemontban, Toszkánában és Romagnában Barbarossa helytartókat és tiszttviselőket nevezett ki és ezen a császári tiszttviselői karon keresztül érvényesítette akarátát.

De a legnagyobb sikert ebben az utolsó időszakban Frigyes a Szicília királyával kötött szerződéssel érte el, amely megszerezte családjának a királyság örökösödésének jogát. Ezt a megállapodást minden valószínűség szerint a II. Vilmos és a keleti császárság között kiújult ellenségeskedés mozdította elő. 1182-ben Konstantinápoly lakossága borzasztó vérfürdőt rendezett a latin negyed lakóinak körében. Három esztendővel később II. Vilmos csapatai elfoglalták Tessalonikát és megtorlásul ugyanolyan módon állottak bosszút. Velence inkább Konstantinápoly

felé húzott, hogy az egyensúlyi helyzetet a szicíliai királyság tengeri hatalmával fenn tudja tartani. A normann királyság és a német császárság érdekei így találkoztak. II. Vilmos dinasztiájának utolsó törvényes sarját, II. Roger utószülött leányát, a tizenhárom esztendőös Konstanzt, 1184-ben a császár eljegyeztette legidősebb fiával, a tizennyolc esztendőös Henrikkel.

Így a sváb ház bőséges kárpótlást talált azért, amit Felső-Olaszországban elvesztett, annál is inkább, mert amit nyert, az a családnak saját nyeresége volt. A császár olaszországi hatalmi állása e nagy megerősödésének aggodalommal kellett volna eltölteni a lombard városokat, de ők úgy viselkedtek, mintha az, ami történt, egyáltalán nem érintené őket. Annál inkább foglalkozott azonban a történetekkel a pápa, aki abban a veszedelemben forgott, hogy két tűz közé kerül. III. Lucius ellenséges magatartást foglalt el és megtagadta, hogy Henriket még atyja életében császárrá koronázza. Még inkább fokozódott a feszültség III. Orbán (1185—1187) idejében. Frigyes mégis úgy intézkedett, hogy Henrik és Konstanza Milanóban ünnepeljék meg egybekelésüket. Az esküvő után Henriket 1186-ban Itália királyává koronázták, s egyúttal felvette a caesar címet és így uralkodótársa lett atyjának a császárságban. Az ünnepségeken Cremona kivételével az összes olasz városok résztvettek. Cremonát a császár birodalmi átokkal sújtotta, földjeinek egy részét elvette és behódolásra kényszerítette. Ekkor a császár és a pápa között újból bekövetkezett a nyílt szakítás. Henrik benyomult a pápai állam területére és szövetséget kötött a római községgel, amely már huzamosabb idő óta szintén rossz viszonyban volt a Rómától távol élő pápákkal. De minthogy ugyanekkor a szeldsuk törökök Jeruzsálemet visszafoglalták a keresztényektől (1187), III. Kelemen pápa azon feltétel alatt kibékült a császárral, hogy Frigyes keresztes hadjáratot vezet a Szentföldre. Ez volt az úgynevezett harmadik keresztes hadjárat, melynek folyamán 1190 júniusában Barbarossa Ciliciában

vízbe fúlt. III. Kelemen 1188-ban megbékélt Rómával, amely körülbelül ugyanolyan viszonyba került a pápával, mint aminőben a lombard városok állottak a császárhoz.

1189 novemberében meghalt II. Vilmos és Szicíliában erős párt helyezkedett szembe VI. Henrik (1190—1197) trónöröklésével. Ennek a pártnak Tankréd leccei gróf, a normann dinasztia törvénytelen sarja állott az élén, akit III. Kelemen pápa elismert Szicília királyának. VI. Henrik 1190 végén átjött Olaszországba, ahol megszerezte számos északolaszországi város és hűbérúr, különösen pedig Genova és Pisa támogatását, melyeknek hajóhada értékes segítséget jelentett a délolaszországi hadjáratban. A rómaiak, akiknek Barbarossa megengedte, hogy lerombolják Tusculum városát, kikényszerítették, hogy III. Celesztin pápa őt 1191-ben császárrá koronázza. Rómából Frigyes benyomult a királyság területére és ostrom alá fogta Nápolyt, de a seregében kitört pusztító ragály visszatérésre kényszerítette. Ugyanezen idő alatt Németországban a Welf-párt, amelyet a fennálló rokoni kapcsolatoknál fogva Angolország is támogatott, fegyverhez nyúlt és felülkerekedésétől lehetett tartani. A véletlen azonban a császár fogságába juttatta a Szentföldről hazatérő Oroszlánszívű Richárd angol királyt, aki így kénytelen volt a császár által megszabott békefeltételeket elfogadni, mire a Welf-párt is alávetette magát a császári akaratnak. Henrik ekkor újra átkelt Olaszországba, ahol Tankréd 1194 februárjában elhalálozott és III. Vilmos néven csak egy kiskorú gyermeket hagyott maga után. Ezúttal Henrik az egész királyságot elfoglalta és vaskézzelel kezdett uralkodni; Vilmost elfogatta és Németországba küldte. 1194 végén Palermóban fejére tétette a császári koronát.

Így a sváb ház, amely birtokában volt a császári koronának és az észak- és középolaszországi császári birtokoknak, közvetlen ura lett a félsziget déli részének és Szicíliának is, és így elsőrendű katonái, de főleg pénzügyi hatalommá lett Olasz-

országban. Egész Olaszország uralmának megszerzése természetes és nem is távoli célnak tűnhetett fel a császár előtt. De ennek előfeltétele volt a hatalmi helyzet további megerősítése Közép-Olaszországban, amely a szicíliai királyságot Észak-Olaszországtól és Németországtól elválasztotta. VI. Henrik tényleg hozzá is látott, hogy a már atyja által életre hívott császári tisztviselők rendszerét megszilárdítsa és kifejlessze. Az egyes vidékeken a császári hatalom legfőbb képviselői gyanánt helytartók állottak és a tisztviselők ezeknek voltak alárendelve. A legfőbb tisztviselők mind németek voltak: Markwald Romagna hercege és Ancona őrgrófja, Sváb Fülöp, Henrik testvéröccse, Toszkána őrgrófja, Konrád, Spoleto őrgrófja stb. Hogy házának hatalmát minél szilárdabb alapokra fektesse, Henrik azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Németország koronáját örökletesnek nyilvánítja. El akarván azonban kerülni a főurak nyílt felkelését, megelégedett azzal, hogy még egészen gyermek fiát, Frigyes Rogert királlyá választatta. Imperiális politikája a keleti viszonyokra is kiterjedt. 1194-ban újból átjött Olaszországba, hogy keresztes hadjárat ürügye alatt nagyszabású hadjáratot készítsen elő a görög császárság ellen. De kevéssel utóbb, miután kegyetlenül elfojtotta a szicíliai nemzeti párt összeesküvését, 1197 szeptemberében Messinában, mindössze harminckét éves korában, hirtelen elhunyt.

Guelfek és ghibellinek. Nemesek és néppártiak.

44. §. III. Ince. — VI. Henrik korai halála megállította a Balti-tengertől Szicíliáig terjedő birodalom megteremtésének munkáját és megrázta a császárság alapjait. Németországban a sváb párt, nem törődve a kis Frigyes trónutódlásával, a Közép-Olaszországból hazatért Sváb Fülöpöt választotta meg királynak. Vele szemben a welf párt Braunschweigi Ottót, Oroszlán Henrik fiát állította sorompóba. A pártharc nemzetközi jellegűvé szélesedett ki, mert Ottó mellett állást foglalt nagybátyja, I. Richárd angol király, míg a Richárddal ellenséges viszonyban levő Fülöp Ágost francia király Sváb Fülöpöt támogatta.

Olaszországban egy egykorú verses krónikás szerint «omnia cum papa gaudent de morte tyranni», vagyis «a pápával együtt mindenki örül a zsarnok halálán». Fülöpnek nem volt könnyű Toszkánából elmenekülni, ahol Firenzével az élén hatalmas liga alakult, amelytől csak a császárhű Pisa tartotta magát távol. A liga azt a programot állította fel, hogy tagjai közös elhatározás nélkül sem császárnak, sem királynak, sem hercegnek vagy őrgrófnak nem engedelmesskednek. A VI. Henrik által kinevezett német tisztviselőket a spoletói hercegségben, az anconai őrgrófságban és Romagnában is elűzték és a városok helyreállították önkormányzatukat. Mindezekből a mozgalmakból az új pápa, III. Ince (1198—1216) húzta a legnagyobb hasznot. Az új pápa, aki a Segni grófok családjából származott és mindössze 38 éves volt, mikor a pápai trónra lépett, teljesen el volt telve a kánonjog elveivel és a legélesebb formájú teokra-

tikus elméletekkel. Pápaságának tartama alatt nem csupán a pü-
 nkökkel és más helyi jellegű egyházi intézményekkel szemben
 igyekezett a pápai hatalmat a lehető legteljesebb mértékben
 érvényre juttatni, hanem a világi uralkodókat is a pápa hű-
 béreseinek tekintette, mert szerinte Krisztus nemcsak az egy-
 ház, hanem az egész emberiség kormányzását ruházta Péterre.
 Tisztában volt azonban vele, hogy ennek az egyetemes tekin-
 télynek az érvényesítéséhez mindenekelőtt biztos helyi alapa
 van szüksége és ezért Közép-Olaszországban, de elsősorban
 Rómában valóságos és széleskörű pápai uralmat akart terem-
 teni. Rómában hűségesküt követelt mind a város prefektusától,
 aki azelőtt a császár képviselője volt, mind a község szenátusától,
 és sikerült neki keresztülvinni az egyetlen szenátor kinevezését,
 aki ettől fogva néha pótolta a kollegiális szenátori testületet.
 Latiumon kívül, a spoletói hercegségben, az anconai őrgrofság-
 ban és Romagnában — saját kifejezése szerint — visszaszerzési
 akciót indított a pápai szék javára, melynél jogcím gyanánt a
 régi pápai jogokon kívül VI. Henriknek egy kétes hitelességű
 végrendeletére is hivatkozott. De a városok, amelyek egyet-
 értettek vele addig, míg a németek kiüldözéséről volt szó, nem
 nagyon voltak hajlandók uralmát elismerni. Még kevésbé sike-
 rült érvényesítenie követeléseit Toszkánában, ahol szokás szerint
 a Matild-féle végrendeletre hivatkozott. A toszkánai liga a
 pápának csak nagyon általánosságban tartott védőségét volt
 hajlandó elismerni, miután a pápa a nemzeti érzésre és Itália
 érdekeire hivatkozott, «amely országra minden más fölött van
 gondja a pápának». Szicíliában a nemzeti párt, amellyel Kon-
 stanza anyakirályné is rokonszenvezett, szintén felkelt és ki-
 üldözte a németeket. Konstanza elismerte a pápa hűbérurását,
 Frigyes nevében lemondott a császárságról és konkordátumot
 kötött, melynek értelmében a monarchia («monarchia sicula»)
 lemondott azokról a széleskörű jogosítványokról, melyeket a
 normann királyok egyházi téren, mint a pápa állandó legátusai

gyakoroltak. Konstanza nem sokkal utóbb meghalt (1198) és fiának, a Jesiben született négyesztendő Frigyesnek gyámságát a pápára hagyta. III. Ince mindent el is követett, hogy gyámságát valóságossá tegye, de nem tudta leküzdeni a bel- és külföldi főurak ellenzéki magatartását és anarchikus vetélkedését, amit még a tengeri köztársaságok beavatkozásai is súlyosbítottak. Genovának és Pisának ugyanis igen nagy kereskedelmi érdekei voltak Szicíliában, amelyet akkoriban a Kelet előkapujának tekintettek. A németek, akiket megverték Szicíliában, Markwald vezetése alatt erősen tartották magukat Közép-Itáliában, főleg a molisiumi grófságban. Markwalddal szemben III. Ince egy francia hűbéresét, Briennei WALTER, Tankréd király vejét támogatta. Ez a pápai pártot Apuliában tényleg uralomra segítette, viszont Markwald a pisaiak segítségével majdnem egész Szicíliát elfoglalta és hatalmába kerítette a kis királyt is, aki fölött ő vette át a gyámkodást. Markwald 1202-ben bekövetkezett halála után a kormányt mint a királyság nagy kancellárja, a palermói érsek kezdte irányítani. Ugyanebben az időtájban, 1099-ben a genovaiak megszerezték Syrakusát, melynek birtokában később II. Frigyes is megerősítette őket, majd 1221-ben visszavette tőlük. A szárazföldre továbbra is tartotta magát a német Acerrai Diepold gróf.

III. Ince a német választásba is beavatkozott, természetesen Fülöp ellen és Ottó javára; mikor azonban az első felülkerekedett, tárgyalásba bocsátkozott vele. 1208-ban Fülöpöt magánbosszúból megölték és ekkor IV. Ottó királyságát általánosan elismerték. Az új király mind az egyházi igazgatás, mind az olaszországi világi igények terén széleskörű engedményeket tett a pápának. De mikor átment Olaszországba és ott 1209-ben császárrá koronázták, egyszerre felújította a Közép-Olaszországra, a Szent Péter patrimoniumára és a szicíliai királyságra vonatkozó összes császári igényeket. A szicíliai királyságnak szárazföldi részét el is foglalta. III. Ince erre 1210-ben

kiátkozta Ottót, alattvalóit feloldotta a hűségeskü alól, felbízta ellene a toszkánai és lombardiai ligát és egyetértésben Fülöp Ágost francia királlyal a kiskorú Frigyesnek német királyi jelölése mellett foglalt állást. Frigyes, miután a pápának és a szicíliai báróknak megfogadta, hogy sohasem fogja Németország és Szicília királyi koronáját egyesíteni, Németországba ment, ahol 1212-ben Mainzban királlyá koronázták. Erre Ottó is visszatért Olaszországból és egész Közép- és Nyugat-Európára kiterjedt háború kezdődött, amely az 1214. évi bouvines-i csatában Ottó ellen dőlt el, aki Fülöp Ágost francia királytól teljes vereséget szenvedett. Ottó ezután visszavonult braunschweigi birtokaira, ahol 1218-ban meghalt. II. Frigyes 1215-ben másodszor is megkoronáztatta magát, miután előzőleg kénytelen volt az Ottó által a pápának tett összes engedményeket elismerni. Ezeket még meg is toldotta a pápa korzikai és szardíniai főhatalmának elismerésével.

Észak-Olaszország ebben az időben megoszlott a guelf és ghibellin pártok között, melyeknek elnevezése ekkortájt lett általánossá. A pártellentétek helyi viszályokkal fonódtak össze és a városoknak egymással szemben álló csoportosulásaira vezettek. A guelfek élén Milano állott, amelynek továbbra is Cremona, Pavia és a monferrati őrgróf voltak az ellenségei. A veronai őrgrófságban és Romagnában is a két párt harcolt egymással, de küzdelmükben erősen résztvettek egyes hűbéres urak is, mint II. Ezzelin, a «barát» és az estei Azzo őrgróf, akik közül az egyik a ghibellineknek, a másik a guelfeknek volt a feje. Toszkánában, Firenzében is először 1215-ben jelent meg a két párt. Itt a pártok alakulásának nemesi családok magánvetelkedései állanak a háttérben. Közben a község hatalmát a szomszédos nagy hűbérbirtokokra, így Casentinóra is kiterjesztette. Mikor a guelf Ottó harcba keveredett a pápával és ez vele szemben a ghibellin Frigyesnek fogta pártját, a pártállásokban nagy zavar keletkezett. Milano hű maradt a dinasztikus elvhez és

kitartott Ottó mellett és ugyanúgy Pavia megmaradt Frigyes pártján. Ezzel szemben a veronai őgrófságban Azzo Frigyeshez, Ezzelin pedig Ottóhoz csatlakozott. Milano ellenséges magatartása miatt II. Frigyes Genovából Pavián, Cremonán, Mantován és Veronán át csak nehezen tudott visszatérni Németországba. Milano ugyanis magatartását sem a lateráni zsinat fenyegetésére, sem a pápai átokra nem változtatta meg. E pillanatban mellette állottak Savoya grófja, Crema, Piacenza, Lodi, Vercelli, Novara, Tortona, Como és Alessandria, míg a másik párton voltak Asti, Pavia, Cremona, Parma, Reggio és Modena. Voltak városok, melyekben a két párt a falakon belül is harcolt egymással; ez volt például az eset Veronában és Ferrarában. Az elsőben az Ezzelinek és San Bonifacio gróf, a másikban Salinguerra és Este őrgróf állottak szemben egymással.

45. §. A községek fejlődése. — Az a hús esztendő, amely VI. Henrik halálától II. Frigyes teljes győzelméig eltelt, döntő korszak volt abban a tekintetben, hogy az olasz községek ténylegesen függetlenítették magukat a birodalomtól és ugyanakkor erős terjeszkedésen és jelentős belső átalakuláson mentek át.

Piemontban, amely nevet először a XIII. század első felében a Po, a Sangone és az Alpések közötti nagyon kis területre alkalmazták, erősen tartotta magát a hűbériség. Legnagyobb hűbérúr volt a monferrati őrgróf, aki a Po, a Tanaro és a Bormida felső folyása közötti területeken uralkodott. Birtokait azonban, miként az abban az időben általános volt, különböző idegen területek szaggatták meg. Mellette és gyakran vele szemben állottak a savoyai grófok, akiknek valószínűleg burgundi eredetű családja valamivel 1000 után tűnt fel ezen a vidéken. Ennek a családnak első képviselője I. vagy Fehérkezű Umberto, Aosta és az Is re völgyében fekvő Maurienne grófja. Fia Oddo, Adelhaid torinói grófnővel való házassága révén Piemontban jelentékeny birtokokra tett szert, amelyek azonban később ve-

szendőbe mentek. Barbarossa idejében a család feje III. vagy Szerencsés Umberto volt, aki a ház birtokait megcsökkent és szomorú állapotban hagyta vissza maga után. A család hatalmát I. Tamás (megh. 1233) állította helyre, akit Frigyes a birodalom helytartójává nevezett ki Piemontban. Az említett két nagy hűbérúr mellett a kisebb hűbéreseknak egész sora is volt még, közöttük a saluzzói és cevai örgrófok. 1200 körül Piemontban is megkezdődött a községi élet erős fellendülése. Ebben Torino, Asti és Alessandria vezettek. Közülük Astinak az Alpeseken túli virágzó kereskedelem kölcsönzött nagy jelentőséget.

Toszkánában már láttuk a községi élet fejlődését. Ugyanígy virágzásnak indult a városi élet Romagna és a Markák legkisebb helyein is. Romagnában Bologna, a Markákban Ancona állott a vezető helyen, melyet a XII. század derekán Edrisi arab geográfus a kereszténység egyik metropolisának nevezett. Az umbriai városok közül kivált a toszkánai határ közelében fekvő és Toszkánával élénk összeköttetésben is álló Perugia; utána következtek Assisi, Poligno, Spoleto, Terni és Todi. Latium északi részében Viterbo tett szert jelentőségre.

Nem szabad azt hinni, hogy a normann királyság megalkulása délen véget vetett volna a városi élet már mutatkozó megnyilvánulásainak. A szárazföld déli részén a hűbéres főurak mellett eleven élet pezsgett a községekben. 1208-ban III. Ince pápa San Germanóban (Cassino) egyetemes gyűlést tartott velük, amelyben arra igyekezett őket rávenni, hogy Frigyes mellett foglaljanak állást. A városok itt is maguk választották tisztségviselőiket, a hűbéri igazságszolgáltatást a magukéval igyekeztek helyettesíteni és háborúkat viseltek egymással. Még nagyobb volt a községek önkormányzata Szicíliában, ahol a nagyobb városok mellett, mint Palermo, Messina, Catania és Syrakusa, kisebb városközségek is keletkeztek, mint Nicosia, Caltagirone és Piazza Armerina.

A városok ebben az időben egész Olaszországban növek-

szenek és bővítik falgyűrűjüket. Ebben egyformán része van mind a lakosság természetes szaporodásának, mind a környékbeli urak és munkások betelepedésének, aminek okai a politikai és gazdasági körülményekben keresendők. A hűbérrendszer felbomlása mindenfelé erősen folyamatban van. Nemesak arról van szó, hogy a hűbérurak hűségesküt tesznek, alávetik magukat a községeknek és beköltöznek a falak közé, hanem arról is, hogy fokozatosan elvesztik kis hűbéreseiket és szolgálóikat, amennyiben a városok politikai és gazdasági érdektől indítva előmozdítják mindkét kategória felszabadulását a földesúri kötelek alól. A hűbéresekből szabad polgárok lesznek, a földhöz kötött jobbágyokból és a személyes szolgáltatásokra kötelezett colonusokból pedig bérlők, akik csak bérösszeget fizetnek földjük használatáért.

Ezen a módon azonban a hűbériség mégsem szűnik meg teljesen. Országszerte számos hűbéri sziget marad, különösen a hegyvidékeken, az Alpeseekben, a toszkánai és romagnai Apenninekban és Lunigianában. Inkább a politikai és szociális formák egymásmellettségével és egymás fölé helyeződésével állunk szemben, semmint a régi formák radikális megszűnésével az újak javára. Látunk hűbéreseket, akik beavatkoznak a városok belső vagy egymás közötti viszálykodásaiba, városi podestákká lesznek és a guelf és ghibellin városi ligák élére állanak. Különösen kisebb helyeken előfordul a hűbéri, püspöki és községi hatalmaknak valóságos összeszövődése is. Még ott is, ahol megszűnik a hűbériség, ez korántsem jelenti egyúttal a nemesség eltűnését és az osztályok közötti különbségek kiegyenlítődését. Ellenkezőleg, 1200 körül teljes nekilendülésben látjuk azt a folyamatot, hogy a község, amely eredetileg a polgárok egyesülését jelentette, egymással szembenálló csoportokra kezd tagozódni. Erősödőben van a nemesi osztály, mert az eredeti városi nemességet, amelynek döntő jelentőségű szerepe volt a városi község megalapításában, szaporítják a környékből ön-

ként vagy erőszak folytán betelepültek és a magasabb polgárságnak nemesi sorba emelkedett családjai. A körfalakon belül és a védelemre berendezett paloták oltalma alatt megerősödnek a szomszédság alapján szervezett nemesi érdekszövetkezetek, a *consorteriák* és a városok fölötti uralmat igyekeznek megszerezni. A megvagyonosodott polgárság viszont, amely a gazdasági fejlődés során állandóan erősödik, kiépíti a saját szervezeteit (*societates mercatorum*) és saját tisztviselői útján, akiket az antik világ utánzásában szintén konzuloknak neveznek (*consules mercatorum*), részt akar venni a város kormányzásában. A technikai és gazdasági differenciálódás és a kisebb mesterségek, vagy miként ma mondanánk, a kispolgárság előretörése folytán a meglevő kézműves testületek vagy céhek mellett újak keletkeznek; innét a megkülönböztetés a nagyobb, középső és kisebb céhek — *arti* — között. Így legkevesebb három osztály áll versengésben egymással, de már a tizenharmadik század elején a kettős politikai pártrendszert látjuk kialakulni. Vagy a nemesek, a *milites*, állanak szemben a néppártiak vagy *pedites* csoportjával; vagy a polgárság magasabb rétegei szövetkeznek a nemességgel a kispolgárság ellen. Előfordul azonban az is, hogy a nemesség a kispolgárságot klientélája körébe vonja a vagyonos polgári réteggel szemben, és ezesetben ez veszi fel a *pedites* elnevezést. Végezetül ezek a pártok úgy szervezkednek, hogy valósággal államot alkotnak az államban: *commune militum* és *commune peditum*.

Ezek a belső harcok, amelyek gyakran egyik vagy másik pártnak a városból való kiüldözésével járnak, a kollegiális szervezeten s a pártok és osztályok aránylagos képviselésén alapuló eredeti községnek a válságát jelentik. Ezért sok helyütt a válságot úgy akarják megoldani, hogy a társas kormányzást egyetlen akarattal helyettesítik s a vezetést egy kívülről hozott és a pártok felett álló tisztviselő, a *podesta* kezébe fektetik le. Maga a *podesta* intézménye, melyet a községek magukévé

tettek, császári eredetű, de új formája azzal a gyökeres változással jár, hogy a hivatal betöltését maga a város népe és nem valamely külső hatalom végzi. A podesta először csak időközönként, a konzulokkal váltakozva jelenik meg; néha ezek megmaradnak mellette, de végül teljesen kisajátítja hatáskörüket. Megmaradnak ellenben a polgárok tanácskozó testületei, sőt, amint a céhek képviselői szerepet nyernek a város kormányzásában, még meg is szaporodnak.

Kezdetben néha előfordult az is, hogy a püspök — vagy mert közbelépésével sikerült neki megbékéltetni a pártokat, vagy mert ezek a saját kezdeményezésükből fordultak hozzá, hogy legyen a békebírájuk — foglalta el és töltötte be a podesta hivatalát. A későbbi időkben azonban általános szokássá vált, hogy a nagyobb pártatlanság biztosítására kívülről hozták a podestát. Podestának rendszerint a nemesi osztályból való egyéneket választottak. Ennek a magyarázata részben az lehetett, hogy ebben az osztályban könnyebben találhattak a tisztség elvállalására kész és alkalmas egyéneket, de részben az is, hogy a hatalmon lévő polgárság pártokra lévén szakadozva, előnyösebbnek látszott a más osztályból való podesta választása. Kétségtelen az is, hogy a birtokos nemesség gazdasági válságának idején ennek a hivatali állásnak elvállalása sok nemesre megélhetést is jelentett. Az első időkben némely helyen két, sőt több egymással versenyző podestát is találunk, mert a pártok mindegyike a maga jelöltjét választotta meg.

A küzdelmek másik területe ebben az időszakban gyakorta a papság és a község egymáshoz való viszonyából adódott. A község nagyon sok esetben úgy alakult meg, hogy kisajátította a püspöknek grófi, vagy a grófhhoz hasonló hatalmát, amibe a püspökök könnyebben vagy nehezebben, de végül mégis belenyugodtak. De ennek a kisajátításnak megtörténte után is, mind a városokban, mind a városokon kívül, más minőségben

megmaradt a püspöknek és hozzá hasonlóan más egyházi testületeknek, káptalanoknak és kolostoroknak hatalma hűbéreik és hűbéreseik felett. A hűbériség felszámolása, amelynek élén a városok állottak, így az egyházi testületek ellen is irányult. Mindezekon kívül fennállottak még az egyházi kiváltságok, mint az adómentesség, valamint az egyháziak ügyében a külön egyházi bíróság illetékessége. Ezek gyakorlatilag összefüggöttek ugyan a hűbériséggel, de elvileg semmi közösségük sem volt vele és a hűbériség megszűnése nem jelentette egyúttal a papi kiváltságok megszűnését is. Elvileg és egészében a községek nem támadták meg a papi kiváltságoknak ezt a rendszerét, de terjedelmét igyekeztek megsűkíteni. Elsősorban rendkívüli adókat vetettek ki a papságra — akkoriban ezek voltak az egyenes adók — és a község bírói joghatóságát törekedtek érvényesíteni az olyan polgári perek esetében, mikor világi fél állott az egyházzal szemben, továbbá a főbenjáró jellegű büntető ügyekben is. Ezekből származtak a nagyszámú, szinte szokásossá vált összeütközések a polgári és egyházi hatóságok között, amelyek az egyik oldalról nagyon sok esetben kiátkozást, illetve püspöki, sőt pápai interdiktumot, a másik oldalról pedig súlyosabb esetekben a papságnak a városból való kiűldözését, közönségesen pedig a polgári bojkottot vonták maguk után.

Mindazonáltal a község, ha meg is oszlott ellenséges pártok és egymással szembenálló alakulások között, nem mondott le az egységes akaratnyilvánítás eszméjéről, és amint megerősödött benne a saját tekintélyének tudata, ezt a városi alkotmányok megteremtésében juttatta kifejezésre. Ez a községi törvényhozás a városi élet kezdetén érvényben volt szokásokból fejlődött ki, amelyek a helyi önkormányzat első stádiuma gyanánt erősen kibővültek. Terjedelmük és jelentőségük abban a mértékben növekedett, amint az egyes csoportokra, vagy meghatározott esetekre alkalmazott szabályzatok helyét, amelyek

ezenfelül kötelező erejüket valamely külső hatalom elismeréséből, vagy egyszerűen annak rendeletéből nyerték, az öntudatos akarat foglalta el, amely szuverén módon szabályozta a tisztviselők és a polgárok jogait és kötelességeit. Ezeknek a községi jogszabályoknak kiindulási pontját a *Brevia* vagy *Capitula* címen ismert előírások képezték, amelyek a konzulok által leteendő eskü szövegét tartalmazták. Ezekhez később fokozatosan hozzácsatolták a község alkotmányára, a közéletre és a magánjogra vonatkozó egyéb szabályokat. A XIII. és XIV. század e statutumszerű városi törvényhozás virágzásának a legfőbb ideje.

Ahol a statutumok külön jogszabályokat nem állítottak fel, a személyekre, vagy a személyek csoportjaira alkalmazott jogok különbözőségeinek megszüntetése után a mindenkire érvényes jog vagy *ius commune* gyanánt a római jog lépett életbe. Ha a megelőző században a római jog a császárság jogának merev értelmezése mellett akadálya volt a községi fejlődésnek, ezúttal — miután a községi intézményt a császár már elismerte — az újra feltámadt római jog támogatója lett a községnek, mert megerősítette a mindenkire egyformán kötelező törvény tudatát és a kifinomodott római jogi intézményeket és római jogtudományt állította a gazdagabb és bonyolultabb gazdasági élet szolgálatába, melynek igényeit a régi longobard és frank jog, vagy a hűbéri törvényhozás és jogszokások már nem tudták kielégíteni.

46. §. Az olasz élet széttagoltsága és egysége. — A községek, mialatt belső küzdelmeik során a városi szervezet szuverén hatalmát igyekeztek megteremteni, egyidejűleg politikai és gazdasági ösztönüknek engedelmesskedtek, mikor állandó háborúskodásban éltek a szomszédos községekkel. Akaratát teljesen érvényesíteni tudó felső hatalom hiányában ugyanis a hasonló súlyú és tekintélyű szervezetek között a háború volt

a függő kérdések megoldásának egyetlen eszköze. Fentebb már vázoltuk ezeknek a városok közötti viszálykodásoknak az okait. Minél inkább bővült a városok politikai és gazdasági élete, annál bonyolultabbakká váltak a város és város közötti vetélkedések és ellenségeskedések. Ez a helyzet szülte az egymással szembenálló városi szövetségeket és ligákat, melyekben a gyakorlati szükségességen kívül az olyan felsőbb erőnek az elve is megnyilatkozik, amelyre szükség esetén támaszkodni lehet. Így illeszkednek bele ezek a városi harcok a guelf és ghibellin pártállás keretébe. Valamelyik városnak egyik vagy másik párthoz való csatlakozása kezdetben a különböző okoknak egész sorozatával állhatott összefüggésben: régi meg egyezések vagy ellentétek a császársággal, egyik vagy másik társadalmi réteg, illetve egyik vagy másik nemesi család túlsúlya a város életében. E körülmények mellett az egymással szemben álló fontosabb városoknak a guelf vagy ghibellin párt-hoz való csatlakozása természetesen magával hozta, hogy állásfoglalásukban a velük szövetségben álló, vagy tőlük függő kisebb városok is őket követték. A viszony, melyben a községi élet virágzása idején az olasz nép a középkor két nagy egyetemes intézményéhez, az egyházhoz és a császársághoz állott, meglehetősen bonyolultnak volt tekinthető. A közvélemény megérzésében mindkét intézmény úgy szerepelt, mintha valamely alapvető jelentőségű érdek és különösen szoros kötelék kapcsolta volna őket Olaszországhoz. De ugyennek ez a viszony az ellentétek egész sorának lett az okozója. Ebből a szemszögből nézve a guelf és ghibellin párt-hoz való tartozás a városok közötti helyi küzdelmeken messze túlmenő jelentőséget nyert. A guelfizmus bizonyos mértékig a nemzeti ellenállást juttatta kifejezésre a császárságnak az olasz viszonyokba való beavatkozásával szemben. Ezzel ellentétben a ghibellinizmus a laikus elem ellenállását testesítette meg az egyháznak a világi dolgokba való beavatkozásával szemben. De az ellenzékiiségnek sem egyik,

sem másik iránya nem jutott el a végső következtetések levonásáig. Mindkettő közreműködött azonban abban az irányban, hogy az olasz történelem és az olasz gondolat egyetemes jelleget öltön magára és Olaszországot a hanyatló középkorban az európai történelem eszmei középpontjává avassa.

És itt kell rámutatni arra a döntő fontosságú jelenségre a községi Olaszország életében, amely mutatis mutandis érvényes a signoriák és fejedelemségek Olaszországra is, hogy míg az olasz község belsőleg az állami egységre törekszik és ezt nagy részben meg is valósítja, kifelé nem jut el teljes öncélúságának és sui juris létének problémáig. Az olasz községnek nem volt meg a bátorsága, vagy talán még inkább nem érezte a szükségét, hogy a saját teljes és abszolút függetlenségét juttassa kifejezésre a császársággal szemben, és a császári tekintély elvével kifejezetten a népszuverenitás és a nemzeti függetlenség elvét állítsa szembé. Ennek a körülménynek a fontossága különösen a Franciaországgal való összehasonlításnál tűnik ki, ahol a király, mint a nemzet feje, határozottan kijelenti, hogy «császára a saját földjének», vagyis nincsen más földi hatalomnak alávetve. Hogy a községek és később az olasz fejedelemségek nem jutottak el a politikai és nemzeti öntudatnak eddig az állapotáig, abban döntő szerepe volt a császári gondolat és a római, vagy rómainak vélt hagyomány erejének. De ebben az elvekhez és hagyományokhoz hasonló szerepük volt azoknak a ténykörülményeknek is, amelyek már régebben is a többi államtól eltérően alakították Olaszország történelmét. A francia király kijelentette, hogy «császára a saját földjének»; Olaszországban nem volt olyan király, aki ezt kijelenthette volna, illetőleg ez a király — évszázados adottságokból kifolyólag, melyek megelőzték bármely elméletet — azonos volt Németország királyával és a császárral. Olaszországban a császárság képviselte azt a központosító elvet, amelyet más nemzetek saját monarchiájukban és nemzeti dinasztiájukban találtak meg. A másik oldalon

hasonló szerepet játszott a pápaság, amely támaszpontot és elvi igazolást nyújtott azoknak, akik bármely oknál fogva nem akartak a császári hatalomhoz fordulni, sőt arra kényszerültek, hogy vele harcba szálljanak. De mindkét intézmény, császárság és pápaság, egyetemes jellegénél és az olasz élettől való alapvető idegenségénél fogva, nem volt alkalmas arra, hogy betöltse azt a hivatást, amelyet tőle vártak. Valóban, az olasz államok váltakozva vagy segítségül hívták ezeket a hatalmakat, vagy harcoltak ellenük. De tény az is, hogy ezt a hivatást azért szánták ennek a két hatalomnak s ezek azért vállalták is, mert nem volt más, aki a feladatnak megfeleltethetett volna. Az olasz egység széttöredezésére, az egységes és független itáliai királyság létrejöttének megghiúsítására és a hatodik századtól a kilencedikig terjedő időszak viszontagságos eseményeire kell visszamenni, hogy meg tudjuk magyarázni a félsziget határain belül az állami alakulásoknak azt a sokaságát, amely lehetetlenné tette, hogy egyik urrá legyen a többi felett. A politikai és kulturális életnek az a sokoldalúsága, amely Olaszországnak egyik nagy büszkesége és európai hivatásának az alapja, így lett állami egységének az akadálya. Esetleg kivezető út lehetett volna ebből a helyzetből a konföderációs elv, amely megteremtette Svájcot és Németalföldet és amelynek kezdetei a tizenkettedik és tizenharmadik század folyamán Olaszországban is mutatkoztak. De a községi korszakban a városi központok sokasága, az érdekek összeszővődése és a kantonális elhatárolásokhoz szükséges természetes feltételek hiánya megakasztotta ennek az elvnek kifejlődését és az egész olasz politikai életet folyékony halmazállapotban tartotta. Olaszország nagyon is egységes volt a merev szétदारabolás, és nagyon is változatos egy egységes vagy egyöntetű állami alkotmány számára.

Ez nem jelenti azonban azt, hogy olasz nemzetről ne lehetne beszélni már ebben az időben, csak a nemzet fogalmát nem szabad az állam és még kevésbé az egységes állam fogalmával

összekeverni. A politikai életnek azok a központjai, amelyek az olasz városokban és később az olasz fejedelemségekben képződtek, nem voltak egymástól olyan idegenek, mint a különböző államok és nemzetek. Ha valaki tagadja, hogy a községi korszakban is volt olasz történelem és azt állítja, hogy ebben az időben csak Milano, Firenze, Pisa és más városok történetéről lehet beszélni, az nem ismeri azt az eltérést, amely az olasz községek egymáshoz való viszonyát, sőt egymással viselt háborúit is megkülönbözteti az egykorú Franciaország és Anglia, vagy Franciaország és Németország egymáshoz való viszonyától. Ebből a szemszögből nézve egyszerre kidomborodik előttünk Olaszország politikai történetének lényege. Az olasz községek teljesen átérezték, hogy egyazon nemzethez tartoznak. Túl a belső politikai élet keretein, amely más és más volt mindegyik községben és túl a községek egymás közötti viszálykodásain, fennállott a vér, a nyelv, a kultúra, a családi, gazdasági és politikai élet egysége.

De a községek közötti háborúk súlyát és jelentőségét sem szabad túlozni. Ha ezek gyakoriak és sokirányúak voltak is, nem voltak mélyrehatóak és gyilkosak. Néha észrendőre el-tartottak, de inkább csak portyázásokra és csatározásokra szorítkoztak s a halottaknál rendszerint sokkal nagyobb volt a foglyok száma, akiket rövidesen kiváltottak. Akárhányszor több elkeseredéssel harcoltak a polgári pártviszályokban, mint a háborúkban. Alkalmazni lehetett erre azt a mondást, hogy nagyobb a gyűlölet az egymást ismerő szomszédok, mint az ismeretlen idegenek között. De az építkezés még a városokban is, ahol a pártok palotákban és tornyokban, tehát valóságos kőből épült erősségekben torlaszolták el magukat, nem tette lehetővé az igazi mészárlásokat. A küzdelem nagyon sok esetben egyik párt kivonulásával vagy száműzésével végződött. Az eltávo-zottakat rendszerint valamelyik szomszédos kastély vagy város fogadta be s az illetők — legalább is az első időkben — mi-hamarább bocsánatot nyertek és hazatérhettek. A falakon belül

és kívül a béke éppen olyan könnyű és gyors volt, mint a háború ; a viszályt nyomon követte a kibékülés, amely ismét gyorsan újabb viszályoknak és újabb kibéküléseknek adott helyet ; a lelkekben azonban mindig élt a kölcsönös megértés és béke gondolata. De azoknál is, akik harcban állottak egymással, nem lehet olyan mélységes erkölcsi szakadásról beszélni, mint amilyen ma állhat fenn népek és társadalmi osztályok között. A városok és pártok meghatározott, élesen körvonalazott anyagi érdekekért küzdöttek egymással, nem pedig megmerevedett és egymást kizáró eszmékért vagy elvekért. A községi hazafiság nem volt vallásos fanatizmus, és a pártok hitvallása nem igényelte magának a kiátkozás csálhatatlanságát. Az erkölcsi élet nem szorítkozott a párt és a város szűk kereteire s a közgazdaság, a családi élet, a művészet és a vallás kívül estek a politikai tevékenység körén. Az olasz községek polgárai a falakon belül és kívül gyakran vívtak harcokat egymással, de a harcok között is egyforma volt a hitük, érzésük és gondolkodásuk. Vallás és haza, lovagi becsület és családi erény, művészet és költészet közös értékek voltak, melyeket egyforma lélekkel vallottak mindnyájan. A tizenkettedik és tizenharmadik század Olaszországa, amely anyagilag majdnem a végtelenségig megszolgált, teljes és tökéletes erkölcsi egységet alkotott.

47. §. Művészet és irodalom a XIII. század első felében. —

Az olasz városok virágzása ebben a korszakban bizonyítéka annak, hogy a folytonos háborúk nem jártak súlyosabb következményekkel. A népszaporodás és a gazdasági élet fejlődése az építkezési tevékenységben jut kifejezésre. Ennek szolgálatában áll a művészet, amelyben az akkori időkre jellemző módon összeolvadnak a polgári élet és a kultúra tényezői. Az építőművészet a XIII. század első felében még román jellegű. Folytatódik a székesegyházak építése és átépítése, amit inkább a városi, mint a sajátképpen egyházi élet megnyilvánulásának

kell tekinteni. Cremonában a dómot 1190-ben szentelik fel és mellette felépítik a nyolcszögletes baptisteriumot, amelynek alapját 1167-ben rakták le. Verona dómjának építése 1187-ben fejeződött be, a dómnál fényesebb San Zeno-templomé pedig 1200 körül. Borgo San Donnino székesegyházának építése — ennek a kis helynek temploma a román építészetnek egyik legfényesebb emléke — 1207-ben kezdődött meg. Pisában Diotisalvi kerek baptisteriumát a székesegyház mellett 1153-ban kezdték építeni. Luccában 1200 után kezdték meg a dóm átépítését és a San Michelét, amelyet belül 1143-ban fejeztek be, a következő században fedték be márványburkolattal. Pistoia a XII. század második felében építi fel a San Giovanni Fuorcivitas és a San Bartolomeo in Pantano templomát, amelyek gazdagon vannak díszítve szobrászati alkotásokkal. Assisiben a század dereka táján építi Giovanni da Gubbio a San Rufino új székesegyházát. Ekkortájt épült Anconában a San Ciriaco székesegyháza, amely központi elhelyezésű kupolájával bizánci befolyásra utal. Rómában a Santa Maria in Trastevere 1140—1198 között még bazilika-stílusban épült. Dél-Olaszországban folytatódott az apuliai építészeti iskola virágzása, amelynek a XII. századból és a XIII. század elejéről való emlékei Bitonto, Trani és Ruvo székesegyházai. Szicíliában a II. Roger kormányzásának idejéből való ragyogó építészeti emlékek az 1185-ben felszentelt palermói székesegyházzal és az 1176-ban megalapozott monrealei dómmal folytatódnak.

Ebben az időben megkezdődik a polgári építészet virágzása is. Művészi értékek nyilvánulnak meg az új városi körfalak kapuzataiban és tornyaiban, mint azt a XII. század második felében épült milanói Porta Nuovánál és a comói várostoronynál láthatjuk. A XII. század vége felé épül Veronában a Palazzo del Comune, a XIII. század első évtizedeiben pedig Milanóban a Palazzo della Ragione.

A XII. század második felében és a XIII. század első felé-

ben tetőpontját éri el Olaszországban a román szobrászat. Ez a szobrászat azonban nem elszigetelt és öncélú művészet formájában jelentkezik, hanem szoros összefüggésben van az egyházi és polgári építészettel. Ebből az időből való Modena és Borgo San Donnino dómjának és a veronai San Zeno-templomnak szobrászati díszítése, a milanói Palazzo della Ragione homlokzatán pedig Oldrado podesta lovasszobra. A székesegyházak szoborműveinél a biblikus és a szentek életéből vett tárgyakhoz a természeti életből és a mindennapi tevékenység köréből vett ábrázolások járulnak, mint például az év hónapjainak és a mesterségeknek a sorozata. Első egyéni nevek ebben a szobrászi tevékenységben Viligelmo és Nicolò a XII. század első felében. Utánuk következik 1200 körül a parmai Benedetto Antelami nagy személyisége, az ifjú Olaszország Michelangelója, akinek művészete mélységesen vallásos és erkölcsi felfogásnak hatalmas és formailag tökéletes kifejezője.

A XII. század a latin irodalom nagy újjáéledését hozza magával, amely azonban már nem fásult másolása az antik formáknak és nem durva kompiláció a mindennapi szükséglet számára, hanem méltó megnyilvánulása egy új szellemi és erkölcsi életnek. Franciaországban ez az irodalom a francia kultúra ekkori irányának megfelelően, amelynek a párizsi egyetem a középpontja, nagyrészt teológiai, filozófiai és exegetikai jellegű. Ennek a tudományos irodalomnak Olaszországban is van néhány jellegzetes terméke. A novarai származású Petrus Lombardustól (körülbelül 1100—1160) való az egyház tanainak jogi természetű rendszerezése; ő maga Bolognában, majd Reimsben és Párizsban tanult, ahol tanár is lett a Notre-Dame püspöki iskolájában. Munkáit Párizsban írta és párizsi püspök lett belőle. *Libri sententiarum* című, 1150 körül megjelent munkájának négy kötete rendszeres ismertetését nyújtja az egyház tantételeinek, a Szentírásból és az egyházatyákból vett bizonyítékokkal; a nehézségeken dialektikával segíti át

mígát. A munka, amely inkább a francia, mint az olasz kultúra termékei közé sorozandó, általánosan elterjedt és egész sor ommentárt vont maga után. Az ellenkező végletet képviselik Gioacchino di Fiore (megh. 1202) calabriai ciszterei szerzetesnek sokkalta inkább az olasz vallásos életből fakadó s a gondolatok hömpölygő árjával és prófétai érzéssel telített munkái, különösen a *Liber concordiae novi ac veteris Testamenti*, a *Psalterium decem chordarum* és az *Expositio Apocalypsis*, amelyek az allegorikus szentírás-magyarázatokon keresztül az egyház teljes reformját és egy új kornak, a Szentlélek korának eljövételét jövendölik meg. Gioacchino munkájának közvetlen hatása nem volt nagy, de annál nagyobb volt a XIII. század második felében a franciskánus mozgalomra gyakorolt befolyása révén. A vercelli Tommaso Gallo, vagy latinosan Tomasus Gallus a XIII. század elején széles körökben elterjesztette a Pseudo-Dionysius Aeropagita misztikus tanait és összeolvasztotta velük Szent Viktor francia misztikus iskolájának tanításait és így megteremtette az átmenetet Szent Bonaventurához és a német misztikusokhoz is. Nem lépte azonban túl az aszkézis kereteit III. Ince *De contemptu mundi* című könyvével, a megszokott allegorikus egyházi retorikát pedig padovai Szent Antal (megh. 1231) prédikáció-mintáinak gyűjteményével. A teológiai irodalomból az erkölcsibe való átmenetet képviseli Albertano da Brescia bíró (megh. 1246 után), *De amore Dei*, *Liber consolationis* és *De arte loquendi et tacendi* című könyveivel, melyek közül a második Prudentiát hívja fel az emberek oktatására.

De az irodalmi termelés legjellegzetesebb területe Olaszországban a történetírás. Itt még mindig szerepelnek az olyan összeállítások, melyek az anyagot a világ teremtésénél kezdik. Ilyenek a német eredetű és VI. Henrikkel egykorú Viterbói Gottfried *Pantheon* című költeménye, Sicardus cremonai püspök *Chronicon*-ja, amely 1213-nál végződik, vagy a *Chronicon Fossae Novae*, amely 1217-ig megy az események ismertetésében. Már

ezek az összeállítások is a közelmúltban lejátszódott, vagy egykorú eseményeket meglehetősen részletességgel ismertetik. Teljesen egykorú tárgyú a hexameteres költemények sorozatából álló *Gesta Friderici*, melynek szintén Viterbói Gottfried a szerzője, vagy az ismeretlen szerzőtől származó *Gesta Friderici I.*, amely az 1152-től 1160-ig lejátszódott eseményeket tárgyalja. Szerzőjéről csak annyit tudunk, hogy klerikus volt, kegyeltje a császárnak és ismerője az ókori költészetnek, különösen pedig Vergiliusnak. A forma tökéletes s a verselés és az időmérték is kifogástalan. Barbarossa korának lombardiai eseményeit nagy elevenséggel beszéli el a *De rebus laudensibus*, amelynek szerzőségét két lodi nemesnek, Morena Ottónak és Acerbónak tulajdonítják, kiknek abbahagyott munkáját egy ismeretlen harmadik folytatta. De szinte valamennyi olasz városban felvirágzik ebben az időben a község eseményeinek évkönyvszerű történeti feljegyzése. Ilyen az *Annales Mutinenses veteres*, 1181-től 1336-ig, a *Mantuanani*, a XIII. század első felében a *Placentini Guelfi*, a *Parmenses minores* és *maiores*, az *Annales Pisani* és Tolosano kanonok (megh. 1226) *Chronicon Faventinum*-ja. Valamennyinél híresebbek a Caffaro (1099—1163) által megkezdett és a genovai nyilvános levéltárban megőrzött genovai annalesek, amelyeket később mások valósággal hivatalos történetírás formájában folytattak. Dél-Olaszországban Ugo Falcandótól való a *Liber de regno Siciliae* (1154—1169). Pietro d'Eboli, egy VI. Henrikhez közelálló egyházi férfiú, *Liber ad honorem Augusti* című költeményében Sziciliának a császár által történt meghódítását beszéli el; panegirikus költeménye jelentős retorikai erőt árul el. II. Romuald salernói püspök (megh. 1181) szintén hagyott hátra évkönyveket. Mindezek a munkák gyakorta a szerzőnek igen élénk személyes érdeklődését árulják el az elbeszelt tények irányában és leplezetlen kifejezői egyik vagy másik párthoz való tartozásának. Ez a személyes érdekelttség még erősebben jut kifejezésre, mikor az író saját városának történetét beszéli el

és dicsőíti. Így Mosè di Bergamo saját városának szenteli *Liber Pergaminus* című munkáját. Rómában 1150 körül íródott a nagy hírre szert tett *Mirabilia Romae*, amelyben Róma leírása össze-
szövődik a római mondák elbeszélésével. Feltűnő ellenben, hogy Olaszországban hiányzanak a keresztesháborúk történetére vonatkozó munkák, amelyek pedig az Alpeseiken és a tengeren túl nagy számban keletkeztek.

A sajátképpen irodalom terén feltűnik az a fontosság, melyet Olaszországban az olyan retorikai művészetnek tulajdonítottak, mint az *Artes dictandi*, amely főként az Alpeseektől délre virágzott. Ezen a téren különösen felemlítendő Ugo di Bologna kanonok (1125 körül) és Guido Fava a tizenharmadik század közepén, aki példáiban már olasz szövegeket is közöl, továbbá Boncompagno da Signa. Erkölcsi célzatú és az antik irodalmi hagyományokra, különösen Boethiusra támaszkodik Arrigo di Settimello 1193-ban írott elégiája: *De diversitate fortunae et philosophiae consolatione*.

A többi román országokkal szemben némileg elkésve, a XIII. század első felében jelentkezik Olaszországban a népnyelv, a *volgare* irodalma. Ez mindenesetre annak a körülménynek tulajdonítandó, hogy a latin hagyományok Olaszországban nagyobb elevenséggel éltek, mint egyebütt. Ennek a népi irodalomnak legrégibb emlékei közé tartozik Assisi Szent Ferenc *Cantico delle creature*-ja, vagy miként közönségesen említeni szokták, a *Cantico del Sole*, a szerző vallásos áhítatának jellemző kifejezője. Majdnem ugyanebben az időben II. Frigyes udvarában felvirágzott az első olasz lírikus iskola, az úgynevezett szicíliai iskola, amely forma és tartalom tekintetében provençe-i mintákra támaszkodott.

48. §. Az egyetemek és Aristoteles tudománya. — Két fontos esemény jellemzi és tölti meg tartalommal a XII. században az újjáéledő középkori kultúrát. Az egyik az egyetemek keletkezése,

a másik pedig a latin fordításokon keresztül a görög tudományosság és bölcsészet megjelenése a középkor tudományának körében. Mindkettőben döntő jelentőségű szerepe volt Olaszországnak.

Az egyetemek tanulók egyesüléseiből keletkeztek, akik a nevesebb oktatók körül csoportosultak. Mind a hallgatók, mind a mesterek jórésze akkoriban már a világiak köréből került ki. Kezdetben mindegyik helyen csak egy fakultás vagy studium létesült, így Párizsban a hittudomány, Bolognában a jogtudomány és Salernóban az orvostudomány számára. Ennek a három fakultásnak az *artes* fakultásával történt egyesüléséből, amely utóbbi a hét szabad művészetet és a bölcsészetet foglalta magában, keletkeztek a studium generalek vagy egyetemek. Kezdetben a diákok voltak azok, akik testületekben szervezkedtek és a tanárokat és rektorokat választották; ezektől azután az egyetemi joghatóság kiváltsága révén az egyetemen kívüli életükben is függöttek. Ezek a testületek kezdetben magánjellegűek voltak, de hamarosan kapcsolatba kerültek az egyházzal, az állammal és a községekkel. Bár az egyetemek az egyházi hatóság ellenőrzése alatt állottak és tanítási rendjükben a katolikus dogmának alárendelt teológia oktatása foglalta el az első helyet, mégis hatalmas lépéssel vitték előre a kultúra elvilágiasítását. Az egyetemek már nem papi iskolák voltak, hanem gyakran a világiak közül való hivatásos oktatóknak és a diákoknak egyesüléséből állottak elő. Kereteik között a teológia mellett helyet foglaltak a klasszikus hagyományokhoz kapcsolódó profán tudományok is. E profán tudományok között első volt a jogtudomány. Bologna megtiltotta doktorainak, hogy másutt előadjanak, de ez a jogi oktatás monopolizálására irányuló kísérlet nem sikerült. Jogi studiumok, amelyek később egyetemekké bővültek, keletkeztek Modenában, Padovában, Pisában, Rómában és Perugiában. A nápolyi egyetem, amely az 1224. évre viszi vissza az eredetét, abban különbözik a töb-

biektől, hogy II. Frigyes alapította és királyi elhatározásának köszöni létrejöttét. A jogi, valamint az orvostudományok művelésében Olaszország állandóan kivált a többi országok közül. Bolognában Irnerius (41. §.) négy követője közül kettőnek nyomán a bulgariánusok és gosiánusok iskolája keletkezett. A XIII. század elején Bolognában Azzo (megh. 1230) emelkedett rendkívüli hírnévre. Róla szállóige formájában járta a mondás: «chi non ha Azzo, non vada a Palazzo*». A glosszák gyűjteményét, amelyek továbbra is a szövegek magyarázásának legáltalánosabb formáját képezték, a firenzei Francesco Accursio (1182—1260) állította össze. Ez volt az úgynevezett *Glossa ordinaria*.

A római jog mellett versenytársa, a kánonjog is széleskörű alkalmazásra talált Olaszországban. Gratianus dekrétumainak különböző kiegészítő jellegű gyűjteményei készültek, amelyek magukba foglalták a pápák későbbi dekrétumait is. Ezen a jogterületen III. Ince és III. Honorius pápa rendeletére hivatalos jellegű gyűjteményeket állítottak össze, IX. Gergely pedig 1234-ben elrendelte az összes dekretáléknak öt könyvben való összegyűjtését és az egész gyűjteményt, mint a jogszabályok legfőbb gyűjteményét elküldte Bolognába. Gratianussal és a római joggal kapcsolatban magyarázó és gyűjtő jellegű tevékenységet fejtettek ki Ognibono di Bologna (megh. 1185), Alberto di Benevento, a későbbi VIII. Gergely (megh. 1187), Sicardo di Cremona (47. §.) és Ugoccione ferrarai püspök (megh. 1210).

A salernói orvosi iskolában Arcimatteo és Mauro di Salerno, Pietro di Musanda és Romualdo kézikönyveket írt, klasszikus szövegeket magyarázott és fordított. Jelentek meg sebészeti kézikönyvek is, így Ruggero di Palermo *Practica chirurgiae* című munkája. A gyógyszervegyészetnek is megvoltak a kézikönyvei, így az egyébként ismeretlen Magister Salernus által összeállított *Tabula salernitana*. De Salerno sem tudta megtartani monopo-

* Értelmi fordításban: «Aki nem hallgatta Azzót, nem jut a palazzóba», vagyis vezető állásba.

iumát az orvostudományok oktatásában. Már III. Honorius idejében virágzó orvostudományi iskolát találunk Bolognában is.

Hatásában egyetemes jelentőségű volt a kultúrára Aristoteles új megismerése, melynek révén a középkor nyugati nemzetei előtt a gondolkodásnak a keresztény kinyilatkoztatástól és a teológiától független világa tárult fel. Valóban, a XIII. század első évtizedeiben az egyház Aristoteles tanításaival szemben ellenséges álláspontot foglalt el, de csakhamar megtörtént a közeledés és kibékülés és Aristoteles tanai részei lettek az egyetemes teológiai-filozófiai gondolkodásnak. Ezen a réven azonban a kor kultúrája és lelki beállítottsága egy új elemmel a racionalizmussal bővült.

Aristoteles a középkorban latin fordításokon keresztül vált ismeretessé. Ehhez két úton jutottak hozzá: a már korábbi arab fordításokon és közvetlenül a görög szövegen keresztül. Az arab közvetítésnek Spanyolország volt az útja, ahol a toledói doktorok csoportja végezte a fordítás munkáját. Ezek között kiváló szerepe volt az olasz Gerardo da Cremonának (megh. 1187), aki Aristoteles különböző munkáin kívül főleg tudományos és orvosi szövegeket fordított, közöttük Avicenna *Canon*-ját, amely klasszikus munkája volt a középkori orvostudománynak, továbbá Ptolemaeus szintén alapvető csillagászati munkáját, amely arab címe után *Almagest* néven vált általánosan ismeretessé. Feltehető, hogy Aristoteles metafizikájának arab-latin fordítása is tőle származik. Egész biztosan tőle való az eredetileg Aristotelesnek tulajdonított híres neoplatonikus munka, a *Liber de causis*.

A közvetlenül görögből történt fordítások jórészt Szicília-ban készültek. Körülbelül a XII. század dereka táján egy cataniai archidiakonus, Enrico Aristippo kezdte fordítani Aristotelest. Szintén Szicéliában fordították le görög eredetiből, mégpedig a Gerardo da Cremona arab-latin fordítását megelőzően, Ptolemaeus *Megale Syntaxis*-át és Euklides több mun-

káját. Manfréd király idejében jelent meg Bartolomeo da Messina fordításában az eredetileg Aristotelesnek tulajdonított *Magna Moralia*. A XII. század közepén három olasz tudóst találunk, aki a görög tudományosság közvetítésével foglalkozott: a már említett Mosè di Bergamo, Jacopo di Venezia, aki Aristotelest fordította és Burgundio da Pisa, aki Aranyshájú János és Damaszkusi János görög egyházatyák munkáit fordította latinra és a pandekták görög szövegrészeit is magyarázta.

49. §. Vallási viszonyok. Eretnekségek, franciskánus mozgalom és kolduló rendek. — Az új kultúra világi és racionális elemei nem jelentenek idegenkedést, vagy ellenséges állásfoglalást a vallás irányában, csak nagyobb függetlenséget kölcsönöznek neki a hagyománnyal és a hierarchikus szervezettel szemben. Az olasz történelem folyamán nem volt vallásosabb korszak a XII. és XIII. századnál; de ez a vallásosság más volt, mint a középkor megelőző századaiban. Az emberek éppen úgy hittek Istenben, mint azelőtt, de mert visszatért az életkedv és a cselekvés öröme, jelenlétét a mindennapi életben és tevékenységben keresték. A mennyei hatalomhoz éppen úgy imádkoztak, mint azelőtt, de szebb templomokban és pompázóbb szertartásokkal. Szűz Máriát és a szenteket nem csökkent áhítattal tisztelték és fordultak hozzájuk segítségért, de Krisztusban, Szűz Máriában és a szentekben nem a világtól és az élettől való megváltást keresték, hanem támogatást és segítséget saját munkájukhoz és a mindennapi élethez. A templomok nem az élettől való menekülésnek, hanem az élet megtartásának és megdicsőítésének voltak a színhelyei. A vallásos hit az erkölcs és a gyakorlati élet irányában tolódott el: a szerzetesi kizárólagosság és a vezeklés erénye mellett becsülésbe jöttek az olyan világi erények, mint az okosság, erényesség és igazság, amelyek szülői a jónak, irányítói és urai a városoknak és a társadalmi életnek.

A klérussal szemben, amelyet még mindig a természetfeletti erők közvetítőjének tekintettek, a magatartást a nagyobb távolság és a szabadabb kritika jellemezte. A papság nem volt többé a lelki élet egyedüli és kizárólagos jogú magyarázója, mert az új lelkiségben a hit az erkölccsel, a szertartás a gyakorlati élettél, a vallás a társadalommal olvadt össze. Az alsó papságnak nagyon gyakran hiányzott a tekintélye és tanultsága, ki volt szolgáltatva a világi kegyurak elnyomásának, sőt néha még a püspökök kizsákmányolásának is. Éppen ezért körében az elégedetlenség és egyházellenes agitáció könnyen visszhangra talált. A főpapságot lefoglalta nagykiterjedésű birtokainak kezelése, továbbá a püspökség és káptalan, a világ és szerzetesi papság s az egyházi és világi hatóság közötti ellentétek. A káptalanoknál szokásossá vált, hogy a kanonokok egymás között felosztották a birtokokat és javadalmakat és megszüntették a közös káptalani életet. A főpapság pasztorális munkássága ilyen körülmények között meglehetősen felületes volt. A mesterkélrt és szokványossá vált egyházi beszédek, amelyek tartalmilag és formailag a középkor régebbi századai óta nem változtak, időszerteetlenül hatottak. Az istenség merev érzékfölttisége s az aszketikus menekülés a sátán uralma alatt álló földi világból, amelyben nem lehetett érezni Isten atyai és krisztusi mivoltát, nem elégítette ki többé az embereket. A magabízó új nemzedék tettvágya ebben a hitben nem talált kielégülést és megnyugvást. Ami pedig a prédikációkban az élő és követendő keresztény erényről elhangzott, gyakran a papság erkölcsi magatartása miatt elvesztette hatását. Az ágyasságot nem sikerült kiirtani noha az olyan női díszkíséret, aminóvel Krisztián mainzi érsek, Barbarossa tábornoka vette körül magát, kivételnek számított. Voltak papok, akik világi ruhát és hosszú haját viseltek, szerencsejátékokat űztek és uzsorával foglalkoztak. Voltak kolostorokból szökött barátok, akik magukkal vitték a közület pénzét és udvarokban éltek világukat. III. Ince pápa nyíltan

hirdette, hogy a papok bűneiből származnak a nép bűnei. Még az olyan híres apátságból is, mint Montecassino, kellemetlen illatok terjengtek szét.

Ebben az időben a szerzetesrendek sem járultak hozzá a papság és nép között tátongó űr csökkentéséhez és az ellenségeskedés eloszlatásához. A rendeknek is nagyszámú és nagykiterjedésű birtokaik voltak, ámbar reájuk még a világi papságnál is sokkalta inkább állott az a megállapítás, hogy javaiknak jórésze nagyon keveset jövedelmez és sok esetben jóformán csak névleges, mert tényleg a hűbéresek birtokolják őket. Ezek a birtokok, habár nem egyének, hanem közösségek tulajdonát képezték, nem váltottak ki kedvező benyomást a tömegekből és gyakorta szolgáltatott okot összeütközésekre a világiakkal, és pedig mind magánosokkal, mind községekkel. Az újonnan keletkezett szerzetesrendek, főleg a ciszterciek körében, ha nem is mindig, de nagy általánosságban szigorúbb élet és bensőségesebb hit uralkodott s szavukat több elevenség és érzés hatotta át. De részben ők is gyorsan elvilágiasodtak, részben pedig, minthogy a városoktól távol és gyakran egészen elrejtett helyeken épült kolostorokban éltek, sokszor nem is kerültek érintkezésbe a városi lakossággal. A szerzetes, még ha a legtisztéletre méltóbb életet élte is, a köznép előtt egy elzárt kaszthoz tartozónak tűnt fel és így sokkal távolabb állott tőle és idegenebb volt neki a világi papságnál. Ebben a vonatkozásban viszont az alsó papság közel, sőt sokszor tulságosan közel állott a néphez, mert osztozott annak hibáiban és durvaságaiban és hiányzott az állásának betöltéséhez szükséges tekintélye.

A bírálatot és az űrt a papság irányában még jobban ki-mélyítették a közte és a községek között felmerült ellentétek, amelyek mindennaposak voltak a XII. század első felében. A községeknek azokra a jogi, gazdasági és katonai természetű rendszabályaira, melyek a papság kiváltságai ellen irányultak, az utóbbi a lelki fenyíték eszközeivel, egyházi átokkal és inter-

diktummal válaszolt. A szentségektől és az egyházi cselekményektől való eltiltás súlyosan nehezedett a hívők lelkiéletére s szomorúvá és szegénnyé tette az életüket; abban a mértékben azonban, amint ezek az egyházi fenytések szaporodtak és gyakoribbak lettek, csökkent a hatásuk és idővel mind nagyobb ellenszegülést váltottak ki. A polgárság nyomást gyakorolt a helyi papságra, hogy ne törődjék az interdiktummal, néha pedig a konzulok és podesták — miként már fentebb említve volt — megtorló intézkedésekhez folyamodtak és eltiltották a polgárságot a püspökökkel és a papsággal való érintkezéstől. Ilyen esetekből kifolyólag viták indultak meg a világi és egyházi hatalom elvi kérdéseiről, az egyház szellemi és földi hatalmáról, a papság világi javainak jogi alapjáról és ezek erkölcsi hatásáról. Maró bírálatok voltak forgalomban a papság anyagi érdekelttségéről és világi szokásairól és a római kúria fősvénységéről és kapzsiságáról. Egy általánosan elterjedt szójáték szerint Rómában nem a Trino, hanem a Quattrino uralkodik.* Visszaidézték Krisztus mondását, hogy «adjátok meg a császárnak, ami a császáré», Krisztus intelmét Péterhez és Jézus és az apostolok szegénységét.

Mindezek a jelenségek, amelyek az újjászülető tudományos szellemmel és a kultúra kezdődő elvilágiasodásával találkoztak, különösen az eretnek-mozgalmak sikerében jutottak kifejezésre. Már Bresciai Arnoldnál elv és elmélet gyanánt szerepelt a papság gazdasági javainak és politikai hatalmának elvetése. Ezt összefüggésbe hozták azzal a felfogással, hogy a szentségek hatékonyságát a kiszolgáltató lelkészek erkölcsisége befolyásolja. Ezt a felfogást táplálták az investitura-harcok idején a nős papok

* Tulajdonképpen lefordíthatatlan szójáték. Trino jelentése magyarul *hármás*, vagyis a Szentháromság, a quattrino pedig eredetileg a négydénáros pénzdarab, később általánosságban *pénz*. Értelemszerűen a mondás jelentése az, hogy Rómában nem az Isten, hanem a pénz uralkodik.

ellen kibocsátott római dekrétumok is. Arnoldot megölték, de megmaradtak az arnoldisták. Rokon volt velük a valdensiek szektája, amely a szegénység, alázatosság és apostolkodás evangéliumi erényei és a meglevő egyház valósága közötti különbözőségről született. A valdensiek nevüket Valdes vagy Valdo Péter gazdag lyoni kereskedőtől vették, aki buzgó olvasója volt a bibliának és magáévá tette az evangéliumi szegénység ideálját. 1177-ben szétosztotta vagyonát a szegények között és az apostolok példáját utánozva, néhány társával együtt vándorolni kezdett, hogy a vezeklést prédikálja s a szegénységet és a biblia olvasását gyakorolja. A csoport tagjai magukat *lyoni szegényeknek* nevezték és követőik voltak a *barátok*, akik azonban megmaradtak a világi életben. Az egyház a valdensieket eltiltotta a prédikálástól és mikor túltették magukat a tilalmon, 1184-ben kiátkozta őket. Követőiket ekkor ők kezdték gyóntatni, de egyebekben a kizárás dacára megmaradtak katolikusoknak. A mozgalom áterjedt Felső-Olaszországba is, ahol azonban a *lombardiai szegények* szektája 1210 körül elvált Valdótól. A lombardiai szegények Valdónál sokkal radikálisabb tanokat hirdettek és nem ismerték el a méltatlan személyek által teljesített egyházi cselekmények érvényességét. Külön közösséget alkottak a szentségek kiszolgáltatására, megtagadták a katolikus szertartásokat, a szentek és a képek tiszteletét, a purgatóriumot és a bűnbocsánatot.

Ebben a radikalizmusban a kathar-mozgalom hatása is felfedezhető. A katharizmus keleti eredetű volt és kezdetei a harmadik század nagy vallásos mozgalmára, a manicheizmusra vezethetők vissza, amely a világnak szigorúan dualisztikus képzetén alapult s a világot úgy fogta fel, mintha élet-halál harc színtere volna a két ellentétes elv, a világosság és sötétség között. A manicheizmust a hivatalos üldözések elfojtották, de azért nem szűnt meg teljesen. Belőle származott Ázsiában a hetedik században a paulicianusok, a tizenegyedik században

pedig a bogumilok szektája. A bizánci császárok révén a mozgalom áterjedt a Balkánra és erősen gyökeret vert a bulgárok körében ; a bogumilok tanai innét a kereskedelem és a keresztes háborúk által teremtett összeköttetések révén áterjedtek nyugatra is, ahol belőlük fejlődött ki a katharok mozgalma. A kathar elnevezés a görög *katharos*, tiszta, szóból származik. A katharok is a világot a jó és a gonosz elve közötti küzdelemnek fogták fel s az utóbbinak legyőzéséhez a legszigorúbb önmegtartóztatást, böjtölést, vegetariánus étkezést és a tökéletes tisztaságot látták szükségesnek. Mindezeket a követelményeket azonban csak a *tökéletesek* osztálya volt köteles gyakorolni, míg a többiek, a *hívők* nem voltak ilyen szigorú szabályoknak alávetve. A felvétel a tökéletesek osztályába a *megvigasztalás* útján történt, amelyet a lelki keresztség bizonyos formájának lehetett tekinteni. Ez volt az egyetlen szentség, amelyet a katharok elismertek. Ez volt egyúttal az örök üdvösség szükségszerű eszköze, melynek megtörténte után egyesek önkéntes éhhalállal vetettek véget az életüknek. Az egyszerű hívők a megvigasztalásban a halálos ágyon részesültek. A tökéletesek alkották a katharok egyházi hierarchiáját, amely püspökökre, papokra és diakonosokra oszlott. Az ótestamentumot, a katolikus szentségeket, a képeket és templomokat a katharok nem ismerték el ; hasonlóan tiltották az esküt, a háborút, a halálbüntetést és a világi hatóságokat. Olyan mozgalomról volt tehát szó, amely megdöntötte volna a középkori társadalom alapjait. Küzdeni pedig annál nehezebben lehetett ellene, mert az egyszerű hívők a halálos ágyukon történő megvigasztalásig tagjai maradtak a katolikus egyháznak.

A katharok a XII. század második felében rendkívüli módon elterjedtek Dél-Franciaországban, ahol Albi városáról albigeneknek nevezték őket. A XIII. század kezdetén III. Ince pápa keresztes hadjáratot hirdetett ellenük, amely Dél-Franciaországban, különösen Provence-ban borzasztó pusztulás-

sal járt, ahol romhalmazzá változtak a ragyogó és vidám főúri kastélyok, melyekben azelőtt a trubadúrok éneke zengett. Észak-Olaszországban, és pedig főként a városokban, a katharok mozgalmá szintén erősen elterjedt. A XIII. század első évtizedeinek egyházi okmányai az eretnekek elleni harc állandóan visszatérő motívum gyanánt jelentkeznek. Ebben a harcban a pápaság maga mellett találta a császárságot. Már Barbarossa Frigyes birodalmi átokkal sújtotta az eretnekeket, II. Frigyes pedig halálbüntetést mondott ki rájuk. Az eretnekek üldözésében a városi hatóságok eleinte egyáltalán nem mutattak hasonló buzgalmat, részint mert maguk is együtt éreztek és rokonszenveztek az üldözöttekkel, részint mert ellenszenvvel viseltettek a papsággal és az egyházi igazságszolgáltatással szemben. Később azonban ők is az üldözők oldalára állottak. Milanóban a Palazzo della Ragione homlokzatán még ma is olvasható Oldrado podesta dicsérete, mely szerint *«Catharos ut debuit, usit»*. Az eretnekek büntetése rendszerint a máglya volt, amely II. Frigyes és XI. Gergely idejétől kezdve vált általánossá.

Maga részéről az egyház az eretnekekkel szemben csak a per lefolytatásának és az ítélet kimondásának jogát gyakorolta s a főbenjáró ítélet végrehajtására az elítéltet átadta a polgári hatóságnak, megőrizvén ilyenformán a kánoni elvet, mely szerint *«ecclesia abhorret a sanguine»*. Az eretnokség elnyomására az egyház egy külön szervet létesített, az inkvizíciót, amely alapján véve csak az egyházi igazságszolgáltatásnak egy különleges területen való alkalmazása volt. Az inkvizíció kezdetei már a XII. század végére nyúlnak vissza; az eretnekek elleni eljárás szabályai közül nagyon sokat az 1215. évi lateráni zsinat állapított meg; a külön bíróság felállítása azonban Dél-Franciaországban az 1229. évi toulouse-i zsinaton történt. E zsinat szerint az inkvizíció a püspöki igazságszolgáltatásnak volt a szerve. De IX. Gergely pápa 1231-ben közvetlenül a pápának alárendelt intézménnyé szervezte át és ellátását kizárólag

a kolduló rendekre, főleg a dominikánusokra ruházta. Így ezen a téren is a pápai központosítás elve érvényesült. Az inkvizíció eljárási rendje eltért a kánonjog előírásaitól. Voltak esetek, mikor a tanúk nevét nem közölték a vádlottakkal, nem engedték meg az ügyvédek közreműködését és a vallomás kicsikarására 1252-től kezdve kínzást is alkalmaztak. Ha a vádlott visszavonta eretnekségét, életét meghagyták, de a kegyelem életfogytiglani börtönre szolt; ha megátalkodottnak találtatott, elvesztette javait és máglyahalálra ítélték. Vagyona eleinte részben, később egészen az egyházzal háramlott. Az ítélet végrehajtása, mint már fentebb említettük, a világi hatóságnak volt a kötelessége.

A középkori olaszországi latin irodalomnak van néhány emléke, amely az eretnekek elleni küzdelmet tükrözteti vissza. Így Bonnacorso volt kathar püspök 1190 körül *Vita haereticorum* címmel könyvet írt néhai hitsorsosai ellen; két lombardiai dominikánus, Moneta di Cremona (megh. 1255) és Raniero Sacconi (megh. 1259) pedig megírta az eretnekek elleni eljárás kézikönyvét. Kettejük közül az utóbbi maga is mint inkvizitor működött.

De az elnyomásnak e megszervezése mellett is, a XIII. század első évtizedeiben olyan erős volt az ellenzéki mozgalom a hivatalos egyházzal szemben mind Olaszországban, mind másutt is, hogy kétkedni lehetett volna a küzdelem kimenetelét illetően, ha a vallásos szellem új alapításai nagy mértékben nem járultak volna hozzá az egyház és a nép közötti úr áthidalásához. Ezek az alapítások nagyrészt ugyanabból a szellemből fakadtak, mint a disszidensek mozgalmai, de más irányban fejlődve, hatalmas szervezetet és a népre gyakorolt nagy befolyást bocsátották a pápaság közvetlen rendelkezésére.

A valdensi mozgalom eredetével rokon lelki adottságokból született a franciskánus mozgalom. Assisi Szent Ferenc (1182—1226), aki egy Bernardone nevű gazdag kereskedő fiának született, kora ifjúságában vidám és gondtalan életet élt, de

egy mélyreható vallási válságból kifolyóan lemondott minden vagyonáról és Krisztus példájának követésében több társával együtt, mint vándorló igehirdető 1209-ben tökéletes szegénységet fogadott. Prédikációinak fő tárgyai voltak Isten és felebarátaink szeretete, az ellenségeskedésről és gyűlölködésről való lemondás és a gazdagság megvetése. Ezeknek a tanításoknak rendkívüli sikerük volt és Ferenc követői rohamosan szaporodtak. Noha mozgalma sok rokonságot mutatott a valdensiekkel, Ferenc teljes fiúi engedelmisséggel viseltetett az egyház irányában és sohasem gondolt arra, hogy vele szembehelyezkedjék. Az egyház viszont könnyen magába olvasztotta a mozgalmat, amely magára hagyva veszedelmessé válhatott volna, míg így értékes támogató erő lett belőle. III. Ince pápa a nélkül, hogy erősebben lekötötte volna magát, jóindulatú érdeklődést mutatott Ferenc irányában. Társai számára, akiket alázatosságból minorita, vagyis kisebb testvéreknek nevezett, Ferenc nagyon egyszerű, de az evangéliumon alapuló szabályzatot alkotott. Eredetileg Ferenc lelki szemei előtt csak egy szabad közösség lebegett, amely vándorolva hirdeti a vallást és erkölcsöt, állandó lakhelye sincsen, még közös tulajdona sincs és papi funkciókat nem gyakorol. A körülmények ereje és a kúria, különösen pedig Ugolino d'Ostia bíboros, a későbbi IX. Gergely pápa ügyes politikája, amelyet különösen egy nagy tervet szövögető és kormányzásra termett férfinak, Illés fráternek a munkája is támogatott, az intézményt az alapító vonakodása ellenére, igazi és valóságos rendi alakulás irányában tolta el, melynek szabályzatát III. Honorius pápa 1223-ban hagyta jóvá. Ezzel az átalakulással a minoriták megszűntek a vándorolva űzött prédikálást céljuknak tekinteni, kolostorokban telepedtek meg, melyek hierarchikus szervezetének közvetlen feje a pápa volt, létfenntartásuk költségeit pedig nem a munkából teremtették elő, miként azt Ferenc eredetileg tervezte, hanem alamizsnából és adományokból. Innét nyerték a *holduló rend* elnevezést.

Ferenc 1226. október 3-án halt meg és a halála után rögtön igazolt stigmaták a nép körében nagyon megnövelték tiszteletét, amit IX. Gergely pápa is elismert, mikor őt már 1228-ban szentté avatta. A nagyszerű templom, amelyet Illés testvér buzgólkodása folytán sírja fölé emeltek, egyike lett a kor leg-híresebb szentélyeinek.

A ferencesek rendje már az alapító életében kezdett szétterjedni egész Európában. Térhódítása még nagyobb erővel folytatódott a halála után. A rendben keletkezésétől fogva két áramlatot lehetett megkülönböztetni. A szigorúbb áramlat, az úgynevezett spirituálisoké, különösképpen a szegénységre fektette a fő súlyt, míg a másik inkább az élethez alkalmazkodott és készséggel vállalt el a rend számára mindennemű egyházi tevékenységet, beleértve a teológia oktatását is. Lényegileg ez a második áramlat diadalmaskodott. A férfirend mellett egy női rend is keletkezett, a *klarisszák* rendje, melynek egy nemesi családból származó leány, Szent Klára, Ferenc földije volt az alapítója, aki az ő példájának hatása alatt szentelte magát az új életnek. Végezetül még a szent életében olyanokból, akik meg akartak maradni a világi életben, egy kegyes közület is keletkezett, Szent Ferenc úgynevezett *harmadik rendje*, amely a társadalomban erősen megnövelte a sajátképpeni rend befolyását. Ez a harmadik rend erősen emlékeztetett a katharok *hivőire* és a valdensek *barátaira*.

A ferencesekkel egyidejűleg keletkezett a másik kolduló nagy szerzetesrend, a prédikátorok, vagy *dominikánusok* rendje is, amelyet 1215-ben egy spanyol kanonok, Szent Domokos (1170—1221) azzal a rendeltetéssel alapított, hogy az albigeni eretnokség és általában az eretnekek ellen harcoljon. Az új rend még a ferenceseknél is nagyobb mértékben kereste célját nemcsak a prédikálásban, hanem a teológia oktatásában is. Rövidesen mindkét rendet a kötelékébe tartozó professzorok képviselték Párizson kezdve az összes fontosabb egyetemeken. A domini-

kánus rendnek különleges tevékenységi területe volt az inkvizíció is. A dominikánusok reguláját kezdetben ágostoninak mondták, mert bizonyos mértékben Szent Ágostonra volt visszavezethető, de szervezetüket már maga Szent Domonkos 1220-ban a ferencesek mintájára kolduló renddé alakította át.

Ezek az új szerzetesrendek a népre rendkívül nagy hatást gyakoroltak. Eltérően a régebbi szerzetesrendektől, a polgári társadalom kellős közepében éltek, rendházaikat leginkább a városokban létesítették, templomaikban, melyek a székesegyházakkal versenyeztek, plébániai munkásságot végeztek és újabb lökést adtak az egyházi építészet fejlődésének. Minthogy közvetlenül a Szentszéknek voltak alárendelve, amely nagyszámú kiváltsággal ajándékozta meg őket, a két rend valósággal külön pápai hadsereget alkotott.

Kisebb fontosságú volt, de Olaszországban szintén elég nagy elterjedésnek örvendett két másik kolduló rend, a *karmelitáké*, akik 1247-ben alakultak meg, de eredetüket tulajdonképpen a megelőző évszázadra és a palesztinai Karmel-hegy remetéire vezették vissza és az 1256-ban alakult *ágostoni remeték rendje*, akik ezzel az elnevezéssel különböztették meg magukat a tulajdonképpeni ágostonrendiektől.

50. §. Olaszország a Földközi-tergeren. — Ebben az időben, vagyis a XII. és XIII. században még nem érvényesült Olaszországnak egész Európára kiterjedő befolyása a kultúra területén. A vezető szerep mind a kultúra, mind az irodalom mezején Franciaországot illette meg. Mindazonáltal az olasz élet kiterjedése a határokon túl már ekkor is igen széleskörű és nagy jelentőségű; ez a jelentőség azonban főleg a gazdasági élet területén nyilvánul meg.

Olaszország ebben az időben elsősorban a mezőgazdaság területén foglal el vezető helyet. Ebben egyformán közrejátszának a jobb technikai módszerek és a társadalmi átalakulások.

A művelési módok tökéletesbednek, nagy öntözőművek létesülnek és nagy kiterjedésű területeket törnek fel, nemcsak a ciszterciek munkájával, hanem a világi kormányzatok kezdeményezéséből is, a mezőgazdasági művelés számára. A földhöz kötött jobbágyság nagyarányú átalakulása szabad földművesekké és a nagyobb biztonság a hűbéri elnyomással szemben, megnöveli a munkakedvet és ezáltal belterjesebbé és eredményesebbé teszi magát a munkát is. Lombardia és Toszkána ebben az időben már mintaképei a belterjes mezőgazdasági munkának és szinte virágzó kertekhez hasonlítanak.

De ebben az időben Olaszország középpontja az európai kereskedelemnek is. Ez a kereskedelem szétterjed a Földközi-tengeren, kelet-nyugati irányban és ugyanúgy észak-déli irányban is. Olaszország, amely a tengert keleti és nyugati medencére osztja, valósággal hídja az európai kereskedelemnek. Mind kereskedelmi tengerészete, mind hadi flottái uralkodnak a Földközi-tengeren. Az első helyet ezen a téren Velence foglalja el. A fűszerekkel és szövetekkel űzött kereskedelemről, amelyet keletről nyugat és észak felé bonyolított le, már megemlékeztünk. Ezekhez még két elsőrendű szükségleti cikk járult, a gabona és a só. A gabonát Velence Szicíliából, Észak-Afrikából és a Fekete-tengerről hozta be, elsősorban saját szükségletének fedezésére, de ezenkívül reexportra is. A gabonakereskedelemben Velence a Po vidékének városaival szemben monopolisztikus helyzet megszerzésére törekedett és hogy ezt a monopóliumot megtarthassa, mesterségesen leszorította az árakat. Ez a politika nem maradhatott az érintett városokkal ellenséges, sőt háborús következmények nélkül. A só Velence főleg saját lagunáiból szerezte, de azonkívül Isztriából, Dalmáciából, a Ravenna melletti Cerviából, Szicíliából, Tripoliszból, sőt Dél-Oroszországból is. Sóban Velence volt a legfőbb szállítója az olaszországi és az Appeseken túli hinterlandnak.

Kereskedelmi érdekeiből kifolyólag a velencei köztársaság

széleskörű szerződési politikát folytatott, amely tevékenységének védelmére és kiváltságok szerzésére irányult. Ilyen kiváltságok voltak a vámmentesség vagy vámengedmények, lerakatok létesítése, élet- és vagyonbiztonság garantálása stb. Ezt a kereskedelmi politikát Velence különösen a bizánci birodalommal gyakorolta. Itt Velencének egész sor valóságos gyarmat jellegével bíró telepe volt, amelyek velencei joghatóság alatt állottak és jogi helyzetük körülbelül olyan volt, mint a modern kapitulációk és európai koncessziók Törökországban, Egyiptomban és Kínában. Ennek a rendszernek görög részről gyakran jelentkeztek az erőszakos visszahatásai. Nem voltak szokatlanok az öldöklések, a telepek elpusztítása és a háborúk. Velence azonban mindig módját ejtette az előbbi helyzet visszaállításának.

A két másik nagy olasz tengeri város, Pisa és Genova, a XI. század végéig tevékenységét főleg a Földközi-tenger középső és nyugati medencéjére fordította. A keresztesháborúktól kezdve azonban Velence mellett az ő számukra is bőven nyílt tevékenységi terület a Földközi-tenger keleti medencéjében. A három város hajói látták el a keresztesek szállítását és ugyanakkor biztosították a tengert a muzulmán flották támadásai ellenében. A tengeri köztársaságok ennek köszönhatték nagy kiváltságaikat a keleti keresztény államokban, amelyek Velencére a bizánci birodalomban már élvezett előnyök értékes megszorítását jelentették. A keresztények birtokában levő szíriai tengerparton a három köztársaságnak nem csupán kereskedelmi kiváltságaik, raktáraik és kikötőhelyeik voltak, hanem egész városrészeik, melyek saját tisztviselőik igazgatása alatt állottak.

Velence földközitengeri uralmának és keleti terjeszkedésének tetőpontját a negyedik kereszteshadjáratral érte el. Ez a hadjárat III. Ince pápa kezdeményezésére jött létre és a harmadikhoz hasonlóan célja az lett volna, hogy Jeruzsálemet visszafoglalja a muzulmánoktól. A keresztes vezérek, közöttük Bonifác monferrati örgróf, tengeren akartak keletre eljutni és a velen-

césekhez fordultak a tengeri szállításért. A kíváncsi ellenében Velence nagy összegű készpénzt és a zsákmányban való részesedést kötött ki magának. Minthogy a keresztések nem tudták a kívánt összeget előteremteni, Enrico Dandolo doge (1192—1205) azt az ajánlatot tette, hogy lemond a kikötött összegről, ha a keresztések segítenek neki visszafoglalni Zárát, amelynek kalózkodása érzékenyen károsította a velenceieket s amelynek birtoka feltétlenül szükséges volt a Dalmácia feletti uralomhoz. Ámbár III. Ince pápa is megkísérelte, hogy a keresztéseket visszatartsa egy keresztény város megtámadásától, ezek 1202-ben Zárát ostrom alá fogták és elfoglalták. A pápa ekkor kiátkozta a velenceieket, mindazonáltal a keresztés hadjárat újból, de ezúttal véglegesen eltért eredeti céljától. Konstantinápolyban letették a trónról Angelos Izsák császárt, Sváb Fülöp apósát. Izsák fia, Alexios, Fülöphöz és a keresztések vezéreikhez fordult, hogy segítsenek neki atyját a trónjára visszahelyezni. Dandolo doge erősen pártolta az ajánlat elfogadását és 1203 áprilisában a flotta az Égei-tengernek vette az útját és júniusban megérkezett Konstantinápoly elé. Tizenhárom napi ostrom után a város megadta magát, s a keresztések Izsákot és fiát, IV. Alexioszt visszahelyezték trónjára. De mikor arra került volna a sor, hogy a bizánci uralkodók teljesítsék vállalt kötelezettségeiket, amelyek között volt a görög és római egyház egyesítése is, a nép fellázadt, megölte a két császárt és 1204 januárjában V. Alexios néven annak a pártnak a vezérét kiáltotta ki császárnak, amely a végletekig menő harcot akarta a latinok ellen. A keresztések erre újból ostrom alá fogták a várost, amelyet 1204 áprilisában el is foglaltak. A győztesek nagy vérengzést rendeztek a görögök között és mérhetetlen zsákmányra tettek szert. A velencések Konstantinápolyból ekkor hozták el a négy híres, aranyozott bronzlovat, amely máig is díszíti a Szent Márk-templom homlokzatát. A keresztések Dandolo dogét akarták kikiáltani császárnak, de ő nem fogadta el a megtiszteltetést

és így Flandriai Balduin lett az új keleti latin császárság első uralkodója. A birodalom egyes tartományait az előkelőbb csapatvezérek hűbérek gyanánt osztották fel egymás között. Monferrati Bonifác kapta a tessalonikai (Szaloniki) királyságot. Velence akkora területhez jutott, hogy a doge «a római birodalom negyedének és felének uralkodója» címet vette fel. Az egész neki juttatott területet Velence nem tudta ugyan birtokba venni, de ezzel szemben viszont másutt szaporította a birtokait; az övé lett Durazzo, az Ioni szigetek, a Peloponneszos számos kikötője, Euboa szigete, az Égei-tenger szigeteinek legnagyobb része, Kandia, Gallipoli a Hellespontos partján, Trácia különböző helyei, piacai és Konstantinápoly három nyolcada. Ezeket a területeket Velence részben egyes patriciusoknak engedte át, akik ott a köztársaságtól inkább névleges függésben uralkodtak, de átplántálták az uralmuk alatt álló területekre az anyaország törvényeit, szokásait és kereskedelmét. Konstantinápolyban Velencét a *baile* vagy podesta képviselte, aki mellett, akárcsak odahaza, működött a kistanács és nagytanács; külön bírák voltak a polgári és büntető ügyek számára, camerlengók a pénzügyek és avvogadorok a kinstárral szemben felmerült ellentétek elintézésére. Velencei volt az új latin püspöki hierarchia élére állított patriarcha is. De a görög egyház latinizálásának ez a kísérlete a nép ellenállásán tökéletesen meghiúsult és csak még jobban kimélyítette az úrt a két egyház és általában a görög Kelet és a latin Nyugat között.

Kandia vagy Kréta szigetén a lakosok néhány esztendőn keresztül ellenállást tanúsítottak a velencei uralommal szemben. Az elkobzott földeket a hódítók három részre osztották; egy részt kapott a latin egyház, egyet az állam, míg a harmadik részt több száz apró hűbérré osztották fel. A sziget élére egy herceg került, aki mellett a polgári és katonai közigazgatás teendőit tanácsosok, camerlengók, avvogadorok, továbbá a gyalogság főkapitánya és a lovasság parancsnoka látták el.

Ezek a gazdag keleti támaszpontok fellendítették Velence kereskedelmét a Fekete-tengeren, Oroszországban és Örményországban. Trebizondban jelentős velencei telep létesült. Konstantinápolyon át Velence erős kereskedelmi összeköttetést tartott fenn az egész Balkán-félsziget belső országaival, Bulgáriával, Oláhországgal, Szerbiával és Magyarországgal. A XIII. század kezdetén Velence kibővítette kereskedelmi kapcsolatait az ázsiai és afrikai muzulmánokkal is. 1219-ben kereskedelmi szerződést kötött az ikoniumi szultánnal, 1229-ben pedig Aleppo szultánjával. Velence Egyiptomban is biztosított kiváltságokat magának; így megkapta az élet- és vagyonbiztonság garantálását, a vámok mérséklését és a külön bíraskodás jogát, noha nem olyan mértékben, mint Konstantinápolyban, vagy a keresztény uralom alatt álló Szíriában. Tunisszal Velence 1251-ben kötött szerződést és a tuniszi városokban is megkapta a telepek és saját negyedek létesítésének jogát.

A Földközi-tenger nyugati medencéjében Genova és Pisa továbbra is vetélkedett egymással. Genova kiterjesztette az uralmát Korzikára, bár ez az uralom inkább abban jelentkezett, hogy a sziget kisebb urai elismerték a köztársaság főhatalmát. Korzikáról ezt az uralmat Genova ki akarta terjeszteni Szardíniára is. Szardínia ebben az időben több bírói kerületre oszlott és az egyes bírák Pisának voltak a hűbéresei. A valóságban azonban ezek a hűbéresek nemcsak függetlenek voltak, hanem néha Genovával kötöttek szövetséget. Főleg Szardínia szigete miatt, melyet Barbarossa Frigyes Pisának adott hűbérül, 1165—1175 között háború folyt a két város között. A békét Paviában a császár állította helyre és a szigetet megosztotta a harcoló felek között. 1187-ben azonban újra kitört a harc, mely alkalommal Szardíniában Genova húzta a rövidebbet. Az új békét 1188-ban kötötték meg.

A Földközi-tenger nyugati részén Genova tevékenységi területe déli irányban az afrikai partokig, nyugati irányban

pedig Spanyolországig terjedt ki, ahol a keresztény spanyol királyokkal együtt harcolt a muzulmánok ellen. Ezekről a királyoktól hasonló kiváltságokat kapott, bár némileg kisebb mértékűt, mint aminőket a tengeri köztársaságok keleten élveztek. Így a XII. század első felében megkapta Almeriát, melyet egy genovai patricius családnak adott hűbérül, majd Tortosa egy harmadát, amelyet Barcelona grófjának adott el. Később a katalán tengerészet is kifejlődött és a genovainak versenytársa lett ezeken a vizeken.

51. §. II. **Frigyes.** — II. Frigyes, aki 1194 decemberében született, 18 éves volt, mikor első ízben Németország királyává koronázták. Gyors felfogásánál, nyílt eszénél és gondos nevelésénél fogva, tágabb és szabadabb képzelete volt a világról és az életről, mint legtöbb kortársának. Érdeklődött a természettudományi megfigyelések és tapasztalatok iránt, türelmet és jóindulatot mutatott az iszlám világával szemben, ami a szkeptizmusra irányuló hajlamossággal és a hitetlenség némi árnyalatával párosult. Szokásaiban és erkölceiben nagyobb szabadságot mutatott, mint amekkorának eltűrésére — legalább is elvben — a középkor be volt rendezkedve. Ezek a hajlandóságok nála olyan abszolutisztikus politikai felfogással társultak, amely nem fért össze a hűbéresek jogaival, a községek szabadságával, az egyház kiváltságaival és azzal a tekintéllyel, amelyet az utóbbi, mint a keresztény társadalom legfőbb irányítója, magának megkövetelt.

Frigyes, aki Olaszországban született, ott nőtt fel és életének java részét ott is töltötte, politikai tevékenysége alapján mindig Szicíliát tekintette, de politikája álláspontján egész Olaszország és a császárság uralmára irányult. Viszonylag kevéset törődött a német ügyekkel és eltűrte a nagyok hatalmának olyan megnövekedését, hogy ezek fokozatosan kivonták magukat a királyi hatalom alól. Kifejezett engedményekkel

Németországban még elő is mozdította a szuverén területi hatalmak keletkezését, melyek a szerteporló hűbériséget felváltották. Ezzel szemben Szicíliában saját politikai ideálját igyekezett megvalósítani, amely sok tekintetben közel járt a modern állam gondolatához. Államszervező munkájának java-része a pápával kitört első konfliktusát megelőző esztendőkre esik és főleg a *Constituzioni di Melfi* című, 1231-ben megjelent gyűjteményben van lefektetve, amely néhány normann törvény mellett, főleg az ő törvényeit foglalja magában. E törvények szerint a királyság jellege abszolutisztikus és bürokratikus, minekfolytán minden közhatalomnak központja a király, aki hatalmát vagy saját maga, vagy tisztviselői útján gyakorolja. Ez a rendszer megállította és visszaszorította a községek fejlődését. Frigyes alkotmánya az egyházat is a királyi jogszolgáltatás és pénzügyi igazgatás hatásköre alá vonta. A világiak feletti bíraskodás jogát az egyház csaknem teljesen elvesztette, s a szicíliai papság csak vallási kérdésekben fordulhatott Rómához, földbirtokot pedig semmiféle címen nem szerezhett. A királyság közigazgatása hierarchikusan volt megszervezve; az igazságszolgáltatás legfőbb szerve volt a főtörvényszék (*magna curia*), a pénzügyi igazgatásé pedig a számvevőszék (*magna curia rationum*). Az elsőnek a főbíró (*gran giudice*), a másodiknak pedig a főkamerárius (*gran camerario*) volt a feje. Az első alatt állottak a tartományokban a *giustiziero* nevű tisztviselők, akik részben büntető bírói, részben pedig rendőrkapitányi teendőket láttak el. A második alá tartoztak a *kameráriusok*, akik a pénzügyi és polgári igazgatás teendőit végezték. Alsóbbfokú tisztviselők voltak a *baiulok*, akiknek működése, akárcsak a mai jegyzőké, a közigazgatás minden ágára kiterjedt. Nagy gondot fordított Frigyes a hadsereg és a haditengerészet megszervezésére is és ezek számára egy központi katonai hatóságot állított fel. Nagy lendületet köszönhetett neki a kultúra is. Minthogy Bologna városa a guelfek mellett

foglalt állást, 1224-ben Frigyes elrendelte az egyetemnek Nápolyba való áttelepítését. Az áttelepítés nem történt ugyan meg, de ebből a rendelkezésből megszületett a nápolyi egyetem. Intézkedett a híres salernói orvostudományi iskola fejlesztéséről is. Udvara középpontja volt a népnyelven megszületett új költészetnek. Ő maga és fiai is személyesen művelték a költészetet.

Frigyes ígéretet tett a pápának, hogy elválasztja egymástól Szicília és Németország koronáját és keresztes hadjáratot vezet a Szentföldre. Az első ígéretét azonban azzal játszotta ki, hogy 1220-ban Henrik nevű fiát koronáztatta meg római királlyá, a kereszteshadjáratot pedig állandóan húzta és halasztotta, mert sürgősebb és fontosabb ügyek Olaszországhoz kötődtek. III. Ince után néhai nevelője, Cencio Savelli következett III. Honorius néven a pápai trónon, aki a régi kapcsolatok mellett személyileg békés természetű is volt és így Frigyes fenn tudta vele tartani a jó viszonyt. Honorius 1220-ban a kereszteshadjárat ígéretének megújítása ellenében Frigyeset még császárrá is koronázta és hozzájárult, hogy megtartsa Szicília koronáját. Frigyes állandó késlekedése azonban a pápát végül is erélyesebb magatartásra készítette, mire Frigyes 1225-ben kiátkozás terhe alatt kötelezte magát, hogy két esztendőn belül útnak indul keletre. A kilátásba helyezett időn belül azonban a békét a szicíliai királyságban nem tudta helyreállítani. A genovaiak, akiket Frigyes 1221-ben kiűldözött Syrakusából, felkészésre bírták a szicíliai szaracénokat. Frigyes a szaracénok közül sokakat az apuliai Lucera vidékére telepített át, mégis a lázadás több évig eltartott. A hűbérurak lázongásai is, különösen az Abruzzókban, ahol Celano Tamás gróf volt a feje az ellenzéki mozgalmaknak, nem akartak megszűnni.

Felső- és Közép-Olaszország ügyei is sokkalta inkább érdekelték Frigyeset, mint a kereszteshadjárat. Nem törődve a pápának tett ígéretével, Frigyes Romagnában uralkodói jogokat

gyakorolt, grófot nevezett ki a tartomány élére és főhatóságát érvényesíteni akarta a városok közötti viszályokban is. Ezzel szemben a pápák hiába kísérelték meg, hogy Emiliában és Lombardiában a főuraktól és városoktól visszaszerezzék a Matild-féle birtokokat. A veronai örgrófságban az Ezzelinók és San Bonifaciók viszálykodtak egymással és küzdelmeik összeshővődtek a veronai és vicenzai városi pártok harcaival. Piemontban Asti harcban állott Alessandriával és sikerült neki a maga számára megszerezni Genova támogatását, viszont Savona és Albenga kivonták magukat Genova uralma alól és közvetlenül a császárnak, illetve helytartójának, Tamás savoyai grófnak hódoltak be. Firenze azon fáradozott, hogy a casentinói főurakat, így az Alberti és Guidi grófokat letörje; háborút viselt Pisa ellen, amelyet 1222-ben győzelemmel fejezett be. A II. Frigyesről való félelem a lombard városokat arra bírta, hogy a konstanzi béke biztosítása címén 1226-ban megújítsák ligájukat. Válaszul Frigyes a városokat megfosztotta a békében biztosított kiváltságaiktól és birodalmi átok alá helyezte őket. A békebíróul felkért III. Honorius pápa a békét 1227-ben a statusquo alapján állította helyre.

De III. Honorius pápa már ugyanebben az évben meghalt, és a III. Incéhez hasonlóan a Contiak családjából származó IX. Gergely (1227—1241), aki a pápai trónon utána következett, ugyanúgy mint Ince, szintén a pápai világuralom gondolatát képviselte. Az új pápa fenyegető kijelentéseire II. Frigyes Brindisiben hajóra szállt, de a hadseregében kitört ragályra való hivatkozással csakhamar visszatért. A visszatérés hírére IX. Gergely 1227. szeptember 29-én kimondta az egyházi átkot, amelyet azonban Frigyesnek más cselekedeteivel, különösen a Szicíliában követett egyházpolitikájával is indokolt. A kiátkozásra Frigyes, hogy magát igazolja, az összes európai uralkodókhoz intézett körlevélben válaszolt és egyházi átokkal a fején 1228-ban újból elindult a kereszteshadjáratra. Miután

kikötött Palesztinában, a fegyverek helyett a diplomácia eszközeihez folyamodott és tízesztendőös fegyverszünetet kötött Egyiptom szultánjával, aki visszaadta a keresztényeknek Jeruzsálemet, ahol Frigyes királlyá koronáztatta magát. Ezalatt Olaszországban IX. Gergely a császárság és a szicíliai királyság alattvalóit feloldotta a hűségeskü alól, a pápai csapatok pedig benyomultak a nápolyi területre. Frigyes visszatértére a pápai csapatok megfutottak és a pápa — akit a lombard községek nem támogattak eléggé, míg ellenben a német fejedelmek hívek maradtak a császárhoz — 1230-ban San Germanóban a statusquo alapján békét kötött a császárral és feloldozta őt az egyházi átok alól. E háború folyamán a két párthoz tartozó városok, különösen Emiliában elkeseredetten harcoltak egymással, ahol a Parmával és Cremonával szövetkezett Modena 1229-ben megverte Bolognát. Mikor a pápa és a császár békét kötött, ez a küzdelem is megegyezéssel ért véget. Döntőbírói ítélet rendezte a viszályt a lombardiai liga által támogatott Alessandria és a monferrati örgróffal szövetségben álló Genova között is. A veronai vagy trevisói örgrófságban III. Ezzelino követte atyját, aki kolostori életbe vonult vissza. Ezzelino, mint a ghibellin párt feje és Treviso szövetségese, harcot viselt Padovával, amelyet Azzo d'Este és az aquileiai patriarcha támogatott.

II. Frigyes, mikor szabadnak érezte magát a pápa irányában, igyekezett hatalmát az itáliai királyságban megszilárdítani és birodalmi gyűlést hívott össze Ravennába. De a ligához tartozó községek elzárták az Alpések átjáróit és nem jelentek meg a diétán. A birodalmi gyűlést 1231—1232-ben mégis megtartották, bár csekély részvétel mellett. A gyűlésen Frigyes a községeket birodalmi átok alá helyezte. Ugyanakkor szoros együttműködés jött létre Frigyes és III. Ezzelino között, aki 1232-ben a császár nevében elfoglalta Veronát. Erre a trevisói örgrófságban kitört az általános háború a guelfek és ghibellinek között. Egy dominikánus népszónoknak, fra Giovanni da

Schiónak a Verona melletti Paquarában 1233 augusztusában óriási tömeg részvételével megtartott népgyűlésen, melyen képviselve voltak a községek, a bárók, a főpapok és megszámlálhatatlan sokaságú nép, sikerült helyreállítani a békét. De ez a béke mindössze két hónapig tartott. Az így előállott helyzetet fra Giovanni az eretnekek üldözésére használta fel, — magában Veronában hatvan személyt küldött a máglyára — azonkívül a saját uralma alá hajtotta Vicenzát. Ezt az uralmat azonban Padova és Ezzelino csakhamar megdöntötték.

A ligához tartozó községek és a császár közötti küzdelemben IX. Gergely pápa újból közbelépett és 1233-ban választott bírói ítélettel mondogta ki a statusquohoz való visszatérést. De a községek tovább folytatták az ellenségeskedést és a császár fiát, Henriket támogatták atyja elleni zendülésében. A zendülés nem vezetett eredményre. A pápa a császár mellé állott, aki viszont neki nyújtott segítséget a római község ellenében. Henrik 1235-ben kénytelen volt megadni magát. A zendülés leverése után II. Frigyes visszatért Olaszországba és újból felvette a harcot a lombard városokkal. Ezzelino 1236 novemberében elfoglalta Vicenzát és kevéssel utóbb Padovát és így Felső-Olaszországban erős hatalmi állásra tett szert. Az így elfoglalt városokban a nemesi elemek részéről állandó ellenzéki mozgalmak és összeesküvések voltak napirenden, de ezeket Ezzelino addig nem ismert kegyetlenséggel verte le. Ez volt Itáliában a signoriának és a személyes diktatúrának kezdete. Az olasz ghibellinekkal egyesült német csapatok 1237. november 27-én a bergamói tartományban, Cortenuova mellett súlyos vereséget mértek a liga hadseregére. A carroccio a császár kezébe került, aki azt Rómába küldte, hogy mint győzelmének emlékét a Capitoliumon megőrizték. A csata után levélben közölte a pápával és az összes uralkodókkal, hogy az Isten mint igazságos bíró döntött a császári jogok mellett. Igen sok község alávetette magát a császárnak, aki a következő évben Veronában ünne-

péyes külsőségek között fogadta számos város, közöttük Genova és Firenze hódolatát. De a diadalinkább látszólagos volt, mint valódi. Milano és más városok továbbra is fegyverben maradtak és már rövid idővel a győzelem után II. Frigyes eredménytelenül ostromolta Bresciát. Ezen a ponton a pápasággal újból kitört az ellenségeskedés, amely azután már nem is szűnt meg.

Frigyes győzelmeivel szemben IX. Gergely a községek védelmezője gyanánt lépett fel. A császár visszautasította a pápai beavatkozást és azt a szándékát fejezte ki, hogy Rómát tegye meg a birodalom valóságos fővárosának. Mikor kevéssel ezek után Frigyes a szardíniai királyi címet adományozta természetes fiának, Enzónak, aki Adelasiát, a sziget egy részének úrnőjét vette feleségül, Gergely pápa, aki Szardíniát és Korzikát a pápai főhatalom alá tartozónak tekintette (44. §.), alkalmat talált az újabb szakításra. 1239 virágvasárnapján másodízben kimondta az egyházi átkot Frigyes fejére, feloldotta alattvalóit a hűségeskü alól és mindazokat a helyeket, ahol a császár tartózkodik, interdiktum alá helyezte. A császár elleni zendülést különös buzgalommal hirdették az új kolduló rendek tagjai. A pápai és császári kancelláriák között a közvélemény megnyerésére heves manifesztum-háború indult meg, amely nagy általánosságban inkább Frigyesre, mint a pápára alakult kedvezően.

II. Frigyes megkísérelte, hogy a viszályt fegyverekkel oldja meg. Átvonult Toszkánán — ahol a guelf Firenze és Perugia állottak szemben a ghibellin Sienával és Arezzóval — és 1240 februárjában Róma alá érkezett. De a pápának sikerült Róma népét a saját pártjára vonni, és Frigyes visszavonult. A háború ezalatt váltakozó sikerrel folyt tovább Felső-Olaszországban. Ezzelino rémuralmat gyakorolt a trevisói örgrófságban. Ferrarában, amelyet a pápai legátus vezérlete alatt a guelfek foglaltak el, Salinguerra helyett Azzo d'Este jutott uralomra. A velenceiek,

akik különböző okok miatt nehezteltek II. Frigyesre, megtámadták Apuliát. A pápa ekkor egyetemes zsinatot hívott össze, hogy az nyilatkozzék a viszály ügyében. De Frigyes a birodalmához tartozó főpapoknak megtiltotta a zsinaton való részvételt, egy szicília-pisai hajóhad pedig 1241 májusában legyőzte azt a genovai flottát, amely a külföldi főpapokat kísérte Rómába s így ezek a császár hatalmába estek. 1241 augusztusában meghalt IX. Gergely és IV. Celesztin rövid egy hónapos pápasága után másfél esztendei pápai interregnum következett; végezetül a ghibellin érzelmű genovai Fieschiek családjából származó IV. Ince (1243—1254) emelkedett a pápai trónra. Az új pápával Frigyes nagy engedmények alapján békétárgyalásokat kezdett, de a megegyezés megghiúsult, mert a pápa dönteni akart a császár és a lombard városok közötti viszályban is. A lyoni egyetemes zsinaton 1245. július 17-én IV. Ince pápa a végleges ítéletet hirdette ki II. Frigyesse szemben. Az ítélet a császárt mint esküszegőt, szentségtörőt, eretnkségben gyanúst, az egyház és a császárság közötti békének és szicíliai királyi minőségében a hűbéri kötelezettségnek megszegőjét, megfosztotta minden méltóságától, alattvalóinak megtiltotta, hogy neki engedelmeskedjenek, a német választókat pedig felhívta, hogy új királyt válasszanak. A szicíliai királyi koronát illetően a pápa magának tartotta fenn a rendelkezés jogát. Frigyes az ítéletet a pápai hatalommal való visszaélésnek nyilvánította; Ince azonban fenntartotta ítéletét és az uralkodókhoz intézett levelében kifejtette azt a pápai elméletet, hogy a földi hatalom alá van rendelve a lelki hatalomnak. A kolduló barátok a pápa megbízásából a muzulmánok helyett Frigyes ellen hirdettek kereszteshadjáratot. Németországban egymásután két ellenkirály is támadt Frigyes ellen, de ezek a *papi királyok*, akiket csak a klérus támogatott, nem tudtak sikert elérni. Olaszországban azonban a guelf párt erősnek bizonyult és Ezzelino segítsége dacára jelentős sikert ért el a császárral szemben, midőn Parmában legyőzte

a ghibellineket. A császár ostrom alá fogta a várost és sátortáborának *Victoria* nevet adott, amivel azt kívánta jelezni, hogy ez lesz a neve az új városnak, amely az elpusztítandó Parma helyett fog épülni. De mialatt a császár távol volt, egy kitörés alkalmával a parmaiak megverték az ostromló hadsereget és szétrombolták Victoriát (1248). A következő esztendőben Fossaltónál a bolognaiak győztek és foglyulejtették Enzo királyt, aki többé nem nyerte vissza szabadságát. Az árulás gyanúja és kísérlete egészen Frigyes közelségébe férkőzött; kancellárja, Petrus de Vinea, akit Frigyes fogságra vetett, 1249-ben fogságában öngyilkosságot követett el. A számos szerencsétlen körülmény dacára, Frigyesnek még nagy lehetőségei voltak a küzdelemre, mikor 1250. december 13-án a capitanatai Fiorentino kastélyban elhalálozott.

52. §. Az utolsó sváb uralkodók és az Anjouk fellépése. —

II. Frigyes végrendeletében úgy intézkedett, hogy Németország és Szicília királyi koronája állandóan együtt maradjon. Tényleg Szicíliában a régensséget Frigyes természetes fia, Manfréd tarantói herceg foglalta el és az uralmat a császár törvényes fia, Konrád nevében gyakorolta, akit már 1237-ben római királlyá proklamáltak. IV. Ince, aki Olaszországba való visszatérése után a guelf párt támogatása mellett erősnek érezte magát, mint fő hűbérúr, magának igényelte a szicíliai királyságot. Teljhatalommal felruházva, egy bíborost küldött ki az uralom átvételére és semmisnek jelentve ki Frigyes törvényeit, felkelésre szólította fel a nemességet és a népet. Manfréd azonban mindaddig ellenállt, míg 1252-ben Konrád is megjelent a királyságban és nagy sikereket ért el; röviddel utóbb azonban, 1254-ben, alig 26 éves korában a basilicatai Lavellóban elhalálozott. Halála alkalmával az az alaptalan gyanú kelt szárnyra, hogy Manfréd mérgeztette meg őt. Halálával, úgy lehet mondani, jogilag és ténylegesen is megszűnt a kapcsolat a szicíliai és a német király-

ság között, mert fiát, a gyermek Konradint, sohasem koronázták meg német királlyá. Délen így a pápa és Manfréd állottak szemben egymással. Manfréd, aki intelligens, erélyes és nemzetiségére nézve már teljesen olasz volt, először Konradin nevében gyakorolta a régensséget és a királyságban szerencsével harcolt a pápai párt leveréséért vívott küzdelemben. Ebben nagy segítségére volt az új pápának, IV. Sándornak (1254—1261) tehetlensége is, aki hiába alkalmazta ellene a kiátkozás fegyverét. Miután Konradin halálhírért költötték, — állítólag ennek a hírnak a terjesztése magától Manfrédtól indult ki — 1258-ban saját fejére tette a királyi koronát és a ghibellin pártra támaszkodva, a küzdelmek során messze kiterjesztette hatalmát egész Olaszországban. Genova kereskedelmi szerződést kötött vele; a római község, melyet a bolognai eredetű erélyes Brancalone szenátor igazgatott, aki meg tudta fékezni a zabolátlan nemességet, szövetségre lépett vele; Toszkánában a ghibellinek a sienai tartományban fekvő Montaperti mellett nagy győzelmet arattak a guelfek felett, amely 1260-ban Firenze urává tette őket, ahol Manfréd képviselője gyakorolta a hatalmat. Észak-Olaszországban Ezzelino da Romano, aki kegyetlenebbül uralkodott s akit jobban gyűöltek, mint valaha, végül is arra indította a guelfeket és ghibellineket, hogy összefogjanak ellene. Az így alakult szövetséggel szemben az Adda melletti Cassanónál 1259-ben csatát veszített és a csatatéren szerzett sebesüléscibe belehalt. De halála nem jelentette egyúttal a ghibellin párt bukását is. Ennek Oberto Pelavicini, Cremona ura és Buoso di Dovara, akik mindketten tagjaik voltak az Ezzelino elleni ligának, állottak az élére; mindenekfelett pedig feje volt a pártnak maga Manfréd, aki helytartókat nevezett ki Lombardiába, Toszkánába, Spoletóba és a Markákba és így megkezdte egy olasz királyság megszervezését, amelynek már nem volt kapcsolata Németországgal és a császársággal. Hatalma keleten is kiterjedt azokra a területekre, amelyeket az epirusi despota leánya hozott hozományul, —

Epirus egyike volt azoknak a görög országoknak, amelyek Konstantinápoly eleste után latin uralom alatt megalakultak — valamint hatalmának megnövekedését jelentette az a házasság is, amelyet Konstanza nevű leánya kötött Aragoniai Péterrel.

Már IV. Ince pápa is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy valamelyik európai udvarban alkalmas pápai jelöltet keressen a szicíliai királyság trónjára és különböző sikertelen kísérlete után IX. vagy Szent Lajos francia király öccsével, Anjou Károlylyal lépett összeköttetésbe. Ezúttal IV. Orbán pápa (1261—1264), aki származására maga is francia volt, újból felajánlotta a koronát Anjou Károlynak. Beatrix provençe-i örökösével történt házassága révén Károly ura lett ennek a névleg a császársághoz tartozó területnek, ahonnét hatalmát kiterjeszthette Nizzára és különböző piemonti községekre és így természetesnek tartotta, hogy tevőlegesen avatkozzék be az olasz viszonyokba. A végleges megállapodás közte és a pápaság között Orbán utóda, a szintén francia származású IV. Kelemen (1265—1268) alatt jött létre. Károly ünnepélyesen megígérte, hogy a királyságot egyházi hűbér gyanánt fogja kormányozni, visszavonja az egyház szabadságaival, vagyis kiváltságaival ellentétes intézkedéseket, alattvalóinak megadja a Jó Vilmos mentességeit és szabadságait és sohasem fog igényt támasztani Toszkána és Lombardia uralmára, valamint a német királyságra és a császárságra. Károly Rómába ment, ahol a diadalmaskodó guelf párt a város szenátorának tette meg; ott találkozott hadseregével, amely Piemonton és Lombardián át szintén megérkezett. Felső-Olaszországban a hadsereget a Torrianiak, az Esték és más guelf főemberek támogatták, míg a ghibellin vezetők csak gyenge ellenállást tanúsítottak, amiben állítólag az árulásnak is része volt. 1266. január 6-án Anjou Károlyt Rómában a Szent Péter-templomban szicíliai királlyá koronázták; rögtön utána elindult délre. Február 26-án Beneventónál megütközött Manfred királlyal, aki szaracén és német csapatai

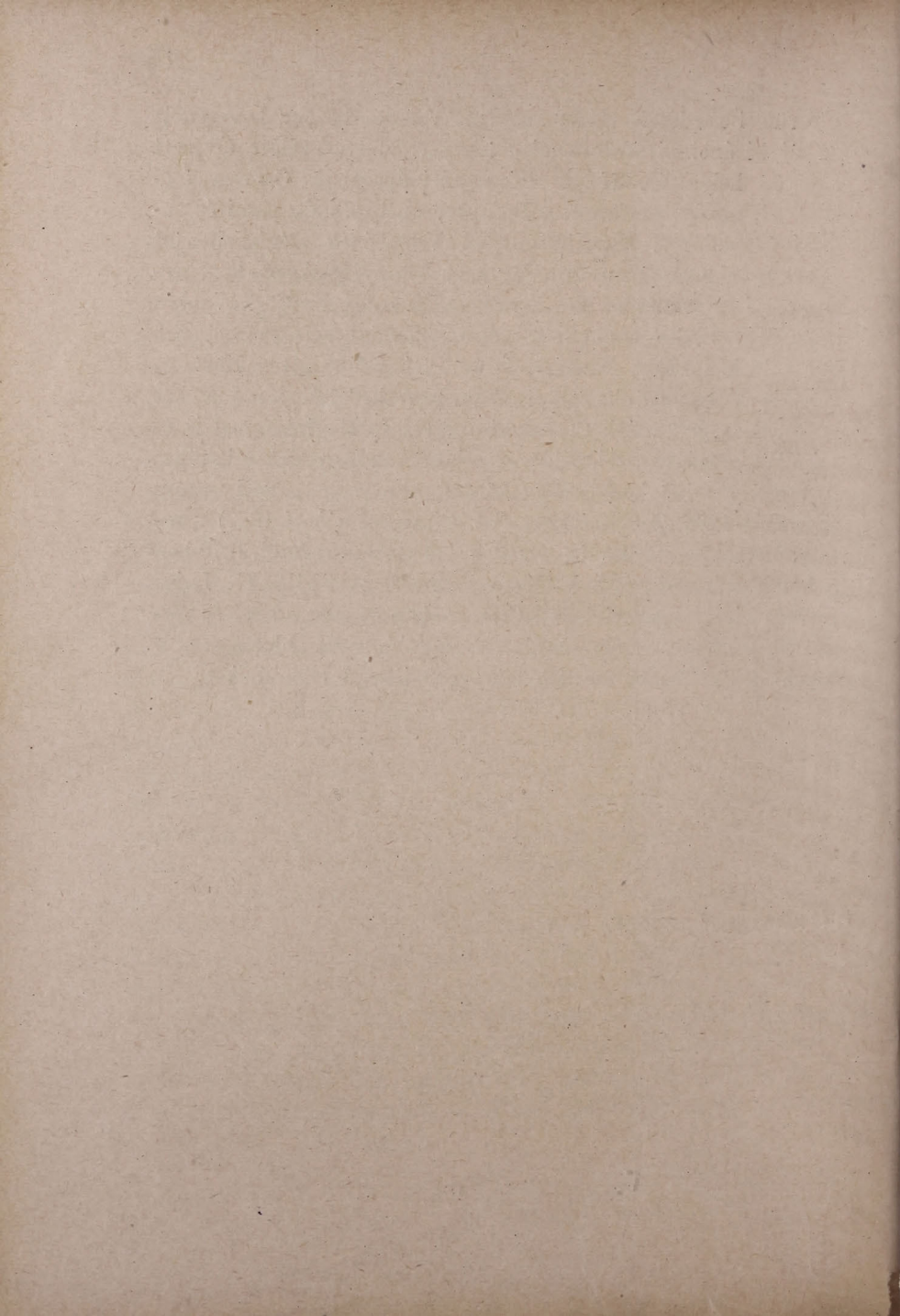
élén kemény, de sikertelen ellenállást fejtett ki és miután az olaszok elpártoltak mellőle, csatát vesztett és kétségbeesett vitézséggel küzdve, holtan maradt a csatamezőn.

A sváb dinasztíából maradt azonban még egy trónkövetelő, a fiatal Konradin, aki a ghibellinek hívására és bízva a Károly uralkodásával szemben csakhamar jelentkező elégedetlenségben, 1267-ben bejött Olaszországba. Serege, az olasz ghibellin csapatokkal is megszaporodva, Róma ellen vonult, melynek népe felkelt Károly ellen, elűzte a pápát és 1268 júliusában Konraddinak fényes fogadtatást rendezett. Egy hónappal később, augusztus 23-án Konradin Tagliacozzo mellett, az Abruzzókban megütközött Károlylyal. Csapatai először győztek, de mikor zsákmányolni kezdtek és a fegyelem felbomlott, Károly tartalékai leverték őket. A vesztett csata után Konradin Rómába futott, de ott már ismét a guelfek voltak az urak, mire Asturába menekült, Anzio és Terracina között, a ghibellin pártállású Giovanni Frangipanihoz, aki kiszolgáltatta őt Károlynak. Erre fogolyként Nápolyba vitték, ahol Anjou Károly felség-sértés címén halálra íteltette és a város egyik piacán kivégeztette.

A sváb dinasztia korszakának utolsó idejében keleten is nagyfontosságú változások történtek, amelyek erősen érintették Olaszország, közelebbről a két nagy tengeri köztársaság, Velence és Genova hatalmi állását. A konstantinápolyi latin császárság, amelyet Velence nem túlságos buzgalommal támogatott, megbukott és Palaeologus Mihály nicaei császár — Nicaea egyike volt az 1204 után alakult görög államoknak — a genovaiak támogatásával 1261-ben helyreállította a görög császárságot. Ő alapította meg a Palaeologosok uralkodóházát, amely Konstantinápolynak a törökök által történt elfoglalásáig ült a trónon. Az új császár nem tudta ugyan az egész birodalmat visszaszerezni, mert Moreában, vagy Peloponneszban és Ázsiában egyes frank fejedelmek megtartották országaikat és Velence is megtartotta Negropontet, a Cikladi szigeteket és Kandiát;

e területi kérdések miatt azonban Velence harcba keveredett az új bizánci birodalommal s így elvesztette azelőtt élvezett előnyös helyzetét. Helyét Konstantinápolyban Genova foglalta el, amely megkapta a Boszporuson uralkodó perai és galatai negyedeket. Egy idő múlva Velencének mégis sikerült békét kötni Palaeologus Mihálylyal és ekkor visszakapta konstantinápolyi negyedét és régi kiváltságainak egy részét. Továbbra is szemben találta azonban magát a genovaiak versenyével, akik behatoltak a Fekete-tengerre is és a krími félszigeten Kaffa és Balaklava gyarmatokat alapították. Kereskedelmi szerződéseket kötöttek a genovaiak Ciprus királyával és Egyiptommal is és mindkét országban telepeket és saját városnegyedeket kaptak. A verseny a két köztársaság között több nagy tengeri csatára (Durazzo 1264, Trapani 1265, San Giovanni d'Acri 1267) vezetett, melyekben többnyire a velenceiek maradtak fölül. 1270-ben a két köztársaság és a Velencével szövetséges Pisa, IX. Lajos francia király közvetítésével Cremonában öt esztendőszünetet kötött, amely azonban egyáltalán nem oldotta meg a küzdő felek között fennálló alapvető jellegű ellentéteket.

KILENCEDIK FEJEZET.

Pápaság, Anjouk és signoriák.

58. §. **A signoriák kezdetei.** — Konradin bukásával az Olaszország és a császárság közötti politikai kötelékek egyidőre megszakadtak. A birodalomban ez volt az úgynevezett *nagy interregnum* időszaka, melynek folyamán több, egymással ellentétes választás zajlott le, a nélkül, hogy valamelyik trónkövetelő eljutott volna a tényleges hatalom gyakorlásáig. Megszűnt annak a lehetősége, hogy a császárság és az olasz királyság a szicíliai királysággal egy kézben egyesüljön, sőt még az északi és déli olasz monarchia közötti szövetség is lehetetlenné vált, mert a császárság és a szicíliai királyság, az utóbbiban történt dinasztia-változás folytán szükségképpen ellenséges viszonyba került egymással. Így ismét a VI. Henrik kora előtti állapot következett be, azzal a különbséggel azonban, hogy a császárság sokat vesztett hatalmából. Más oldalról az a politikai és területi hatalmi állás, amellyel az Anjouk új uralkodóháza Olaszországon kívül rendelkezett, szintén nem volt összehasonlítható a sváb uralkodóház németországi helyzetével és császári méltóságával. Olaszország így egy újabb nagy lépést tett előre a partikuláris állami alakulások irányában.

Az új szicíliai uralkodóházra nézve mindenesetre fennállott az a lehetőség, hogy az itáliai királyságban az egymással vetélkedő két nagy párt közül az egyiknek az élére álljon, és miként Manfréd a ghibellinékkel tette, ő a guelfek segítségével kísérelje meg a hegemonia megszerzését. Ezzel azonban egy másik új helyzet állott elő: a guelf pártnak, amelyet azelőtt a pápa

közvetlenül, vagy legátusai útján irányított, új, és pedig közvetlenebb politikai befolyást gyakorló feje is akadt, egy olasz állam világi uralkodójának személyében. Ebből a párton belül sajátos dualizmus keletkezett, és a pápának ugyanúgy védekeznie kellett az ő irányításától független italo-guelf egyesülés eshetőségének veszélye ellen, mint ahogy mindezekig védekezett Olaszországnak ghibellin vezetés alatt megkísérelt egysítése ellen. Ezenkívül a guelf párt, amelynek vezetése egy részleges olasz hatalom által volt átveendő, abban a veszedelemben forgott, hogy elveszíti azt a nemzeti jellegét, amely egy idegen hatalommal, a német császársággal szemben való összefogásban és ellenállásban jelentkezett, és arra az útra került, hogy tisztán egy másik párttal szembenálló belső párt legyen belőle. Viszont a pápaság érezte, hogy a guelf pártnak nyújtott támogatás az egyházat mind erősebben belerántja az olasz politikai küzdelmekbe. Időről-időre ezért kísérelték meg a pápák, miként az alábbiakban látni fogjuk, hogy a pártok fölé emelkedjenek.

A különböző olasz városállamoknak külföldi és belföldi küzdelmei bőségesen alkalmat nyújtottak az új szicíliai királynak és a pápának a beavatkozásra. Ezek a küzdelmek kedveztek annak a bizonyos idő óta észlelhető irányzatnak is, hogy a nagyobb városok a kisebbeket behódolásra kényszerítették, magukban a városokban pedig a belső hatalom egy embernek a kezében összpontosult. Ezzel tulajdonképpen adva voltak a *signoriák*, — szószerint «uralmak» — melyeket bizonyos szempontból a hűbéri nemesség részéről jövő visszahatásnak lehetett tekinteni, amennyiben az egyes signoriák fejei leginkább ennek a nemességnek a köréből emelkedtek ki. Ezt a visszahatást nem szabad azonban úgy felfogni, mintha a városi önkormányzattal szemben a hűbéri rend visszaállítása lett volna; hanem azt jelentette, hogy egyes hűbéres úri családok a városokban személyes uralomra jutottak.

Lombardiában jobban, mint valaha, Milano állott az első helyen. Uralma Bergamótól Vercelliig és Comótól Lodiig terjedt. Milano, amely a legelsőik közé tartozott, vagy a legelső is volt az olasz községi alakulások sorában, az elsőik egyike volt a signoriák sorában is. A városban már II. Frigyes idejében nagy hatalomra tett szert Pagano della Torre, aki tekintélyes hűbéri birtokoknak volt tulajdonosa Lombardiában. A két szövetségben, és pedig a polgárság felső rétegét magában foglaló Mottában és a mesteremberekre kiterjedő Credenza di Sant' Ambrogio-ban tömörült néppárt a városi nemességgel szemben, amellyel a Seprio és Martesana grófság nemessége is szövetekezett, Pagano della Torret *capitano del popolo*-nak, vagyis népkapitánynak vagy népvezérnek választotta meg. Unokaöccse, Martino, már az *anziano del popolo*, azaz a nép véne, vagy a nép elseje címet viselte és feladatköréhez tartozott azoknak a nemesek részéről történt erőszakosságoknak a megtorlása, amelyek a bíróságok részéről nem részesültek megfelelő büntetésben. II. Frigyes halála után, valószínűleg a külső nyomás enyhülése következtében fokozódtak a belső villongások, és már 1253--1256 között rövid ideig tartó kísérlet történt, hogy ezeket a signoria életbeléptetésével orvosolják. Ez idő alatt az uralmat Manfredo Lancia őrgróf, Manfréd király párthíve és rokona gyakorolta. Ezután a néppárt körében a Credenza és a Motta között szakadás következett be, amennyiben az első Martino della Torré kiáltotta ki vezérének, míg a második ezt nem fogadta el és a nemességhez csatlakozott. A nemesség és a néppárt közötti harcba belejátszott az Ezzelino és ellenfelei közötti küzdelem is, amelyben a nemesség Ezzelino pártján állott. 1259-ben, Ezzelino legyőzése után, Martino della Torre öt évi időtartamra Oberto Pelavicinit, az Ezzelino-ellenes szövetség fejeinek egyikét választotta meg főkapitánynak, míg ő magának a nép irányítását tartotta meg. Ebben öt 1263-ban öccse, Filippo követte. Ez, miután Pelavicini főkapitánysága megszűnt, ismét

csak öt évi időtartamra, Anjou Károlyt kiáltatta ki a város urának, aki magát egy provençe-i származású podestával képviseltette, akit francia fegyveresek vettek körül. Filippót a néppárt élén 1265-ben *örökös anziano* címmel rokona, Napoleone követte.

A Torrianiakkal, akik a guelf párt élén állottak Lombardiában, a trevisói vagy veronai örgrófságban a ghibellin párthoz tartozó Scaligerek állottak szemben, akik Ezzelino helyébe léptek. A család tulajdonképpeni neve della Scala volt, ami *létrást* jelent; létra volt a család címerében. Ellenségeik azt híresztelték róluk, hogy létrahordozók voltak s ezért van létra a címerükben, ők viszont azt mondták, hogy vitézségük emléke a létra, mellyel a falakat megostromolták. Mastino della Scala, akinek családja Ezzelino idején több tagját elvesztette, ennek bukása után, 1259-től kezdve Veronában a *podesta del popolo* tisztét látta el, amely a céhek szervezetein keresztül érvényesítette hatalmát a város életében. A leghatalmasabb céh, a kereskedők céhe, 1261-ben podestájává vagy előljárójává választotta, és valószínűleg 1262-ben a népkapitány tisztére emelkedett. Az egész idő alatt az idegenből hozott podesta és a többi városi hatóságok tovább hivataloskodtak, de a hatalmat a valóságban az uralmon levő néppárt gyakorolta. Mikor az elmenekült guelfek fenygették, a néppárti és signoriás veronai község a ghibellinek mellé állott és Konradin mellett foglalt állást.

Ugyanebben az időben Genova belső élete is a néppárt és a signoria irányában tolódott el. A néppártiak és a ghibellin nemesek 1257-ben Guglielmo Boccanegrát választották meg népkapitánynak. 1262-ben ugyanazok a nemesek, akik támogatták, továbbá a gazdagabb polgárok egy része, megbuktatták, és ekkor a guelf párt kerekedett felül. De a guelfek már 1270-ben ismét megbuktak és ekkor két nemesi származású és a ghibellin párthoz tartozó népkapitányt választottak, akikhez néhány

esztendő mulva *abate del popolo* («a nép apátja») címen egy újabb tisztség járt, amely kizárólag a néppártnak volt fenntartva.

Közép-Olaszország legnagyobb községeiben, Firenzében is, külön szervezetei révén a néppárt jutott hatalomra és döntő szerepre tett szert a kormányzatban; signoria azonban Firenzében nem alakult. II. Frigyes halála után a guelfek kerekedtek felül s a *popolo grasso* («kövér nép»), vagyis a gazdag kereskedők, és a *popolo minuto*, vagyis a kisemberek hozzájárulásával száműzték a ghibellineket. Ekkor, 1250-ben, új, demokratikus alkotmány lépett életbe, amelynek *primo popolo* nevet adtak. Az új rendszer a polgároknak húsz zászlóaljba való beosztásán alapult. A zászlóaljak élén állt az idegenből hozott népkapitány, aki a község lobogóját (gonfalone) hordozta s a nép ügyét a nagyokkal és ha kellett, a podestával szemben is képviselte. A nemesek tornyait ötven könyök magasságra lebontották. E katonai szervezet mellett tizenkét «öreget» is választottak, akik a város kormányzatában a nép érdekeit képviselték s a tanácsban törvényjavaslatokat terjesztettek elő. A tanács is úgy volt megszervezve, hogy benne az urak kisebbségben maradjanak.

A montaperti csata (52. §.), amely visszahozta a ghibellineket Firenzébe, végét jelentette a primo popolo alkotmányának. A céhek szervezete azonban továbbra is megmaradt. Manfréd beneventói veresége után a ghibellinek újból elhagyták a várost, de a köznép hiába kísérelte meg, hogy ismét hatalomra jusson. Podestává hat évre Anjou Károlyt választották, aki csapatokat küldött Firenzébe. Helytartóul Anjou Károly csapatainak parancsnokát nevezte ki. A község mellett, amelynek végrehajtó szervei voltak a podesta és a tanácsok, az anzanók helyett tizenkét *buoni uomini* — szószerint «jó emberek» — a nép szervezetei helyett a guelf párt gyakorolta az ellenőrző hatalmat, melynek legfőbb tiszte a *capitano della massa di parte guelfa* (a «guelf párt tömegének kapitánya») nevet viselte. Ennek

feladata volt, hogy az elítélt ghibellinek vagyonát a párt javára elkobozza. Anjou Károly irányítása mellett Firenze guelf ligát alkotott, melybe Prato, Pistoia, Lucca és Volterra belépni kényszerült.

54. §. Anjou Károly imperiális politikája. — Anjou Károly így már sok kártyát tartott a kezében, hogy a Manfréd által követett hegemoniás politikát újból felvehesse. A pápa, aki egy újabb elmélettel azt állította, hogy a császári szék megüresedése esetén Olaszországban őt illeti meg a császári jogok gyakorlása, 1268-ban császári helytartóvá nevezte ki. Felső-Olaszországban a guelf párt teljesen felülkerekedett, mert a megvert ghibellin pártvezérek, Buoso di Dovara és Pelavicini, minden hatalmukat elvesztették, s az utóbbi 1269-ben meg is halt. Ebben az évben Anjou Károly a lombard városokat gyűlésre hívta össze Cremonába, ahol kimondták a guelf liga megalakítását, melyben Napoleone della Torre töltötte be a vezető szerepet. Számos piemonti és liguriai város, melyek Károly védelmét óhajtották megszerezni Genova és Monferrat ellen, szintén signoriája alá adta magát. Monferrat ura ekkor VII. Vilmos volt, a *nagy őrgróf* (1253—1292), aki 1264-ben maga is szövetségre lépett Anjou Károlylyal, hogy így a guelf párt fejének támogatásával megnövelje a saját hatalmát. Tényleg megszerezte az uralmat Cuneo, Savigliano, Cherasco, Ivrea és Torino fölött; az utóbbit Savoya hatalma alól vonta el. Az Estékkal együtt ő maga is belépett a cremonai guelf ligába.

Lombardiában a vezető szerepet így VII. Vilmos őrgróf és Napoleone della Torre ragadták magukhoz, akik éppen ezért nem tudtak összeférni Anjou Károly hegemoniás törekvéseivel. VII. Vilmos a császársághoz keresett közeledést, eljegyezte az egyik «választott római királynak», Castiliei Alfonznak leányát és 1271-ben apósával Lombardia császári helytartójává nevezte ki magát. Károly, hogy ezekre a nagyobb hatalmakra

nyomást gyakoroljon, a hozzáforduló kisebb lombardiai városokkal, Parmával, Piacenzával, Cremonával, Bresciával stb., továbbá egyes piemonti városokkal kötött szövetséget. Ahhoz azonban, hogy hegemoniáját Olaszországban megszilárdítsa, szükséges lett volna, hogy egész tevékenységét a félszigetnek szentelje, annál is inkább, mert Szicília nem tudott elegendő pénzügyi és katonai erőt biztosítani a szélesebb körű nemzetközi politika számára.

Ez az alapvető körülmény elkerülte Anjou Károly figyelmét, mikor a normann és sváb királyok terveit felújítva, sőt kibővítve, olyan keleti hódítások gondolatával foglalkozott, ahol a szicíliai királyság igazi érdekei legfeljebb a kereskedelmi terjeszkedést indokolták volna. Támogatást ígért II. Balduinnak, a trónját vesztett konstantinápolyi latin császárnak, kinek fiához, Courtenay Fülöphöz saját leányát, Beatrixet, adta feleségül. Az achaiai fránk-görög fejedelemség hűbéri hódolatát úgy szerezte meg, hogy Fülöp nevű fiával elvettette Villehardouin Izabellát, a fejedelemség örökösnejét. Kihasználva bátyjának, IX. Lajosnak keresztes buzgalmát, rávette őt, hogy az 1270. évi nyolcadik kereszteshadjáratban Tunisz ellen fordítsa fegyvereit. Lajos a hadjárat folyamán kitört ragályban elhunyt, de Károly, aki a genovaiakkal és szicíliaiakkal hirtelen megjelent a hadszíntéren, elérte, hogy Tunisz szultánja a normannok és Hohenstaufok idejéhez hasonlóan adófizetésre kötelezte magát. Erre abbahagyta a keresztesháborút. Kétszeres házassági kötelék révén rokonságba került az Árpádok királyi házával is.*

* Anjou Károly eredetileg a maga számára keresett a magyar királyi házban feleséget. Első feleségének halála után 1269-ben, IV. Béla király leányának, a szentéletű Margit hercegnőnek kezét kérte meg. Mikor ez a házassági összeköttetés Margit hercegnő tartózkodásán meghiúsult, István ifjabb király, a későbbi V. István gyermekeit jegyezte el saját gyermekeivel. Károly salernói herceg, a későbbi II. Károly, Mária magyar hercegnőt vette el, Anjou Izabella

Olaszországi és Olaszországon kívüli imperiális politikájához Károlynak a pápa jóindulatú magatartására és a császári hatalom távolmaradására volt szüksége. Ezzel szemben X. Gergely (1271—1276), akinek szeme előtt egyrészt állandóan a kereszteshadjárat gondolata lebegett, de másrészt Károly fenyegetőnek látszó hatalmát is gyengíteni akarta, arra törekedett, hogy Németországnak ismét általánosan elismert uralkodója legyen. Az újonnan megválasztott Habsburg Rudolfot (1273—1291), akinek családja ekkor még meglehetősen szűkös hatalmi eszközökkel rendelkezett, nemcsak a német urak ismerték el, hanem Lombardia főbb urai is. Napoleone della Torret, Rudolf 1274-ben Milanóba császári helytartóvá nevezte ki. De X. Gergely még nagyobb akadályt gördített Anjou Károly keleti politikájának útjába, mikor az 1274. évi második lyoni vagy XIV. egyetemes zsinaton a római és görög egyház egyesítését szorgalmazta. Az erre vonatkozó megegyezés Palaeologus Mihály császárral, a bizánci birodalom helyreállítójával létre is jött és rövid ideig ér ényben is volt. Ugyanezen a zsinaton Habsburg Rudolf a pápai jogok teljes elismerése alapján minden tekintetben megegyezett a pápával és elvállalta az újonnan meghirdetett kereszties hadjárat fővezérségét.

Felső- és Közép-Olaszországban X. Gergely azon fáradozott, hogy békét hozzon létre a guelfek és ghibellinek között és ezzel is csökkentse Károlynak, mint a guelf párt fejének hatalmát. Ezek a békék természetesen sehol sem bizonyultak tartósaknak. Firenzében is megállapodtak a száműzött ghibellinek hazatérésére, de a végrehajtást Károlynak sikerült megghiúsítani. Északon egy liga alakult, melynek a monferrati örgróf, Asti,

pedig László hercegnek, a későbbi IV. vagy Kun Lászlónak lett a felesége. II. Károlynak Mária hercegnővel kötött házassága vetette meg az Anjou-ház későbbi magyarországi uralmának alapját. A házasságból származott Martell Károly magyar trónkövetelő, aki atyja volt Károly Róbert magyar királynak.

Genova és Pavia voltak a tagjai — Genova már több év óta ellenségeskedésben volt Anjou Károlylyal — s ez a liga véget vetett Piemontban az Anjou-uralomnak. Lombardiában a már IV. Orbán pápa által kinevezett Visconti Ottó érsek, mikor a Torrianiak megtagadták az elismerését, élére állott a milánói száműzötteknek, Desiónál megverte Napoleone della Torret és 1277-ben bevonult Milanóba, ahol a nép a város urának kiáltotta ki. Ettől fogva a Viscontiak úgy szerepeltek Lombardiában, mint a ghibellin párt fejei. Egy ideig azonban még túrnioők kellett a monferrati örgróf túlsúlyát, akinek ők maguk ajánlották fel Miláno signoriáját, hogy vezérük legyen a Torrianiak elleni harcokban. Ez volt az az időszak, mikor a nagy örgróf tetőpontjára jutott hatalmának, amely Cuneótól és Torinótól Novaráig, Comóig és Cremáig terjedt.

Károly továbbra is ragaszkodott keleti terveihez. Megszerezte a jeruzsálemi királyok egyik női leszármazottjának jogait és 1277-ben hadsereget küldött Szíriába, amely elfoglalta Akkont, mire a latin bárók többsége hűségfogadalmat tett neki. Az új pápa, III. Miklós (1277—1280), azonban még X. Gergelynél is ellenségesebb magatartást mutatott vele szemben. Lemondatta Károlyt a toszkánai helytartóságról és a római szenátorságról, — ezt a címet ő maga vette fel — folytatta az olasz városok megbékéltetésének politikáját és különösen képpen Firenzében Latino Frangipani bíboros közvetítésével 1280-ban helyreállította a békét, amely ezúttal tényleg meg is kötött azon az alapon, hogy a város előljárói, a buoni uomini közül nyolcat a guelfek, hatot pedig a ghibellinek delegáltak. Ezzel egyidejűleg felajánlotta a császári koronát Habsburg Rudolfnak, aki azonban nem tudott átjönni Olaszországba, hogy magát megkoronáztassa. Miklós pápa azonban a Szent-szék érdekeinek képviselőtéről sem feledkezett meg. Elérte, hogy Rudolf véglegesen lemondjon a Romagna és a Markák feletti császári jogokról. Romagnában gróftól nevezett ki a helyi

urak fölé s ezeket hűségeskü letételére kényszerítette. E mellett III. Miklós családja hatalmának növelésére is gondolt és híre járt, hogy Toszkánában és Lombardiában fejedelemségeket akar alapítani unokaöccsei számára.

III. Miklós halála után Anjou Károly nyomást gyakorolt a Viterbóban összeült konklávéra, hogy neki kedvező pápa kerüljön a trónra, s ezt a francia IV. Márton (1281—1285) megválasztásával sikerült is elérni. Az új pápa Rómában megválasztatta magát szenátornak és Károlyt nevezte ki helytartójává. Minden vonatkozásban a guelf pártot támogatta, a keleti császárt pedig a közben kiújult vallási ellentétek címén kiátkozta. Károlynak ekkor alkalmá nyílt, hogy a pápa és Velence segítségével megkezdhesse a háborút Bizánc ellen. Velencén kívül szövetséget kötött a szerbekkel, bulgárokkal, továbbá Epirus és Görögország fejedelmeivel is. Ezeket a készülődéseket szakította félbe a szicíliai vecsernye.

55. §. A szicíliai vecsernye háborúja. Nápoly és Szicília különválása. — A sváb uralkodóház bukásában mindenesetre szerepet játszott II. Frigyes abszolutisztikus uralkodása és pénzügyi politikájának kíméletlensége is. IV. Kelemen pápa megígértette Anjou Károlylyal, hogy alattvalóit, mégpedig mind a hűbéreseket, mind a demaniális, vagyis közvetlenül a koronának alárendelt városokat visszahelyezi a II. Vilmos király idejében élvezett jogaikba és kiváltságaikba. De Károly, akinek pénzre volt szüksége, hogy ki tudja fizetni a keleti vállalkozáshoz felvett kölcsönöket, hogy lerója évi járadékát a pápának és hogy előteremtse széleskörű és nagyszabású külpolitikájának költségeit, kénytelen volt fenntartani, sőt még meg is szigorítani a Hohenstaufok pénzügyi rendszerét. Hozzájárult ehhez még a belföldi hűbéresek kizsákmányolása a kíséretében jött és az országban megtelepedett franciák javára. Ezek mindenféle erőszakosságokra és túlkapásokra ragadtatták magukat, Károly

pedig a bennszülött elemek helyett velük töltötte be csaknem az összes fontosabb kormányzati állásokat. Az elégedetlenség Szicíliában volt a legnagyobb, ahol néhány Konradin érdekében történt részleges felkelést egész városok kiirtásával és igen sok nemes kifosztásával vertek le. Szicília lakossága, amely hozzá volt szokva, hogy a nők a muzulmán asszonyokhoz hasonló elzárt életet éljenek, fel volt háborodva a franciák ellen, akik nagyon szabadosan viselkedtek az asszonyokkal szemben. Szicília háttérbe szorítottak érezte magát azért is, mert Anjou Károly székhelyét Palermóból Nápolyba tette át.

A sziget elégedetlenségét állandóan figyelemmel kísérte és titokban minden valószínűség szerint élesztgette is III. Aragoniai Péter, Manfréd veje, akinek udvara menedékhelyül szolgált a királyság számos menekültje számára. Ezek közül különösen Giovanni da Procida, Manfréd leghűségesebb tanácsosa és Ruggero di Lauria, basilicatai nemes váltak ki. III. Péter szövetséget kötött a keleti császárral és expedíciós háborúra készülődött, látszólag Tunisz ellen.

A szicíliai felkelés azonban függetlenül Péter királynak és tanácsosainak politikai tervezgetéseitől, önkéntes népi mozgalom gyanánt tört ki 1282. március 31-én, húsvét keddjén, a Palermo melletti Szentlélek-templom ünnepén. A felkelés a délutáni vecsernye idején robbant ki; innét vette a szicíliai vecsernye nevet. Kitörésének közvetlen okát valószínűleg a francia katonáknak a szicíliai asszonyokkal szemben tanúsított viselkedése szolgáltatta. A felkelők az összes palermói franciákat legyilkolták, ideiglenes községi kormányt alakítottak és az egyház védelmét kérték maguk számára. A mozgalom rohamosan elterjedt az egész szigeten, amelyet egy hónapnál rövidebb idő alatt a franciák kiűrtettek; a legnagyobb részüket azonban legyilkolták. A városok ligát alkottak és mint fő hűbérurat, a pápát arra kérték, hogy vállalja el védnökségüket. IV. Márton visszautasította kérésüket és kiátkozás terhe alatt hagyta meg

nekik, hogy vessék magukat alá Károlynak. Károly Messinát ostrom alá fogta, de a polgárok olyan hőiesen védekeztek, hogy egész Olaszországban népies énekekben dicsőítették őket. Ekkor a nemesség is a mozgalomhoz csatlakozott és egy szicíliai parlament Aragoniai Pétert kiáltotta ki királynak. Az új király Tuniszból áthajózott a szigetre és augusztus 30-án Trapaniban partraszállt, mialatt Károly elhagyta Szicíliát. A pápa kiátkozta Pétert, Szicíliát pedig interdiktum alá helyezte és keresztes hadjáratot hirdetett ellene. Így tört ki az úgynevezett «vecsernye-háború» az Anjouk és az Aragoniak között. A háború főleg a tengeren folyt és az Aragoniak kiváló tengernagya: Ruggero di Lauria 1284 júniusában a nápolyi öbölben megverte Károly hajóhadát és foglyul ejtette Sánta Károly trónörökösét, aki éppen nagy válalkozást készített elő Szicília megtámadására. Az Anjouk pártja ekkor III. vagy Merész Fülöp francia király, Anjou Károly unokaöccse segítségével egyenesen Aragoniát akarta megtámadni. Minthogy Aragonia III. Ince idejéig fogva hűbéri viszonyban volt a Szentszékkal, a pápa trónvesztettnek nyilvánította Péter királyt és Aragonia trónját III. Fülöp másodszülött fiának, Valois Károlynak adományozta. De a francia király betörése Aragoniába 1285-ben megghiúsult. Ugyanabban az esztendőben meghalt Anjou Károly, akit II. Károly (1285—1309) követett a trónon. De a valóságban az új király aragoniai fogságban volt, amelyből csak néhány esztendő múlva szabadult ki. De meghalt ebben az évben III. Péter is, aki spanyolországi birtokait elsőszülött fiára, Alfonzra, Szicíliát pedig a másodszülött Jakabra hagyta. A háború tovább folytatódott, mígnem 1291-ben Alfonz elhalálozott és Jakab, aki így Aragonia királya is lett, tárgyalásokat kezdett azon az alapon, hogy lemond Szicília koronájáról. A megegyezés 1295-ben jött létre, melynek értelmében Jakab visszaadta Szicíliát a pápának, aki ennek ellenében beiktatta őt Korzika és Szardínia birtokába. A szicíliaiak azonban hallani sem akartak az egyes-

ségről, Frigyes, Jakab öccsét kiáltották ki királynak és oly makacsul védekeztek, hogy még egy nagy francia sereg partraszállása, amelynek Valois Károly, az új francia király, Szép Fülöp testvére volt a vezére, sem tudott változtatni a háború kimenetelén. Az 1302 augusztusában megkötött caltabellottai békében az Anjouk Szicíliát átengedték Aragoniai Frigyesnek, de megtartották maguknak a szicíliai királyi címet, míg Frigyes a Trinacria királya címet vette fel. A kötött megállapodás értelmében a szigetnek Frigyes halála után vissza kellett szállani az Anjoukra.

A háború igen fontos következményekkel járt az ország két részének belső viszonyaira is. Nápolyban az Anjou-királyok a háború következtében, amelybe belesodrótak, kénytelenek voltak a hűbériségre támaszkodni, amelynek hatalma különösen azzal növekedett meg nagyon, hogy egyes főurak még olyan demanialis, vagy királyi városokat is hűbérül kaptak, amelyek azelőtt közvetlenül a királyi hatalomnak voltak alárendelve. Ez magával hozta a királyi hatalom és az állam szervezetének meggyengülését. Szicíliában véglegesen megerősödött a parlament hatalma. A parlament normann eredetű gyűlésből fejlődött ki, melynek a főnemesek, a papság és a királyi városok kiküldöttei voltak a tagjai s jogosítva volt, hogy tanácskozzék a béke és háború ügyéről, megszavazza az adókat és ellenőrizzé a köztisztviselőket. Ez az intézmény, amely alapvető elveiben az angol parlamenthez volt hasonlatos, legalább is formailag, 1812-ig fennállott. A királyok, hogy a nemességet féken tartsák, a városi szabadságoknak kedveztek. Mindazonáltal a hűbéresek a királyi tekintély és a községek rovására nagyon megerősödtek. A küzdelem, melyet a főurak a városokkal és egymás között is folytattak, elpusztította a szigetet, amely így fokozatosan a teljes romlás állapotába jutott.

De a vecsernye-háború nemcsak a két országra, hanem egész Olaszországra is igen fontos következményekkel járt. Szicília,

amely addig szoros egységben élt a félszigettel, fokozatosan elidegenedett tőle és végül egy nem olasz hatalomnak, az aragoniai királyságnak érdekkörébe került. Nápoly ellenben csökkent erővel, de sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt, az olasz ügyek felé fordult. Az a nagy hatalom, amelyet a déli királyság a normannok idejében a Földközi-tenger fölött gyakorolt, megszűnt. Ez volt az egyik járulékos természetű oka a szíriai keresztény uralom végleges bukásának.

56. §. Lombardia és Toszkána. — Azok a belső és külső viszályok, amelyek a vecsernye-háború ideje előtt Felső- és Közép-Olaszország nagyobb városaiban megkezdődtek, a háború ideje alatt tovább folytatódtak. Milanóban 1282 decemberében Visconti Ottó érsek megdöntötte VII. Vilmos monferrati őgróf signoriáját és magát kiáltatta ki a város urának. VII. Vilmos egyébként 1280-ban már Torinót is elvesztette, amely III. Tamás savoyai gróf uralma alá került. Lombardiában erre kitért a harc a Viscontiak és Monferratiak között, melybe az utóbbiak oldalán a Torrianiak is beavatkoztak. A harcban a Viscontiak meg tudták tartani hatalmi állásukat. Ottó érsek 1284-ben szerződést kötött Rudolf királlyal, és dedunokaöccsét Matteót 1287-ben népkapitánnyá kiáltották ki. Vilmos őgróffal szemben 1288-ban liga alakult, melynek Milano, Pavia, Asti, Genova, Cremona, Piacenza és Brescia voltak a tagjai. A következő esztendőben Vilmosnak sikerült a városból szánűzőttek segítségével hatalmába ejteni Paviát; az ő érdekében szőtt milanói összeesküvés azonban meghiúsult, és a város megtámadásával sem volt több szerencséje. 1290-ben Alessandria felkelt ellene, foglyul ejtette őt és 1292 februárban bekövetkezett haláláig vaskalickában tartotta elzárva. A monferrati őgrófság ekkor abban a veszedelemben forgott, hogy egészen szétesik. Jelentős területeit Asti foglalta el; a Canavese — az a terület, amely Torinótól északra a Gráji Alpokig fekszik — Savoyai vagy Achaiai

Fülöpnek hódolt be; a Como, Novara, Vercelli, Alessandria és Pavia fölötti uralomban Matteo Visconti lépett Monferrat helyébe. Vilmos tizenöt esztendő fia, János (1292—1305), hogy legalább örökös birtokait megtarthassa, kénvtelen volt Matteo Viscontit gyámjául elfogadni. Mikor felnövekedett, lerázta magáról a gyámságot és visszaszerezte az Asti által elfoglalt területeket; azok a kísérletei azonban, hogy szövetségeket kössön a Viscontiak ellen, Piemontban és Lombardiában nem jártak számottevő eredménnyel. Minthogy fiúörökös nélkül húnyt el, a görög Paleologos-család lépett az örökébe és pedig Paleologos Teodor személyében (1305—1399), aki a nagy őrgróf, Violanta nevű leányának II. Andronikos császárral kötött házasságából származott.

Matteo Visconti 1294-ben uralmának jogi megerősítését is megkapta Nassaui Adolf német királytól, Habsburg Rudolf utódától, aki őt császári helytartóvá nevezte ki. A Visconti-ellenes liga, amelyhez VIII. Azzo estei őrgróf is csatlakozott, rohamosan felbomlott. Több eredménnyel járt a Monferrat és a Torrianiak között megkötött szövetség, amelynek sikerét a milanói belső zavargások is elősegítették. Egy felkelés ugyanis 1302-ben megbuktatta a Viscontiakat és lehetővé tette a Torrianiak visszatérését. Az előbbiek erre, mint szánűzötték háborút kezdtek Milano ellen. 1308-ban a nép Guido della Torrét életfogytiglani répkapitánnyá kiáltotta ki. Ez volt az első ilyen eset Milano történetében.

Veronában Mastino della Scala 1277 októberében gyilkosság áldozata lett. Öccse, Alberto, aki már 1269-től kezdve a kereskedők podestája volt, helyét, mint «a mesterségek gastald-jainak — vagyis előljáróinak — és Verona egész népének kapitánya és rektora» foglalta el, amely minőségben a legszélesebb körű végrehajtó, törvényhozó és katonai hatalmat gyakorolta. Szoros barátságot tartott fenn a milanói Viscontiakkal és Pinamonte de' Bonaccolsival, Mantova urával és így ő is ellen-

ségeskedésben állott Padovával, Vicenzával, Ferrarával és Modenával. A kapitányságban társa, majd 1301-től kezdve utóda volt fia, Bartolomeo. Bartolomeót 1304-ben öccse, Alboino követte, aki később legfiatalabb testvérüket, Cangrande della Scalát vette maga mellé. Albainót a kereskedők örökös podestájává választották. Veronától és Milanótól délre az Este-család uralma volt kiterjedőben. Obizzo d'Este, aki már ura volt Ferrarának, a modenai nagytanács 1289 januárjában hozott határozatával örökös ura lett Modenának is. Ezt a példát egy esztendő múlva Reggio is követte.

Genova belső élete ez időben nagyon mozgalmasan alakult. 1289-ben a guelfek hiábavaló kísérletet tettek a két nemesi kapitány és az «abate del popolo» megdöntésére; 1291-ben a város egy idegenből hozott kapitánnyal kísérletezett; néhány esztendő múlva azonban ismét visszatért a bennszülött kapitányokhoz. A párt-csoportosulásoknak a XIV. század elejétől kezdve a Doria- és Spinola-családok voltak a középpontjai. A küzdelmek során az utóbbiak kerekedtek felül és Obizzo Spinola 1309-ben Genova főkapitánya lett.

Ezeket a belső villongásokat megelőzően Genova megadta a kegyelemdőfést versenytársának, Pisának. A megelőző századok folyamán a Tirrheni-tenger hegemoniájáért és a két nagy szigetéért vívott harcok Szardíniában Pisa uralmával végződtek, amely a sziget egy részét közvetlenül birtokolta, Arborea, Cagliari, Gallura és Logoduro vagy Torres bírái fölött pedig a főhatalmat gyakorolta. Korzika viszont, amely szintén több judicaturára oszlott, Genova szuverénitása alatt állott. A pisaiak azonban újból megkísérlették, hogy beavatkozzanak Korzika viszonyaiba és e miatt 1282-ben háború tört ki a két köztársaság között. A háború kezdetén Korzika szigetén a pisaiak jutottak előnybe, akik Velencével is szövetségben állottak, ámbar ez a szövetség inkább csak elméleti értékű volt rájuk nézve. De 1284 augusztusában az erősebb és jobban is vezetett

genovai flotta Livornóval szemben, Meloria sziklaszigeténél a pisai hajóhad fölött teljes győzelmet aratott. Tízezer pisai esett genovai hadifogságba, úgyhogy Olaszországban az a mondás járta, hogy aki Pisát látni akarja, menjen Genovába. A háború azonban tovább tartott, mígnem Pisa 1300-ban kénytelen volt minden korzikai igényéről lemondani. Ugyanekkor átengedte Szardínia egy részét és elfogadta a kereskedelmi tengerészete számára kijelölt határokat.

A genovai háborúval egyidejűleg Pisa harcban állott Firenzével és egy 1282-ben alakult guelf ligával is, amelynek Prato, Pistoia és Lucca, Toszkánán kívül pedig Bologna és Perugia voltak a tagjai. 1285-ben Pisa, ahol szintén a guelfek kerekedtek felül, békét kötött a ligával s ekkor Ugolino della Gherardesca gróf vezetése alatt, aki podestája, majd kapitánya lett a városnak, kiűldözte a ghibellineket falai közül. De több nagy pisai családnak Ruggero degli Ubaldini érsekkel kötött szövetsége 1288-ban megbuktatta, s ekkor az érsek őt és és hozzátartozóit a börtönben éhhalállal pusztította el. Ezt a tragédiát Dante is megénekelte a Pokol utolsóelőtti énekében. Pisa ekkor ismét a ghibellin párthoz állott és Arczzoval lépett szövetségre. De a szövetségeseek 1289 júniusában Campaldinónál a ligától vereséget szenvedtek és Pisa 1293-ban kénytelen volt a fueccchiói békét megkötni, melyben arra kötelezte magát, hogy a ligához tartozó községek árúit vámmentesen engedi át területén és podestának vagy kapitánynak nem választ a ligával ellenséges érületű személyeket.

Firenzében a Latino bíboros által megkötött béke (54. §.) csak nagyon rövid ideig tartott. A ghibellincket újból kiűldözték a városhól és a guelf párt szervezete, a *monte della parte guelfa*, melynek fő hivatása volt, hogy a ghibellinizmusban gyanúsakat ellenőrizze, döntő fontosságú szerepre tett szert a város életében. A tizenkét «*buoni uomini*» helyébe hat priort állítottak, kerületenként egyet, akiket a nagy céhek választottak. Ezeknek

számát később tizenkettőre emelték és kéthavonként kicserélték őket. A nagyok elleni mozgalom, melynek Giano della Bella állott az élén, 1293-ban az *Ordinamenti di giustizia* néven ismert alkotmányban diadalmaskodott, melynek értelmében a hét nagy, öt középső és kilenc kis céh egységben tömörült és ez az egység lett alapja mind a város kormányzatának, mind katonai szervezetének. A kisebb céhek azonban nem vettek részt a priorok és a *gonfaloniere di giustizia* — szószerint az «igazság zászlóvivője» — választásában s így a tehetősebb polgárság megtartotta túlsúlyát. Akik nem szerepeltek valamely céh névjegyzékében, ki voltak zárva a város kormányzatából. Az előkelőkkel szemben, akik véres kihágásokat követtek el a néppárthoz tartozók kárára, kivételesen szigorú büntetéseket és gyorsított bírói eljárást léptettek életbe, egyben pedig egyetemlegesen felelőssé tették a bűnösök hozzátartozóit is. Az új rend védelmére egy külön fegyveres alakulatot helyeztek a gonfaloniere di giustizia parancsnoksága alá. Néhány esztendővel később a nagyok és a *popolo minuto* szövetsége száműzésbe kényszerítette Giano della Bellát (1295); az Ordinamenti di giustizia új alkotmánya azonban továbbra is megmaradt.

Firenzében ekkor a Cerchiek és Donatiak pártja között új belvillongások kezdődtek. Az első körül a nemesi elemek és a megmaradt ghibellinek csoportosultak, míg a Donatiak pártja a nagyobb kereskedelmi és pénzügyi érdekeltségekre támaszkodott. Ugyanebben az időben a szomszédos Pistoia-ban a Cancellieri-család belviszálya pártszakadásra vezetett, s az ottani pártok az egymással szemben álló firenzei pártokkal olvadtak össze. Pistoia-ban a Cancellieriek egyik frakcióját fehéreknek, a másikat feketéknek nevezték. Ezek az elnevezések a firenzei pártokra is átszármaztak s a Cerchiek pártja lett a *fehér*, a Donatiak pártja pedig a *fekete*. A fehér párthoz tartozott és annak kötelékében harcolt Dante Alighieri is.

57. §. **Velence és Genova.** — Velence nem támogatta Pisát Genova elleni harcában. Ugyanígy tétlen maradt akkor is, mikor a keresztény uralom végleg elbukott Szíriában. 1244-ben a khovareزمi törökök, akiket az egyiptomi szultán hívott segítségül, Gaza mellett megsemmisítették a keresztény sereget és elfoglalták Jeruzsálemet. Kevéssel utóbb Egyiptomban az Ajubidák uralmát a mamelukok zsoldos hadseregének parancsnoka, Baibars váltotta fel, aki 1261-ben Szíriát és 1268-ban az antiochiai fejedelemséget is elfoglalta. Szent Lajos keresztes hadjáratának megghiúsulása után a magukra maradt palesztinai keresztények egymásután vesztették el a még megmaradt tengerparti városokat, utolsónak Tripolist és Akkont. Akkonnak 1291-ben történt elvesztével egészen megszűnt a keresztény uralom Szíriában. A későbbi keresztes hadjáratok tervei mind megghiúsultak. A teljes kifejlődés állapotába jutott nyugati nemzetek ugyanis saját érdekeik felé fordultak és nem vezetteték már magukat az egyetemes kereszténység vallásos eszméitől, a hűbériség és lovagság pedig, amely alkotó elemét szolgáltatta ezeknek a hadi vállalkozásoknak, végérvényesen lehanyaglóban volt. Ami pedig a polgári kereskedő elemet s a Földközi-tengeren tevékenykedő nagy olasz tengeri városokat, Velencét és Genovát illeti, ezek rájöttek, hogy kereskedelmet folytatni és kereskedelmi szerződéseket kötni a muzulmán fejedelmekkel is lehet.

Genova kereskedelme ebben a korszakban igen nagy lendületet vett, ami új ellentétekre vezetett Velencével, főleg a Fekete-tenger és az odavezető szorosok uralmáért. Minthogy itt Andronikos császár és a ciprusi király támogatása folytán Genova valósággal monopóliumszerű helyzetet élvezett, Velence mindezekelőtt ezt igyekezett megtörni és tárgyalásba bocsátkozott az egyik krimi tatár fejedelemmel egy olyan gyarmat alapítása érdekében, amelynek azt a rendeltetést szánta, hogy versenytársa legyen a genovaiak által alapított Kaffának. 1298-ban genovai és velencei gályák véletlen összefutkozása okot szolgál-

tatott az ellenségeskedések felújítására. 1294-ben a genovaiak a laiazzói nagy tengeri csatában, Kis-Örményország partja előtt győzelmet arattak; 1296-ban a velenceiek elpusztították Perát és Kaffáig hatoltak; 1297-ben a genovaiak behatoltak az Adriába és fosztogatták a velencei uralom alatt álló Dalmáciát; végezetül 1298-ban Lamba Doria genovai tengernagy Curzola szigete mellett teljesen megverte az Andrea Dandolo által vezényelt velencei hajóhadat és nyolcvannégy velencei gályát elfogott. De ezekben a harcokban Genova is súlyos veszteségeket szenvedett s a következő évben a harcoló felek Matteo Visconti közvetítésével Milanóban békét kötöttek, a nélkül, hogy egyik is előnyt ért volna el a másikkal szemben.

Míg azonban a Földközi-tengeren Genova versenytársa volt Velencének, Szent Márk köztársasága mindent elkövetett, hogy az Adrián senki se tehesse vitássá tengeri monopóliumát. Tilalmazta, hogy felfegyverezett hajók jöjjenek az Adriára, vámot vetett minden kereskedelmi hajóra s ezeket arra kötelezte, hogy rakományukat Velencében tegyék partra. Egy őrhajó-osztály állandóan az Adrián cirkált, hogy ezeknek az elveknek az érvényesítését ellenőrizze. A tengerparti és belföldi olasz városok ezt a rendszert annál terheesebbnek érezték, mert súlya főleg az elsőrendű szükségleti cikkekre, a gabonára és sóra nehezedett. Ezért gyakoriak voltak a köztársaság háborúi és háborúskodásai Padovával, Trevisóval, Ferrarával, Ravennával, Cerviával és Bolognával. 1270—1273 között Velence hadiállapotban volt Bolognával, melyet Romagna többi városai is támogattak. A békében Velence némi engedményeket tett és ezt más olasz városokkal kötött megállapodások is követték. Velence túlsúlya ellen tovább folytatta ellenben a harcot Ancona, egészen 1281-ig, mikor is létrejött a béke és Velence némi vámengedményeket adott a Markák fővárosának.

Különös jelentőségű volt Velencére nézve az isztriai partok fölötti tengeri uralom. Itt egyes helyeken már a XII. század

derekán kísérletet tett a tengeri monopólium kieroszakolására; sorozatosan elismertette főhatalmát 1267-ben Parenzovával, 1270-ben Cittanovával, 1278-ban Capodistriával és 1283-ban Piranovával. Isztriában Velence hadiállapotban volt az aquileiai patriarchákkal, akik urai voltak az isztriai örgrófságnak és a görzi grófokkal, akik Isztria belső részén uralkodtak. 1291-ben a tengerparti városok fellázadtak, de lázadásukat Velence leverte.

A köztársaság belső fejlődése ez idő alatt az arisztokrácia megerősödésének és a dogei hatalom korlátozásának irányában haladt. Domenico Contarini doge (1043—1071) idejében a kincstári jövedelmeket elválasztották a doge jövedelmeitől és az előbbieket kezelését az ú. n. *procuratore di San Marco*-ra ruházták, aki bizonyos mértékig pénzügyminiszter jellegű hivatást töltött be. A prokurátorok száma idővel kilencre emelkedett. A XII. század második felében, 1172-ben, az arisztokrata uralom a *nagytanács* megszervezése révén nagyon határozott körvonalat öltött. Ennek a testületnek 480 tagja volt, akik évente revízió alá kerültek; az ő feladatkörükbe tartozott, hogy mindig körülményesebb választási eljárással a doge-választókat kijelöljék. A nagy tanács mellett volt a *pregadi*k kisebb tanácsa, amely nevét onnan vette, hogy tagjai voltak azok, akiket a doge formailag felkért (*pregati*=felkértek), hogy őt tanácsaikkal támogassák. Ebből a tanácsból fejlődött ki később a szenátus. Szűkebb körű szerv volt még a *quarantia*, vagy negyvenek tanácsa, amely tagjainak számáról vette a nevét. A nép részvétele a doge választásában ekkortájt már teljesen megszűnt, illetve egyszerű felkiáltással vette tudomásul a megtörtént választást. Hivatalba lépése alkalmával az új doge a *promissione ducale* néven ismert esküt tartozott letenni, amely beiktatási hitlevél-féle volt és nemcsak a doge kötelességeit szabályozta, hanem magánéletét is szigorú korlátozásoknak vetette alá. Ennek a hitlevélnek a tartalma állandóan bővült és egy bizottság volt megbízva szövegének megállapításával.

A XIII. század végén az alkotmánynak ezt az oligarchikus irányú fejlődését betetőzte a nagytanács bezárása, a *serrata del Gran Consiglio*. Ez az 1297-ben történt alkotmánymódosítás a nagy tanács tagságát azokra a családokra korlátozta, melyeknek valamely tagja már 1172-ben is tagja volt a tanácsnak; olyan családok, amelyek később nyertek képviseletet a tanácsban, esetleg, de nem szükségképpen, szintén felvehetők voltak. Új felvételek időközben tényleg történtek is, a nélkül azonban, hogy a nagy tanács szigorúan arisztokratikus jellegén változtattak volna.

Ennek az oligarchikus tömörülésnek az ellenhatása 1310-ben a Baiamonte Tiepolo-féle összeesküvés formájában jelentkezett. A felkelést azonban leverték, Tiepolo elmenekült, a többi vezetőt pedig fejvesztésre ítélték. Ekkor keletkezett, első ízben csak alkalmi és kivételes intézmény formájában, mint politikai nyomozó hatóság, a *tizek tanácsa*, amely azonban később állandósult és rendkívüli hatalomra tett szert a köztársaságban.

58. §. VIII. Bonifác. A pápák Avignonban. — A XIII. század végén, mikor a császárság nem volt abban a helyzetben, hogy beavatkozzék az olasz ügyekbe, Felső-Olaszország nagy signoriái még csak alakulóban voltak, a nápolyi királyságot pedig lefoglalta és meggyengítette a vecsernye-háború, a pápaság volt az a hatalom, amely céltudatosan törekedett az Olaszország fölötti hegemonia megszerzésére. Ennek a törekvésnek a lelke VIII. Bonifác pápa volt.

IV. Miklós pápának 1292-ben történt halála után a bíborosi kollégium kebelében érvényesülő különböző irányzatok — Anjou-párt, pápai függetlenség pártja, Orsiniak pártja, Colonnák pártja — két esztendőnél tovább tartó interregnumot eredményeztek. Még az 1274. évi lyoni zsinat, hogy a pápai székek ilyen hosszú ideig tartó üresedésével járó bajokat elkerülje, úgy rendelkezett, hogy a bíborosok a pápaválasztásra elzárt helyen — *konkláve* — gyűljenek össze, de ezt a rendelkezést

csakhamar hatályon kívül helyezték. Végezetül 1294 júliusában az Abruzzók egy kegyes remetétjét, Pier da Morronet választották meg, aki mint pápa az V. Celesztin nevet vette fel. Székhelyét Nápolyba helyezte és minthogy járatlan volt mindennemű egyházi és világi kormányzati ügyekben, teljesen II. Károly befolyása alá került. Végül, miután belátta, hogy a pápaság nem neki való, «a nagy lemondást tette gyáván».* Utódául 1294 decemberében a római Caetani-családból való VIII. Bonifácot (1294—1303) választották. Az új pápa erélyes egyén, igen kiváló kánonjogász volt és teljesen el volt telve a pápaság jogainak magas tudatával, melyeket III. és IV. Ince teokratikus elvei szerint magyarázott. Ezzel egyesítette azt a nepotizmusra irányuló hajlandóságot, amely már III. Miklós idejében jelentkezett és tulajdon családja hatalmának növelését célozta. E törekvései miatt harcba keveredett a nagyon hatalmas Colonna-családdal, melyet vele szemben a ghibellinek, Frigyes szicíliai király és a spiritualista franciskánusok (49. §.) támogattak, akiknek nevében fra Jacopone da Todi (63. §.) a legsúlyosabb támadásokat intézte a pápaság ellen. Bonifác 1297-ben megfosztotta a bíborosi méltóságtól Colonna Jakabot és Pétert, mire ezek Celesztin lemondásának érvénytelenségére való hivatkozással törvénytelennek minősítették Bonifác megválasztását és egyetemes zsinat összehívását követelték. Bonifác kiátkozta őket, keresztes hadjáratot hirdetett ellenük, a földdel egyenlővé tétette a birtokukban volt Palestrina erődöt, javait pedig elkobozta (1299).

VIII. Bonifác szicíliai politikája, mint fentebb láttuk, nem járt sikerrel. A toszkánai viszályokba Giano della Bella ellen avatkozott be, akit azzal vádoltak meg, hogy lagymatag híve a guelf pártnak. A fehérek és feketék kettészakadása után a határozottabban guelf árnyalatú feketéket támogatta és Valois

* Dante: Pokol, III. ének 60. sor: «Fece per viltade il gran rifiuto». A magyar szöveg Babits fordítása.

Károlyt bízta meg a béke helyreállításával (55. §.). Valois Károly, akit a szicíliai királyság ügyei amúgy is Olaszországba szőlítottak, 1302-ben megjelent Firenzében és száműzette a fehéreket. A száműzöttek között volt Dante is. Mindazonáltal VIII. Bonifácnak nem sikerült főuralmát érvényre juttatni Firenzében.

Németországban VIII. Bonifác megkísérelte, hogy a királyválasztás felülvizsgálatának jogát érvényesítse a pápai hatalom javára és megtagadta a Nassaui Adolf után megválasztott Ausztriai Albert elismerését. Később azonban, 1303-ban, hűségeskü ellenében megadta hozzájárulását. Ez a pápaságnak feltétlenül nagy politikai sikere volt, amit azonban nagyon is kiegyenlített egy új, hatalmas világi uralkodónak, Szép Fülöp (1285—1314) francia királynak ellenséges magatartása.

Fülöp király a Capeting dinasztia által már régen követett nyomokon haladva, erőlyesen igyekezett a királyi hatalmat kiépíteni. E törekvéseben különösen igénybe vette a hűbéri és egyházi hatalommal ellenséges jogászok támogatását. Mikor az angol háború költségeinek előteremtésére a papságot megadóztatta, Bonifác pápa 1296-ban kibocsátotta a híres *Clericis laicos* kezdetű bulláját, amely kiátkozás terhe alatt megtiltotta a világiaknak egyházi személyek megadóztatását, ezeknek pedig az így kivetett adók megfizetését. IV. Fülöp erre azzal válaszolt, hogy megtiltotta a pénznek az országból való kivitelét és így a Szentszékeknek járó kuriális illetékek megfizetését is. Eltiltotta azonkívül, hogy országában külföldiek állandóan tartózkodjanak és ott kereskedést folytassanak. Bonifác pápa az olasz, főleg firenzei bankárok nyomása alatt, akik a kúria legfőbb pénzügyi támaszai voltak és akiket Fülöp tilalma nagyon érzékenyen érintett, egy új bullájával az előzőben felállított tilalmat lényegileg visszavonta, mire ideiglenesen helyreállt a béke Franciaországgal. Miután a Colonnák is legyőzettek, a pápa, hogy minél fényesebbé tegye diadalát, kihirdette a jubileumot, vagyis az általános bűnbocsánatot azoknak, akik ezentúl minden század-

forduló esztendejében bizonyos meghatározott vallásos cselekedetek teljesítésére Rómába zarándokolnak. A jubileumot 1300-ban óriási tömegek részvételével tényleg megölték s az ünnepélyek tekintélyben és pénzben egyaránt nagy gyarapodást hoztak a pápának.

Nem sokkal utóbb azonban az ellentét a francia királlyal ismét kiújult s a küzdelem a legélesebb formát öltötte magára. A király az états généraux gyűlését hívta össze, beleértve az egyháziakat is, akik mind az ő oldalára állottak. Bonifác viszont zsinatot hirdetett Rómába, melyen a francia püspökök is résztvettek, és ott 1302 novemberében kihirdette a világhírű *Unam sanctam* bullát, amely azt a tételt állítja fel, hogy a pápa rendelkezik a két kard, az egyházi és a világi fölött s az egyiket ő maga kezeli, a másikat pedig az ő szolgálatában kezelik. Éppen ezért minden emberi lény örök üdvössége érdekében alá van rendelve a római pápának. Fülöp a királyság nagyjainak gyűlésében Bonifácot eretnekséggel, ördögökkel való cimborálással és erkölcstelenséggel vádolta meg és egyetemes zsinat összehívását követelte. Bonifác már kitűzte a napot 1303. szeptember 8-ra, mikor az egyházi átkot Fülöp ellen kihirdetni szándékozott; de egy nappal előbb Fülöpnek Olaszországba jött kancellárja, Nogaret Vilmos, Sciarra Colonna és más római urak segítségével a pápát Anagniban azzal a szándékkal fogatta el, hogy Franciaországba viteti. Anagni népe azonban kiszabadította; a pápa visszatérhetett Rómába és ott október 11-én meghalt.

VIII. Bonifác utóda, XI. Benedek (1303—1304), egy nagyon békés lelkületű dominikánus, elődétől teljesen eltérő politikát követett és mindenekfelett arra főrekedett, hogy békét teremtsen Olaszországban és Franciaországgal. Mielőtt azonban tervét meg tudta volna valósítani, ő is elhalálozott. Az erre következő hosszú konklávéból a gascogne-i származású Bertrand de Got, az akkor angol uralom alatt álló Bordeaux érseke került ki megválasztott pápának. Az új pápa, az V. Kelemen

nevet vette fel, Lyonban koronáztatta meg magát és nem jött Olaszországba, hanem a provençe-i Avignont választotta székhelyül, amely akkor az Anjouk uralma alá tartozott. Néhány évtized múlva, 1348-ban a pápák a várost megszerezték az Anjouktól. A pápák ettől fogva majdnem hetven évig maradtak Avignonban (1309—1376) és csupán V. Orbán tartózkodott 1367—1370 között Rómában. Ennek az időnek pápai mind franciák voltak és francia volt a bíborosok nagy többsége is. A francia királyok állandóan növekvő befolyást gyakoroltak a pápai politikára, úgyhogy a katolikus világ többi nemzetei, főként az olaszok, a *pápák babiloni fogságáról* beszéltek. Az avignoni udvar, pompájánál és világiasságánál fogva, melyhez a szélsőségbe vitt pápai adórendszer is hozzájárult, a kortársak előtt erkölcsi szempontból kevésbé kedvező megítélésben részesült. Ennek tulajdonítandó, hogy a pápaság iránt ellenséges aszketikus és spirituális irányzatok, valamint a ghibellin elméletek újból erőre kaptak.

59. §. **A császárság utolsó beavatkozásai Olaszországban.** —

V. Kelemen a legnagyobb politikai előzékenységet mutatta Szép Fülöp irányában; ártatlannak nyilvánította az anagni erőszakosságban és kívánságára elrendelte a templáriusok rendjének felosztatását. Ellenállott azonban a király azon kívánságának, hogy öccsét, Valois Károlyt támogassa, aki Ausztriai Albert 1308-ban történt halála után a császári trón elnyerésére törekedett. A választók egy mérsékelt, hatalmú német főurat, Luxemburg Henriket emelték a trónra, aki VII. Henrik néven 1308-tól 1313-ig uralkodott. Megválasztása után V. Kelemen felvette vele az érintkezést és kilátásba helyezte neki a császári koronát.

VII. Henrik sokak hívására 1310 végén átjött Olaszországba. A hozzáfordulók közül senki sem mutatott nagyobb lelkesedést és eszményibb szándékot, mint Dante Alighieri. Híres politika iratában, a *De monarchia*-ban a mérsékelt ghibellin álláspontot

fejtette ki, mely szerint a császárság hatalma közvetlenül Isten-től származik és így független az egyháztól, de ennek a függetlenségnek a pápa iránti tisztelettel és hódolattal kell társulnia. A nemes jellemű Henrik hajlandó lett volna a Dante által neki szánt békeszerző és rendcsináló szerepet elvállalni. Első intézkedéseivel nagyon sok városban lehetővé tette a száműzöttek visszatérését, tekintet nélkül arra, hogy guelfek voltak-e, vagy ghibellinek. Megnyitatta a Viscontiak előtt Milano kapuit és kibékítette őket a Torrianiakkal. Ugyanakkor azonban, hogy a császárság pártatlan főhatalmát biztosítsa, nagyon sok városba császári helytartót nevezett ki, akiknek személye nem volt mindig szerencsésen megválasztva. Ezenkívül kezeseket és pénzt is kívánt a városoktól. Milanóból a Torrianiakat csakhamar száműzték és 1311-ben Matteo Visconti lett a császári helytartó. Piemontban Paleologos Teodor kapta a helytartói tisztelet, Veronában pedig Alboino és Cangrande della Scala. A guelf és ghibellin párt fegyvert ragadott. Bresciát a császár erős ellenállás után foglalta el. Egész Lombardia újból fellángolt. VII. Henrik Lombardiát ilyen viszonyok között hagyva vissza, Genovába és Pisába ment, amelyek uruk gyanánt üdvözölték. Firenze ellenben bezárta kapuit, minden hódolati aktust megtagadott és a toszkáni városokat szövetségben tömörítette maga körül. Nem törődve azzal, hogy VII. Henrik a pápával történt megállapodás alapján jött Olaszországba, Róbert nápolyi király (1309—1343), aki atyját, II. Károlyt követte a trónon, élére állott az egész ország guelf-párti ellenállásának. Elfoglalta Rómának a Tiberisen túl fekvő részét, és így VII. Henrik, miután Rómába érkezett, a Szent Péter temploma helyett 1312. június 29-én a San Giovanni in Lateránóban volt kénytelen megkoronáztatni magát. A császár, miután több sikertelen kísérletet tett Firenze behódoltatására, Pisába ment, onnét birodalmi átok alá helyezte Róbertet, szövetséget kötött Frigyes szicíliai királlyal és hadjáratra készülődött a nápolyi királyság

ellen. Ezen a ponton V. Kelemen, akár a pápai érdekek által indíttatva, akár Szép Fülöp fenyegető nyomása alatt, szakított a császárral és egyházi átkot mondott ki mindenkire, aki Nápolyt megtámadni merészné. Henrik mindazonáltal megindult, de útközben, Buonconventónál, Siena közelében, 1313. augusztus 24-én meghalt.

VII. Henrik hadjárata nem hozott a császárságnak hatalomgyarapodást Olaszországban; ellenkezőleg, azt mutatta meg, hogy a szicíliai királyság elvesztése óta a félszigeten csak egyes helyi hatalmak önző érdekből folyó és kétes értékű támogatására számíthat. Mindazonáltal nem lehet azt állítani, hogy hadjárata hatástalan maradt volna az olasz politika alakulására. A császárság eszméje, amelyet Dante nemcsak a Monarchiában, hanem a még befejezése előtt egész Olaszországban rohamosan elterjedt Commediában is felmagasztalt, még egyszer újból életre kelt. A gyakorlati politikában a császári jog azokban a császári helytartói kinevezésekben jutott kifejezésre, amelyeket VII. Henrik egyes olasz uraknak adományozott. Ezen a révén ő maga is hozzájárult a signoriák képződéséhez és a signoriák intézményének jogi és politikai kialakulásához.

VII. Henriknek Lombardiából való távozása és halála után is tovább folyt a Viscontiak és a ghibellinek fegyveres küzdelme a Visconti-ellenes párttal, amely Észak-Olaszország signoriáját Róbert királynak ajánlotta fel. V. Kelemen pápa arra az újabb pápai jogigényre támaszkodva, hogy a császári trón üresedésén a régensség a pápát illeti meg, szintén Anjou Róbertet nevezte ki egész Olaszország császári helytartójává. A királyválasztás Németországban 1314 októberében történt meg, de részint a pártellentétekből, részint pedig a választási eljárás állandó szabályozatlanságából kifolyóan, két ellenkirályt választottak, Ausztriai Frigyes és Bajor Lajos személyében, XXII. János pápa (1316—1334) a végleges választás megejtéséig magának igényelte a birodalmi régensséget és megbízásuk alól

felmentetteknek jelentette ki az elhunyt császár által kinevezett helytartókat.

Azok között, akikre a pápának ez a határozata vonatkozott, volt Matteo Visconti is, aki vallásos érzületénél fogva meghajolt a pápai kinyilatkoztatások előtt. Ennek következtében lemondott a címről, amelyet neki VII. Henrik adományozott és helyette a néppel kiáltatta ki magát Milano urának. Részint fegyvereinek szerencséséből, részint az egyes városok polgárságának önkéntes felajánlásából kifolyóan uralmát Milanón kívül kiterjesztette Comóra, Bergamóra, Piacenzára, Tortonára, Alessandriára és Paviára. Zászlói alatt nagy mértékben alkalmazott német zsoldos csapatokat és Marco nevű fia korának legkiválóbb csapatvezérei közé emelkedett. Másik fiát, Giovannit, a milanói székesegyház káptalanja a város püspökévé választotta de ezt a választást a pápa nem ismerte el. A ghibellin-visconti seregek még Genova ellen is fordultak, amely a ghibellineket kiűzte falai közül, és ostrom alá fogták a várost. Genovának Anjou Róbert jött a segítségére s a város signoriáját tíz évre neki és a pápának ajánlotta fel. A felsőolaszországi háború Piemontból, ahol Róbertnek sikerült felújítani az Anjou-uralmat, áttért a velencei tartományra, vagy mint akkor nevezték, a trevisói örgrófságra is. Itt Cangrande della Scalának, Verona, Vicenza és 1328-tól fogva Padova urának kezében volt a legnagyobb hatalom. Mikor Matteo Visconti a ghibellin párt vezetőit Soncinóba értekezletre hívta össze, Canet választották meg a párt vezérének. Ebben a választásban taktika is volt: így akarták biztosítani a hűségét, amelyet Anjou Róbert ajánlataival megingatni igyekezett. A ghibellin párthoz csatlakoztak az Esték is, akik Ferrara miatt viszálykodtak a Szentszékkal, melyet a pápa 1309-ben Anjou Róbertnek adott át kormányzásra. Ferrara városa miután Velence hiába akarta Róberttől elragadni, 1317-ben ismét az Este család uralma alá került.

Toszkánában sem gyengült meg a ghibellin párt VII. Henrik halála után, hanem ellenkezőleg megerősödött. Itt Uguccione della Faggiuola volt a párt feje, aki Pisa és Lucca signoriáját szerezte meg. Ezek harcba keveredtek Firenzével, amely nyolc esztendőre Anjou Róbert signoriáját ismerte el, és 1315-ben Montecatini mellett megverték Firenzének és toszkánai, umbriai és romagnai szövetségeseinek hadseregét. Kevésel utóbb, 1316-ban Uguccione elvesztette ugyan Pisa és Lucca signoriáját, de Lucca új ura, az Interminelliek családjából való Castruccio Castracani, aki később Pistoia-t is megszerezte, mint a párt új vezére, sikerrel képviselte a ghibellin politikát Toszkánában. Ezen a réven Firenzében is felülkerekedtek Anjou Róbert signoriájának az ellenségei, és mikor a signoria ideje 1321 decemberében lejárt, nem újították meg ismét.

A Lombardiába kiküldött pápai legátus, Bertrando del Poggetto bíboros, a pápának rokona, olyannyira a guelf párt mellett foglalt állást, hogy a milanóiaktól egyenesen azt kívánta, hogy Anjou Róbertet ismerjék el uruknak. A guelf seregek megerősítésére Pagano della Torre aquileiai patriarchát behívta Lombardiába, ezenkívül kihirdette a Viscontiak, Milano és a nekik engedelmeskedő többi város ellen a pápa által Avignonban elrendelt egyházi átkot és interdiktumot. Vagyonek Kobzással, szolgálásra adással és keresztes hadjáratral fenyegette meg az elítélteket, viszont teljes bűnbocsánatot ígért a hadjárat résztvevőinek. Ez intézkedések nyomán Milanóban mind a nemesség, mind a nép körében mozgalom kezdődött Matteo ellen, aki az egyházi fenyíték nyomása alatt a kormányzásról fia, Galeazzo javára lemondott. Rövid idővel utóbb, 1322 júniusában elhalálozott.

Galeazzo Visconti (1322—1328) a vele ellenséges párt felülkerekedése következtében, amely megegyezést keresett a bíborossal, egyelőre kénytelen volt elhagyni Milanót, de csakhamar visszahívták és a város urának ismerték el. A pápai legátus

csapatai azonban váltakozó szerencsével tovább folytatták a háborút. A háború Toszkánában is folytatódott, mégpedig határozottan a ghibellinek előnyére; Castruccio megszerezte Pistoia signoriáját és 1325 szeptemberében Altopasciónál megsemmisítő győzelmet aratott a firenzeiek fölött, akiket pedig Toszkána, Umbria és Romagna tizenöt más városának csapatai is támogattak. Firenze e vereség után nem talált más megoldást, minthogy signoriáját tíz esztendőre Károly calabriai hercegre, Róbert király fiára ruházta. Ez 1326-ban Briennei Gualtieri vagy Walter athéni herceget küldte Firenzébe helytartónak és magát teljhatalommal ruháztatta fel. Két esztendő múlva azonban meghalt.

Galeazzo és a többi olasz ghibellin Bajor Lajoshoz fordult, aki időközben Németországban győzedelmeskedett vetélytársa felett. Lajos maga helyett helytartót küldött Olaszországba. Ekkor, 1323 októberében, XXII. János pápa egyházi átok kilátásba helyezésével felhívta Lajost, hogy a pápai döntésig tartózkodjék a birodalom ügyeinek intézésétől, vonja meg támogatását a pápaság ellenségeitől, elsősorban a Viscontiaktól és három hónapon belül jelenjék meg a pápai trón előtt. Bajor Lajos tiltakozott és miután a pápa 1324 márciusában kiátkozta őt, az összehívandó egyetemes zsinathoz appellált. Nyilatkozatában eretnekséggel vádolta meg a pápát a ferencrendiek szegénységi tantétele ügyében hozott határozata miatt.

A ferencrendiek körében kiélesedett az ellentét a mérsékelték és spirituálisok között (49 és 58. §§.). Az utóbbiak ellen V. Kelemen és még inkább XXII. János olyan keményen lépett fel, hogy a spirituálisok egy újabb, az úgynevezett *fraticelli*-féle eretnekségnek lettek a kezdeményezői. János egyébként a mérsékelt irányzattal is ellentétbe került, amennyiben 1328-ban eretnekségnek bélyegezte a Krisztus és az apostolok teljes szegénységéről hirdetett tantételüket.

A pápa Bajor Lajost a császárválasztásból folyó minden

jogától megfosztottnak jelentette ki, párthívei ellen kihirdette az egyházi átkot és interdiktumot, a választófajedelmeket pedig új császárválasztásra hívta fel; a maga részéről IV. Károly francia király személyét hozta javaslatba. Az így nyíltan kitört harcban Lajosnak a kor aszketikus vallási áramlatai mellett segítségére volt a nemzeti szellem újjáébredése Németországban, valamint a pápaság és a világi hatalom viszonyára vonatkozó új elmélet kialakulása. A padovai származású Marsilius de Raimundinis, aki mint orvos kezdte pályafutását és a párizsi egyetem rektori tisztére emelkedett, a champagnei Jandun Jánossal együtt 1326-ban Bajor Lajosnak ajánlotta fel rendkívüli nevezetességre szert tett *Defensor Pacis* című könyvüket, melyet az előbbi írt az utóbbi közreműködésével. Ez a könyv a nép és az állam jogaira támaszkodva nyíltan szembe helyezkedik a római egyházzal. A népfelség elvéből kiindulva, kertilés nélkül azt állítja, hogy az egyház a hívők közösségéből papi intézménnyé alakult át, holott tulajdonképpen az összes hívőket kellene *egyházi férfiaknak* tekinteni. Az egyház legfőbb tekintélye így az összes hívők egyetemes zsinata, amelyet egyedül illet meg a Szentírás magyarázatának joga. Minden országban csak egy uralkodó lehet, aki hatalmát kizárólag a népközösség választásából meríti; az egyházi hivatalok betöltésének joga és általánosságban a papság ténykedéseinek ellenőrzése a világi hatalom jogkörébe tartozik. Valamennyi püspök egyenlő és a püspökök kiátkozhatják a pápát is, akinek primátusa nem isteni eredetű, sőt az is kétséges, hogy Szent Péter utódának tekinthető-e, minthogy nem bizonyos, hogy Péter egyáltalán járt Rómában. A püspöki hatalommal szemben az alsó pápaság is független. A hit dolgában kényszerítő eszközöket és inkvizíciót alkalmazni nem szabad. Az egyházi javak közcélokra használandók fel.

Ez a könyv az összes középkori eszmék teljes felforgatását jelentette. De a XIV. század még nem érett meg egy ilyen lelki forradalomra és a könyvnek egyelőre nem volt nagy hatása.

Nagyobb hatása volt Ockham angol franciskánusnak, aki a pápaság és császárság egyenrangúságát hirdette és az előbbinek a hatalmát tisztán a lelkiek területére akarta visszaszorítani. Hasonló elméleteket hirdetett a XIV. század három kiváló olasz jogtudósa is: Cino da Pistoia (63. §.), Bartolo da Sassoferrato (1314—1357) és Baldo degli Ubaldi (1327—1400), akik közül különösen a második az Alpeseiken túli jogi iskolákban is tekintélynek számított. Ezekkel szemben a teokratikus elméletet legtülzóbb módon az ágostonrendi Agostino Trionfo és a minorita Alvaro Pelagio képviselte, akik azt állították, hogy a pápa minden hatalomnak a birtokosa, ő a legfőbb uralkodó és a császár neki csak hűbérese.

Bajor Lajos 1327 tavaszán megjelent Lombardiában és május 31-én, pünkösöd napján, Milanóban három püspökkel, akiket a pápa kiátkozott, Olaszország királyává koronáztatta magát. Júliusban Galeazzót, két testvérével, Luchinóval és Giovannival együtt, másik testvérüknek, Marcónak és unokatestvérüknek, Lodrisiónak vádaskodására, a pápával való tárgyalások gyanúja miatt elfogatta és nemesi kormányt alakított, melynek német helytartót és podestát állított az élére. A várost erősen megadóztatta és nagy pénzbeli hozzájárulást kívánt az összes ghibellinektől is. Ez az eljárás a hangulatot veleszemben nagyon megrontotta. Azután átvonult Toszkánába és elfoglalta Pisát, de nem adta át Castrucciónak, aki szerette volna megkapni a város feletti signoriát; ezzel szemben Lucca hercegévé nevezte ki őt. Innét Róma ellen vonult, ahol forradalom tört ki Róbert király ellen, aki a város szenátorának tisztét töltötte be. A városban népkormány alakult, melynek Sciarra Colonna állott az élére.

Lajos Rómában a Capitoliumon megtartott gyűlésen a padovai Marsilius elméletének megfelelően a néptől kérte elismerését, amely őt 1328 januárjában kapitánynak, szenátornak és császárnak kiáltotta ki. Ezután január 17-én Sciarra Colonná-

tól elfogadta a császári korcát; a korcázás szertartását két kiátkozott püspök végezte. A pápa ekkor kereszteshadjáratot hirdetett ellene. Erre a répgyűlés, ahol Lajos rendelkezett, április 18-án Jánost, mint eretnekségben és felségsértésben vétkest, letette méltóságáról és helyébe május 12-én Pietro da Corvara ferencrendi szerzetest választotta meg pápának, aki az V. Miklós nevet vette fel. Miután választását Lajos megerősítette, az új pápa a császárt újból megkoronázta. V. Miklós pápasága azonban inkább csak látszat volt, amit senki sem vett komolyan. Két esztendővel később, 1330-ban ő maga is behódolt XXII. Jánosnak.

Lajos Nápoly megtámadására készülődött, de hiányzott hozzá a pénzügyi és fegyveres ereje. Castruccio, aki elvesztette Pistoíát, elhagyta őt és visszasietett Toszkánába; ott megszerezte Pisa signoriáját és visszafoglalta Pistoíát, de nem sokkal utóbb, 1328 szeptemberében meghalt. Lajos már augusztusban megkezdte a visszavonulást. Először Pisába ment, ahol Castruccio fiait megfosztotta az uralomtól és nagy hadi hozzájárulásokat hajtott be. 1329 tavaszán visszatért Lombardiába. A Viscontiakkal már előzőleg kibékült és a császári helytartóságot 60,000 forint lefizetése ellenében az 1328 augusztusában elhunyt Galeazzo fiára, Azzonera ruházta át. Azzone azonban, egyetértésben az Estékkal, a pápával készült kibékülni és ellenséges magatartást tanúsított Bajor Lajossal szemben, aki ekkor Milano ellen fordult. De majdnem mindenkitől elhagyatva, kénytelen volt békét kötni Azzoneval és 1329 decemberében elhagyta Olaszországot, ahova többé nem tette be a lábát.

A harc közte és a pápaság között tovább folyt, a nélkül azonban, hogy ezután tényleges befolyást gyakorolt volna az olasz viszonyok alakulására. Noha a német fejedelmek a Koblenz melletti Rensében 1338-ban tartott diétán a német királyi koronának és a császári méltóságnak a pápaságtól való függetlenségét mondták ki, a pápa 1346-ban Lajosnak mégis ellenkirályt

állított Luxemburg Károly személyében, aki fia volt János cseh királynak és unokája VII. Henrik császárnak. Károly átengedte Ferrarát a Szentszéknek, Provence-ot pedig, amelyet az Anjouk birtokoltak, a birodalomtól függetlennek jelentette ki. Miután Lajos 1347-ben elhalálozott, Károlyt általánosan elismerték; 1355-ben Rómába ment, hogy fejére tétesse a császári koronát.

60. §. Az olasz partikularizmus diadala. — Azzal a körülménnyel, hogy a császárok ténylegesen lemondtak az olasz viszonyokba való beavatkozásról, a guelfek és ghibellinek közötti harc Itáliában nem ért véget. Ellenkezőleg, ezek a nevek még évszázadokon keresztül elválasztották egymástól a harcban álló városokat és a városokon belül a pártokat. De azok a nagy lombardiai és toszkánai ligák, amelyek ezen elnevezések alatt állottak harcban egymással, meglazultak és felbomlottak s új csoportosulásoknak adtak helyet, melyeknek létrejöttében főleg a nagyobb városok és signoriák egymás közötti vetélkedései játszottak szerepet.

Rövid idővel Bajor Lajos távozása után véget ért a háború, amelyet Lombardiában a pápa, illetve az ő nevében Bertrando del Poggetto bíboros folytatott a Viscontiak ellen. A pápa visszavonta a kiátkozásokat és interdiktumokat, Azzone pedig a császári helytartó címét pápai helytartói címmel cserélte fel. Egyébként neki csak az volt a fontos, hogy akár az egyik, akár a másik elnevezés alatt békén birtokolhassa Milanót, amely újból urának ismerte el. Az Esték is kibékültek a pápával és 1329-ben megkapták Ferrara helytartóságát. Rövid ideig úgy tetszett, mintha egy új politikai hatalom — a császárihoz hasonlóan szintén német — igyekeznék lábát megvetni és döntő jelentőségű pozíciót elfoglalni Felső-Olaszországban. János cseh királyt (59. §.), akinek Tirolban is volt érdekeltsége, a Mastino della Scalától és más ghibellin hatalmasságoktól szorongatott

guel-f-párti Brescia segítségül hívta. János király 1330-ban megjelent, felszabadította Bresciát, sőt békét is hozott létre a guelfek és ghibellinek között. Ekkor a kisebb lombard városok körében, amelyek részint belefáradtak a szüntelen harcokba, részint pedig módját akarták ejteni, hogy ellen tudjanak állni a nagy signoriáknak, egy új mozgalom keletkezett: tömegesen János király védelme alá helyezték magukat. A királyt urának ismerte el Bergamo, Crema, Pavia, Vercelli, Novara, Parma, Reggio és Modena; hatalma kiterjedt még Toszkánára is, ahol Lucca, amelynek birtokáért Firenze és Pisa vetélkedtek, helyezte magát védelme alá. Még Azzone is celszerűnek látta, hogy a királyt Milano urának ismerje el, bár a tényleges hatalmat helytartói címmel továbbra is a kezében tartotta.

Ennek az új hatalomnak a térfoglalása, amely azzal fenyegetett, hogy egész Észak-Olaszországra is kiterjed és az olasz földön egy német királyság keletkezik, nem maradhatott visszahatás nélkül. A gyanú és félelem még erősödött, mikor János király tárgyalásba bocsátkozott Poggetto bíboros-legátussal és mikor ezután személyesen látogatott el Avignonba. Az olasz érdekeltek attól tartottak, hogy a király és a pápa megegyezik az olasz városok és urak függetlenségének elfojtására. Ez annál valószínűbbnek tűnhetett fel, mert Bertrando del Poggetto, akit a pápa Romagna grófjává és Ancona őrgrófjává nevezett ki, a maga részéről nagy lendülettel dolgozott Romagnában hatalma kiterjesztésén. Azzone Visconti, Mastino della Scala, Luigi Gonzaga — aki 1328 óta Mantova ura volt — és az Este őrgrófok 1332 augusztusában szövetséget kötöttek, amely szövetséghez később Firenze és a nápolyi király is csatlakozott. Poggetto megtámadta Ferrarát, de 1333 áprilisában súlyos vereséget szenvedett, mire Romagnában kitört az általános felkelés. János király egyideig eredménytelenül harcolt Azzonéval, azután békét kötött és 1333. októberében visszatért Német-

országba. Kísérletét többé nem ismételte meg. A következő esztendőben a bíboros is elhagyta Olaszországot.

A szövetségesekre ezután az a feladat várt, hogy a zsákmányon, illetve a János király signoriája alatt álló városokon, amelyeket helytartóira hagyott, megosztozzanak. Az osztozkodás során ellentétek merültek fel, különösen Mastino della Scala nagy igényei miatt, aki öccsével, Alberttel együtt a trevisói őrgrófságban, Lombardiában, sőt még Toszkánában is egy tucatnyi várost tartott a hatalmában, közöttük Veronát, Vicenzát, Padovát, Bresciát, Reggiót és Luccát. Híre járt, hogy Mastino már elkészítette a maga számára Lombardia koronáját. Így a két Scaliger testvér ellen 1337 márciusában liga alakult, amelynek tagjai voltak a Viscontiakon, Estéken és Gonzagákon kívül az egyik oldalon Velence, amelyet Mastino gazdaságpolitikai rendszabályai károsítottak, a másik oldalon Firenze, Olaszország határain kívül pedig a Luxemburgok, mint Tirol és Karintia urai. A harcban a Scaligerek húzták a rövidebbet; elveszítették Padovát, melynek uralmát árulással egyik alantasuk, Marsilio da Carrara szerezte meg; elveszett azonkívül Brescia, amely Azzone Visconti hatalmába került, továbbá Feltre és Belluno, amelyeket Luxemburg Károly szállott meg. Mastino kénytelen volt békét kérni. A békében, amelyet 1339 januárjában Velencében kötöttek meg, Trevisót Velencének, Bassanót pedig az uralomban Marsilio helyébe lépett Ubertino da Carrarának engedte át. A firenzeiek Lucca körül kaptak egyes területeket, de magát az erősen óhajtott Luccát nem tudták megszerezni. 1341-ben Mastino elvesztette Parmát is, amely a Correggio-család uralma alá került. Ekkor Mastino Luccát eladta a firenzeieknek, de a pisaiak, szövetségben a Viscontiakkal, Carrarákkal és más lombardiai urakkal, a várost 1342-ben ostrom alá fogták és el is foglalták.

A Scaligerek hatalmának csökkenése együtt járt a Viscontiak felemelkedésével. Ezeknek hatalma Galeazzo idejének

bizonytalanságai után megszilárdult és már Azzone alatt újra kezdték terjeszkedésüket. A Scaligerek veresége után helyzetük Felső-Olaszország legnagyobb és legerősebb államának élén teljesen megszilárdult. Azzone (1328—1339) uralma alatt állottak Milano, Como, Vercelli, Pavia területének egy része, Lodi, Piacenza, Cremona, Crema, Bergamo, Brescia és más kisebb városok. Megbízhatatlanul viselkedett ellenben Azzone-val szemben két nagybátyja, Marco és Lodrisio. A kettő közül azonban az első 1329-ben rejtelmes körülmények között elhunyt, a második pedig, aki tíz esztendővel később az úgynevezett Szent György-csapat* élén Milano ellen fordult, Parabiago mellett Azzone másik nagybátyjától, Luchinótól 1339 februárjában teljes vereséget szenvedett és fogságba került, melyből csak több év múlva szabadult ki. Hat hónap múlva, 1339 augusztusában, Azzone elhalálozott. Alattvalói őszintén meggyászolták, mert kegyes, erkölcsös, jószándékú és igazságos uralkodó volt; igyekezett polgárainak békéjét megőrizni; várakkal, hidakkal és palotákkal erősítette és díszítette országát. Feleségétől, Caterinától, aki egy savoyai hercegnek volt a leánya, fiúgyermekai nem születtek és a milánóiak két nagybátyját, Luchinót és Giovanni milanói érsekét, Galeazzo testvéreit kiáltották ki urukká. Az érsek azonban a kormányzást teljesen átengedte testvérének.

Toszkánában Firenze a luccai kudarc után a belső nyugtalanságok és a külső hatalom csökkenésének időszakán esett át. A sikertelen luccai vállalkozás igen nagy költségbe került és nagyon megnövelte az adóterheket, ami a közhangulatot a kormányon levő irányzat ellen fordította. Ebben az időben a kormányzás főleg a tehetős polgárság kezében volt. Így tör-

* A Szent György csapata vagy *Compagnia di San Giorgio*, egyike volt azoknak a zsoldos csapatoknak, melyek szolgálataikat áruba bocsátva, majd az egyik, majd a másik úr szolgálatában állottak (62. §.).

tént, hogy egy viharos népgyűlés, amelyet 1342. szeptember 8-án a Santa Croce-templom előtti téren, főleg a kispolgárság és nemesség részvételével tartottak, Briennei Gualtieri (59. §.) athéni herceget, aki már előzően katonaság főkapitánya volt, a város életfogytiglani urává kiáltotta ki. A nemesek az új urat a priorok palotájába vitték, a volt kormány tagjait pedig elűzték és egy magánházban őrizet alatt tartották. Az új priorok testületébe a herceg kisémbereket is vett fel és általában inkább ezekre támaszkodott, mint a nemesekre. Megszűntek a zászlóhordozók tisztségei, akik a népből alakult csapatoknak voltak a parancsnokai és helyettük a herceg francia és burgundi zsoldosokkal vette körül magát. Mindezekben Guglielmo di Assisi népkapitány volt a jobbkeze. Kifelé Gualtieri megszerezte Pistoia, Volterra és Arezzo életfogytiglani signoriáját. Arezzót a firenzeiek néhány esztendővel előbb a Tarlati-családtól vásárolták meg. Pisával a herceg öt éves békét kötött, amely Luccát a pisaiak birtokában hagyta, de a firenzeieknek a kereskedelem szabadságát biztosította pisai területen. Szerződést kötött Bolognával, az Estékkal és a Scaligerekkel is.

A hatalomból kiszorított pártnak, a popolo grassonak és a várakozásaiban csalódott nemességnek elégedetlensége rövidesen általánossá vált az egész lakosság körében. Közrejátszott ebben a herceg embereinek szabados viselkedése a firenzei asszonyokkal szemben, de különösen a herceg pénzügyi politikája, amely a mindenáron való pénzszerzés okából az állam hitelezőinek járadékait megszüntette és új adókat és terhes kényszerkölcsönöket vetett ki. Egész uralkodói rendszere, melynek Guglielmo di Assisi volt a legfőbb eszköze, zsarnokivá fajult; aki ellenzéki szót mert hallatni, megcsonkításnak vagy halálos ítéletnek tette ki magát. A polgárság különböző rétegeiben egymástól függetlenül három összeesküvés is kezdődött, amelyek később egyesülve, 1343. július 26-án nyílt felkelésben törtek ki. A felkeléshez csatlakozott az athéni herceg uralma alatt álló többi

toszkánai város is. A herceg először azzal akarta lecsillapítani a felkelőket, hogy kiszolgáltatta nekik Guglielmo di Assisit és fiát, akiket a feldühödött nép a szó szoros értelmében darabokra tépett. De ez sem használt s a herceg augusztus 3-án megadta magát s elhagyta palotáját és a várost.

A felkelés alatt a polgárság ideiglenes kormány gyanánt egy tizennégy tagú bizottságot választott, hetet a nagyok és hetet a néppártiak közül s ez a bizottság teljhatalmat nyert az állam megreformálására. Első ténykedésével a tizennégyes bizottság hatályon kívül helyezte az elüldözött zsarnok összes törvényeit és rendeleteit. Ezután a városi hivatalokat nagyokra és kicsinyekre osztotta fel; s az első csoporthoz tartozók — priorok, priori tanácsosok, zászlóhordozók — a nemeseknek és a vagyonos polgársághoz tartozóknak voltak fenntartva, míg a kispolgárok kizárólag a második csoport tisztségeire voltak választhatók. A várost negyedekre osztották és minden negyed élére két néppárti és egy nagyok közül való priort, összesen tizenkettőt állítottak, míg a priorok tanácsában vagy signoriában a megosztás feles volt. De a nagyok és néppártiak egyetértése nem tartott soká; már szeptemberben egy újabb felkelés kiüldözte a priorátusból és az egyes tanácsokból a nemeseket. A hatalmat a kispolgárság ragadta magához, melynek önérzete az athéni herceg elűzésében való részvétele óta nagyon megnövekedett. Ez a réteg, fegyverrel a kezében, legyőzte a nemesség utolsó ellenállását és a céhek hármasságának megfelelően a priorátus új megosztását erőszakolta ki, olyformán, hogy két hely illette meg a vagyonos polgárságot, három a középsőt és három a kisembereket. A gonfaloniere di giustizia váltakozva volt választandó a három osztályból.

Ezekben az esztendőkből a vagyonos polgárságot néhány bankház, különösen a Bardi- és Peruzzi-ház bukása igen erősen érintette. Ezek a bankok nagy összegeket kölcsönöztek az angol királynak, de pénzüket a százéves angol-francia háború miatt

nem kapták vissza. Más oldalról az athéni herceg ösztökélésére a francia király kitiltotta országából a honpolgárságot nem szerzett firenzei bankárokat és kereskedőket. Hogy a kispolgársággal szemben tartani tudja magát, a vagyonos polgári réteg ahhoz az eljáráshoz folyamodott, hogy megszüntette az idegenek alkalmazását, akik nagy számmal voltak az alsóbb osztályok körében, és a guelf párt kapitányainak közbejöttével szigorúan keresztülvitte a ghibellinek kizárását. Kifelé Firenze ezekben az esztendőekben az összehúzódnak politikáját volt kénytelen követni. Elismerete Pistoia és Arezzo függetlenségét, Pietrasantát átengedte a luccai püspöknek és megegyezést kötött Pisával amelynek javára Luccáról pénzbeli kártalanítás ellenében lemondott.

Sokkal hosszabb ideig tartó, valóságos hanyatlás korszaka köszöntött a nápolyi királyságra. Uralkodásának első idejében Anjou Róbert a guelf párt támogatásával, melynek ő volt a feje, nem minden alap nélkül az egész Olaszország fölötti hegemónia megszerzésére törekedett. A nápolyi királysághoz és a piemonti és provençe-i birtokaihoz csatolhatta egy időre a Róma, Firenze és Genova feletti uralmat is. Ezek a signoriák azonban csak idiglenesek és átmeneti jellegűek voltak. Rómában a ghibellin párt kerekedett felül; Firenzében Károly calabriai herceg 1328 novembérében történt halála után megszűnt az Anjouk hatalma és 1335-ben egy általános felkelés Genovában is véget vetett az Anjouk signoriájának. 1330 után Piemontban is összeomlott az Anjouk hatalma; itt főleg a monferrati örgróf erősödött meg. Bajor Lajos olasz hadjáratának megghiúsulása Felső-Olaszországban nem Róbert király hatalmának helyreállítását, hanem a nagyobb helyi signoriáknak, elsősorban a Viscontiaknak megszilárdulását eredményezte. A Viscontiak sikere és guelf mivoltuk dacára függetlensége felett nyakasan őrködő Firenze volt Róbert király imperialisztikus politikájának két legfőbb akadálya.

Ezekhez az akadályokhoz hozzájárult még a királyság saját erőinek szétforgácsolódása és elhasználódása a szicíliai háborúban. Róbert király sohasem mondott le Szicília visszaszerzéséről, ahol Aragoniai Fülöp király a caltabellottai béke (55. §.) ellenére fiát, Pétert ismertette el örökösül és ennek biztosítására egymás után kötött szövetségi szerződéseket VII. Henrikkal, Bajor Lajossal, a Viscontiakkal és más ghibellinekkel is. Természetesen így magát is kitette János pápa kiátkozásának. A háború eldöntetlenül, de mindkét királyságra vést hozó pusztulással húzódott tovább. A harcban álló felek kölcsönös partraszállásokkal és rajtaütésekkel nyugtalanították egymást és Róbert király állandóan bujtogatta és támogatta a szicíliai száműzötteket és elégedetleneket. 1337-ben Frigyes meghalt, és¹ II. Péter (1337—1242) lépett a trónra, noha egy pápai döntés kimondotta, hogy Szicília háramlás útján Róbert királyra szállt át. Pétert Lajos (1342—1355) követte a trónon. 1343 januárjában csaknem nyolcvanesztendőskorában meghalt Róbert király, nagyon rossz belső viszonyok között hagyva hátra az országot, főleg azért, mert a nemesség a király gyakori távollétét és idegen vállalkozásokban való elfoglaltságát saját hatalmának gyarapítására s a királyi tekintély és a jó állami közigazgatás lerombolására használta fel.

TIZEDIK FEJEZET.

A Viscontiak, Firenze és a pápaság.

61. §. **A signoriák jellege.** — A nagy ligák és a guelfek és ghibellinek közötti harcok megszűnése, melyek Olaszország tekintélyes részeire, sőt néha az egész országra is kiterjedtek, valamint Anjou Róbert király hegemoniás politikájának bukása, — amely egyébként összefüggésben volt az előbbi jelenségekkel — egy új korszak kezdetét jelzi az olasz történelemben, melynek jellemző vonása a helyi és tartományi jellegű signoriák kifejlődése és az olasz autonomizmus végleges megszilárdulása.

A községek átalakulása signoriákká, amely Felső-Olaszországban a XIII. században kezdődött és a XIV. században fejeződött be, ebben az évszázadban áttért Közép-Olaszországra is. Felső-Olaszország két nagy signoriája volt a Viscontiaké Milanóban és a Scaligereké Venetóban. Területileg a kettő közé esett, de jelentőségre nézve ezeknél sokkal kisebb volt a Gonzagák signoriája Mantovában. A Scaligerek területétől keletre esett a Carrarák padovai signoriája. Különböző nemesi családok Felső-Olaszország más városaiban is alapítottak signoriákat, de ezek csak átmeneti jellegűek voltak és a nagyobb signoriákba való beolvadás útján megszűntek. Bolognában a Pepoli-család alapított signoriát. Piemont hűbéri jellegű uralmai is nagy részben községi jellegű signoriák színezetét öltötték magukra, különösen mióta Monferrat és Savoya hűbères tartományai több olyan várossal gyarapodtak, melyeknek polgársága önkéntesen signoriába adta magát. Toszkánában Ugucconeról és Castruccióról, akiknek signoriája Luccára,

Pisára és Pistoira terjedt ki, már megemlékeztünk ; a többiek-ről az alábbiakban lesz szó. Ideiglenes jellegű signoriák állottak fenn Genovában és Firenzében is ; ezek azonban a községi alkotmányt és polgári szabadságot egyelőre lényegileg nem érintették.

Az egyes signoriák meglehetősen eltérő módokon jöttek létre. Egyes helyeken a podestá vagy valamely más községi tisztség viselője, rendszerint a népkapitány, illetve a néppártnak valamely hasonló tisztséget betöltő vezető embere, hivatalát életfogytiglani jellegűvé alakította át. Más esetekben a belső harcból győzelmesen kikerült párt kiáltotta ki fejét a város urává. Ismét más esetekben a kikiáltás azért történt, hogy a városnak pártokon kívül és pártokon felül álló feje legyen. Egyes esetekben a város ura beüszülött volt, más esetekben idegen. Az olyan erőszakos esetek sem hiányoztak, hogy valamely előkelő állású polgár, vagy a várkastály parancsnoka, vagy pedig a katonai erők kapitánya ragadta magához a hatalmat. De az ilyen esetekben is az volt a gyakorlat, hogy a polgárságot a megtörtént tény tudomásulvételére és jóváhagyására összehívták. Elvileg így a signoriának és a községnek jogi alapja azonos : a nép hozzájárulása és akarata. Ez az akaratnyilvánítás azonban a legtöbb esetben csak általános felkiáltással történt, a győztes párt nyomása alatt összehívott egyetemes gyűléseken. Ehhez a nép által történt beiktatáshoz — ismét a községi tisztségek betöltésénél követett eljáráshoz hasonlóan — császári helytartói kinevezés formájában hozzájárult a császári elismerés. A pápai területeken ezt a pápai elismerés és pápai helytartói cím adományozása helyettesítette. A signoriák új urainak az volt a törekvésük, hogy ezzel a felső elismeréssel és beiktatással a nép hozzájárulásán túlmenő és a polgárságtól független tekintélyt biztosítsanak maguknak. A tényleges hatalomnak ez az utólagos polgári és császári beiktatással történő jóváhagyása természetesen nem zárta ki, hogy a köztársas-

sági intézmények és hivatalok hosszabb vagy rövidebb ideig fenn ne maradjanak, de tulajdonképpen rendeltetésüket és önkormányzati tartalmukat elveszítették. Végő elemzésben a signoriákban összpontosult hatalom monarchikus és abszolutisztikus jellegű volt. Ez a hatalom rendszerint idegen zsoldos katonaságra támaszkodott, melynek támaszpontja viszont a város fölötti hatalom biztosítására épült kastély vagy citadella volt. A nép közreműködése a kormányzásban és általában részvétele a politikai életben megszűnt, és a községek által megindított politikai fejlődés és nevelés folyamata évszázadokra megszakadt. A signoria intézményének monarchikus irányú fejlődése a hatalom örökletes átruházásával tetőződött be. Ez is rendszerint úgy játszódott le, hogy a megtörtént tényt utólag a nép, vagy a császár tudomásul vette és szentesítette.

A hatalom központosítása és korlátlansága mellett a signoriának legfőbb jellemvonása, hogy még abban az esetben is, mikor egyik pártnak a másik fölött aratott győzelméből született meg, a pártot, mint tényezőt, a kormányzásból kizárja. Az érdeke azt parancsolja és ehhez megvan a képessége is, hogy miként a pártokkal, úgy a különböző társadalmi osztályokkal szemben is pártatlan magatartást tanúsítson. A signoriás uralom a nemesiséggel szemben a legbizalmatlanabb és ezt nyomja el leginkább; ezzel szemben a signoriák alatt a jómódú polgárság a nagyobb biztonság és nyugalom előnyeit élvezi. A polgárság alsó rétege, amely egyáltalán nem, vagy csak ritkán vett részt a község kormányzásában, a signoriás kormányzás alatt szintén helyzetének javulását tapasztalja. Ezért ez az alsó osztály biztos támasza a signoriának a hatalomból kizárt felsőbb osztályok elégedetlenségével, mozgolódásaival és összeesküvéseivel szemben.

De a községi kormányzásnak signoriás irányban való alakulása bizonyos előnyöket jelentett a nagyobb városok hatalma alatt álló kisebb városokra és mezővárosokra is. A signoria birtokosa ezeken néha a nagyobb város felett már bírt ha-

talmából kifolyóan uralkodott. Más esetekben a különböző helyeket ő egyesítette uralma alatt, vagy a különböző helyek polgársga egymástól függetlenül ismerte el urának; ez volt az eset különösen a nagyobb signoriákban. Néha előfordult az az eset is, hogy ugyanannak a városnak több ura volt, akik kondominiumot gyakoroltak; előfordult az az eset is, hogy egyik eladta signoriáját a másiknak. Történelmileg az a jelenség, hogy egyik vagy másik városban létrejön a signoria, és más városok ezzel a várossal ugyanannak az úrnak a hatalma alatt egyesülnek, alá nem becsülhető jelentőségű. A folyamatnak második része révén a különböző városokhoz való tartozás bizonyos mértékig kiegyenlítődik ugyanannak a közös úrnak az uralma alatt. A signoria így az egy személy által közösen igazgatott községek egyesülésévé alakul át. Az egyszerű személyi kapcsolat idővel szorosabb összetartozássá fejlődik; a különálló helyi önkormányzatok helyét hasonló intézmények és közös hatóságok foglalják el, melyeken keresztül a hatalom birtokosa akaratát érvényesíti és közigazgatási természetű munkáját ellátja. A régi választott hatóságok fölött, vagy ezek helyett egységes és központosított hivatalnoki rendszer alakul. A signoria így az első lépést jelenti, mind területi kiterjedését, mind kormányzatának rendszerét tekintve, a modern állam irányában. A községi állam helyét, melynél a város és az állam fogalma fedik egymást, a regionális állam foglalja el, amelynek kormánya egy nagyobb városban székel ugyan, de a város kormányával már nem azonos, hanem kiterjed az egész signoria területére.

62. §. A zsoldos csapatok. — A signoriák megalakulása összeesik a zsoldos katonaság térfoglalásával és egy új katonatípus kialakulásával, melyet az olaszok *compagnie di ventura* névvel illetnek. Magyarul ez körülbelül a kalandor csapatok fogalmának felel meg.

Fennállásuk első időszakában a községek védekező vagy

térpadó jellegű katonai vállalkozásait saját polgárai fegyverbe szólításával oldották meg. A behívott polgárok rendszerint városnegyedek szerinti egységeket alkottak és a városi hatóságok vezetése alatt állottak. Ez a katonai szolgálat ingyenes volt és a behívottak maguk gondoskodtak fegyverzetükről és ellátásukról. A katonaság nehéz fegyverzetű páncélos lovasokból és könnyebb felszerelésű gyalogosokból állott. A többséget természetesen a gyalogosok alkották, mert a nehéz lovas felszerelése sokba került és hadi mestersége több gyakorlatot is igényelt. Így a katonáskodásnak ez a formája inkább a hűbéresekre maradt, akik csak részben és bizonyos mértékig állottak az egyes városok fennhatósága alatt. A polgárok, akik rendszerint valamely mesterséget folytattak és keresetükből éltek, erősen károsodtak, valahányszor zászlók alá szolgáltatták őket. E mellett az ilyen elégtelenül begyakorolt és nem is tökéletesen felszerelt közégi katonaság nem volt alkalmas hosszú és nehéz háborúkra. Különösen akkor vált ez érezhetővé, mikor a lovas katonaság kiképzése és felszerelése annyira tökéletesedett, hogy a közönséges gyalogság vele szemben nem tudott eredményes ellenállást kifejteni.

Ezek a körülmények nemsokára magukkal hozták, hogy a községek hivatásos, vagyis zsoldos katonák felfogadásához folyamodtak, és az ilyen zsoldos szolgálatra, részint a nyereszkesedés, de részint a kalándvágy által is hajtva, maguk a hűbéres urak is vállalkoztak. A községek először, amint a pillanatnyi szükség kívánta, esetlegesen fogadtak fel embereket, vagy meghatározott időre szerződtek kisebb csapatokat. Később szokássá vált, hogy az idegenből választott podesta kisebb csapatot hozott magával, vagy pedig a községek idegenből szerződtek katonaságuk vezetésére egy olyan kapitányt, aki zsoldos hadseregének magvát már magával hozta. Lassanként, amint a polgárok majdnem teljesen leszoktak a katonai szolgálatról, a zsoldosok mind nagyobb csapatokat alkottak, olyan

állandó vezérek alatt, akiket a városok egész fegyveres kíséretükkel együtt fogadtak szolgálatukba. Ez a szolgálat volt a *condotta*; innét származott a közkeletű és egész Európában ismeretessé vált név, a *condottiero*. Ezek a nagy katonai alakulások, melyek egész Olaszország egyik vidékéről a másikra, sőt Európának egyik országából a másikba vetődtek, voltak a kalandor csapatok, a *compagnie di ventura*. Ezek a zsákmányra éhes, sokszor rosszul és késedelmesen fizetett csapatok jórészt a társadalom kitaszítottjaiból verődtek össze, akiket semmiféle erkölcsi kötelék nem fűzött azokhoz az országokhoz, melyeken átvonultak. Nem volt csoda, ha valóságos csapásai lettek a meglátogatott vidékeknek: útjukat fosztogatás, nők megbecselenítése, öldöklés és mindenféle más súlyos kihágások jelezték. Az olyan nagy és erős államok, mint Franciaország, a zsoldos csapatokat vagy megfélemték, vagy feloszlatták, de a nagyobb, kisebb és egészen kicsiny, egymással örökös harcban álló államok sokaságára oszlott Olaszországban ők kerekedtek felül és úgyszólván területtől független, kóbor és pusztító államokká alakultak, melyekkel a községeknek és a signoriáknak egyaránt számolniok kellett.

Fokozta ezeknek a zsoldos csapatoknak kártékony voltát még az a körülmény is, hogy kezdetben és később is, jó időn keresztül, leginkább idegenekből verődtek össze és idegen csapatvezérek parancsnoksága alatt állottak. A vecsernye-háborúban katalán zsoldosok állottak Frigyes király szolgálatában, akik a caltabellottai béke után, amely kenyerüktől fosztotta meg őket, az *almogaverek csapat*a arab elnevezés alatt önálló katonai vállalkozássá alakultak át és keletre tették át működésük színterét. Nagyrészt Olaszországban maradtak ellenben a VII. Henrik, Bajor Lajos és János cseh király kíséretében lejött német zsoldosok, akik eleinte még viszonylag kevésbé jelentős csoportokban az egyes olasz signoriáknál, a Viscontiaknál, Scaligereknél, Ugucconenál, Castrucciónál vállaltak szolgálatot. Azután kisebb-

nagyobb csapatokká alakultak s összetételükben és függetlenségükben megerősödtek. Vezérek sorában szerepelt két Visconti is, Marco és Lodrisio. Ezek a csapatok később zászlójukról vagy jelvényükről nevezték el magukat és ezeken a neveken váltak általánosan ismertekké. Így alakult meg például a *Compagnia della Colomba* vagy a galamb csapata, amely 1335 körül Toszkánában portyázott és az egész tartományt elpusztította. Ennél jelentősen nagyobb volt a *Compagnia di San Giorgio* vagy Szent György csapata, amelynek Lodrisio volt a vezére (60. §.). 1340 után ezeken kívül egész sereg külföldi csapatvezér is jelent meg Olaszországban, akik meglehetősen nagy zsoldos csapatoknak állottak az élén. Ezek között volt a német Urslingen Werner herceg, akinek páncélján aranybetűs felírás volt olvasható: «Isten és a könyörületesség ellensége». Az ő parancsnoksága alatt állott az úgynevezett *nagy csapat*. Ismert csapatvezér volt még Montréal, a provençe-i eredetű volt templomos lovag, akit frà Moriale néven ismertek, Landau, vagy olaszosan Lando gróf, Anichino Bongarden vagy Baumgarten és végezetül a krónikákban Giovanni Acuto néven szereplő, teljesen elolaszosodott angol John Hawkwood, aki a többiekénél valamivel magasabb erkölcsi színvonalat képviselt.

63. §. A községi kultúra tetőpontja. — A községi korszak olasz kultúrája akkor érkezett el virágzásának legmagasabb fokára, mikor a község, mint politikai intézmény Olaszország legnagyobb részében már túl volt szerepének tetőpontján. Ebben a vonatkozásban az utóhatás közismert történelmi jelenségével állunk szemben, amelynek lényege az, hogy a gazdasági és politikai tevékenységnek bizonyos időre van szüksége, míg gyümölcsei kulturális téren is megérlelődnek. Néha ugyanennek a jelenségnek az ellenkezője is előfordulhat. Ki kell azonban emelni, hogy ennek a korszaknak olasz kultúrája Firenzében és Toszkánában emelkedett a legmagasabb fokra,

ahol a község is megtartotta lüktető életét. Ez a két körülmény jogosulttá teszi, ha ezt a kultúrát a községi kultúra elnevezésével illetjük.

A XIII. század derekától a XIV. század derekáig az olaszországi latin nyelvű irodalom egyrészt bőséges termelésével, de másrészt azzal tűnik ki, hogy teljesen hozzácsúszul a nemzeti élet egyéb megnyilvánulásaihoz. Teológiai és filozófiai irodalom terén egészen eddig a századig Olaszország elmaradt Franciaország mögött. Ekkor, a XIII. század közepe táján Olaszország is előtérbe nyomul. Különösen két személy emelkedik a szellemi termelésnek ebben az ágában igen nagy magaslatra, a dominikánus Aquinói Tamás (1225 vagy 1226—1274) és a ferencrend Bagnoreai Bonaventura (1221—1274), aki a rend generálisa lett és bíborosi méltóságra emelkedett. Aquinói Tamás egész sor nagyobb irodalmi munkának és kisebb iratnak volt a szerzője, melyek közül a *Summa contra Gentiles*, de különösen a *Summa Theologiae* nyelvének és okfejtésének világossága révén rövidesen a klasszikus írások sorába emelkedett. A *tomizmus*, amely lényegében keresztény tartalommal megtöltött aristotelizmus, némi augustinianus és keresztény platonisztikus elemmel, ettől fogva egyike lett a keresztény gondolkodás uralkodó irányzatainak, napjainkban pedig a római egyház hivatalos teológiája lett belőle. Bonaventura, akinek legterjedelmesebb munkája a Petrus Lombardus *Libri Sententiarum* című művéhez írott kommentárja, ebben Aquinói Tamás keresztény racionalizmusával szemben hű marad az augustinianizmushoz és platonizmushoz, a belülről fakadó miszticizmus némi árnyalatával. Egyéb írásainak sorozatában a viktoriánusok és Tomásus Gallus (47. §.) miszticizmusát követi és azokat a fokozatokat jelzi, melyeken az emberi lélek Istenhez emelkedhetik. *Septem gradus contemplationis* és *Itinerarium mentis ad Deum*.

Ezen kívül mindketten művelték az ó- és újszövetségi bibliamagyarázatot és szentírásmagyarázaton alapuló egyházi

beszédeket is írtak. A szentírásmagyarázók sorában meg kell még említeni Gregorio da Rimini (megh. 1358) ágostonrendi generalist, a nagyszámú hitszónokok közül pedig Ugo da Prato (megh. 1322) és Bartolomeo di San Concordio (megh. 1347) dominikánusokat. Aquinói Tamástól a tisztán egyházi tartalmú műveken kívül *De regimine principum* címmel egy klasszikus tanulmány is maradt ránk, mely a középkori keresztény politika elméletét foglalja magában. Ennek második része Luccai Ptolemaeusztól való. Ugyanezen cím alatt írt könyvet a fejedelmek neveléséről az ágostonrendi Egilio Romano (megh. 1316).

Az egyházjog terén a pápai dekrétumoknak IX. Gergely rendeletére összeállított új gyűjteménye (48. §.) egész sor kommentár megjelenését vonta maga után. Ugyanez történt később a XXII. János (59. §.) gyűjteményének megjelenése után is. Az egyházjog e magyarázói közül különösen nagy hírre emelkedett Giovanni di Andrea del Mugello (megh. 1348) bolognai jogtanár és Petrarca barátja. A jog terén az egyházi irányzatú tudomány mellett a világi tudományosság a római jog művelése révén érvényesült. Ez a polgári jogtudomány a már kimerült glosszák-ból tovább fejlődött a hagyományos szövegeknek olyan szélesebb magyarázata és szabadabb átdolgozása irányában, amely jobban megfelelt az új társadalmi élet valóságainak. Az új jogtudomány e művelőinek sorában kiemelkednek az ifjabb Francesco Accursio (megh. 1293), Odofredo da Bologna (megh. 1265) és mindeknek felett a már fentebb említett három nagyság: Cino, Bartolo és Baldo. A bolognai Rolandino Passaggeri (megh. 1300) kézikönyvet állított össze a városi jegyzők számára, akik fontos szerepet töltöttek be a községi életben. A világi tudományosságnak Olaszországban erősen művelt másik ága, az orvostudomány, továbbra is gazdag irodalmat mutat fel. A piacenzai Guglielmo Saliceti (megh. 1276) *Summa curationis* címmel klinikai esetek gyűjteményét állította össze; Guglielmo da Brescia (megh. 1330 körül) pápai orvos deduktív skolasztikus módszer-

rel írta meg *Practica* című tankönyvét; a bolognai Guglielmo Varignana (megh. 1350) *Secreta medicinae* címmel különleges orvosi vények gyűjteményét állította össze.

A latin nyelvű irodalomnak legvirágzóbb ága ebben az időben is, sokkalta inkább, mint bármikor azelőtt, a történetírás. A vallásos és egyházi elem természetesen itt is bőven van képviselve. Jacobus de Varagine (Varazze, Savona mellett) genovai érsek (megh. 1298) az egyházi naptár sorrendjében összeállította a szentek legendáit; könyve *Legenda aurea* néven a középkor klasszikussá vált gyűjteményeinek sorába emelkedett. Luccai Ptolemaeus *Historia ecclesiastica* című munkája, amely 1312-ig terjed, noha bőségesen használta fel a már előzőleg közismert anyagot, vagy talán éppen azért, szintén nagy közkedveltségnek örvendett. Az egyházinál hasonlíthatatlanul nagyobb és fontosabb volt a világi történetírás. Továbbra is előtérben állanak az egyes városok krónikái; ilyenek a Parisio da Cerete által 1278-ig vezetett *Annales Veronenses*; a *Memoriale potestatum regiensium* (1154—1290); Jacobus de Varagine 1297-ig vezetett genovai várostörténete, a *Chronicon Genuense*; Galvano Fiamma *Manipulus florum* című könyve, amely a milánói eseményeket tárgyalja 1336-ig; az 1313-ig szóló *Historia de situ, origine et cultoribus Ambrosianae urbis*, melynek Giovanni de Cermenate a szerzője; Andrca Dandolo doge *Chronicon venetum* című munkája, egészen 1339-ig. Ezeknél a krónikáknál fontosabbak, elevenebbek és nemcsak valóságos történelmi munkáknak, hanem művészi alkotásoknak is tekinthetők egyes szerzőknek saját koruk eseményeit tárgyaló művei. Délen három ilyenmű kiváló történelmi munka ismeretes; a *Historia sicula* (1250—1294) melynek a ghibellin Bartolomeo di Neocastro a szerzője; Nicolò di Iamsilla: *Historia de rebus Friderici II. eiusque filiorum* (1210—1258); a guelf Saba Malaspina könyve: *Rerum sicularum libri* (1250—1276). Felső-Olaszországból maradt reánk a minorita Salimbene da Parma *Chronica* című munkája (1168—

1287), amely remekműve az olasz községi történetírásnak és saját korát illetően felülmúlhatatlan a politikai és egyházi társadalom változatos és eleven megrajzolásában. Mellette nagyon fontos és érdekes még Rolandino da Padova krónikája (1180—1260), amely szövegében okmányokat és egykorú költeményeket is közöl. Magas irodalmi színvonalú és emelkedett felfogású történelmi munka a padovai Albertino Mussato jogtudósnak és egyben kiváló költőnek *Historia Augusta* című műve, amely VII. Henrik olaszországi lejövetelének van ajánlva. Mellette meg kell említeni még Ferreto vicenzai városi főjegyző *Historia* (1250—1318) című munkáját. A nagy földrajzi felfedezések, melyekben ebben az időszakban, főleg hittérítői buzgalomtól indítva, az olaszok vezetnek, az irodalomnak egy új fajtát, a messze vidékek és népek ismertetését teremttették meg. Ilyen a ferencrendi Giovanni da Pian del Carpine (Joannes Carpini, megh. 1252) könyve, a *Historia Mongolorum*. A leghíresebb e nemű munka, Marco Polo *Milione* című útleírása eredetileg francia nyelven íródott.

Egyes történelmi elbeszélések latin eposz formájában kerültek a nyilvánosság elé. Giacomo Caetani bíboros versekben írta meg V. Celesztin életét és VIII. Bonifác megválasztását. A költői levél klasszikus formáját újították fel Dante és Giovanni del Virgilio egymáshoz intézett verses költeményeikben. Húsz költői levelet írt a már említett Albertino Mussato. Ő volt a kezdeményezője a klasszikus tragédia újjáélesztésének is, melynek tárgyául azonban saját korának személyiségeit választotta. *Ecerinis* című tragédiája Ezzelino alakját örökíti meg. De a korszak legkiválóbb latin írói ugyanazok, akik a népnyelvben is első helyen állanak: Dante, Petrarca és Boccaccio.

A XIII. század második felétől kezdve a népnyelv, a volgare, irodalma is teljes virágzásnak indult Olaszországban és rohamosan behozta az e téren Franciaország javára mutatkozó időbeli különbséget. Lerázván magáról a tudós nyelv gátlásait,

a népnyelven közvetlen és bőséges kifejezésre talált a kor olasz népének élete. Kezdetben ez az olasz népnyelvű irodalom nagyrészt egyszerű visszatükröződése volt a francia és provenç-i irodalomnak. A trubadur-lírának volt az utánzója különösen a költőknek az úgynevezett szicíliai iskolához tartozó csoportja, amely II. Frigyes személyét vette körül. Ennek az iskolának személy szerint is részese volt Frigyes, Enzo és Petrus de Vineia. Ez az iskola áterjedt Toszkánába is, ahol Guittone d'Arezzo (megh. 1264) és mások keze alatt addig finomodott, mígnem a XIII. század második felében a bolognai Guido Guinzellinek és a firenzei Guido Cavalcantinak, Dante barátjának költészetében a *dolce stil nuovo* egy új szerelmi lírának lett az eszköze, amelyet finom lélektani elemzés, a nő alakjának eszményi felfogása és mindenek felett az érzés nagyobb melegsége és őszintesége jellemez. Ebben a stílusban verselt az ifjú Dante is. Ettől a költészettől eltérően teljesen népi forrásokból fakadt a *laude sacra*, amelynek a franciskánus és flagelláns mozgalom volt a legfőbb előmozdítója, legnagyobb képviselője pedig a már fentebb említett Jacopone da Todi (megh. 1306). Ebből a lírai dicsőítő énekből, amelynek néha párbeszédes volt a formája, született meg Umbriában a dramatizált dicsőítő ének, majd pedig a népi vallásos dráma.

A francia allegorikus és oktató költészet példája ösztönözte Brunetto Latinit, Dante mesterét a *Tesoretto* (Kincsecske) megírására, amely párosan rímelő olasz jambusokban az erkölcs és a bölcsészet szabályait foglalja össze. Ugyanő *Trésor* címmel francia nyelven is írt egy nagyobb munkát, amelynek a cím hasonlósága dacára semmi közössége sincs az előbbivel, amennyiben ez a kor egész tudományosságának összefoglalása; e művét rövid idővel megjelenése után olaszra is lefordították. Általában a kor olasz prózájának jó része oktató és erkölcsi tartalmú. A francia prózai irodalomnak más termékei is elterjedtek és szintén követőkre találtak Olaszországban; így

a hajdankor, vagy a kerek asztal breton eredetű hőseiről, a legendás Artus királyról, Tristánról és Lancelotról szóló elbeszélések s a részben francia románokból és *fabliauxból* merített elbeszélés-gyűjtemények. Ezek közül való a híres *Novellino*.

A XIII. század végétől kezdve Olaszország rohamos lép-
tekkel haladt előre a kultúra terén és elfoglalva Franciaország
helyét, élére lendült a középkori világnak. A XIV. század olasz
kultúrája, habár jórészen még középkori, mind tartalmát, mind
alkotóinak személyét illetően kifejezetten világi jellegű; azt
lehet mondani, hogy az antik világ bukása óta ez az első nagy,
világi jellegű kultúra. Részint ebből a szempontból, részint a
klasszikus műveltség újjáéledésénél fogva, amelyben Petrarca-
nak volt nagy része, az olasz *trecentót** a reneszánsz előfutárának
lehet tekinteni.

Firenze történetével és VII. Henrik olaszországi útjával kap-
csolatban Dante Alighieri (1265—1321) nagy neve már előfordult.
Ő, aki a *Vita nuova* és a *Canzoniere* megírásával a dolce stil
nuovo első poétája lett, a *Divina Commedia* megírásával a közép-
kor politikai, vallási és művészi világának leghatalmasabb
összefogását és egyúttal kora Olaszországának változatos és
megkapó képét nyújtotta. Nagy művét a béke és polgári egyet-
értés utáni vágyakozás, az igazságra irányuló buzgó törekvés
és Olaszország és az emberiség megváltásának prófétai hite
tölti el. Egyetlen csapással a népnyelv irodalmát a klasszikus

* Az olaszok az évszázadokat, különösen mikor kulturális vonat-
kozásokról van szó, a miénktől eltérő módon is szokták jelezni.
Mikor a közhasználat a XIV. vagy tizennegyedik századról beszél,
ezalatt azt a századot érti, amely Krisztus születésétől számítva
tényleg a tizennegyedik, vagyis az 1301 évvel kezdődik. Ezzel szem-
ben az olaszok trecento, quattroceto stb. megjelölést alkalmazzák
arra az évszázadra, amelynek második számjegye 3 vagy 4. E szerint
trecento a XIV. század, quattroceto pedig a XV. század és így
tovább.

irodalom magaslatára és magasan a többi román irodalmak színvonala fölé emelte. Ő volt az első, aki *Convivio* című költeményében a bölcséletet olasz nyelven megszólaltatta, *De vulgari eloquentia* című tanulmányában pedig megkezdte a latinból keletkezett román nyelvek, elsősorban az olasz nyelv tudományos vizsgálatát. Hatalmas politikai írása, a *De Monarchia*, amely a pápaság egyházi uralmával szemben a mérsékelt ghibellinizmus legfőbb megnyilatkozása, a világi hatalomnak az egyháztól való függetlenségét hangoztatja. Francesco Petrarca (1304—1374), aki Arezzóban firenzei atyától született, a *Canzoniere* bájos költeményeiben a provencai szerelmi költészetet és a dolce stil nuovo örökségét egyesítette és ezt saját személyiségén keresztül átformálva, a lélektani kutatás finomságával tárta fel legbensőbb érzéseit. Mind ebben, mind más munkáiban a középkori és a feltörő modern lélek közötti ellentétet juttatta kifejezésre. Latin munkáival hatásosan mozdította elő a klasszikus művelődést és ezt olyan történelmi és esztetikai beállítással világította meg, amely már nem középkorinak, hanem modernnek tekintendő. A nagy triász harmadik tagja, a szintén gazdag klasszikus műveltségű Giovanni Boccaccio (1313-1375), a francia *Fabliaux* anyagát vette alapul, de ezt teljesen magáévá téve és minden tekintetben eredeti művészi ösztönösséggel átformálva, a napi élet valóságainak megfigyelésén alapuló világ alakjait keltette életre és megteremtette a klasszicizáló olasz prózának szerkezetileg összetett, de harmonikusan méltóságteljes stílusát.

A három szellemóriás körül, részben az ő hatásuk alatt, a kisebb jelentőségű, legnagyobbbrészt toszkánai krónikások, novellisták és költők egész sorát találjuk, akik részben még a középkori hagyományokat követték, de a nagyokkal együtt ők is hozzájárultak az olasz irodalmi nyelv kialakításához. A dolce stil nuovónak egyik utolsó, de nem érdemtelen képviselője volt a fehér párthoz tartozó Cino da Pistoia (megh. 1337). Az

allegorikus és oktató költészet körébe tartozik egy Durante nevű költőnek *Fiore* című kötete, amely 232 szonettben a világhírű francia *Roman de la Rose* kivonatát nyújtja. Ide sorozandó még a Dino Compagninak tulajdonított *Intelligenza* és az 1327-ben máglyán megégetett híres asztrológusnak, Cecco d'Ascolinak *Acerba* című tankölteménye, mellyel elbizakodottságában Danteval akarta felvenni a versenyt. A realisztikus és gyakran szatirikus jellegű, néha politikai tartalmú víg költészetnek igazán egyénizmatu képviselője volt a sienai Cecco Angiolieri, aki csipkelődő szonetteket váltott Danteval és megénekelte szerelmeit és saját szerencsétlen életét. A politikai költészet figyelemreméltó színvonalat ért el Fazio degli Ubertinél, aki a század közepe táján fejtette ki munkásságának java részét és ghibellin pártállásához képest egy olasz nemzeti monarchia eljövételét óhajtotta. Ő a szerzője a *Dittamondo* című történelmi és földrajzi tárgyú költeménynek is, amely részben Dante számára is mintául szolgált. Egyes költők Olaszországnak Gian Galeazzo alatti egyesítése mellett törtek lándzsát. Ezek között volt a trevisói Francesco di Vanozzo és a sienai Simone Serdini, akit Saviozzo néven is ismertek.

Gazdagon kivirágzott a trecentóban a vallásos próza is, amelynek legkiválóbb terméke a *Fioretti di San Francesco*, a franciskánus legendák bájos gyűjteménye. A dominikánus Domenico Cavalca (megh. 1342) megírta a szentatyák életét és számos aszketikus értekezést, a firenzei Jacopo Passavante (megh. 1357) pedig a *Specchio di vera penitenza* (Az igazi bűnbánat tükre) című hitbuzgalmi munkájával tűnt ki. Sienai Szent Katalintól számos levélen kívül a *Della Divina Provvidenza* (Az isteni gondviselésről) című párbeszédes munka maradt ránk. A novellairadalomban ser Giovanni Fiorentinótól maradt ránk a Boccaccio hatása alatt írott *Pecorone* (Tökfej). A firenzei Franco Sacchetti (megh. 1400 körül) novelláiban nagyon sok kedves anekdótát örökített meg. A történetírás terén kiválik a

fehér párthoz tartozó Dino Compagni krónikája, amely élénk stílusban adja elő Firenze 1300 körüli történetét, míg Giovanni Villani, Firenze másik történetírója, a régi hagyományoknak megfelelően Bábellel kezdi egyetemes történetének elbeszélését, melynek központjában azonban Firenze áll, és különösen az egykorú eseményeket ismerteti igen behatóan. Munkáját halála után testvére, Matteo, majd ennek fia, Filippo folytatta.

Petrarca és Boccaccio a latin irodalmat is műveltek. Az első *Africa* címmel írt egy hexameteres hőskölteményt, melynek Scipio Africanus a hőse és a római nagyságot dicsőíti; az *Egloghe* Vergiliust utánozza; ezeken kívül vannak még erkölcsi és vallásos tartalmú munkái, melyek közül legkiválóbb a *Secretum* vagy *De contemptu mundi*. Ez különösen abból a szempontból érdekes, hogy benne világosan kifejezésre jut a lelki kettéhasadás, amely a benne élő középkori, misztikus embert a saját földi egyéniségének érvényesítésére törekvő modern embertől elválasztja. Tudományos munkáit kiegészíti még rendkívül terjedelmes és nagyon érdekes levelezése. Boccaccio latin nyelven oktató munkákat, több levelet és pásztorkölteményeket írt.

A XIII. század dereka táján behatolt Olaszországba a gót építőművészet, amely ekkor már egy század óta virágzott Franciaországban. Az antik elemek majdnem teljes kikapcsolása mellett benne jut legeredetibb módon kifejezésre a középkor művészi felfogása. Alapvető tulajdonsága a függőleges vonal felé törekvés; innét származik élénksége és magasba törése, valamint a könnyedség uralma a tömörség fölött. Ezek a törekvések a csúcshívnek szerkezeti és díszítő elem gyanánt való alkalmazásában és az ablakok és pillérek sűrű elhelyezésében jutnak kifejezésre. A falaknak ebből folyó kisebb szilárdsága, hogy a boltozat nyomását kibírják, szükségessé teszi külső támasztó pillérek alkalmazását, melyek a csúcshívvel együtt a gót stílus legszembetűnőbb tulajdonságai. A díszítésben a román művészet

által kultivált fantasztikus elemeket a természet utánzása és különösen a növényi motívumok alkalmazása helyettesíti. Ami egyébként Olaszországot illeti, itt a gót stílus jellegzetes tulajdonságai némileg letompultak; a magasba törés mérsékeltebb, a vízszintes vonal és a falak folytonossága uralkodik; szórványosabb a támasztó pillérek, tornyok és oromdíszek alkalmazása. A gót stílus meghonosítói Olaszországban legfőként a ciszterciek és a kolduló szerzetesrendek voltak. E korszak olasz építőművészetének néhány egészen kiváló alkotását Firenzében találjuk; ezek között van a Santa Maria del Fiore, melynek építését Arnolfo di Cambio (megh. 1302) kezdte meg 1296-ban, de az egész XIV. században folytatódott. A mellette álló harangtornyot 1334-ben Giotto kezdte építeni, de az egész főleg Francesco Talenti munkája. Kiváló még a ferencrendiek Santa Croce- és a dominikánusok Santa Maria Novella-temploma. Az olasz gótikának ragyogó emléke még a sienai dóm, a színezésnek pedig remekműve az orvietói dóm homlokzata. Érdekessége ennek a templomnak, hogy belsejének kiképzése még román jellegű.

A gót stílust Olaszországban a polgári építkezésnél is gyakran alkalmazták, különösen a városok székházainál. Kiváló példái Firenzében és Sienában a XIII. század végéről valók. A katonai célokat szolgáló francia mintájú gót építészetre szolgáltatnak példát Dél-Olaszországban II. Frigyes várkastélyai. (Castel del Monte.)

A gót építőművészettel egyidejűleg Franciaországban egy új szobrászati irány is kezdődött, amelyet a románnal szemben nagyobb formaérzék, mélyebb kifejező erő és a kivitelnek nagyobb szabadsága jellemez. Alakjainak ábrázolásánál szembe-tűnő a lehiggadt derű. A román művészethez hasonlóan ez a szobrászat is oktató célzattal legfőként a templomok díszítését szolgálja. Ezt célozzák elsősorban a Szentírásból és a vallásos legendákból vett ábrázolások, a bűnök és erények megszemélyesí-

tései, az évszakok, a mezőgazdasági munkák, a művészetek és a tudományok allegorikus szobrai. Alkalmazásában és tárgyaiban a gótikus korszak olasz szobrászata is ugyanezeket a jelenségeket mutatja. A korszak kezdetén ugyan még Nicolò Pisano, a pisai baptisterium 1260-ból való szószékének alkotója, az antik példák alkalmazásával tűnik ki. Követője, Arnolfo di Cambio már a klasszicizáló törekvést gótikus motívumok alkalmazásával vegyíti. Egészen önálló és hatalmas művész Nicolò fia, Giovanni Pisano (megh. 1320 után), aki atyjának klasszikus és hideg plaszticitásával ellentétben a gótikus hajlékonyság mozgását és az érzés erejét rögzíti. Kiválnak e nemből a pistciai és pisai szószékek és egyes különálló szoboralakok. Andrea de Pontedera, más néven Andrea Pisano (megh. 1348), Giotto harangtornya számára Firenzében nagyon szép domborműveket készített.

Az olasz festészet is, amely véglegesen felszabadult a bizánci hagyományok megkötöttsége alól, 1300 körül hatalmas lendületet vett. A római iskola, Pietro Cavallinival az élén az antik minták tanulmányozását a plasztikusan ható és klasszikusan harmonikus formákkal olvastotta össze. A sienai iskola, melynek Duccio di Boninsegna (megh. 1319) az első nagy képviselője, a vonalak lendületének és a színek dekoratív alkalmazásának a bizánci hagyományokból való átöröklése mellett nagy eredetiségű alkotásokat hozott létre. Duccio után a XIV. század első felében ez az iskola Simone Martini, Pietro és Ambrogio Lorenzetti nevével büszkélkedhetik.

Végezetül a XIII. század végén a firenzei iskolából monumentalitása és képeinek drámai mozgalmassága révén különösen kiemelkedik Cimabue, de még ezt is felülmúlja — miként azt már Dante megállapította (Purg. XI. ének) — Giotto (1267—1337), aki miután Cimabue és Cavallini művészetén kiképezte magát, az egész művészettörténetnek egyik leghatalmasabb alakjává emelkedett. A padovai Madonna dell'Arena kápolnájá-

ban, a firenzei Santa Croceban és az assisi dómban olyan fal-freskókat hagyott ránk, melyeknél a képnek plasztikus eleven-sége méltó kifejezője az erkölcsi tartalom mélységének. Halála után az ő iskolája uralkodott, nemcsak Firenzében, hanem egész Olaszországban, a XIV. század folyamán.

Giotto iskolájának firenzei művelői sorában megemlíthető Taddeo Gaddi, Andrea di Cione, más néven Orcagna és Bernardo Daddi. Az utolsó részben a sienai iskola befolyása alatt állt. Toszkánán kívül nevezetesek Altichiero di Verona, Guariento di Padova és Barnaba és Tommaso da Modena.

64. §. **A Viscontiak és a Visconti-ellenes szövetség.** —

Luchino (1339—1349) is igazságos államfő volt, de keményebb, mint Azzone, és állandó gyanakvással volt eltelve hatalmának megtartásáért. Különösen ilyen érzésket táplált Azzone volt miniszterei és barátai irányában, akik közül Francesco da Pusterla, számos nemessel együtt, akik elégedetlenek voltak Luchino szigorúan pártatlan kormányrendszerével, összeesküvést szőtt ellene. Az összeesküvést felfedezték és Pusterla Avignonba menekült; onnét valamilyen ürüggyel Pisába csalták, ott elfogták, és Milanóban cinkostársaival együtt kivégezték. Ettől fogva Luchino zavartalanul vezette Milano kormányzatát.

Kifelé Luchino a Viscontiak uralmát kiterjesztette Astira és Bobbióra, signoriája alá vonta Paviát, majd később Parmát. Parma birtokáért háborút viselt Obizzo d'Estevel, akit a Gonzagák és a Scaligerek támogattak (1345—1346), de Obizzo mégis kénytelen volt Parmát Luchinónak átengedni. El siker után önként Luchino hatalma alá adták magukat Tortona, Alessandria Alba, Cherasco Piemont és a Lunigiana kisebb területei.

Halála után testvére, János milanói érsek ragadta magához a politikai hatalmat (1349—1354). Bőkezű úr volt, aki támogatta a tudományokat és művészeteket és barátságot tartott fenn Petrarcéval. Kiterjesztette a Viscontiak hatalmát, vagy

legalább befolyását Romagnára, Toszkánára és Liguriára. Bologna urai, a Pepoliak, akiket Romagna grófja, a pápa képviselője szorongatott, 1350-ben kétszázezer forint ellenében az érseket uruknak ismerték el, aki további százezer forint lefizetése árán a pápától megkapta Bologna helytartóságát is. Bologna megszerzésével a Viscontiak támaszpontot nyertek toszkánai tevékenységük számára; tényleg, közvetlenül ezután az érsek összeköttetésbe lépett a ghibellin Tarlatiakkal, akik azelőtt Arezzo urai voltak, és más toszkánai urakkal is. Firenze ezekkel az urakkal szemben Sienával, Arezzóval és Perugiával kötött szövetséget, Pistoíát pedig 1351-ben erőszakkal a hatalma alá kényszerítette. A toszkánai liga azonban sok eredményt nem tudott elérni és 1353-ban békét kötött ghibellin ellenfeleivel. Hasonlóan nem boldogult a liga frà Moriale condottiero hordáival, melyeknek pusztításaitól a nagyobb toszkánai városok, közöttük Firenze is, 1354-ben nagy sarcokkal váltották meg magukat.

Nagyobb közvetlen következmények jelentkeztek az olasz politikában, mikor a Viscontiak hatalmukat Genovára is kiterjesztették. Ez ugyanis Lombardiát is belesodorta Genova és Velence viszálykodásaiba, egyben pedig szoros politikai érdekeltséget teremtett Velence és a szárazföld között.

A genovai nemesség körében állandó villongások voltak a guelfek és ghibellinek között. A guelf párt élén a Fieschi- és Grimaldi-, a ghibellinek élén pedig a Doria- és Spinola-családok állottak. Ezek a belső harcok oda vezettek, hogy az uralomra jutott guelf párt a várost Róbert nápolyi király signoriája alá adta, hogy így támaszt nyerjen a kiüldözött ghibellinek ellenében, akiket a lombardiai ghibellinek támogattak. Ez a polgárháború a város gyarmatbirtokaira és kereskedelmi telepeire is kiterjedt, melyek az egyik vagy másik párt hatalmában voltak. A két párt 1351-ben, részint a király közvetítésére, részint azért, hogy együttes erővel tudja felvenni a küzdelmet Aragonia királya

ellen, kibékült egymással. A király ugyanis 1322—1324-ben hatalmába kerítette Szardíniát, amelyet a pápa neki hűbérül is adott. Ezenfelül katalán alattvalói állandó vetélkedésben és ellenségeskedésben voltak a genovaiakkal. A genovai párt-harcok azonban csakhamar ismét kiújultak s ezúttal 1335-ben a ghibellin párt győzelmére és az Anjouk signoriájának elismerésére vezettek. A következő esztendőben a város békét kötött Aragoniával.

A nemesség e pártharcai elősegítették a néppárt előretörését. 1339 szeptemberében az *apátválasztás* (53. §.) alkalmával a néppárt a nemességhez tartozó Simone Boccanegrát doge címmel a város fejévé kiáltotta ki. A nemesség és néppárt közötti küzdelem során a doge tanácsát gyors egymásutánban majd nemesekből és néppártiakból, majd kizárólag néppártiakból állították össze. Közben kiújultak az ellenségeskedések Velencével is, amely érdekeiben fenyegetve érezte magát, mikor a genovaiak 1346-ban megszerezték Chios szigetét. Velence ekkor Aragonia királyában, illetve a katalán flottában talált szövetségesre. Kezdetben a genovaiak voltak fölényben, de utóbb a Nico'ò Pisani vezérlete alatt álló szövetséges hajóhadak az egyik Grimaldi parancsnoksága alatt álló genovai flottát a szardíniai Alghero előtt teljesen megverték. Erre Genova 1353-ban János milánói érsek signoriája alá helyezte magát.

Ezen a réven Milano is ellenséges viszonyba került Velencével s a háború kiterjedt a szárazföldre, ahol az Esték, Ferrarák és Gonzagák, majd később a Scaligerek is, szövetségre léptek Velencével. Az ellenségeskedések megkezdése idején, 1354 októberében, János érsek elhunyt és unokaöccsei II. Matteo, Bernabo és II. Galeazzo, egy korán elhunyt öccsének fiai, akiket még életében utódaiul ismertetett el, megosztották ugyan országukat, de magát Milanót és Genovát közös uralom alatt tartották. Ebben az időpontban IV. Károly is átjött Olaszországba és a milánói Sant'Ambrogio-ban 1355 januárjában fejére tétette

a királyi koronát. A Visconti-ellenes szövetség kísérletet tett, hogy saját pártjára vonja a császárt, de eredménytelenül; ellenkezőleg, a császár a szokásos díjak lefizetése ellenében a Viscontiaknak adományozta a helytartói tisztelet. Ugyanebben az időben, 1354 novemberében, a genovaiak Portolongo mellett, az Égei-tengeren nagy győzelmet arattak a velenceiek felett. Ekkor a liga a Viscontiakkal fegyverszünetet kötött, amelyet 1355 júniusában a Velence és Milano-Genova között megkötött béke váltott fel. A békeszerződés értelmében az Adria továbbra is elzárva maradt a genovai hajók elől, a Földközi-tenger pedig Porto Pisano és Marseille között a velenceiek elől. A következő esztendőben Genovában belső zavarok törtek ki a Viscontiak hívei és ellenfelei között. Ezekben a harcokban a nemesek és néppártiak vegyesen megoszlottak a két fél között. Simone Boccanegra a néppártiak Visconti-ellenes csoportja élén felülkerekedett és újból dogevá kiáltotta ki magát. Hatalomra jutása után a nemeseket kizárta a hivatalokból. A néppárti kormány utódai alatt is megmaradt, de ekkor a néppárt különböző árnyalatai között törtek ki az ellentétek és pártharcok. 1378-ban, Nicolò di Guarco doge idején, a nemesek ismét megkapták a hivatalok felét.

Velencében a Baiamonte Tiepolo-féle összeesküvés után is, amely az arisztokratikus kormányrendszer megdöntésére irányult, ismétlődtek a belső mozgalmak, amelyek azonban a rendszer megingatása helyett annak megszilárdulására vezettek. Döntő jellegű lépés volt e tekintetben 1335-ben a *tízek tanácsának* (57. §.) állandósulása alkotmányyszerű kormányzati szerv gyanánt. Utolsó próbálkozás volt az arisztokratikus rendszer megdöntésére 1355-ben Marino Falieri doge összeesküvése, aki részben személyes okok által is indítatva, a köznép segítségével akarta volna a dogénak az oligarchia által nagyon megnyirbált személyes hatalmát helyreállítani. Ebben valószínűleg a szárazföld szomszédos signoriáinak példája lebegett előtte. Az össze-

esküvés a tízek tanácsának tudomására jutott és elnyomták, Marino Falierit pedig kivégezték.

Velence azonban, amely Treviso megszerzésével szilárdan megvetette lábát a szárazföldön, dalmáciai birtokainak védelmében kénytelen volt harcra bocsátkozni Nagy Lajos magyar királlyal. Zára 1346-ban felkelt Velence ellen és Lajos király fennhatósága alá adta magát. A magyar hadak azonban későn érkeztek Dalmáciába és a király nem tudta megakadályozni, hogy Velence a várost visszafoglalja. Még rövidebb ideig tartott 1348-ban a közelebb fekvő Isztriában Capodistria felkelése. De a Viscontiakkal kötött 1355. esztendei béke után Velence közvetlen háborúba keveredett a magyar királlyal, aki szövetségben Francesco Carrarával, a háború színterét a trevisói tartományba tette át. Treviso ellenállt ugyan a támadásnak, de a királynak sikerült elfoglalni Mestrét, Velence szárazföldi hídfőjét. Dalmáciában Trau és Spalato lázadt fel a köztársaság ellen. Az 1358. évi békében Velence kénytelen volt lemondani a dalmát városokról.

A Viscontiak és a lombardiai szövetségesek között létrejött fegyverszünet ideje alatt IV. Károly Toszkánába vonult, ahol közeledtére a firenzei liga felbomlott. Siena, Volterra, sőt a Firenze közvetlen szomszédságában fekvő San Miniato is behódolt a császárnak, aki Pisa signoriáját is megszerezte, miután ott a Gambacorta-család kibukott a hatalomból. Még Firenze is hűséget esküdött a császárnak, — amit nem tett meg sem VII. Henrik, sem Bajor Lajos idejében — de megkapta összes intézményeinek megerősítését, és sem a császár, sem a császári helytartó nem tette be lábát a városba; e helyett a császár a priorokat és a nép zászlóhordozóját nevezte ki örökös helytartóknak. Ezzel szemben a város tetemes összeget fizetett a császárnak.

Toszkánából IV. Károly Rómába vonult, ahol 1355 áprilisában császárrá koronáztatta magát. De Rómából visszatérő-

ben a császár még el sem hagyta Toszkánát, mikor az ottani városok fölötti signoriája véget ért. Sienában a kispolgárság került hatalomra és teljesen kiszorította a nemességet. Pisában a kispolgárság és a régi nemesség szerezte meg a hatalmat és továbbra is kizárta belőle a Gambacortákat. A helyzet Pisa és Firenze között is újból kiélesedett. Firenze Pisától független utat akart biztosítani magának a tengerhez és Sienától megszerezte a Toszkána déli tengerpartján fekvő Talamonét. Ezután polgárainak eltiltotta a kereskedést Pisával, mire 1356-ban a két város között kitört a nyílt háború. Firenzének tényleg sikerült üzembe helyezni Talamone kikötőjét. A háború éveken át elhúzódott és tömérdek károcodással járt; a falvakat felégették, a vidéket pedig elpusztították. A hareban álló felek addig nem ismert mértékben alkalmaztak idegen zsoldos csapatokat. A pisaiak Baumgartent és Acutót fogadták zsoldjukba, de a firenzeiek az elsőt pénzzel elhódították tőlük. Végezetül Pisában Giovanni d'Agnello bankár Acuto támogatása mellett 1364-ben államesínnnyel magához ragadta a hatalmat, a néppel dogénak kiáltatta ki magát és megkötötte a békét, amely minden tekintetben Firenzére volt előnyös. Ugyanezen idő alatt a firenzeiek megszilárdították hatalmukat az Arno völgyének, különösen a Casentinónak nemesei és kisebb községei fölött, délnyugati irányban pedig 1361-ben megszerezték Volterrát.

Ezekben az esztendőekben Firenze távol tartotta magát a lombardiai háborútól, amely 1356-ban ismét kiújult. Matteo Visconti 1355 szeptemberében meghalt és az új osztozkodásnál II. Galeazzo kapta a Visconti-birtokok nyugati, Bernatò pedig a keleti részét; ekkor azonban Milanót is felosztották egymás között. A Visconti-ellenes liga váratlanul megerősödött azzal, hogy Giovanni Visconti di Oleggio, akit a Viscontiak helytartójuknak tettek meg Bolognában; a várost magának tartotta meg, s a ligához csatlakozott II. János (1338—1372) monferrati örgróf és maga IV. Károly császár is. Viszonzásul

a Viscontiak a császár orra előtt bezáratták Milano kapuit. A monferrati őrgróf, akit ekkor a császár lombardiai helytartóvá nevezett ki, Pavia segítségével, amely szintén a Viscontiak ellen fordult, elragadta tőlük Astit és a többi piemonti birtokaikat. A Viscontiak csapatai ostrom alá fogták Paviát, de a polgárok egy fiatal ágostonrendi barát, Jacopo Bussolari tüzes beszédei által fellelkesítve, vitézül ellenálltak s egy kirohanás alkalmával szétrombolták az ostromműveket és a megszálló csapatokat megfutamították. A liga Lombardia keleti részeiben is győzelmet aratott és szolgálatába fogadta Lando grófot (62. §.). Ezután a monferrati őrgróf Novarát foglalta el és végezetül 1356 novemberében Genova is függetlenítette magát a Viscontiak signoriája alól. Ugyanakkor azonban a szövetséges sereg — amelyből kivált a monferrati őrgróf, aki nem volt hajlandó Lando grófot parancsnokául elismerni — Milano és Pavia között vereséget szenvedett. A két következő esztendő csatározásaiban inkább a liga győzelmeskedett, de a Viscontiak erejét megtörni egyáltalán nem sikerült és így a Velence közvetítésével 1358 júniusában megkötött milanói béke nagyjából a status quo állította helyre. A békeszerződés Paviáról nem tett említést és így azt II. Galeazzo a következő évben elfoglalta. E miatt a monferrati őrgróffal az ellenségeskedések újból megkezdődtek. Az őrgróf az angol *fehér csapat* félig vad hordáit fogadta zsoldjába és támogatást kapott Genovától is. Bernatò viszont eredménytelenül kísérletezett Bologna visszaszerzésével, amelyet Albornozi bíboros-legátus közvetítésével Oleggio a pápának engedett át. Felső-Itália pusztulásához hozzájárult még az 1361—1362. évi rettenetes pestis is, amely éppen úgy megtizedelte a lakosságot, mint az 1348. évi ragály, amelynek emlékeztétét Boccaccio hagyta ránk a *Decamerone* előszavában.

65. §. Cola di Rienzo és a pápai uralom átmeneti helyreállítása. — Albornoz személyével, húszesztendőss kikapcsolódás

után, ismét megjelent az olasz politika színterén a pápai hatalom, amely a következő három évtized folyamán minden erejével nemcsak arra törekedett, hogy a pápai birtokok fölötti hatalmát megszilárdítsa, hanem befolyását egész Olaszországra is kiterjeszteni igyekezett.

Del Poggetio bíboros (60. §.) távozása szabadjára engedte a pápai állam területén a signoriák és községek rendszerének megerősödését. Romagnában továbbra is fennállottak azok a signoriák, melyek már a XIII. század folyamán keletkeztek; Faenzában a Manfrediek, Forliban az Ordelaiffiak, Ravennában a da Polenták és Riminiben a Malatesták, akik később Pesaróra és Fanóra is kiterjesztették hatalmukat. Urbinóban és Montefeltróban a Montefeltrók uralkodtak, akik Federico gróf idejében, 1320 körül, hatalmukat az anconai őrgrofságban Cagliara és Recanatira, sőt azon túl Spoletóra és Assisira is kiterjesztették. A Markákban megnövekedett Camerino urainak, a Varanócsaládnak hatalma, akik a Montefeltrókkal szemben a pápára támaszkodtak, aki saját területeikre pápai helytartóvá, szélesebb hatáskörben pedig anconai őrgroffokká nevezte ki őket.

Umbriában, amelyet régi nevén még mindig spoletói hercegségnek neveztek, noha már bizonyos idő óta nem voltak hercegei, hanem egyszerű pápai rektorok állottak az élén, még a községi rendszer volt általános. Ennek a vidéknek Perugia volt a legnagyobb városi közülete, a hercegség és Toszkána határán. A kormányt a vagyonos polgárság tartotta kezében, amelynek *raspanti* volt a neve, de természetesen itt sem hiányoztak a szokásos villongások a nemességgel és a kispolgársággal. Maga a város a guelf párthoz tartozott. Firenzéhez aló viszonyáról már fentebb megemlékeztünk. A század dereka körül uralmát köröskörül messze kiterjesztette. Délen Folignóval és Spoletóval folytatott harcokat és Assisit igyekezett hatalma alá hajtani, északon pedig Città di Castello, Cortona és Montepulcino uralmáért Arezzóval és főleg Sienával háborúskodott.

A legnagyobb viszontagságokon ebben az időben Róma községi élete ment keresztül. A nemesek állandó viszálykodásban állottak a néppárttal, de egymás között is megoszlottak a guelfek és ghibellinek között. Az egyik pártnak az Orsiniak, a másiknak a Colonnák állottak az élén. A legkülönbözőbb kormányformák váltakoztak, vagy keveredtek össze egymással. Majd két helyi születésű szenátor, illetve egy kívülről hozott és podestai jelleggel működő szenátor állott a város élén, — akit, vagy akit egyes esetekben a pápa nevezett ki, más esetekben a nép választott — majd pedig a kerületek kapitányai és a népkapitány irányították a kormányzást. A városi viszonyokba természetesen belejátszottak az olasz guelfek és ghibellinek országos küzdelmei s a pápaság és császárság harcai is. Láttuk Bajor Lajos idejében a ghibellin-néppárti uralmat és bukását, utána pedig a szenátori tisztségben Anjou Róbert restaurációját. Ez természetesen az Orsiniakat és Colonnákat nem gátolta abban, hogy továbbra is folytassák pártharcaikat. A város, mely a pápai udvar távolléte folytán elvesztette gazdagságának legbővebb forrását, nagy nyomorúságba süllyedt és lakosainak száma nem haladta meg a harmincezet. Egykorú közlések szerint juhok legelésztek a Szent Péter-templom és a Laterán előtt.

1337-ben Róma népe a signoriát személyileg XII. Benedekre ruházta s a pápát életfogytiglani szenátornak, kapitánynak és a köztársaság védelmezőjének választotta meg. A nép abban reménykedett, hogy ezzel a pápát visszatérésre bírja, de ebben a reménységben csalatkozott. A pápa a város kormányzására a szokott módon két szenátort rendelt ki. De 1339-ben egy népmozgalom a két szenátort megfosztotta hivatalától és Firenze mintájára — mellyel előzetesen beható tanácskozások folytak — tizenhárom céhmestert, egy gonfalonieret és egy népkapitányt állított a város élére. De az új rendszert a pápa semmisnek jelentette ki, és a nép engedelmeskedett a pápai parancsnak. Rövid idővel Róbert király halála előtt, 1343

januárjában, egy újabb zendülés helyreállította a népkormányt és tizenhárom *buoni uomini* — szószerint «jó emberek» — nevű előljáróra ruházta a város kormányzatát. Ezúttal VI. Kelemen, akit a város biztosított főhatalmának elismeréséről, jóváhagyta a történt változást.

A követségben, amely ez alkalommal a pápánál tisztelgett, résztvett és a pápa jóindulatát megnyerte egy Cola di Rienzo nevű köznépi származású egyén, egy korcsmáros fia, aki a városi jegyzői pályára készült s akit a pápa ekkor a város pénzügyi igazgatásának, vagy kamarájának jegyzőjévé nevezett ki. Cola di Rienzo jó eszű és némi klasszikus műveltséggel rendelkező ember volt, akit a régi Rómára és a császárságra való visszaemlékezései lelkesedéssel töltöttek el. Szabad és hatalmas népkormányról ábrándozott és lelkesedését bizonyos mértékig át tudta vinni a népre is. A nemeseket, akik egy testvérét megölték, gyűlölte. Avignonból való visszatérése után tekintélye megnövekedett, amihez új hivatala is hozzájárult. Terveinek megvalósítására összeesküvést szervezett, melynek résztvevői főleg a tehetősebb polgárság köréből kerültek ki. 1347. május 20-án, pünkösd napján népparlamentet hívott össze a Capitoliumra, amely kimondta az új, demokratikus kormány megalakítását s a Colonnákat és a többi bárót kiűldözte a városból. A pápa római egyházi vikáriusa helyeselte a változást, Cola di Rienzo pedig egy újabb népgyűlésen a «mi urunk Jézus Krisztus kegyelméből» felvette a római köztársaság tribunjának címét. Ez a kormány, amelyben klasszikus, népies és teokratikus elemek keveredtek össze egymással, lett volna a kezdete a világ, de elsősorban Olaszország megújulásának. Cola ebben az értelemben üzeneteket küldött a pápának, királyoknak, fejedelmeknek és városoknak, és az olaszországi városokat külön felszólította, hogy kössenek szent szövetséget Rómával. Ez a felhívás különösen Firenzében, Sienában és Perugiában talált visszhangra, ahonnet támogatást is akartak nyújtani Colának. Később Cola,

mint a római nép képviselője, már maga elé idézte a pápát és, a császárt. Elképzelései, melyek a kor bizonytalan vágyódásainak adtak kifejezést, egyesekben, közöttük Petrarcában is, nagy lelkesedést keltettek, de a megvalósításnak legtávolabbi lehetőségét is nélkülözték.

A római nemesek először behódoltak az új kormánynak, de nem sokkal utóbb campagnai birtokaikon már fegyverrel fordultak ellene. A Róma falai alatt 1347 novemberében megvívott ütközetben Cola győzedelmeskedett a bárók serege felett s a harcban Stefano Colonna is elesett. De Cola, a helyett, hogy győzelmét kihasználta és a Campagnába visszavonuló ellenséget üldözte volna, szabadságolta seregét. A városban, amely így szinte elzárva maradt a külvilágtól, az ínség ütötte fel a fejét, Cola pedig, akinek a kormányzáshoz pénzre volt szüksége, a népet nehéz fogyasztási illetékekkel és hadi adókkal terhelte meg. A pápai legátus, Bertrand de Deux bíboros, a nemesekkel egyezett meg s Colát azzal fenyegette meg, hogy kiátkozza és eretnenség címén perbe fogatja. Cola alávetette magát a pápai hatalomnak és a császári hatáskörben tett összes intézkedéseit visszavonta. A pápa szintén elítélő bullát intézett Rómába; azonban még mielőtt ez megérkezett volna, a nemesi párthoz tartozó összeesküvők egy kisebbszerű zavargást támasztottak, mellyel szemben Cola, akit a nép csak gyengén támogatott, elvesztette bátorságát és 1347 decemberében letevé tisztségét, az Angyalvárba zárkózott. Később elmenekült a városból és egy ideig az Abruzzókban spirituális remeték társaságában tartózkodott, akiknél tápot talált újabb messiási álmok szövögetéséhez. Végezetül IV. Károly császárhoz menekült, aki azonban fogolyként Avignonba küldte a pápához. Rómában Bertrand pápai legátus visszaállította a régi rendet és két szenátort nevezett ki a város élére. Hogy a pártokat lecsendesítse és életet vigyen a halott városba, a pápa 1350-ben jubileumot hirdetett és elrendelte, hogy a jövőben ne minden

századik, hanem ötvenedik esztendő legyen jubileumi év. Az esztendőleteltével azonban a belső egyenetlenségek és kormányváltozások, szóval az anarchia jelenségei újból megkezdődtek.

Az új pápa, VI. Ince (1352—1362), látván, hogy ezek az állapotok az egyházi államot teljes szétbomlással fenyegetik, Egidio Albornoz bibórost, aki mint spanyol grand, mielőtt az egyházi pályára lépett volna, résztvett a mórok elleni harcokban s akit tehetséges kormányférfiúnak ismertek, teljhatalommal felruházva küldte Rómába a rend helyreállítására. Albornoz 1353 augusztusában megérkezett Olaszországba és mindenekelőtt Latium északi részébe ment, hogy a Vico-családot, amely ott valósággal fejedelmi hatalmat gyakorolt, engedelmességre kényszerítse. Ennek a családnak tagjait arról a tisztségről, amelyet mint Róma prefektusai, habár nagyrészt csak névlegesen, de mindenesetre több nemzedéken át betöltöttek, a köztudatban *Prefetti di Vico* néven ismerték. A hivatali tisztségből így a családnév kiegészítő része lett. Albornoz Rómában az új népkormány fejével, Francesco Baroncelli tribunnal egyezett meg és az ő segítségével a Vico-családot tényleg hódolatra kényszerítette. Albornoz kíséretében volt Cola di Rienzo is, akinek a pápa időközben megbocsátott, és mikor a rómaiak azzal a kéréssel fordultak hozzája, hogy Colát tegye meg újból a város fejévé, szenátorrá nevezte ki őt. Ennek a tisztségnek birtokában 1354 augusztusában Cola ismét visszatért Rómába. Pénzre lévén szüksége fra Moriale (62. §.) bandájához fordult kölcsönért, amely rablásokból nagy vagyonokat harácsolt össze. Mikor fra Moriale Rómába jött, hogy a kölcsön adott tőkéket visszakapja, Cola elfogatta, kivégeztette, vagyonát pedig elkoboztatta. Ez az eljárás az árulás vádját keltette Cola ellen. Az így szerzett összeg azonban annál kevésbbé bizonyult elegendőnek, mert a Colonnákkal való háborúskodás újra megkezdődött és Cola ismét fogyasztási adók kivetéséhez és a lakosság másfajta megterheléséhez folyamodott. Ezek az intézkedések, más önkényes és zsarnoki

cselekedetekkel egyetemben, elidegenítették tőle Róma népét, amely a fogyasztási adókért halált kiáltott a fejére. Cola ismét elvesztette a bátorságát és álöltözetben el akart menekülni a Capitoliumról, de felismerték, és a tömeg 1354 októberében meggyilkolta. Helyébe Alborno új szenátort nevezett ki.

Alborno ekkor azt tervezte, hogy Romagna és a Markák kényurai, elsősorban a Malatesták ellen fordul. E végből erősít az ottani kisebb urakkal, más fegyveresekkel és a IV. Károly által átengedett német zsoldosokkal szaporította. A Malatesták kénytelenek voltak vele egyességre lépni, amely azonban alapjában véve rájuk nézve nem is volt kedvezőtlennek mondható, amennyiben évi adó fizetése ellenében megmaradhattak Rimini, Pesaro és Fano birtokában és csak későbbi hódításukat tartoztak visszaadni. Miután Alborno a Markákban még más területeket is behódoltatott a pápa hűségére, e területek élére tulajdon unokaöccsét nevezte ki pápai rektornak. Ezek után fő ellenségnek Francesco Ordelaffi maradt, aki Forlino birtokán kívül Forlino, Cesena, Castrocaro és Imola fölött uralkodott. Ordelaffi esztendőkön keresztül ellenállt, míg Manfredi, Faenza ura, Bognacavallo kivételével mindent átengedett. Bognacavallót pápai hűbér gyanánt megtartotta. Alborno, akit egy időre visszahívtak Provence-ba, Olaszországba való újólagozott visszatérése után, 1359-ben Ordelaffit is engedelmeségre kényszerítette és csak időlegesen hagyta meg Forlino és Castrocaro birtokában. A Montefeltro-családot Alborno szintén pápai helytartói minőségben csak Urbino és Cagli birtokára szorította. Hogy Bolognát Alborno miként szerezte vissza a pápai székhöz, arról már fentebb említés tétetett. Utolsónak a bíboros Perugia ellen fordult, elvette tőle Assis, Gualdó és más területeket és behódolásra kényszerítette.

A pápai uralom helyreállításánál Alborno nagy általánosságban mindenütt azonos elvek szerint járt el. Törekvése arra irányult, hogy a helyi signoriák hatalmát a lehetőség szerint

szűk korlátok közé szorítsa, a városokat pedig, amennyire csak lehetséges, közvetlenül a Szentszék uralmának rendelje alá. Ennek az uralomnak helyi biztosítására a városok fölött uralkodó erősségekbe pápai kormányzókat küldött ki, s ahol hiányzott, ő maga építettett erősségeket. Az új rend betetőzéséként egész sor jó új törvényt bocsátott ki és hatályon kívül helyezte a velük ellentétes helyi szabályrendeleteket. Ez a törvénygyűjtemény *Constitutiones Aegidianae* néven vált általánosan ismertessé és egészen a XIX. század végéig maradt érvényben.

Az a hely, ahol a bíboros befolyását legkevésbé tudta érvényre juttatni, Róma volt. Itt Cola végleges bukása után mindinkább az alsó néposztály nyomult előtérbe, a régi nemesség pedig a város kormányzásából teljesen kiszorult. Hozzájárult ehhez a háború is, amelyet a bíboros a vidéken a nemesség ellen folytatott. A pápa ekkor azt a gyakorlatot kezdte követni, hogy a város élére hat hónaponként mindig új, idegenből hozott szenátort nevezett ki, akinek nagyjából ugyanaz volt a szerepe, mint a XIII. század podestáinak. E szenátor mellé a nép 1358-tól kezdve a *közlársaság reformátorai* néven héttagú bizottságot választott, amely a firenzei priorokhoz hasonlóan látta el a kormányzás tényleges munkáját. A városi hivatalokban ekkoriban majdnem kizárólag az alsóbb nemesség tagjait és a közembereket találjuk. Fegyveres erő gyanánt íjakkal felszerelt polgárkatonaság alakult, amely kerületenként volt megszervezve és két *banderese* vagy zászlósúr parancsnoksága alatt állott. Ennek a fegyveres erőnek fő rendeltetése volt a közbiztonság fenntartása, a bírói ítéletek végrehajtása és a bárók hatalmának megfékezése. Ezek azonban Latiumban továbbra is ellenálltak. Róma városa, hasonlóan a többi nagyobb városokhoz, évszázadokon keresztül arra törekedett, hogy környékét, vagyis a Campagnát hatalma alá hajtja; ez azonban sohasem sikerült teljesen. A bárókon és a pápai hatalmon kívül ellenálltak még egyes városok is, így északon különösen Viterbo, délen pedig Velletri. Az utóbbival

Róma több éven át háborúskodott, míg végre Albornoz közbejöttével megkötötték a békét. Egyébként Albornoz elfogadta a római község új, demokratikus alkotmányát.

66. §. A pápák, a Viscontiak és Firenze. A pápák visszatérése Rómába és a nagy egyházszakadás. — Bologna visszaszerzése a pápai politikát közvetlen érintkezésbe hozta a Viscontiakkal. Bernabò Visconti ellen, aki nagyon kihívóan viselkedett a kúriával szemben és nem törődve az egyházi kiváltóságokkal, adókat vetett ki a papságra, Albornoz 1362-ben szövetséget hozott létre, amelynek tagjai voltak Nicolò ferrarai ögróf, Feltrino da Gonzaga, Reggio ura, Francesco da Carrara, Padova ura és Cansignore Scaligero, Verona ura. Szokás szerint a szövetségesek voltak katonai túlsúlyban, annál is inkább, mert Galeazzót nyugat felől a monferrati ögróf szorongatta és győzedelmeskedve nyomult be a milánói területre. De ez a katonai túlsúly nem tudta a Viscontiak hatalmának szilárd szerkezetét megdönteni, s az 1364-ben a francia király, a császár és a magyar király közvetítésével megkötött béke Bernabónak csak annyi áldozatába került, hogy igen nagy pénzbeli kártalanítás — félmillió forint — ellenében véglegesen lemondott Bolognáról, míg Galeazzo megtartotta Paviát, Albát és Novarát, a monferrati ögróf pedig Astit.

Mikor így Olaszország békéje helyreállt és a pápai állam újjászervezése nagyjából befejeződött, VI. Ince utóda, V. Orbán (1362—1370) elhatározta, hogy a pápai széket visszahelyezi Rómába. Ennek a lépésnek megtételét sürgette egész Olaszország. Az olaszok közóhajának ékesen szóló tolmácsa volt Francesco Petrarca, aki elébe tárta a pápának, hogy majdan számot kell adni cselekedeteiről, ha Krisztus megkérdezi tőle, hogy miért helyezte Avignont fölébe Rómának, és ha Péter arra emlékezteti, hogy ő visszatért Rómába, noha tudta, hogy ott meg kell halnia. Célzás volt ez a *«Quo vadis?»* ismeretes legendájára. 1367 májusá-

ban V. Orbán Genovába és onnét tengeri úton az egyházi államba érkezett, ahol Viterbóban állapodott meg. Itt Alborno az egész egyházi állam hódolatát mutathatta be neki. A bíboros nem sokkal utóbb, 1367 augusztusában a pápai hatalom nagy kárára elhalálozott. Mindazonáltal a pápa októberben Róma népének, sőt egész Olaszországnak nagy lelkesedésétől kísérve bevonult az örök városba. A nagy és jótékony hatás azonban, amelyet Petrarca és oly sokan kívüle is a félsziget számára vártak, nem következett be. V. Orbán megszüntette a hetek tanácsát és a zászlós urak intézményét — bár a polgárkatonaság megmaradt — és az idegenből való szenátor mellé egy három tagú szűkebb tanácsadó testületet rendelt, amely *Conservatori della Camera urbana*, vagyis a városi kamara őrzői nevet viselt. Nevüket a római Capitoliumon a *Palazzo dei Conservatori* máig is őrzi. Nagy általánosságban ezek ugyanazt a feladatkört töltötték be, mint a hetek tanácsa, és hasonlóan az *igazságszolgáltatás végrehajtói* is nagyjából megfeleltek a fegyveres erő két banderese nevű parancsnokának. A tanácsosok között továbbra is hely illette meg a kerületek tizenhárom főnökét és a céhek konzuljait. Észak-Olaszországban azonban újra kezdődött a háború és 1367 augusztusában V. Orbán a Viscontiak ellen újabb ligát szervezett, amely főleg tagjainak számánál fogva rettenetesnek tetszett. Részesei voltak a ligának a pápa, a császár, a Savoyaiak, az Esték, a Gonzagák, a Carrarák és Lajos magyar király. A Viscontiak a Scaligerekkel kötöttek szövetséget és Giovanni Acuto angol csapatát fogadták zsoldjukba.

A háborúban, amely 1368-ban kezdődött meg, résztvett IV. Károly császár is, aki nagy hadsereggel jött át Olaszországba, míg a pápa újból kiátkozta a Viscontiakat és fegyverre szólította ellenük az egész kereszténységet. A császár, miközben Róma felé vonult, újból beavatkozott Közép-Olaszország ügyeibe, a nélkül azonban, hogy maradandóbb eredményt ért volna el, mint a megelőző alkalommal. Minthogy Pisában ekkor járt le Giovanni

d'Agnello doge hivataloskodásának ideje, Károly császári helytartót nevezett ki a helyére, de tényleg a vagyonos polgárság vette a kezébe újból a kormány gyeplőit. Siena, amelynek élére Károly szintén helytartót nevezett ki, Rómából való visszatérése alkalmával felkelt ellene, és a császárnak örülni kellett, hogy a sienaiak 1369 januárjában bántódás nélkül útjára bocsátották. A Pisa fölötti uralmat a császár Piero Gambacortának adományozta; Luccát, amelyet Agnello doge megelőzőleg a császárnak engedett át, Károly nagy pénzbeli szolgáltatás ellenében közvetlenül a birodalom alá rendelt városnak nyilvánította.

Firenze városi kormányában ez idő alatt mind jobban megerősödött a vagyonos polgárság uralma. Ebben nagy részük volt a guelf párt városi kapitányainak, akik főleg a kispolgárság irányában a legkisebb gyanú esetén könyörtelenül emelték a ghibellinizmus vádját, aminek az volt a jelentősége, hogy a vádlottak — vagy miként akkor mondták, az *ammoniti*, vagyis megintettek — többé semmiféle hivatalt nem tölthettek be. A megintés intézményével elkövetett visszaélések pénzszerzés eszközei is lettek. A túlzó guelfizmus ilyenén kihasználásából egy új oligarchia keletkezett, amelynek az Albizzi-család állott az élén. Velük szemben, inkább a kispolgárságra támaszkodva, állott a Ricciek pártja.

A császár a Viscontiak elleni háborúban sem ért el komoly eredményeket és hamarosan fegyverszünetet kötött, amelyet 1369 februárjában általános béke követett. De minthogy Bernaldó politikai és katonai tevékenységét Firenze és a pápa rovására Toszkánára és Umbriára is kiterjesztette, újabb liga jött létre ellene, melynek Firenzén és a pápán kívül a nápolyi király, Pisa, Lucca, Bologna, az Esték, a Gonzagák és a Carrarák voltak a részesei. Bernaldó velük szemben eredményesen tartotta magát, és 1370 novemberében megkötötték az újabb békét. De ez a béke sem volt tartós. Az ellenségeskedések újabb megkezdése alkalmával nyugaton ez 1372 márciusában meghalt

János monferrati örgróf helyett Galeazzóval VI. Amadeus savoyai gróf szállott szembe, akit a császár Lombardia helytartójává nevezett ki.

Ekként Közép- és Dél-Olaszország mellett Észak-Olaszország jelentős része is egyesült a Viscontiak fenyegető hegemoniájával szemben. De ez a nagy koalíció sem tudott tartós sikereket elérni. Egyes helyi jellegű felkelésektől eltekintve a Viscontiak változatlanul kezükben tartották az összes területeik fölötti uralmat. Miután a hatalmuk alatt álló városok önálló politikai élete megszűnt — ami ugyanis megmaradt belőle, nem volt egyéb a nemesség és egyes magánosok személyi villongásainál — a Viscontiak a központosított kormányzás és rendőri ellenőrzés rendszerét vezették be, amely önkényes parancsaival és kegyetlen megtorlásaival engedelmisségben és félelemben tartotta a polgárokat. Hírhedt volt II. Galeazzo idejében a *quadregesima*, amely negyvenegy napi időtartamra tolta ki az államellenes bűnösök kínzásának idejét. Ezekről eltekintve azonban a Viscontiak pártatlanul szolgáltatnak igazságot a különböző társadalmi osztályok között, fenntartották a rendet és a belső békét, előmozdították a gazdasági életet és így elő tudták teremteni katonai erejük és fejedelmi fényűzésük számára a szükséges nagy összegeket. A lakosság elnyomása mindinkább ellentmondás nélküli meghunyászkodás formájában jelentkezett, amely lealacsonyította és megfertőzte a közéletet; ez azonban megfelelt az uralmon levő Viscontiak céljainak. Ami a koalíciót illeti, ebből hiányzott az egyöntetűség és az irányítás egysége; részesei közül csupán Firenze mutatott magasabb politikai és erkölcsi színvonalat. A nápolyi királyság pillanatnyi és inkább névleges csatlakozásától eltekintve, Firenze és a pápaság volt a koalíció két vezető hatalma. De Firenze, amely őszinte köztársasági ellenszenvet érzett a Viscontiak zsarnoki uralmával szemben és nem csupán Toszkánában elfoglalt vezető helyéért, hanem tulajdon függetlenségéért is aggódott, óvatos elővigyáza-

tot tanúsított nemcsak az ellenséges Viscontiakkal, hanem a szövetséges pápai hatalommal szemben is.

V. Orbán pápa, részint a francia bíborosok nyomására, részint más okokból kifolyólag 1370 szeptemberében visszatért Avignonba, ahol decemberben elhalálozott. Helyébe nagy gyorsasággal XI. Gergely (1370—1378) személyében ismét francia származású pápát választottak. Az új pápa kiváltképpen a világi hatalom ügyeivel foglalkozott, amelyet a Rómába való visszatérés elengedhetetlen alapjának tekintett. De nemcsak ő törekedett erre, hanem Olaszországból is állandóan ismétlődtek a visszatérésre szóló felhívások. Ezúttal ennek a kívánságnak az alacsony származású sienai Caterina Benincasa — vagy miként általánosán ismerik, Sienai Szent Katalin (1347—1380) — volt a szószólója, aki szentéletűségének fényével és vallásos emelkedettségével, amely természetfölötti adományok hírével párosult, igen nagy befolyást gyakorolt kortársaira és döntő módon belejátszott korának politikai ügyeibe is.

Az egyház világi hatalmának újabb megerősödését szolgálta, mikor 1371-ben Perugiában a kispolgárság mozgalma megdöntötte a vagyonos polgárság uralmát és a várost a pápa hatalma alá juttatta. Mind az ide kinevezett pápai legátus, aki nagyon szigorú uralmat gyakorolt, mind a bolognai legátus, arra törekedett, hogy a pápai uralmat Firenze, Siena és Arezzo rovására Toszkánára is kiterjessze. Ekkor az egész Toszkána — Firenze, Siena, Arezzo, Lucca és Pisa — továbbá Bernardo Visconti és Johanna nápolyi királynő ligát alkottak az egyháziaknak világi hatalmi törekvései ellen, és egyidejűleg támogatást nyújtottak az egyházi államban jelentkező felkeléseknek. Itt Alborno bíboros üdvös intézkedései nem bizonyultak tartósaknak és a pápai kormányzók zsarnokok módjára viselkedtek, főleg minél több pénzt igyekeztek a lakosságból kisajtolni. A felkelés így csakhamar általánossá vált; egyes helyeken a volt urak visszaszerezték birtokaikat, másutt a városok, elsősorban Peru-

gia és Bologna, helyreállították a községi szabadságot (1375—1376).

XI. Gergely a firenzeiek ellen fordult, akiket a liga és a felkelés értelmi szerzőinek tekintett s akik ezenfelül még az egyházi javakra is rátették a kezüket. Megtorlásul egyházi átok alá helyezte őket, városukra kimondta az interdiktumot és felhívta az egyház minden hívőjét, hogy a firenzeiek vagyonát kobozzák el, őket pedig ejtsék szolgaságba. A háború vezetését a pápa a genfi grófok családjából származó, nagyon rossz hírben álló Róbert bíborosra ruházta, aki bretonokból álló hadseregével, amely vad horda módjára pusztított mindent, 1376-ban a bolognai tartományban kezdte meg hadműveleteit. De a firenzeiek is nagy lendülettel készültek a háborúra. Az Albizziek és Ricciek kibékültek egymással, és a hadviselés ügyeinek intézésére a város egy nyolc tagú rendkívüli bizottságot választott, amelyet a nép *nyolc szentnek* nevezett el.

Közben a pápa másodszor, de ezúttal már véglegesen, visszatért Olaszországba. XI. Gergely pápa 1377 januárjában tartotta meg bevonulását Rómába. A várossal fenntartotta a békés viszonyt, meghagyván neki a köztársasági kormányformát. Prefetto di Vicóval, aki visszanyerte hatalmát, azon az alapon egyezett meg, hogy megerősítette őt birtokai egy részében. Egyességet kötött még Bolognával is, ahova pápai helytartót nevezett ki, de a város intézményeit nem érintette. Cesenát, amely fellázadt a bretonok ellen, Róbert bíboros olyan borzalmas, megbecstelenítésekkel és rablásokkal párosult vérengzéssel verte le, hogy felháborodást és iszonyatot keltett egész Olaszországban. A Viscontiak közül elsőnek Galeazzo kötött békét a pápával; utána Bernaldó is a megegyezés útjára lépett, sőt a pápa megbízásából még a közvetítő szerepét is elvállalta a firenzeiek irányában. Ezek elszántan folytatták a háborút és sikerült nekik Acutót a pápa zsoldjából a maguk oldalára vonni; a háború költségeit legnagyobb részben a papságra hárították

és a papokat arra kényszerítették, hogy semmibe se vegyék az interdiktumot. Sienai Szent Katalin hiába igyekezett közbelépni és a harcban álló feleket hiába hívta fel meleg szavakkal a békére; a firenzeieknek szemükre hányta makacsságukat, a pápát pedig nyíltszívű őszinteséggel kérlette, hogy ne csak világi érdekeivel törődjék. Végezetül a firenzeiek és toszkánai szövetségeseik, miután többi szövetséges társaikat elvesztették, hajlandóknak nyilatkoztak, hogy békekongresszusra üljenek össze Sarzanában. Itt Bernabón és a hadviselő feleken kívül megjelentek Johanna királynő, a velenceiek, a genovaiak és a francia király követei is. A tárgyalások azonban XI. Gergely 1378 márciusában bekövetkezett haláláig nem vezettek eredményre.

A konkláve 1378. április 7-én ült össze Rómában. A megjelent tizenhat bíboros közül csak négyen voltak olaszok. Róma népe, amely attól tartott, hogy a pápai széket ismét áthelyezik, forrongott és zajosan követelte, hogy rómaít, vagy legalább is olaszt válasszanak meg pápának. A bíborosok másnap Bartolomeo Prignano bari érseket választották meg, aki a VI. Orbán nevet vette fel. A megválasztott pápa így olasz volt, de a francia Anjouk alattvalója. Ő volt az utolsó pápa, akit nem a bíborosok közül választottak. A városban először az a téves hit terjedt el, hogy a választás Tebaldeschi római bíborosra esett, de mikor a valóság nyilvánosságra jött, az új pápa megkoronázása is minden nehézség nélkül megtörtént. A választás bizonyos mértékig a zavargó nép nyomása alatt, de egyébként a formások pontos megtartása mellett, egyhangúan folyt le; a bíborosok szabályszerűen közreműködtek VI. Orbán pápa beiktatásánál és megkoronázásánál és résztvettek az új pápa konzisztóriumában is, amivel kétségtelenül elismerték, hogy törvényes pápának tekintik őt. Mindazonáltal nem sok idő múlva a tizenegv francia bíboros és rajtuk kívül egy spanyol, akik nem tudtak

megbarátkozni az új pápa reformatori buzgalmával és keményen parancsoló kormányzatával, Anagniban összegyűlve, Orbán pápát azon a címen, hogy választása külső nyomás alatt történt, a pápai szék bitorlójának nyilvánították és kiátkozták. Azután Fondiba vonultak át és három olasz bíborossal kiegészülve, szeptember 20-án a genfi Róbert bíborost, aki felelős volt a cesenai vérengzésért, választották meg pápának. Az új pápa VII. Kelemen nevet vette fel. Miután a következő év áprilisában a francia pápa breton zsoldosait az Alberico da Barbiano parancsnoksága alatt álló német-olasz Szent György-csapat Marino mellett szétverte, VII. Kelemen Nápolyból, ahol a pártjához tartozó Johanna királynő látta vendégül, 1379 júniusában tengeren Franciaországba utazott és ismét Avignonba helyezte át a pápai székhelyet. Így egy időn át külön pápák székeltek Avignonban és Rómában. Avignoni pápák voltak VII. Kelemen (1378—1394) és XIII. Benedek (1394—1423), — a spanyol Pietro de Luna — rómaiak pedig VI. Orbán (1378—1389), IX. Bonifác (1389—1404), VII. Ince (1404—1406) és XII. Gergely (1406—1415).

VI. Orbán megválasztásáról a legkülönbözőbb hírek kerültek forgalomba és így természetes volt, hogy a kortársak közül sokan törvénytelennek tekintették. A kereszténység a római és az avignoni pápa oldalán két pártra szakadt. Ez volt a nagy nyugati egyházszakadás, amely 1378-tól 1415-ig tartott. Az egyik vagy másik pápa elismerésénél nagyon természetesen erősen közrejátszottak a politikai szempontok. VII. Kelemen oldalán állottak a nápolyi királyság, Franciaország, Spanyolország, Skótország, Savoya és egyes német államok; a császárság és Európa többi államai VI. Orbánt ismerték el. A két pápa híveivel együtt kölcsönösen kiátkozta egymást és így az egész kereszténység egyházi átok alá került. A hívő lelkek elképzelhetetlen zavarba jutottak, a papság fegyelme meglazult, a különben is gyenge erkölcsi állapotok még jobban megromlottak és a pápa-

ság tekintélye megrendült. A kereszténységre, amelynek két pápai széket kellett fenntartania, a szokottnál is terheesebb módon nehezedtek a kivetett egyházi adók. A vetélkedő egyházfők az egyházi javadalmak áruba bocsátásával is pénzt óhajtottak szerezni. Előfordult, hogy ugyanazt az egyházi javadalmat egyidejűleg két különböző személynek adományozták. Olaszország politikai történetére a nagy egyházszakadásnak az volt a legfontosabb következménye, hogy félszázadra visszavetette a pápai állam alakulását és örökre lehetetlenné tette a pápai hegemoniát Olaszországban. A pápaság és Firenze közötti háború azonban gyorsan véget ért, mert VI. Orbán sietve lemondott előde pénzbeli követeléseinek nagy részéről. A háború a Viscontiak és ellenfeleik között Észak- és Közép-Olaszországban is hosszabb időre elpihent.

67. §. Az egyes olasz államok képződése. — Milano uralmában 1378-ban II. Galeazzót fia, Gian Galeazzo követte, akit a Champagneban fekvő Vertus nevű birtokáról, melyet János francia királytól kapott hűbérül, Virtù grófjának neveztek. Gian Galeazzo Vencel császárral Lombardia helytartójának címét adatta magának, ami nagybátyját, Bernabót elégedetlenséggel töltötte el. Uralkodásában Gian Galeazzo enyhe kezűnek mutatkozott; eltörölte vagy leszállította a büntetéseket, csökkentette az adókat, tiszteletben tartotta az egyházat, elmozdította a kisebb városok fölött zsarnokoskodó kapitányokat és gondosan ellenőrizte a közhivatalokat. Ez a kormányrendszer természetesen az ő javára hangolta még Bernabó alattvalóit is, aki viszont az utolsó esztendőben mind zsarnokibb módon viselkedett, és amennyire meg lehet ítélni, azzal a tervvel foglalkozott, hogy unokaöccsét eltétesse láb alól. Ez azonban megelőzte őt és az 1385 májusában történt milánói találkozás alkalmával, fiaival együtt meglepetésszerűen elfogatta. Milano község nagytanácsa szentesítette ezt az erőszakos cselekedetet

és Virüt grófját egyedüli urának kiáltotta ki. Még ugyanazon esztendő decemberében Bernátó, valószínűleg mérgezés következtében meg is halt.

Fentebb már láttuk, hogy Monferrat és Savoya miként vett részt a lombardiai háborúban. Savoya a XIV. században megoszlott a Savoya-család hercegi ága és a tőle hűbéri függőségben álló másik, úgynevezett achaiai grófi ág között, amely az Alpeseiken inneni területek nagyobb részét, közöttük Torinót is birtokolta. Anjou Róbert nápolyi király halála után a savoyai uralkodóknak sikerült kezüket rátenni az Anjouk piemonti birtokainak egy részére, közöttük Cuneóra is. A hatalmában így megnövekedett Savoya vetélkedni kezdett a monferrati őrgrófokkal, bár ezek a fentebb már több ízben említett II. János (1338—1372) ideje alatt túlsúlyukat még megtartották. II. János és VI. Amadeus (1334—1383) savoyai gróf között, akit rendszeren viselni szokott díszruhájáról *Conte Verde* vagy Zöld gróf néven ismertek, 1349-ben megegyezés jött létre az Ivrea fölötti osztatlan közös uralomra vonatkozóan. De a versengést ez a megegyezés nem szüntette meg, és a Zöld gróf átmenetileg Monferrat ellen II. Galeazzóval lépett szövetségre és így bizonyos hódításokat tett a Canavese * területén. Politikailag ez a szövetség természetellenes volt, mert az amúgy is nagyon hatalmas Viscontiak piemonti térfoglalását mozdította elő; ezért II. János monferrati őrgróf halála után a Zöld gróf magára vállalta örököseinek védelmét és a Visconti-ellenes szövetséghez csatlakozott. Ebben a háborúban sikerült neki a Viscontiakkal szövetségben álló saluzzói őrgrófok terhére némi területgyarapodást elérni.

Nagyatyjához, V. Amadeushoz hasonlóan, aki Rhodos szigetén a jeruzsálemi lovagokkal együtt harcolt a törökök ellen,

* Canavese a Gráji Alpoktól a Dora folyóig elterülő vidék, Torinótól északra.

— innét ered az a monda, hogy a savoyai ház legmagasabb rendjelének, a Szent Annunziatának négy betűs jeligéje, «Fert» ezekből a szavakból származik : «Fortitudo eius Rhodum tenuit» — 1366—67-ben a Zöld gróf is résztvett egy keleti hadjáratban a törökök és bulgárok ellen, unokatestvére Palaeologus V. János bizánci császár érdekében. Lehetséges, hogy ennél a kalandos vállalkozásnál az az elgondolás vezette, hogy így a görög birodalomra vonatkozó jogát juttatja érvényre, a monferrati Palaeologusok ellenében (56. §.). Ez a keleti expedíció egyszerű hadikaland volt, a nélkül, hogy bármit is változtatott volna a keleti helyzeten, vagy a Savoya-család hatalmi állásán. Mindenesetre azonban tekintély-gyarapodást jelentett a Zöld gróf számára. VI. Amadeus után, aki 1383-ban halt meg, a fia, VII. Amadeus, a *Conte Rosso* vagy Vörös gróf (1383—1391) következett, aki Nizzát és a hozzá tartozó grófságot csatolta államterületéhez, azoknak a polgároknak önkéntes behódolása révén, akik nem akarták az Anjouk ifjabb ágából való I. Lajos uralmát elismerni.

Velence és Genova között 1378-ban kiújult a háború és egy pillanatig úgy tetszett, mintha a velencei köztársaság az örvény szélére jutott volna. A háborúra a szokott keleti villongások szolgáltattak okot. A velenceiek befolyásukat kiterjesztették Ciprusra és a Dardanellák bejáratánál megszerezték Tenedos szigetét, amely a genovaiak törekvéseinek volt célpontja ; hozzájárult ezekhez a vetélkedés a Konstantinápolyra gyakorolt befolyásáért. Genova a Carrarákon és Lajos magyar királyon kívül szövetségesre talált az aquileiai patriarchában is. A velenceiek a háborúban csak a ciprusi király, Bernabò Visconti és az aragoniai király kevésbé hatékony támogatására számíthattak. Az érdekösszeütközés nagy jelentőségű volt, olasz és földközítengeri szempontból egyaránt. A háború elején Vittor Pisani velencei tengernagy Porto d'Anzionál győzelmet aratott a genovaiak fölött. Ezután a velencei hajóhad elfoglalta Cattarót és a dalmát tengerpart több más pontját. De már

1379-ben egy genovai hajóhad Polánál meglepetésszerűen rajtaütött Pisani tatarozás alatt lévő flottáján és zsákmányul ejtette. Pisanit, akinek sikerült elmenekülni, Velencében fogságra vetették. A genovaiak ezután elfoglalták Chioggiát és megszakították Velence összeköttetését Lombardiával, majd közvetlenül Velencével szemben Malamocco szigetén partra szálltak és egyenesen Velence szívéét fenyegették. Egyidejűleg egy magyar-padovai hadsereg ostrom alá fogta Trevisót, amely azonban ellenállt. De a velenceiek nem estek kétségbe. Visszahívták keletről Carlo Zeno hajóhadát, amely Perát fenyegette és olyan magánosok erőfeszítésével, akiknek a nemességbe való felvétel helyezették kilátásba, a lagunákban új hajóhadat szereltek fel. Ennek a fogságából kibocsátott Vittor Pisanit állították az élére; a csatában a genovaiak vereséget szenvedtek és ezúttal Chioggiában őket fogták ostrom alá (1379). Az ostromot még szorosabbra fűzte Zeno keletről hazatért flottája. A genovai felmentő expedíciók megghiúsultak és végezetül 1380 júniusában Chioggia megadta magát. Ekkor viszont, 1381 júliusában a Zeno parancsnoksága alatt álló velencei hajóhad — Pisani időközben elhunyt — jelent meg közvetlenül Genova előtt. Trevisót azonban Francesco Carrara szoros ostromzár alatt tartotta és a velenceiek nem tudtak egyebet cselekedni, minthogy a várost Lipót osztrák hercegnek engedték át. A békét VI. Amadeus savoyai gróf közvetítésével 1381 augusztusában Torinóban kötötték meg. Tenedost a velenceiek kiürítették és lakatlanná tették; Velence lemondott a Ciprus fölötti protektorátusról s közte és Genova között újból életbe léptek a régi hajózási szerződések. A békeszerződésbe bekapcsolták a görög császárt is. Magyarországgal szemben Velence hadikárpótlás fizetésére kötelezte magát, de ennek ellenében körülhatárolták a magyar kereskedelem és tengerhajózás tevékenységi területét. Az aquileiai patriarchával megállapodás jött létre, hogy Triesztnak, amely az ő uralma alá adta magát, Velence elismeri a szabadságát, de

ott egyes előjogokat fenntart magának. A város még ugyanabban az esztendőben az osztrák herceg uralma alá helyezte magát. Padovával helyreállt a statusquo, a sókereskedelmet illetően is. Francesco Carrara egy ideig még harcolt az osztrák herceggel Treviso birtokáért, de végül 1384-ben anyagi ellenszolgáltatás ellenében lemondott róla.

Ez időben Velence arisztokratikus kormányrendszere mindjobban megerősödött, a doge hatalma pedig csökkent. Ami a népgyűlést illeti, az elveszítette minden jelentőségét, már nem vett részt a tisztviselők választásában és csak a legkritkább esetben hívták össze.

Ezzel szemben Genovában 1383-ban összeütközésre került a dolog Guarco doge s a pénzügyeket intéző hatóság között, amely meg akarta szorítani a doge hatalmát. A nép az alkalmat arra használta fel, hogy fellázadjon a fogyasztási adók ellen. A néppárt győzedelmeskedett, de ekkor a saját kebelében következett be a szokásos szakadás a vagyonos polgárság és a kisemberek között. Ezeknek Antonietto Adorno volt a vezetőjük, aki már a dogeválasztás alkalmával ellenfele volt Guarcónak. A vagyonos polgárságnak sikerült keresztülvinni Leonardo da Montaldo megválasztását, akit azután Adorno pártja is elismert. Az új doge általános amnesztiát hirdetett; mellé tizenöt tanácsost választottak, valamennyit a néppártiak köréből; leszállították a bor és hús fogyasztási adóját, más fogyasztási adókat egészen eltöröltek. Leonardo doge uralkodásának ideje alatt Lusignan Jakab ciprusi király Famagostát átengedte a genovaiaknak. Leonardo 1384 júniusában pestisben elhunyt és utána békés viszonyok között Adorno következett, aki elődének méltányos szellemében kormányozott és így több évre biztosította a város nyugalmát.

Firenze ezekben az években a legsúlyosabb politikai és társadalmi zavarok színtere volt. Még mielőtt a békét VI. Orbán pápával megkötötték volna, éles pártküzdelmek törték ki,

melyekben a nyolcas háborús bizottság és a Mediciek a Ricciek mellé állottak. Az Albizziek azzal a tervvel foglalkoztak, hogy teljesen uralmuk alá hajtják a várost, de ez a törekvésük határozott ellenfélre talált Salvestro de' Medici személyében, akit a nép zászlóhordozójává választottak. 1378 júniusában a kispolgárság zavargásokban tört ki a vagyonos polgárok és a kormány ellen; intézkedéseket követeltek a száműzöttek és az adósok javára, továbbá új céhek felállítását bizonyos ipari csoportok számára, amelyek addig a meglevő céhek keretében mások számára dolgoztak. Így például a gerebenezők, a gyapjűfésűlők és a kelme-festők nem akartak többé a gyapjűfeldolgozók céhe alá tartozni, hanem külön akartak szervezkedni saját főnökeik és statútumaik alatt. A zendülésben különösen a gyapjűfésűlők, a *ciompi*, vezettek. A mozgalom innét vette a ciompi-lázadás nevet. Végül a nép elfoglalta a signoria palotáját és egy Michele de Lando nevű gyapjűfésűlőt kiáltott ki zászlóhordozónak és a város urának. Ez a signoriát egyenlő számban a vagyonos, a középrendű és a kispolgárság képviselőiből állította össze és kísérletet tett saját vezetése alatt egy új párt szervezésére. Az alsó néposztály azonban háttérbe szorítottnak érezte magát és újból zavarogni kezdett, mire Michele di Lando fegyveres erőt vett igénybe. Az eredmény az lett, hogy az alsó néposztályt leverték és az új céheket feloszlatták. De nem sokkal utóbb Lando is elvesztette hatalmát, s a Ricciek rövid ideig tartó kormányzása után 1382-ben a hatalom ismét a vagyonos polgárság, a guelf párt vezetői és az Albizzi-család kezébe került vissza.

Ezekben az esztendőkből átmenetileg megjelent az olasz politika színterén a nápolyi királyság is. A királyság hanyatlása, amely már Anjou Róbert életében megkezdődött, halála után teljesen megérlelődött. A bárók hatalma a királyi tekintély rovására megnövekedett s az Anjou-család különböző ágai — magyar, durazzói és tarantói — megannyi párt képződésére adtak alkalmat, melyek darabokra tépdesték az országot. A trónt

Róbert után a korán elhunyt Károly calabriai herceg egészen fiatal leánya, I. Johanna (1343—1382) örökölte, aki mellett egy gyámtanács irányította a kormányzást. Johannát még nagyatyja András herceggel, Lajos magyar király öccsével házасította össze, hogy így helyzetét megszilárdítsa. Ennek azonban éppen az ellenkezője következett be, mert András is meg akarta koronáztatni magát és uralkodni akart. A házastársak közötti ellentéteket kiélesítette András nyers modora és Johanna fényűző és ledér hajlandósága. Az udvarban két párt képződött, a magyar és a nápolyi, amelyek később az Anjou-család két első ágának megegyezése után, durazzói és tarantói elnevezések alatt szerepeltek. A pápa, mint a nápolyi királyság főhűbérura, szintén közbelépett és András megkoronázása mellett nyilatkozott, amibe Johanna is beleegyezett. Mielőtt azonban a koronázás megtörtént volna, András 1345 szeptemberében Aversában áldozata lett egy összeesküvésnek, amelynek minden valószínűség szerint Johanna is részese volt.

Johanna a tarantói Anjoukra támaszkodott és 1347-ben feleségül is ment Tarantói Lajoshoz, akivel megosztotta a királyi címet és hatalmat. Erre kitört a polgárháború a tarantóiak és durazzóiak között. Ekkor közbelépett Lajos magyar király is, aki a királyságot saját gyámsága alatt András utószülött fia számára követelte, és Johannát nyíltan a férjgyilkosságban való részességgel vádolta meg. 1347 végén Lajos hadsereggel jött Olaszországba és benyomult a királyságba. Johanna Tarantói Lajossal Franciaországba menekült. Lajos a durazzói párt tagjait is üldözte és András utószülött fiát Magyarországra küldte, ahol azonban ez nemsokára elhalálozott. Miután Lajos az egész királyságot meghódította és kormányzására helytartót nevezett ki, 1348-ban visszatért Magyarországra.

Johanna, akit a pápa időközben ártatlannak nyilvánított, hogy pénzhez jusson, átengedte neki Avignont és Tarantói Lajossal együtt még 1348-ban visszatért Nápolyba. A háború

még néhány esztendeig folyt és nagy romlást hozott a királyságra. Végül Lajos békére szánta magát, mire Tarantói Lajost a pápai legátus 1352-ben királlyá koronázta. A zavaros időkben a bárók teljesen kivonták magukat a királyi hatalom alól és magánháborúikkal még jobban elpusztították az országot; ezenkívül kiújultak a durazzói és tarantói párt ellenségeskedései is. Ennek dacára Johanna és Lajos szükségesnek látták, hogy beavatkozzanak Szicília ügyeibe, amelyet Lajos király (60. §.) és utóda, III. Frigyes alatt pártharcok dúltak fel. A szigeten a Velasco d'Alagona által vezetett katalán párt és a Chiaramontecsalád pártja állottak egymással szemben. Sokan a szicíliai urak közül tényleg Nápolyhoz fordultak s egy időre a sziget nagyobb része királyául ismerte el Johannát és férjét, akik 1356 végén Messinában személyesen fogadták szicíliai alattvalóik hódolatát. De Frigyes hamarosan felülkerekedett s az 1372. évi békében Szicília megmaradt az aragoniai ház birtokában, de a nápolyi királyság és a pápa hűbérurasága alatt.

Tarantói Lajos 1362-ben bekövetkezett halála után Johanna az aragóniai ház spanyol ágából származó Jakab maiorcai herceghez ment férjhez, aki azonban sem a királyi címben, sem a királyi hatalomban nem részesedett és leginkább az ország határain kívül élt. Mikor ez is meghalt, Johanna ugyanilyen feltételek mellett ismét férjhez ment Braunschweigi Ottóhoz. Johanna fiai mind korán elhunytak és a nápolyi Anjouk közül már csak Durazzói Károly volt életben, aki azonban Magyarországon élt, a Johannával még mindig ellenséges viszonyban álló Lajos király udvarában. Közben Johanna, részint VI. Orbán pápa rideg magatartása miatt haraggal eltelve, részint a francia király által ösztökélve, VII. Kelemen ellenpápát ismerte el, mire Orbán őt szakadárnak, eretneknek és a királyi méltóságától megfosztottnak jelentette ki, a királyságot pedig Lajos magyar királynak ajánlotta fel. Lajos azonban már öreg lévén, Durazzói Károlyt jelölte ki maga helyett.

Johanna ekkor, támogatást keresve, örökbe fogadta Anjou Lajost, V. Károly francia király öccsét, az Anjouk másik ágának őst, akit VII. Kelemen a királyság hűbérebe beiktatott. Lajos először Provence birtokbavételére törekedett. Károly azonban megelőzte vetélytársát; Orbán pápa beiktatta a királyságba és megkoronázta, az országban erős párt állott melléje és 1381 júliusában Nápoly is megnyitotta előtte kapuit. Johanna Castelnúvóban rövid ideig ellenállt, azután megadta magát. Minthogy az országban valószínűleg az ő tudtával egy párt kezdett szervezkedni a francia Anjouk érdekében, Károly 1382 májusában megfojtatta. Ekkor Anjou Lajos nagy hadsereggel jelent meg az országban és a bárók közül sokan csatlakoztak hozzája. De III. Károly szembeszállt vele és halogató taktikával felőrölte a támadó hadsereg erejét. 1384-ben Lajos Bisceglieben meghalt és III. Károly egyedüli uralkodója maradt az országnak.

Károly, alighogy megszabadult vetélytársától, súlyos viszályba keveredett az erőszakos VI. Orbán pápával, aki egyaránt törekedett a maga és családja hatalmának gyarapítására. A viszály főleg a pápa unokaöccse, Francesco Buttilo miatt tört ki, akinek Károly nagy hűbéreket adományozott. Orbán átlépte a királyság határát, mire nyíltan kitört az ellenségeskedés közte és Károly között. A pápát Nocerában ostrom alá fogták, de hívei felszabadították. Ekkor kiátkozta Károlyt és kijelentette, hogy a királyság visszaháramlott a Szentszékre, a nélkül azonban, hogy ezzel meg tudta volna ingatni Károly helyzetét. Károly viszont, a helyett, hogy saját országában teremtett volna rendet, Magyarországra ment, hogy az 1382-ben elhunyt Lajos király örökét átvegye. Ott meg is koronázták, de nem sokkal utóbb gyilkosság áldozata lett. Fiának, a kiskorú Lászlónak ideje alatt a nápolyi királyság birtokáért sokáig folytatott küzdelmet az Anjouk ifjabb ágából való II. Lajos, a Johanna által örökbe fogadott I. Lajos fia.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az olasz fejedelemségek végleges kialakulása.

68. §. **Gian Galeazzo hegemoniája.** — Gian Galeazzo, miután egyedüli uralkodója lett a Viscontiak országának, elődei-nél céltudatosabb és rendszeresebb politikával törekedett a fejedelemség megnagyobbítására. Először a velencei tartomány megszerzését tűzte ki célul és szövetségben Francesco Carrará-val, aki az osztrák hercegektől megszerezte Feltrét és Bellunót, 1387-ben elfoglalta a Scaligerek országát; azután Velencével kötött szövetséget a Carrarák birtokainak felosztására. Francesco Novello da Carrara, aki atyja lemondása óta ura volt Padovának, 1388-ban kegyelemre megadta magát, mire Gian Galeazzo elfoglalta Padovát és a többi várost, Treviso és Ceneda kivételével, melyek a kötött megállapodás értelmében Velencének jutottak.

Ekkor Gian Galeazzo hódító törekvéseivel Közép-Olaszország ellen fordult. Szövetséget kötött az Estékkal és a Gonzagákkal, megtámadta Bolognát és hadat üzent Firenzének. Itt már teljesen megerősödni látszott az Albizziek oligarchiája, amely kifelé szintén terjeszkedésre törekedett. 1384-ben Firenze megszerezte Arezzót és főleg Montepulciano birtoka miatt ellentétbe került Sienával. Siena ekkor Gian Galeazzóval kötött szövetséget, aki így megvetette lábát Toszkánában és megszerezte Siena signoriáját.

Francesco Novello viszont Firenzével állapodott meg, zsoldosokat toborzott Németországban, Friaulon keresztül hadsereg élén tért vissza Olaszországba és részben Velence segít-

ségével, 1390-ben csaknem egész volt országát, Padovát is beleértve, visszaszerezte. A másik oldalon Gian Galeazzo háborúja a két firenzei csapatvezér ellen kedvezően alakult. A szolgálatában álló condottiero, Jacopo dal Verme, Alessandria mellett megverte és foglyul ejtette Armagnac gróf firenzei condottierót. Acuto, a firenzeiek másik csapatvezére kiszorult Emiliából és nem tudta Jacopo betörését Toszkánába megakadályozni. A békét 1392-ben kötötték meg; ennek értelmében a Carrarák megtartották Padovát, de Bassano, Belluno és Feltre Gian Galeazzo birtokában maradt. A Firenze és Milano közötti békében kölcsönösen kimondották egymás érdektelenségét Lombardiában és Toszkánában. Siena visszanyerte függetlenségét.

Gian Galeazzo ekkor indokoltnak látta, hogy alattvalói és a többi olasz kormányok irányában, amelyek még a béke megkötése után is ellenséges magatartást tanúsítottak vele szemben, császári elismeréssel szilárdítsa meg uralmának kiterjesztését. 1395-ben Vencel római királytól elnyerte a hercegi címet és engedélyt kapott, hogy birtokait hivatalosan milanói hercegséggé és paviai grófsággá szervezze át. Szövetséget igyekezett kötni VI. Károly francia királlyal is, miután már megelőzően 1387-ben Valentina nevű leányát feleségül adta Orléans Lajos herceghez, VI. Károly öccséhez és ez alkalommal hozományul adta neki Astit és más piemonti birtokait, amivel lehetővé tette, hogy a franciák megvessék lábukat Olaszországban. A király szerette volna Genova signoriáját is megszerezni magának, de ebben a törekvésében szemben találta magát Gian Galeazzóval, mire ő is a Visconti-ellenes párthoz csatlakozott. 1396 szeptemberében Párizsban szövetség jött létre a francia király, Firenze, Ferrara, Mantova és Padova között. Kevéssel utóbb, októberben Genova, ahol 1390-ben újra megkezdődtek a pártvillongások, a francia király uralma alá adta magát. De a pártharcok csak akkor szűntek meg, mikor a király Boucicoult marsallt küldte Genovába kormányzónak, aki erélyes kezű kormányzással helyreállította

a rendet, de néhányat a legfontosabb városi intézmények közül eltörölt.

Gian Galeazzo mind ezzel, mind a következő koalíciókkal, részint diplomáciai ügyessége révén, de főleg mivel kora legjobb csapatvezéreit sikerült zsoldjába fogadni, eredményesen tudott szembeszállani. Az ő szolgálatában állottak Alberico da Barbiano, Jacopo dal Verme, Facino Cane és Carlo Malatesta. 1397-ben megtámadta a Gonzagákat, akiket azonban a többi szövetségeseken kívül Velence is támogatott. Gian Galeazzo ekkor kénytelenségből elállott a Mantova elleni harc folytatásától és 1398-ban fegyverszünetet kötött, amelyet 1400-ben végleges béke váltott fel. E békekötés révén sikerült Firenzét északolaszországi szövetségeseitől elszakítani és elszigetelni. Így Gian Galeazzo újból nekiláthatott toszkánai tervei megvalósításának.

Pisában a Gambacorták signoriáját 1392-ben Jacopo d'Appiano megdöntötte. Jacopo szövetségben volt Gian Galeazzóval, de igyekezett vele szemben is megóvni a függetlenségét. Halála után fia, Gherardo 1399-ben Pisát 200,000 forint ellenében átengedte Gian Galeazzónak és magának Piombinót és Elba szigetét tartotta meg, melyek két évszázadon át családja birtokában maradtak. Gian Galeazzo még ugyanabban az esztendőben újból megszerezte Siena signoriáját, azonkívül az Assisi, Spoleto és Nocera fölötti uralmat is. Elragadta azonkívül a Malaspináktól a Lunigianát, Luccában pedig támogatta a firenzeellenes Guiniglieket, akik kevéssel utóbb urai lettek a városnak.

Közben Németországban a választók letették trónjáról a Viscontiak irányában jóindulatú Vencelt és Rupprecht pfalzi választót emelték helyette trónra, akit a Carrarák, a firenzeiek és a pápa arra ösztönöztek, hogy fegyveres erővel jöjjön Gian Galeazzo ellen Olaszországba. Rupprecht először megtagadta Gian Galeazzo hercegi címének elismerését, azután átjött Olaszországba, de 1401-ben a bresciai tartományban Gian Gale-

azzo seregétől vereséget szenvedett, mire 1302 áprilisában elhagyta az országot. Ekkor Gian Galeazzo elhatározó lépésre szánta rá magát. Először megverte Bologna urát, Bentivogliót és 1402 júliusában a város urává kiáltotta ki magát, azután csapataival minden oldalról körülzárta Firenzét és arra készült, hogy bevonulása után Olaszország királyává koronáztassa magát. Ehhez a tervéhez a velenceiek támogatását igyekezett megszerezni. De mielőtt terveit megvalósíthatta volna, 1402. szeptember 3-án, 55 esztendőskorában, az egész Olaszországban pusztító ragály áldozata lett.

Gian Galeazzót, aki külpolitikájában merész, de egyszersmind előrelátó és szerencsés volt, a belső kormányzásban tevékenység, igazságszeretet és nagylelkűség jellemezte. Kiváló jogászokkal összegyűjtette és átvizsgáltatta Milano jogszabályait s ezeket egységes kódexban összefoglalva kiadatta. Megszervezte az állam közigazgatását, melynek élére a legkiválóbb tisztviselők közül álló tanácsot állította. Ez a tanács körülbelül a modern belügyminisztériumok feladatkörét töltötte be. Első tisztviselőként Carlo Zeno, egy velencei származású nemesember állott az élén. A herceg a többi várost is erősen bevonta a központi igazgatás keretébe és közvetlenül az ő személyétől függő hivatali szervezetet létesített, amelynek az említett tanács volt a központja. Az állam hatalmát az egyházzal szemben is érvényesítette és utólagos pápai megerősítés fenntartása mellett ő töltötte be az egyházi tisztségeket. Igen nagy jelentőségű közmunkákat létesített, támogatta az ipart, a művészeteket és a tudományt. 1386-ban megkezdte a milanói dóm építését, amely a sajátképpen gót építészeti stílus legkiválóbb emléke Olaszországban. 1396-ban alapította a nem kevésbé ragyogó Certosát Pavia mellett, amelyben már a reneszánsz művészete nyilatkozik meg. Újjászervezte a paviai egyetemet, ahova korának legkiválóbb tudósait hívta meg előadókul; festészeti akadémiát és gazdag könyvtárat is alapított.

69. §. A Viscontiak államának válsága és Velence szárazföldi uralmának kezdete. — Gian Galeazzót az uralomban végrendeletének megfelelően fiai, Giovanni Maria és Filippo Maria követték. Az elsőszülött Giovanni Maria, mint Milano hercege, Milanót, Comot, Lodit, Cremonát, Bresciát, Bergamót, Parmát, Reggiót, Bolognát, Sienát és Perugiát örökölte. Másodszülött fia, Filippo Maria, mint Pavia grófja Paviát, Novarát, Vercellit, Alessandriát, Tortonát, Vicenzát, Veronát, Trento vidékét, Bassanót, Feltrét és Bellunót kapta örökségül. Természetes fia, Gabriele, akit azonban törvényesítettett, Pisát, Sarzanát és a lunigianai birtokokat örökölte. Mindhárom gyermek még kis-korú volt, miért is végrendeletében özvegyének, Caterinának, Bernabò leányának elnöklete alatt egy régenstanácsot rendelt ki, melynek tagjai voltak legkiválóbb csapatvezérei, mint Alberico da Barbiano és Jacopo dal Verme, továbbá első kamarása és bizalmasa, Francesco Barbavara.

Könnyen érthető, hogy azok a hatalmak, amelyekre terhes volt a Viscontiak nagysága, az alkalmat bosszúállásra akarták felhasználni. Liga alakult ellenük, amelynek tagjai voltak az Esték, a Carrarák, Firenze és IX. Bonifác pápa, akinek mindjárt kezdetben súlyos személyi természetű csapást sikerült mérni a Viscontiakra azáltal, hogy a maga pártjára vonta Alberico da Barbianót. Hozzájárult ehhez még az is, hogy Milanóban zavargások törtek ki Barbavara ellen, aki a saját kezében igyekezett összpontosítani a hatalmat. A mozgalom őt és a törekvéseit támogató hercegnét megbuktatta, s a hercegné, akit fogságra vetettek, nem sokkal utóbb, 1404 októberében elhalálozott.

Közben a Viscontiak hatalma szétforgácsolódott. Lombardia egyes városaiban helyi signoriák keletkeztek, vagy helyreálltak a régiek. A pápával a régenstanács azon az áron kötött békét, hogy átengedte neki Bolognát, Perugiát és Umbria több más városát. Siena kiűzte a milanói helytartót és békét kötött Firenzével. Gabriele Visconti Pisát 1405-ben átengedte a firenzeieknek

A pisaiak megkísérlették ugyan, hogy ellenálljanak a firenzeieknek, de ezek megállapodást kötöttek a népkapitánnyá megválasztott Giovanni Gambacortával és 1406 októberében sikerült nekik hatalmukba keríteni a várost.

Venetóban a Carrarák akartak a hanyatló Viscontiak rovására meggyarapodni és így ellenségeskedésbe kerültek a Veronába visszatért Scaligerekkel. Sikerült is nekik fogságba ejteni a Scaligereket és elfoglalni Veronát; ekkor azonban Velencével kerültek szembe, melynek a milanói kormány átengedte az összes venetói birtokokat. Velence ekkor irtóháborút indított a Carrarák ellen. A velencei csapatok 1405-ben elfoglalták Veronát és magát Padovát is, s a foglyul ejtett idősebb Francescót és Francesco Novellót 1406 januárjában Velencében kivégezték. Így a lagunák köztársasága lett a helyi hatalmasságok és a Viscontiak helyett Veneto ura. Ez a körülmény rendkívül fontos volt az egész olasz történelem alakulására, mert míg egyrészt Velence egyike lett a nagy olasz államoknak, addig másrészt végleges dőfést adott az Olaszország egységesítésére irányuló tervnek, amely Gian Galeazzo szeme előtt lebegett. Milano földrajzi helyzete olyan volt, hogy onnan uralkodni lehetett volna — és Gian Galeazzo el is jutott, vagy azon az úton volt, hogy eljusson oda — az egyik oldalon Veneto, a másik oldalon pedig Firenze és Közép-Olaszország fölött. Velence túlságosan oldalt feküdt ahhoz, hogy uralkodhassék Lombardiában és Toszkánában; e mellett tengerentúli érdekei, melyek nagyságának igazi alapját szolgáltatták, politikájának irányát erősen megosztották. Ezekben az években Velence visszaszerezte Zárát és a dalmát tengerpartot is. A nagyobb részt Nápolyi László engedte át, aki egyideig trónkövetelője volt Magyarországnak, a kisebbik rész pedig önként behódolt neki. Zsigmond magyar király és német császár szembeszállt Velence e terjeszkedésével, mind Dalmáciában, mind Friaulban és az aquileiai patriarchátusban, amely még mindig császári

hűbér volt, valamint az utolsó Scaligerek érdekében Venetóban is, de az 1411—1413 között lezajlott háború eredménytelenül végződött reá nézve. A hadműveleteket fegyverszünet szakította félbe.

A venetói birtokok elszakítása után a Viscontiak állama Lombardiában is abban a veszedelemben forgott, hogy szét-darabolják, mert az addig hű csapatvezérek hozzáláttak egyes darabok lekanyarításához és példájukat más urak is követték. Így Rodolfo Malatesta elragadta Bresciát, Ottobuono Terzo Piacenzát, Parmát és Reggiót, Facino Cane Alessandriát, Novarát és Tortonát. Vercellit és vidékét a monferrati őrgróf foglalta el, de kénytelen volt megegyezni VIII. Amadeus savoyai gróffal, aki szintén terjeszkedni akart a Viscontiak rovására.

A Viscontiak államának így megmaradt részén a condottierók és a pártok vetélkedtek a hatalom birtokáért. Jacopo dal Verme legyőzte vetélytársát, Facino Canet és helyre akarta állítani a hercegségben a rendet és jogbiztonságot, de e törekvésében nem talált támogatásra a kegyetlen és uralkodásra nem való Giovanni Maria hercegnél. Ennek az volt a szórakozása, hogy az elítélteket egyenesen erre a célra idomított vérebekkel tépette szét. Jacope dal Verme elhagyta Milanót, melyet Facino Cane, a többi condottierók és a környező signoriák fejei szorosan körülzártak. Giovanni Maria ekkor fivérével, Filippo Mariával, a savoyai gróffal és Boucicoult marsallal, Genova francia kormányzójával kötött szövetséget. Boucicoult ellen viszont Velence lépett fel, mert a marsall az utolsó Scaligereknek és a Carraráknak fogta pártjukat, akik Veronát és Padovát akarták a köztársaságtól visszaszerezni. Boucicoultnak sikerült egy időre hatalmába ejteni Milanót, de ekkor a háta mögött fellázadt Genova és 1409 szeptemberében a monferrati őrgróf signoriája alá adta magát. Közvetlenül ezután a marsall Novi mellett Facino Canétól vereséget szenvedett és kénytelen volt elhagyni Olaszországot. A herceg ekkor Facino Canét állította Milano

kormányzatának élére. Cane a hercegi hatalmat kiterjesztette Paviára is, befelé rendet igyekezett teremteni, kifelé pedig az elszakított területek visszaszerzésére törekedett. De mialatt ő súlyos betegségbe esett, a milánói nemesek összeesküvést szőttek a herceg ellen és 1412 májusában a San Gottardo-temp-lomban tartott mise alkalmával megölték. Ugyanazon este Facino Cane is meghalt. Közvetlenül a halála után Filippo Maria feleségül vette özvegyét, Beatrice da Tendát és vele együtt megszerezte Facino Cane birtokait is. Ezután bevonult Milanóba, ahol 1412 júniusában herecgé kiáltották ki.

70. §. A nápolyi királyság terjeszkedése. Szicília Aragoniával egyesül. — Gian Galeazzo kísérletét, aki északról kiindulva akarta az olasz hegemoniát megszerezni, délen László nápolyi király ugyanilyen kísérlete követte. A durazzói és Anjou-párt közötti harc 1400-ban László győzelmével végződött. II. Lajos elhagyta a királyságot és Provenceba vonult. László ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy felújítsa a magyarországi terveket Luxemburg Zsigmonddal szemben, aki feleségül vette Nagy Lajos leányát, Máriát és ekként Magyarország trónjára emelkedett. De László csak Zaráig jutott, ahol magyar királlyá koronáztatta magát. Távolléte a nápolyi királyságból jel volt az Anjoui-pártnak a felkelésre, melynek ismét a Sanseverinók állottak az élére. László hazatért, leverte a felkelést, szigorúan megbüntette a Sanseverinókat valamint a többi felkelőt és el-kobozta a vagyonukat.

Rövid idővel a királyságba való visszatérése után László középolaszországi terjeszkedési tervekkel kezdett foglalkozni. A félsziget derekán, az egyházi államban visszatértek az Albornoz előtti állapotok. A régi kisebb-nagyobb kényurak vagy újból felütötték a fejüket, vagy visszatértek száműzetésükből. Ismét a Manfrediek uralkodtak Faenzában, az Ordelaffiak Forliban, a da Polenták Ravennában, a Malatesták Reginben, a

Montefeltrók Urbinóban, a Varanók Camerinóban és így tovább. A régiekhez még újak is járultak, mint a Trinciek Folignóban. Rómában XI. Gergely pápaságának utolsó éveiben ismét szenátori címmel felruházott kormányzó állott a város élén, de egyebekben megmaradtak a köztársasági intézmények. Egy ideig a szenátori tisztelet Durazzói Károly töltötte be. 1383-tól kezdve pedig átmenetileg a *conservatorok* és *banderesik* ragadták magukhoz a hatalmat, de VI. Orbán, leküzdvé a nép ellenállását, ismét szenátort állított a város élére.

IX. Bonifác (1389—1404), aki a nápolyi Tomacelli-családból származott, hogy minél több pénzt szerezzen, az 1390. és 1400. évre is jubileumot hirdetett. Szintén jövedelemszerzéstől indítva, szokásba vette, hogy a pápai helytartóságokat nemcsak egyes uraknak, hanem egyszeri fizetésen kívül évenkénti hozzájárulás ellenében köztársasági jellegű községeknek is adományozta. Ezen a módon a kincstár gyarapításán kívül a pápai főhatalmat újból helyre tudta állítani. Rómában, különböző viszontagságok után sikerült neki megtörni az iparos céhek és az íjászok testületének politikai hatalmát is. A közigazgatás vezetését ismét idegenből hozott és félévre kinevezett szenátor és három konzervátor kezébe tette le, de mindegyik hivatal az erősen megnövekedett pápai hatalomnak volt alárendelve. Hogy biztosabban uralkodjék a város fölött, kijavíttatta és erősebben kiépíttette az Angyalvárat, megerősíttette a Vatikánt, újra felépíttette és falakkal vétette körül a Capitoliumon a szenátori palotát. Latium déli részében legyőzte Onorato Caetanit, Fondi grófját, elkobozta minden birtokát és megszilárdította az egyház hatalmát. Gian Galeazzo halála, miként már fentebb említettük, lehetővé tette a pápának a herceg uralma alatt állott umbriai városok visszaszerzését.

László nápolyi király IX. Bonifác irányában, aki őt elismerte és az Anjouk ifjabb ágával szemben támogatta, hűséges szövetséges módjára viselkedett és katonaságot bocsátott ren-

delkezésére a pápai állam restaurálásáért vívott harcokban. De mikor az abruzzói eredetű Migliorati-családból való VII. Ince (1404—1406) lépett a pápai trónra, a nápolyi király saját hatalmát akarta érvényesíteni az egyházi államban. Rómában az új pápa és a község között, amely nagyobb önkormányzati hatáskört követelt maga számára, döntő bíróként lépett fel, tárgyalásokat folytatott és pártot szervezett azzal a szándékkal, hogy magának szerezze meg a város fölötti uralmat. A pápával öt évre a Campagna és a Marittima, vagyis Latium déli része rektorává, majd a római egyház védelmezőjévé és zászlóhordozójává nevezte ki magát. Végezetül a velencei Correr-családból származó XII. Gergely (1406—1415) idejében, akit az egyházszakadás megszüntetése ügyében megindult tárgyalások távol tartottak székhelyétől, 1408 áprilisában hatalmába kerítette Rómát és egy szenátorral kormányoztatta. Uralmát innét kiterjesztette Latiumra és Umbriára is. Terjeszkedésében segítségére volt az a körülmény, hogy XII. Gergelynek harcolni kellett azzal az egyházi párttal, amely az 1378 óta fennálló egyházszakadást egyetemes zsinat segítségével akarta megoldani. A zsinat, mindkét pápától függetlenül, Pisában 1409 márciusában össze is ült, letette mind a római, mind az avignoni pápát és helyükbe V. Sándort választotta meg, akit 1410-ben XXIII. János követett. Így egyidejűleg három pápája is volt a római kereszténységnek, és a zsinat által megválasztott pápa nem tudta a másik kettőt lemondásra bírni. XII. Gergely, hogy támogatást nyerjen a zsinati párttal szemben, Lászlóra ruházta az egyházi állam kormányzását, László pedig azon a címen, hogy a zsinattal akarja felvenni a harcot a törvényes pápa védelmében, benyomult Toszkánába. Egész Olaszország uralmára, sőt állítólag a császárságra is áhítozott és díszöltönyeire azt a mondást hímeztette, mely később Borgia Cézárnak lett a jelmondata: «aut Caesar, aut nihil».

Hegemoniájával, mint már Gian Galeazzónál is történt,

Firenze szállott szembe, amely szövetségre lépett Sienával, a zsinat által megválasztott V. Sándor pápával és II. Anjou Lajosossal, aki megjelent Toszkánában, hogy a pápánál Nápolyra vonatkozó igényeit érvényesítse. A szövetségesek hadsereget állítottak fel, melynek vezetői között volt két condottiero, akik csakhamar a legelső sorba küzdöttek fel magukat: a romagnai Muzio Attendolo, melléknevén Sforza és az umbriai Braccio da Montone, melléknevén Fortebraccio, vagyis «erőskarú». A szövetségesek hadserege elől László kénytelen volt visszavonulni. 1409 decemberében Róma is elveszett s a város először V. Sándort, majd utódát XXIII. Jánost ismerte el pápának, aki 1411 áprilisában be is vonult székhelyére. XII. Gergely a nápolyi királyságban keresett menedéket. Ekkor II. Lajos benyomult a nápolyi királyságba és 1411 májusában Roccasera mellett győzelmet aratott László fölött. Győzelmét azonban nem tudta kihasználni és miután a László által nagy eréllyel felállított új hadsereg felülkerekedett, júliusban elhagyta a királyságot és ismét Provence-ba távozott.

XXIII. János ekkor kiegyezett Lászlóval és az egyház zászlóhordozójává nevezte ki őt. Ezzel szemben XII. Gergely Riminibe menekült a Malatestákhoz. De ekkor László, a kötött megállapodással ellentétben Sforzával, aki az ő szolgálatába állt, meghódította a Markákat és 1413 júniusában megszállta Rómát is, ahonnét János pápa Toszkánába, majd Bolognába menekült. László ekkor újból benyomult Toszkánába, azzal a szándékkal, hogy onnét Bologna ellen vonuljon. De ezúttal is Firenze állította meg útjában és megegyezésre kényszerítette. László 1414. augusztus 6-án, kicsapongásai következtében korán elhalálozott. Utána a trónon nővére, II. Johanna (1414—1435) következett.

Noha az Angyalvár a nápolyiak kezén maradt, László halálával a nápolyi uralom az egyházi államban összeomlott. Helyette Braccio da Montone igyekezett az egyházi állam terü-

letén a saját uralmát megalapozni. Megszerezte Umbria több városának, közöttük Perugiának a signoriáját. Azzal az ürüggyel, hogy a várost a jövő pápa számára akarja megőrizni, 1417 júniusában hatalmába ejtette Rómát és székhelyét a Vatikánban ültette fel. Ez a dicsősége azonban nem tartott sokáig, mert vetélytársa, Sforza, akit II. Johanna küldött ellene, csakhamar kiűldözte.

1414-ben összeült a konstanzi zsinat, melyet XXIII. János pápa Zsigmond császár nyomására hívott össze. A zsinat magát a pápa fölött álló hatalomnak nyilvánította. Letette magát János pápát, elfogadta XII. Gergely lemondását, letette XIII. Benedeket és 1417 novemberében a Colonnák családjából való V. Mártont választotta meg pápának, akit majdnem az egész keresztény világ elismert, és így az egyházszakadás lényegileg véget ért. V. Mártonnak sikerült a pápaság számára visszaszerzeni Rómát is, de viszont megállapodást volt kénytelen kötni Braccióval, aki a Szentszék helytartójának címével együtt megtartotta Perugiát és más városokat.

Mialatt így Nápolyi László kísérlete, hogy a Közép-Olaszország fölötti hegemoniát megszerezze, meghiúsult, befejeződött Szicíliának a szárazföldi Olaszországtól való elszakadása. 1377-ben meghalt II., illetőleg III. Frigyes szicíliai király, — a sorrend szerinti számozás eltérő a szerint, hogy a sváb dinasztiaiból származó Frigyeset figyelembe veszik-e a szicíliai királyok sorában. Leányának, Máriának örökösödési jogát IV. Péter aragóniai király nem ismerte el, de az uralkodói ágnek Szicíliára vonatkozó jogigényeiről lemondott másodszülött fia, az idősebb Márton javára, aki ezt viszont fiának, az ifjabb Mártonnak engedte át. Erre kitört a háború Aragonia és Szicília között, vagy még inkább a sziget oszlott meg az aragóniai és szicíliai párt között. A harcokban az aragóniai párt kerekedett fölül; Máriát elfogták és fogolyként Spanyolországba vitték, ahol férjhez adták az ifjabb Mártonhoz. Az új uralkodó áthajózott Szicíliába és 1392-

ben Palermóban királlyá koronáztatta magát. Mindazonáltal a polgárháború majdnem a század végéig eltartott. 1402-ben meghalt Mária, 1409-ben az ifjabb Márton, mire atyja, az idősebb Márton, aki időközben Aragónia trónjára emelkedett, jelentette ki magát örökösnek. De a következő esztendőben már ő is meghalt és vele férfiágon kihalt az aragoniai ház. Erre Sziciliában interregnum és zűrzavar következett, mig nem a szicíliai és aragoniai párt egyaránt elismerte Castiliai Ferdinándot, az idősebb Márton nővérének fiát, aki Aragónia és Szicília királyságait egyesítette egymással.

71. §. A Viscontiak fejedelemségének újjászervezése. Harcok Velencével és Firenzével. — Filippo Maria Visconti (1412—1447) miután Milano hercege lett, néhány esztendő alatt, részben tárgyalások révén, részben fegyveres erővel visszaállította a Viscontiak uralmát Lombardiában. Szerencséjén kívül nagy segítségére volt ebben kiváló csapatvezére, Francesco Bussone da Carmagnola. Filippo Maria Visconti feleségének, Beatrice da Tendának hozományaként megkapta Alessandriát és más városokat. 1418-ban Filippo Maria az asszonyt házasságtörés gyanúja alatt kivégeztette. Alessandria után fokozatosan megszerezte Lodit, Comót, Cremát, Vercellit, Piacenzát, Cremonát, Bergamót, Brésciát és Parmát. A Viscontiak fejedelemségének ezt az újjászervezését Filippo Maria 1421-ben Genova megszerzésével tetőzte be, amely 1413 óta, a monferrati signoria megszűnése után, ismét dogék uralma alatt állott. E hódítások után Filippo Maria összekülönbözött Carmagnolával, akit hűtlenséggel gyanúsított meg. Carmagnola ekkor átlépett Velence szolgálatába és a köztársaságot a herceg ellen izgatta. Támogatta őt ebben Firenze is, amely megkísérelte, hogy szembeszálljon a herceg romagnai térfoglalásával. Csapatai azonban 1423-tól 1425-ig Filippo Maria csapatvezéreitől sorozatos vereségeket szenvedtek. Velence 1418-ban újra kezdte a háborút Zsigmond császár-

ral és az aquileiai patriarchával. A háború a köztársaságra nézve kedvezően alakult, mert meghódította Feltrét, Bellunót, Udinét és az egész Friault, s az aquileiai patriarcha 1421-ben kénytelen volt békét kötni és Aquileia és néhány erősség birtokával megelégedni. Ezután Velence Dalmácia ellen fordult és minthogy Zsigmond császár és magyar király másfelé volt elfoglalva, Zára mellé megszerezte fegyverrel, vagy önkéntes behódolással Traut, Spalatót és Cattarót. Ettől fogva Velence uralma Dalmáciában állandósult, és az Adria keleti partján kivirágzott a velencei kultúra. Még délebbre a köztársaság meghódította Dulcignót, Scutarit és más albán kikötőket és betetőzte az Adria uralmát a tenger bejáratát alkotó kikötők megszállásával. Ez az uralom annál tökéletesebb volt, mert Korfu már előzetesen Velencéhez tartozott.

Ettől az időtől kezdve az uralmon levő velencei arisztokrácia körében két irányzat alakult ki. Az egyik, felbuzdulva a szerencsés szárazföldi hódításokon, Olaszország területén akarta a terjeszkedést folytatni. A másik szilárdan képviselte azt az elvet, hogy Velence virágzásának alapja a tengeren van s szárazföldi hódításokkal és az olasz félsziget politikájába való beavatkozással nem szabad magát a sokkalta fontosabb tengeri és kereskedelmi érdekektől eltéríttetni.

A két irányzat közül az első került túlsúlyra és Francesco Foscari doge (1423—1457) rendkívül hosszú uralkodásának ideje alatt teljesen megszilárdult. 1426 elején Velence szövetséget kötött a milanói herceg ellen Firenzével, az Estékkal és a Gonzagákkal; ugyanazon esztendő folyamán a szövetséghez csatlakozott még VIII. Amadeus savoyai herceg és a monferrati örgróf. A szövetségeseeknek Carmagnola lett a fővezérük, akit a milanói herceg meg akart mérgeztetni. Carmagnolának sikerült hirtelen elfoglalni Bresciát. Az ellenfelek között V. Márton pápa lépett fel közvetítőnek, kinek a milanói herceg visszaadta romagnai hódításait. 1426 decemberében a béke létre-

jött, melynek értelmében a herceg Brescia területét átengedte Velencének, piemonti birtokait pedig a savoyai hercegnek. Filippo Maria azonban nem tett eleget a békeszerződésben vállalt kötelezettségeinek és újra kezdte a háborút. De hadserege, noha olyan kiváló csapatvezérek állottak szolgálatában, mint Francesco Sforza, Attendolo fia és a perugiai Nicolò Piccinino, 1427. október 12-én a Brescia melletti Maclodiónál teljes vereséget szenvedett. A csatában nagyszámú fogoly jutott a velenceiek kezébe, akiknek nagy részét Carmagnola, a kor szokása szerint szabadon bocsátotta. Ekkor a velenceiek kezdték működését gyanúval kísérni.

Ebben a kényszerhelyzetben Filippo Maria VIII. Amadeust igyekezett a szövetségtől azzal elvonni, hogy átengedte neki Vercellit és feleségül vette egyik leányát. Újból a pápa lépett közbe és vele egyidejűleg az estei őrgróf is fellépett békeközvetítőnek. A békét 1428 áprilisában a ferrarai kongresszuson kötötték meg. Ez a béke megerősítette a bresciai tartomány átengedését Velencének, amely ezenkívül megtartotta Bergamót és Cremona vidékének egy részét. Carmagnola visszakapta a milanói hercegség területén levő birtokait és hűbéreit. A milanói herceg kötelezte magát, hogy nem avatkozik bele Romagna és Toszkána ügyeibe.

A firenzeiek, akik területileg semmit sem nyertek, Nicolò Fortebraccio condottiero, Braccio öccse által rábeszéltették magukat, hogy Lucca meghódítására tegyenek kísérletet. Luccát kéz alatt Filippo Maria Visconti támogatta, akinek csapatvezérei úgy szerepeltek, mintha már nem állanának a szolgálatában. Lucca tényleg megőrizte szabadságát és egyidejűleg megszabadult a Guinigiek signoriájától is. Firenze ellenben Velencéhez fordult, hogy újból háborút indítsanak a szerződésszegő Visconti ellen. Velence, amelyet a herceg bresciai cselszövényei is bosszantottak, 1431-ben tényleg újra kezdte a háborút, amely azonban inkább a hercegre nézve alakult kedvezően.

Carmagnola szemmel látható lassúsággal és hanyagsággal vezette a hadműveleteket. A tízek tanácsa erre csellel elfogatta, árulás címén perbe fogta, kínzással vallomást csikart ki belőle és 1492 májusában kivégeztette. Ebben a halálos ítéletben a Loredanok pártjának volt nagy szerepe, akik ellenséges viszonyban voltak Foscari dogeal, Carmagnola legfőbb pártfogójával. 1493 áprilisában az estei őrgróf közvetítésével Ferrarában, nagyjából a statusquo alapján, újból megkötötték a békét. A milanoi herceg megújította ígérését, hogy nem avatkozik bele Romagna és Toszkána ügyeibe.

72. §. Az egyház válsága és a pápai politika. Küzdelem a nápolyi trónért. — Mikor 1420 szeptemberében V. Márton Rómában elfoglalta a pápai széket, új korszak kezdődött a pápai politikában. Az avignoni tartózkodás és a nagy egyházzsuzsólás befejeztével a pápaság nekilátott olaszországi világi hatalma újjászervezésének, és azoknak a nagy egyházi problémáknak a megoldását, melyeket az egyházi reform gyűjtőfogalma alatt foglaltak össze s amelyeknek sürgősségét a zsinati mozgalom hívei állandóan hangoztatták, későbbi időpontra halasztotta. A reformnak, miként a kortársak mondták, ki kellett terjedni a *fejre és tagokra* egyaránt. Az elsőt illetően különösen érezték a túlzott fiskalitást, a pénzügyi terheket és az egyházi közigazgatás bajait, ami különösen a pápai döntések lassúságában, az intrikákban és a tévedések lehetőségében nyilvánkozott meg. Ezekhez járultak az előítéletek a nemzeti és helyi érzelmekkel és érdekekkel szemben. A római kúria már hosszú idő óta nem volt a keresztény erények példaképe. A pápai udvarban világiasság, fényűzés, az erkölcsök szabadossága, pénz-sóvárság és nepotizmus burjánzott fel és állandóan erősödött a XV. század folyamán. A konstanzi zsinat nem alaptalanul vádolta meg XXIII. János pápát, akiről köztudomású volt, hogy törvénytelen gyermekei vannak, erkölcstelen élettel.

De nemcsak maga a kúria adott okot súlyos panaszokra : a tagok állapota talán még a fejnél is rosszabb volt. A magas klérus tagjai, főleg Német- és Franciaországban, leginkább a főnemesség köréből kerültek ki. A kanonoki állások úgyszólván kizárólag a nemesi családok ifjabb fiainak elhelyezésére szolgáltak. Így ezeknél és a közülük kikerült püspököknél nagyon sok esetben teljességgel hiányzott az egyházi hivatás átérzése ; életmódjuk világi volt, sőt igen gyakran egyenesen erkölcstelen. Nem volt ritka eset több egyházi javadalomnak kánonellenes egyesítése egyazon személy kezében, következésképpen a főpapok hosszú távolléte székhelyeiktől. Az ilyen példák nem szolgáltak az alsó papság épülésére. Ez a papság túlságosan nagyszámú és tudatlan volt és nyomorúságos anyagi körülmények között élt, mert a kolostorok és káptalanok a plébániák nagy részét bekebelezték és a tényleges lelkészi munkát ellátó papokat a lehető legrosszabbul fizették. Az ágyasság nagyon el volt terjedve. A szerzetesrendeknél is nagy hanyatlás volt tapasztalható ; gazdagságuk gyarapodott, de életük elpuhult és fegyelmük meglazult. A vallásos áhítat és aszketizmus megcsappant ; a szolgálat, melyet a szerzetesrendek az előző századok folyamán a kultúra és a civilizáció érdekében végeztek, megszűnt. Kétségtelenül voltak reformkísérletek ezen a téren is, és új rendek is alakultak, de komoly eredmény nélkül. E vonatkozásban különösen a ferencrendiek körében lejátszódott mozgalmak érdemelnek említést. A spirituális franciskánusoknak az a csoportja, amely az apostoli szegénység kérdésében XXII. Jánossal történt összeütközés dacára nem csatlakozott a fraticelli-mozgalomhoz (59. §.), hanem végül alávetette magát a pápának, az obszervánsok kongregációjában tömörült, amelyet a szerzetesi élet nagyobb szigorúsága választott el a konventuálisoktól. A két csoport különálló rendekben való megszervezése azonban csak 1517-ben történt meg. Az egyházi életnek egy másik súlyos baja volt az összeütközések állandó

megismétlődése a világi papság és a szerzetesrendek, különösen a kolduló rendek között. A világi papság állandóan panaszkolta azt a versenyt, melyet az utóbbiak a lelkeszkedés terén kifejtettek és azokat a kiváltságokat, melyeket a plébánosok és püspökök rovására élveztek.

Olaszország kevésbé volt érzékeny ezekkel a pápaság ellen irányuló bírálatokkal szemben, mint a többi országok, mert reá nézve a pápaság nagy erkölcsi tőkét és egyúttal gazdasági hasznót is jelentett. De Németországban és Flandriában a XIII. század végén és a XIV. elején olyan misztikus áramlatok jelentkeztek (Eckhardt mester, Ruysbroeck János), melyek egyrészt az egyéni vallásosság megerősödésére, másrészt újabb világi jellegű vallásos társulatok keletkezésére vezettek, mint a beghinék, begardok, Isten barátai stb. Mindezek a mozgalmak előkészítették a talajt a disszidens irányzatok számára. Kifejezetten ilyen mozgalom volt Wycliffe reformációja, vagy a lollardizmus Angliában és a huszitizmus Csehországban. A jellege mindkettőnek nemzeti, pápaellenes és «protestáns» volt.

Az 1414. évi konstanzi zsinat, amelyen Huss Jánost megégették, csak néhány elégtelen rendszabályt hozott az egyház reformjára vonatkozóan, magát a nagy feladatot ellenben a következő zsinatokra hagyta, amelyek ezután rendszeresen lettek volna összehívandók. V. Márton ideje alatt azonban csak egy zsinatot tartottak Paviában és Sienában (1423—1424), gyér részvétellel és nem sok eredménnyel.

Ezzel szemben V. Márton alatt a pápai politika főleg arra irányult, hogy a községeknek és a signoriáknak abból a tarka egyvelegéből, amelyből a pápa világi hatalma alá tartozó területek állottak, a többi olasz fejedelemségek mintájára valóságos államot alkosson. A pápáknak ilyen természetű törekvései azért voltak nehezebben megvalósíthatók, mint a világi fejedelmeknél, mert az egyházi területek rendkívül sokféle elemből tevődtek össze, hiányzott biztos és szilárd középpontjuk,

a pápák állandó váltakozásánál fogva nem volt meg a kormányzás folytonossága és végül azért is, mert a nepotisztikus irányzatok egy dinasztia nélküli, választásra alapított államban szükségképpen összeütköztek az állam érdekeivel. Mindazonáltal a pápák folytonosan erősödő mértékben avatkoztak be az olasz politikába és ennek döntő jelentőségű tényezőivé lettek. V. Mártonnal kezdődik a pápák valóságos uralkodása Rómában. Ettől az időtől kezdve a szenátor és a konzervátorok működési köre tisztán városi közigazgatási jellegű feladatok ellátására szorult össze. Márton pápa helyreállította a pápai szuverenitást a Markákban és Romagnában is. Hogy ezt az országrészt miként sikerült a Viscontiak hódító törekvéseivel szemben megvédelmezni, arról már fentebb megemlékeztünk. Állandó pártfogásban részesítette rokonait, a Colonnákat; Latium nagy részének uraivá tette őket és rájuk bízta Umbria és Romagna számos erősségének őrzését.

Minthogy a nápolyi királyság pápai hűbér volt, Márton pápa erősen érdeklődött ennek ügyei iránt is. Királynőjének, a rossz erkölceiről hírhedt II. Johannának két házasságából egy fiúgyermeke sem volt. Az udvarban a királynő kegyence, Giovanni Caracciolo főudvarmester és a hadsereg feje, Attendolo Sforza vetélkedett egymással. Sforza V. Márton pápával egyezett meg és mind a ketten III. Anjou Lajos trónöröklési joga mellett foglaltak állást, mint akit ez a jog 1417-ben elhunyt atyjának halála óta megilletett. A királynő, hogy a trónkövetelő III. Lajossal szemben tartani tudja magát, Alfonz aragoniai és szicíliai királyt, Castiliani Ferdinánd fiát állította vele szembe, akit örökbe is fogadott. Az aragoniai pártnak Braccio Fortebraccio, az Anjou-pártnak pedig Sforza volt a hadvezére. A két condottiero a királyság területén háborúskodott egymással, míg a tengeren a katalán-aragoniai flotta harcolt a genovaiakkal, a katalánok régi ellenségeivel. Így a katalánok a háborút Korszikára is kiterjesztették. Aragoniai Alfonz 1421 júniusában sze-

mélyesen is megjelent Nápolyban és győzelmet aratott az Anjou-párt fölött. Sforza ekkor kibékült Alfonzzal, aki a királyság kormányzásában is túlsúlyra tett szert Johannával szemben. Johanna királynő és fogadott fia között ekkor bekövetkezett a szakítás. A királynő az örökbefogadást érvénytelenítette, illetve 1423 júniusában III. Anjou Lajosra ruházta át, és ezt az intézkedését a pápa is jóváhagyta. A hadvezérek szerepei ekkor felerősödtek; Sforza vezette az Anjouk és Braccio az aragoniaiak seregeit. Azonban 1424-ben mindkét hadvezér elhalálozott. Sforza januárjában belefutott a Pescara folyóba, Braccio pedig júniusban Aquila mellett vereséget szenvedett az Anjou-párt új hadvezéréől, Caldorától és halálosan megsebesülve fogságba került. Alfonzot az aragoniai ügyek hazaszóltatták és távollétében az Anjou-párt több esztendőre felülkerekedett. Ekkor viszont a hatalomra jutott Caracciolo helyezkedett szembe Anjou Lajossal, de így összeütközésbe jutott a királynővel is, és 1432-ben egy összeesküvés folytán életét vesztette. 1435 februárjában meghalt Johanna is, de kevéssel halála előtt Anjou Renét, III. Lajos öccsét és utódát nevezte ki örökösévé.

Braccio halála kedvező alkalomnak látszott V. Márton pápa számára, hogy ismét a Szentszék közvetlen uralmát állítsa helyre azokban az umbriai városokban, melyek addig Braccio signoriája alatt állottak. Ezt a tervét azonban 1431 februárjában bekövetkezett halála folytán nem tudta egészen végrehajtani. A halála után összeült konklávén az erősen elharapódzott nepotizmus visszahatása gyanánt a bíborosok egész sor olyan kötelező pontozatot állítottak fel az új pápa számára, amely a bíborosi kollégiumnak széleskörű részesevé biztosított az egyház kormányzatában. Ezek a választási kapitulációk a későbbi konklávék során többször megismétlődtek és az egyházban egy alkotmányos és arisztokratikus kormányrendszer életbe léptetésére irányultak. A kapitulációknak azonban sem elméleti sem gyakorlati garanciájuk nem volt, hogy az új pápa figye-

lembe is vegye őket, mert mindig módjában volt kijelenteni, hogy ezek a legtöbb pápai hatalomra nem kötelezők.

Az újonnan megválasztott IV. Jenő pápa (1431—1447), aki a velencei Condulmer családból származott, harcba keveredett a Colonnákkal, akiktől azt követelte, hogy adják vissza az előde által nekik juttatott területeket. A Colonnák ebben a harcban a Prefetti di Vico családdal szöveterkeztek, amely még mindig uralkodott Latium déli részén, vagy miként akkor nevezték, a római Tusciában. Érintkezést kerestek azonkívül Filippó Maria Viscontival is, míg Johanna királynő a pápa mellé állott. Hasonlóan cselekedett Firenze és Velence is. Rómában összekövés támadt a pápai hatalom ellen, amelyet azonban felfedeztek és sokak kivégzésével keményen megtoroltak. 1431 szeptemberében a Colonnák kénytelenek voltak békét kötni a pápára kedvező feltételek mellett.

Majdnem egyidejűleg ezzel a békével, súlyos természetű nehézségek támadtak a baseli egyetemes zsinaton, amely 1431 júliusában ült össze és mindjárt kezdetben éles összeütközésbe került a pápával. Zsigmond császár, aki Olaszországba jött és 1431 novemberében Milanóban a királyi, majd 1433 májusában Rómában a császári koronát tétette a fejére, felajánlotta a közvetítést. Ezzel szemben Filippó Maria Visconti alkalmasnak látta az időpontot középolaszországi terveinek felújítására. Első ténykedéseként Nicolò Fortebracciot, aki még kevéssel azelőtt mint condottiero a pápa szolgálatában állott, volt ura ellen izgatta. Fortebraccio, akihez a Colonnák is csatlakoztak, 1433 augusztusában Róma alá érkezett és magát a baseli zsinat hadvezérének mondva, a várost több hónapon át ostromzár alatt tartotta. Filippó Maria egy másik csapatvezére, a már említett Francesco Sforza gróf, a herceg tudtával és hozzájárulásával a Markákat szállotta meg. Ő is azt állította magáról, hogy a baseli zsinat hadvezére. A zsinattól egyébként a herceg helytartói címet kért a maga számára. A Mar-

kákból Sforza Umbriába nyomult, onnét pedig a római Tusciába. Ekkor, 1433 decemberében, Jenő pápa hajlandónak nyilatkozott, hogy alávesse magát a zsinat határozatainak. Sforzával békét kötött azon az alapon, hogy az anconai örgrófság helytartójává és az egyház zászlóhordozójává nevezte ki. Sforza így elszakadt Milano hercegetől és az egyházi állam területén a pápa érdekében vezette a háborút Nicolò Fortebraccio és Nicolò Piccinino ellen, akit szintén Visconti herceg küldött ki. Róma Braccio csapatainak nyomása alatt 1434 májusában felkelt a pápa ellen és helyreállította a banderesik köztársasági kormányzatát. A pápa álöltözetben, drámai körülmények között menekült a Tiberisen Ostiába, ahonnan a tengeren Toszkánába vitorlázott.

De kiújult Romagnában Firenze és Velence háborúja is a milanói herceg ellen, aki megszállotta és helyőrségekkel rakta meg Imolát és Bolognát. A herceg hadvezérével, Nicolò Piccininóval a liga Francesco Sforzát állította szembe. Filippo Maria viszont támogatta a Carraráknak azt a kísérletét, hogy visszaszerezzék Padovát. Ennek a kísérletnek azonban csupán az lett az eredménye, hogy a velenceiek Marsilio da Carrarát kivégeztették. A béke 1435 augusztusában jött létre és a pápa visszakapta Imolát és Bolognát. Rómában öthónapos köztársasági kormányzat után szintén helyreállt a pápai uralom.

A pápai állam kormányzatát az állandóan távollevő Jenő pápa helyett Giovanni Vitelleschi püspök, később bíboros és alexandriai patriarcha, tartotta a kezében. Inkább katona, mint egyházi ember létére, nagy energiával látott neki Latium apró zsarnokaival szemben a pápai uralom helyreállításának. Az engedelmességre szorítottak között volt a Prefetti di Vico-család is, amelynek uralmát végérvényesen szétzúzta — igaz, hogy nemsokára az Orsiniak léptek a helyükbe. A patriarcha, miként nevezték, legyűrte a Colonnákat is, elfoglalta Palestrinát és bekebelezte valamennyi városukat. Vitelleschi hadműveletei

azonban borzalmas pusztítással jártak; egész falvak és városok mindenestől eltűntek a föld színéről.

73. §. Cosimo de'Medici, Aragoniai Alfonz és Francesco Sforza. — Firenze belső élete ebben az időben igen nagy változásokon ment át. Miután 1400-ban a néppárt egy szerencsétlenül végződött összeesküvést kísérelt meg az Albizziek oligarchiája ellen, ezeknek hatalma még jobban megszilárdult. A Medicieket, akik az újból levert párt vezetői közé tartoztak, részint száműzték, részint «megintették», ami köztudomás szerint egyértelmű volt a közhivatalokból való kizárással. Ennek következtében teljesen a gazdasági tevékenységre, főleg a banküzletekre vetették magukat és rendkívül nagy vagyont szereztek. Giovanni de'Medici, aki a pápának volt a bankárja, a konstanzi zsinat alkalmából igen nagyszabású banküzleteket bonyolított le. Vele és fiával, Cosimóval, minthogy látszólag belenyugodtak az Albizziek uralmába, a hatalmon levő oligarchia kibékült és mikor a vezető szerepre jutott Nicolò da Uzzano enyhébb irányzatot léptetett életbe, a hivatalokba is visszabocsátotta őket.

A Viscontiakkal vívott sorozatos háborúknak a köztársaságra nézve kevésbé szerencsés kimenetele és az ebből eredő pénzügyi terhek megrendítették az uralmon levő oligarchia tekintélyét. A hatalom birtokosai az elégedetlenség első jeleire újabb szigorú rendszabályokat akartak a kisemberek ellen életbe léptetni és ehhez meg akarták szerezni Giovanni de'Medici hozzájárulását. Ő azonban a népre nehezedő terhek enyhítését javasolta, ami a kisemberek körében nagyon megnövelte a népszerűségét. A popolo grasso egy része is a Mediciek mellé állt, akiknek tekintélye így majdnem az Albizziek tekintélyével vette fel a versenyt. Giovanni ezt egy vagyonkataszter felállítására használta fel, amely lehetővé tette az adók igazságosabb elosztását.

Giovanni 1423-ban halt meg és mérhetetlen vagyont hagyott két fiára, az idősebb Cosimóra és Lorenzóra. A Mediceiek pártjának irányítása az elsőnek kezében maradt. Közben azonban meghalt Nicolò da Uzzano, akinek politikájához tartozott a béke fenntartása a Mediceikkel. Az Albizziek pártjában ekkor a szélsőséges irányzat kerekedett felül. Mikor 1433 szeptemberében teljesen nekik kedvező signoriát sorsoltak ki, Cosimót, aki a luccai háború idején összeköttetést tartott fenn Francesco Sforzával, hazaárulás címén vád alá helyezték és tíz esztendei időtartamra Padovába száműzték. Száműzetését ragyogó körülmények között töltötte Padovában és Velencében, változatlanul folytatta banküzleteit és mecénásként támogatta a művészeket és az irodalmat. 1434 szeptemberében a Mediceikre kedvező signoriát sorsoltak ki, amely viszont az Albizziek pártjának vezetőit fogta perbe. Fegyveres összetűzésre került a dolog, amely az új uralom javára dőlt el. Cosimót visszahívták, ellenfeleit pedig száműzték. Visszatérése valóságos diadalmenet volt és ettől fogva a köztársasági formák megtartása mellett ő gyakorolta a tényleges hatalmat a városban.

II. Johanna halálával újból kitörték az ellenségeskedések az Anjouk és Aragonia között. IV. Jenő pápa azon a címen, hogy a királyság visszaháramlott a Szentszékre, Vitelleschi bíborost küldte Nápolyba. A milanói herceg Anjou René mellett foglalt állást. A genovai flotta, amely ekkor szintén a Viscontiak hatalma alá tartozott, 1435 augusztusában Ponzánál megütközött a Gaetát ostromló aragóniai hajóhaddal és teljesen megverte. Még Aragoniai Alfonz is fogságba esett. Fogolyként Milanóba vitték, ahol olyan teljes megegyezés jött létre közte és Filippo Maria herceg között, hogy az utóbbi arra utasította a genovaiakat, hogy flottájukkal Alfonz hadműveleteit támogassák. Ekkor az elégedetlenség, amely Genovában már régóta forrott a herceg ellen, aki a köztársaság földjeit magánosoknak adogatta el, 1435 decemberében nyílt felkelésben

robbant ki, s a köztársaság visszaszerezte szabadságát és helyreállította a dogék kormányát.

Genova ekkor Velencével és Firenzével kötött szövetséget és a háború Lombardiában és Toszkánában 1436-ban megint kiújult. Mint a szövetségesek hadvezére, Sforza állott Piccininóval szemben. A szövetséghez a pápa is csatlakozott. A háborúnak legkiemelkedőbb fegyverténye az a győzelem volt, amelyet a firenzei és pápai hadsereg 1440 júniusában a casentinói Anghiari mellett aratott Piccinino fölött. Ez a csata a szövetségeseknek még nem szerezte meg a teljes fölényt, de a herceg látva, hogy a zsoldjában álló condottierik a hercegségből egyes városokat el akarnak szakítani, hogy ott signoriákat alapítsanak, okosabbnak látta, ha megegyezik Sforzával és rajta keresztül a szövetségesekkel. Sforza gróf végül elvette Biancát, a herceg természetes leányát, akinek kezét már többször neki ígérték. A békét 1441 novemberében kötötték meg, és ez lényegében a háború előtti területi viszonyokat állította helyre, de azzal a különbséggel, hogy Francesco Sforza felesége hozományaként megkapta Cremonát, Genova pedig megtartotta a szabadságát.

Miként Filippo Maria herceg ellen Milanóban, úgy Aragoniai Alfonz ellen is Nápolyban közbelépett IV. Jenő pápa és az Anjouk mellett foglalt állást. De Vitelleschi bíboros hadjárata a nápolyi királyságban nem járt tartós eredménnyel és kénytelen volt onnét visszavonulni. Később a pápa gyanúba fogta őt, hogy a milanói herceggel játszik össze és elrendelte a letartóztatását. A letartóztatásánál kitört tusában megsebesült és 1440-ben az Angyalvárban fogolyként meghalt.

Aragoniai Alfonz, aki ellen a pápa így hadat indított, a baseli zsinathoz fordult, amely ismét összeütközésbe került a pápával. A pápa 1437-ben feloszlatta a baseli zsinatot és másik zsinatot hívott össze Firenzébe és Ferrarába (1438—1439), amely kimondotta a latin és görög egyház nagyon rövid ideig tartó únióját. A baseli zsinat letettnek nyilvánította Jenő pápát

és 1439-ben VIII. Amadeus savoiai herceget (74. §.) választotta meg pápának. Az új pápa az V. Félix nevet vette fel; ő volt az egyház történetében az utolsó ellenpápa. A hatalmak vagy Jenő mellett nyilatkoztak, vagy semlegesek maradtak.

A nápolyi királyságban Alfonz teljesen felülkerekedett. Ostrom alá fogta Nápolyt, ahol az Anjouk még tartották magukat és ugyanazon a vízvezetéken át, amelyet kilenc évszázad előtt Belizár is használt, 1442. június 2-án bevonult a városba. Anjou René elhagyta az országot és a pápa, miután megbékélt Alfonzzal, 1443 júliusában beiktatta őt királyságába.

Az egyik ok, amely a pápát arra indította, hogy megegyezést keressen Alfonzzal, az volt, hogy támogatást nyerjen tőle Francesco Sforza ellen, akitől vissza akarta szerezni a Markákat. Sforza apósa, Filippo Maria herceg, ekkor megszokott hűtlen, ingadozó politikájával veje ellen fordult és saját csapatvezérét, Piccininót ajánlotta fel a pápának a Markák visszaszerzésére. Valóban Sforza területének nagy részét elvesztette. De ekkor a herceg újból fordított egyet politikáján, Alfonzot, aki Sforza ellen a Markákba jött, visszatérésre kényszerítette és 1443 szeptemberében Sforza javára Firenzével és Velencével kötött szövetséget. Erre 1444 októberében Jenő pápa békét kötött Sforzával és átengedte neki a Markák csaknem egész területét. Nicolò Piccinino a háború folyamán elhalálozott.

A béke nem tartott sokáig. Sigismondo Malatesta, Rimini ura, ámbár veje volt Sforzának, ellene fordult, mert ez egy másik Malatestától vásárlás útján megszerezte Pesarót. 1446-ban Sforza-ellenes liga alakult, melynek tagjai voltak Sigismondo, Jenő pápa, Nápoly és Milano, míg a gróf oldalán állottak Firenze, Velence, azonkívül Bologna és Genova. Ezúttal Sforza a Markákat, ahol felkelés is tört ki ellene, elvesztette és ő maga is hajlandónak nyilatkozott, hogy lemondjon róluk. Északon azonban a milanói herceget a velencei seregek erősen szorongatták. Még a háború folyamán, miután Sforza ismét

egyességre jutott hercegi apósával és Alfonz királlyal, 1447. augusztus 13-án Filippo Maria herceg elhalálozott. Előzőleg, februárban meghalt IV. Jenő pápa is.

74. §. Francesco Sforza Milano hercege. A lodi béke. —

Filippo Mariának nem maradt olyan örököse, aki a hűbéri törvények szerint utóda lehetett volna. Hercegségét, vagy legalább annak egyes részeit szeretete volna megszerezni IX. Lajos savoyai herceg, az özvegy milanói hercegné testvére, a monferrati örgróf, az orléansi herceg, Valentina Visconti leszármazottja, aki már ura volt Astinak, amely valamikor Valentina hozománya volt (68. §.), továbbá Alfonz nápolyi király, aki azt állította, hogy Filippo Maria ilyen értelemben végrendelkezett az ő javára. Mindenkinél erősebben törekedett azonban a hercegség uralmára Francesco Sforza, az elhunyt herceg veje, de egyelőre nem érvényesítette követeléseit. Milano városa felkelt és a szabadság éltetése közben kikiáltotta Szent Ambrus köztársaságát*, amelynek élére «kapitányok és a szabad ság védelmezői» néven huszonnégy tagú testületet — kerületenként négyet — állított. Como, Alessandria és Novara csatlakozott a milanói köztársasághoz. Pavia és Parma függetlennek kiáltotta ki magát. Lodi és Piacenza a velenceieknek hódolt be, akik az alkalmat szerették volna arra felhasználni hogy az egész hercegség fölötti uralmat megszerezzék.

Francesco Sforza, aki ekkor már ura volt Cremonának felajánlotta szolgálatait Szent Ambrus köztársaságának és azt ígérte, hogy Bresciát és Veronát kiragadja a velenceiek hatalmából. Visszaszerezte a köztársaságnak Piacenzát, viszont semmibe sem véve Milano jogait, elfogadta Pavia neki felajánlott signoriáját, sőt nem sokkal később birtokba vette Tortonát is.

* Szent Ambrus Milano védőszentje. Szent Ambrus köztársasága Milano.

Ezt azonban Bartolomeo Colleoni, a köztársaság másik hadvezére, visszacsatolta Milanóhoz. 1448-ban a velenceiek két nagy vereséget szenvedtek, és pedig az egyiket folyami hajóhaduk Casalmaggiorenál, a másikat pedig szárazföldi hadseregük Caravaggiónál. De még ugyanabban az esztendőben Velence és Sforza egyességet kötöttek a milanói köztársaság ellen és az Addát jelölték meg, mint jövőendő határt. Sforza ekkor Novarával, Alessandriával és Paviával együtt majdnem az egész Adda és Ticino közötti területet meghódította és 1449 tavaszán megkezdte Milano körülzárását. Ekkor azonban Velence megváltoztatta a magatartását és miután hiába igyekezett Sforzát rávenni, hogy mondjon le Milanóról és a hercegség egy részéről 1449 szeptemberében szövetséget kötött Szent Ambrus köztársaságával. Velence a Sforza-ellenes szövetséghez csatlakozásra akarta bírni Firenzét is, de ez semleges maradt. Egyénileg Cosimo de' Medici Sforzát támogatta és a köztársaságot is ebben az irányban igyekezett befolyásolni. Milanóban a kiéhezett tömeg felkelt, megnyitotta a kapukat Sforza előtt és bevonulása után a város urává kiáltotta ki. Sforza, nem törődve III. Frigyes császárral, aki nem adta meg neki a beiktatást, 1450. március 25-én felvette a Milano hercege címet. A császárhoz hasonlóan elméleti jellegű maradt VII. Károly francia király tiltakozása is, aki azt állította, hogy Milano birtoka az Orléansokat illette volna meg.

Ebben a helyzetben a szövetségek teljesen felborultak. Nápoly volt az egyik oldalon Velencével és Firenze a másikon Milanóval. Az utóbbiakkal tartott Bologna és Mantova is, míg a másik oldalon voltak Monferrat, Savoya és Siena. Az új háború folyamán, amely tényleg 1452-ben kezdődött meg, a francia király a firenzeiek ösztönzésére, Sforza oldalára állt és Anjou Renét támogatta Aragoniai Alfonz ellenében. René megjelent Lombardiában, hogy ő is beavatkozzék a harcba a herceg érdekében, de később, minthogy nézeteltérések merültek fel közöttük,

Astiba húzódott. Konstantinápoly elfoglalása és a török veszedelem megnövekedése arra készítette Velencét, hogy 1454. április 9-én megkösse a lodi békét, amely Ghiara d'Adda területének kivételével meghagyta Sforza hercegének a velenceiektől elfoglalt összes területeket. A békéhez hozzájárult Firenze is, és ekkor Sforza kezdeményezésére 1454. augusztus 30-án Milano, Velence és Firenze kimondotta a *szent liga* megalakítását.

Aragoniai Alfonz egy ideig harcolt a béke és a liga ellen, de 1455 januárjában ő is csatlakozott hozzája. Sokkal készségesebben csatlakozott a ligához a pápa. A liga a csatlakozásra helyet tartott fenn minden államnak *«intra terminos italicos»*, azaz Olaszország határain belül. De sem a béke nem volt igazán szilárd, sem a liga, melyet több ízben megújítottak, nem volt valóban hatályos. Egészben véve mégis az olasz államok bizonyos konszolidálódását eredményezte egészen a század végéig.

Ebben a békeszerződésben és az egyetértésnek ebben a fenntartásában nagy része volt IV. Jenő utódának, V. Miklósnak (1447—1455), akit főleg a török veszedelem készítetett a béke politikájára. V. Miklós, családi nevén Tommaso Parentucelli, Sarzanában nagyon szerény körülmények között született és emelkedését főleg nagy tudományának és humanisztikus műveltségének köszönhetette. A pápai széken is állandóan buzgó támogatója maradt a tudománynak és művészeteknek. Az ő pápaságával véglegesen befejeződött a baseli egyházszakadás. A Baselen összegyűlt egyházfejedelmek, akik 1448 júniusában Lausanneba költöztek át, tudomásul vették V. Félix lemondását és miután a maguk részéről is V. Miklóst választották meg pápának, a zsinat széteszlott. A zsinati mozgalom, bár a formát megőrizte, alapjában véve vereséget szenvedett, az egyház reformja pedig megoldatlan maradt.

V. Miklósnak azt a törekvését, hogy jó és rendezett közigazgatást teremtsen az egyházi államban, siker koronázta.

A pápai pénzügyek rendbehozatalánál, melyeket IV. Jenő háborúi teljesen szétziláltak, Cosimo de' Medici közreműködését vette igénybe. Nagyban elősegítette a pénzügyek rendbehozatalát a rendkívül látogatott 1450. esztendei jubileum is, amelyet azonban a ragály megzavart. 1452 márciusában V. Miklós Rómában nemcsak császárrá, hanem a szokástól eltérően Itália királyává is koronázta III. Frigyes. Ez volt az utolsó ilyen műszertartás Rómában. Az egyházi állam nyugalmát 1453-ban Rómában megzavarta Stefano Porcari összeesküvése, aki mint lelkes, de ábrándképeket hajszoló humanista, Cola di Rienzo elgondolásait újította fel és az antik köztársaságot akarta új életre keltetni. Az összeesküvésnek 1453 vízkereszt napján kellett volna kirobbanni, de a megelőző napon felfedezték és elfojtották, Porcarit pedig társaival együtt felakasztották.

III. Frigyes 1452-ben, Rómából való visszatérése alkalmával Borso estei örgrófnak Modena és Reggio hercege címét adományozta, 1471-ben pedig II. Pál pápa ezt a rangemelést Ferrara hercegének címével toldotta meg. Az ilyen címadományozások az olasz fejedelemségek megszilárdulásának voltak a jogi kifejezői. Már megelőzően, 1416-ban VIII. Amadeus savoyai gróf (1391—1434) is megkapta a hercegi címet Zsigmond császártól. Kevéssel utóbb, 1418-ban az achaiai ág kihaltával VIII. Amadeus egy kézben egyesítette az összes savoyai birtokokat s ezeket 1427-ben a Viscontiaktól átengedett fontos Vercelli megszerzésével és más birtokai közé beékelte, vagy azokkal szomszédos hűberek és községek beolvasztásával jelentékenyen megnövelte. A *Statuta Sabaudiae* című joggyűjtemény kiadásával ezeknek a különböző eredetű területeknek egységes megszervezéséről is gondoskodott.

Végigtekintve így egész Olaszországon, azt látjuk, hogy a XV. század dereka felé az egyes olasz államok kialakulása nagyjából befejeződött. Északon Savoya, Milano és Velence, középen Firenze és a pápai állam, délen Nápoly és Szicília

voltak a sokfelé tagolt ország nagyobb állami egységei. Ezeknek területei még a következő időkben is gyakran változtak és mellettük bőségesen szerepeltek még más kisebb alakulások is. Nagyjából azonban ekkor már adva voltak azok a keretek, amelyek között az újkor Olaszországának politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élete lejátszódott.
